

ЛІНГВІСТИКА

Збірник наукових праць

№ 3 (21)

2010

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
„Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”

ЛІНГВІСТИКА

Збірник наукових праць

№ 3 (21)

Частина I

Луганськ
ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”
2010

Лінгвістика

Наукове видання

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 14444–3415 ПР
видано Міністерством юстиції України
Журнал унесений до переліку наукових фахових видань України,
у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата філологічних наук.
Постанова Президії ВАК України від 18 листопада 2009 р. №1-05/5

ЗАСНОВНИК І ВИДАВЕЦЬ:

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Головний редактор

К. Д. Глуховцева, доктор філологічних наук, професор

Члени редакційної колегії:

- П. Ю. Гриценко, доктор філологічних наук, професор, директор Інституту української мови НАН України
С. Я. Єрмоленко, доктор філологічних наук, професор
А. С. Зеленько, доктор філологічних наук, професор
В. М. Мокієнко, доктор філологічних наук, професор (Німеччина)
Л. М. Синельникова, доктор філологічних наук, професор
О. О. Тараненко, доктор філологічних наук, професор
В. Г. Фоменко, доктор філологічних наук, професор
Т. І. Должикова, кандидат філологічних наук, доцент
Т. П. Терновська, кандидат філологічних наук, доцент
В. В. Леснова, кандидат філологічних наук, доцент (технічний редактор)
І. В. Мілева, кандидат філологічних наук, доцент (відповідальний секретар)
І. О. Ніколаєнко, кандидат філологічних наук, доцент (коректор)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(протокол № 3 від 29 жовтня 2010 р.)*

ЗМІСТ

Теорія діалектології

1. Бичко З. М. Проблемна парадигма вивчення територіальної лексики.....	5
2. Верховод О. В. Основні аспекти вивчення структурної організації та генези діалектної лексики.....	9
3. Вихватенко М. Т., Солodka С. С. Луганська діалектологічна школа.....	16
4. Демчик І. Л. Дослідження мовної особистості сучасного діалектоносія: стан, методи, перспективи.....	24
5. Міняйло Р. В., Сікорська З. С. До проблеми вивчення українських говірок Воронежчини.....	30
6. Санченко Є. М. Загальний опис лексикону елітарних мовних особистостей з діалектними та російським субстратами.....	36

Особливості сучасного усного мовлення

7. Глуховцева К. Д. Новожитній східнослобожанський ареал: основні риси.....	43
8. Лесюк М. П. Сучасне мовлення мешканців Слобожанщини...	50
9. Нередкова С. С. Особливості відмінювання прикметників в українському усному мовленні жителів м. Луганська.....	57

Діалектна лексикологія і лексикографія. Семантика

10. Абрамян Ю. В. Стійкість лексичного складу східнослобожанських говірок (на матеріалі назв хлібних зернових культур).....	65
11. Авдеева М. Т. Словари воронежских говорів (опыт сопоставительного анализа).....	73
12. Барилова Г. К. Назви ігор з використанням ножики (на матеріалі українських східнослобожанських говірок).....	78
13. Волошинова М. О. Назви посуду в українських східнослобожанських говірках.....	85
14. Гримашевич Г. І. Середньополісько-слобожанські лексико-семантичні паралелі (на матеріалі назв взуття).....	92
15. Карасева Т. В. Названия хлеба в украинских говорах Воронежской области.....	100
16. Литвинова Н. Б. Дискурсивна семантика займенників у текстовій структурі діалектної оповіді-спогаду.....	106
17. Сагаровський А. А., Седих А. І. Реалізація способів словотвору в антропогностичній лексиці Центральної й Східної Слобожанщини.....	113
18. Сердега Р. Л. Назви сільськогосподарських знарядь у говірках Центральної Слобожанщини.....	119
19. Скорофатова А. О. Стан регіонального лінгвогеографічного вивчення фітономенів в українському мовознавстві.....	125

20.	Тищенко Л. М. Лексична реалізація семи ‘бічна стіна хати’ в південнословобожанських говірках.....	130
21.	Тищенко Т. М. Полонізми у структурі східноподільських говірок.....	136
22.	Швец А. И. К методике исследования глагольной лексики, функционирующей в разных частных диалектных системах (на материале русских переселенческих говоров юга Одесской области).....	141
23.	Юсікова О. В. Особливості дієслів із семантикою руху в просторі (на матеріалі говірок Закарпаття).....	150
<i>Місцеві власні назви</i>		
24.	Жарикова М. В. Тематические группы ботанической и зоологической лексики, отраженные в ойконимии Донетчины XVIII – первой половины XX ст.	158
25.	Лєснава В. В. Лексико-семантичні особливості сучасних прізвиськ Луганщини.....	164
26.	Ліщинська Г. Д. Прізвиська, що вказують на місце проживання людини (на матеріалі антропонімії Івано-Франківщини).....	173
<i>Діалектна фразеологія</i>		
27.	Глуховцева І. Я. Когнітивно-семіологічні чинники динаміки компонентного складу фразеологічних одиниць....	182
28.	Д’якова Т. О. Післяродовий цикл обрядів у фразеологічній картині світу Східної Луганщини.....	187
29.	Мілєва І. В. Мовне табу на Слобожанщині.....	192
30.	Сагаровський А. А. Із фразеології центрально-словобожанських говірок.....	200
31.	Хобзей Н. В. Дієслова <i>вилітати, вилетіти</i> у складі ідіом та паремій (на матеріалі говірок південно-західного наріччя української мови).....	206
32.	Шкуран О. В. Дискурсивна компаративна фразеологія Середнього Подінців’я як генетичний код народного світовідчуття.....	210
<i>Діалектна лексика в художньому тексті</i>		
33.	Коваленко Б. О. Відбиття рис подільського говору в рукописній спадщині С. Руданського, А. Свидницького, М. Коцюбинського.....	215
34.	Ніколаєнко І. О. До питання про „олітературення” діалектів.....	223
35.	Пена Л. І. Лексичні діалектизми в романі Р. Андрияшика „Додому нема вороття”.....	227
	<i>Відомості про авторів</i>	234

ТЕОРІЯ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

З. М. Бичко (Львів)

УДК 811.161.2'282.2

ПРОБЛЕМНА ПАРАДИГМА ВИВЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ

Середньонаддніпрянський говір посідає важливе місце у формуванні та становленні західноукраїнського чи галицького варіанта (різновиду) літературної мови XIX – поч. XX ст. Разом з тим, лексика наддністрянського говору, як і синтаксис, просодія, фразеологія, не стала предметом докладного аналізу. Тому узагальнений образ наддністрянського говору ще не створено. З огляду на це актуальним є визначення проблемного поля вивчення сучасної діалектної лексики взагалі та лексики середньонаддніпрянських говірок зокрема.

Мета пропонованої статті – проаналізувати стан дослідження сучасної діалектної лексики, визначити актуальні завдання подальших наукових студій.

Зацікавлення українським мовним простором, а також його вивчення почалося з XVIII ст. Треба зауважити, що наукові праці того часу мають здебільшого етнографічно-географічний та історичний характер. У них зроблено лише перші найзагальніші спроби характеристики українських діалектів. Сюди зараховуємо праці О. Шафонського, О. Павловського, І. Вагилевича.

У праці Олександра Шафонського „Черниговского наместничества топографическое описание”, написаній 1778 року, а опублікованій лише 1851 р., спеціальних діалектологічних проблем не зачеплено, тільки вміщено окремі відомості про українські говори [Шафонский 1851].

Працю Олександра Павловського „Грамматика малороссийского наречия, или грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших малороссийское наречие от чистого российского языка, сопровождаемое разными по сему поводу замечаниями и сочинениями” присвячено описові морфологічної та синтаксичної будови української мови, де чимало прикладів подано зі сфери української діалектної системи [Павловский 1818].

Іван Вагилевич у розвідці „Бойки русько-слов’янський народ у Галичині” вмістив інформацію про бойків, зокрема, про форму та суть їхньої народної культури, а також подав окремі зразки бойківського діалектного мовлення [Вагилевич 1978].

Проблемі виділення та класифікації українських говорів належать розвідки К. Михальчука, В. Ганцова, І. Зілинського та інших учених. Ці дослідники заклали основи української діалектології. Класифікації української мови, здійснені вченими згаданого періоду, сьогодні не

можемо прийняти в цілому, однак вони, безсумнівно, стали важливим орієнтиром для наступних поколінь українських діалектологів.

Наприкінці XIX – поч. XX ст. з'явилося багато монографічних праць з української діалектології, у яких описано окремі говірки чи цілі говори. У них уже можна побачити в комплексі всі згадані проблеми української діалектології.

У працях Олександра Потебні „О звуковых особенностях русских наречий” [Потебня 1866], „Заметки о малорусском наречии” [Потебня 1876], „К истории звуков русского языка” [Потебня 1870] та ін. також порушено теоретичні питання української діалектології.

Із пізніших досліджень заслуговують на увагу праці, у яких розглянуто питання опису українських говорів, подано певні корективи та уточнення щодо їх групування, порушено важливі теоретичні проблеми. Серед них можна назвати найважливіші дослідження: Б. Кобилянського „Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття” (про встановлення межі між гуцульським і покутським говорами); П. Бузука „Діалектологічний нарис Полтавщини” (про лівобережні середньонаддніпрянські говірки, про їхнє розмежування на власне полтавські і східнополтавські східніше від водоподілу річок Псел і Ворскла); О. Курило „Фонетичні та деякі морфологічні особливості говірки с. Хоробричів давніше Городнянського повіту, тепер Сновської округи на Чернігівщині” і „Матеріали до української діалектології та фольклористики” (де широко представлено подільський діалектний матеріал); Я. Янува „Gwara maloruska wsi Moszkowiec i Siwki Naddniestrzańskiej z uwzględnieniem wsi okolicznych” (про південні та західнонаддніпрянські говірки); М. Пшеп'юрьської „Надсянський говір” (порівняно точне окреслення території поширення надсянських говірок); К. Дейни „Podolsko-wołyńskie pogranicze językowe” (про волинсько-наддніпрянські ізоглоси, пов'язані з давніми межами Галицького та Володимиро-Волинського князівств); І. Панькевича „Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей” (про мову галицьких лемків); В. Ващенко „Полтавські говори” (важлива узагальнювальна праця про лівобережні середньонаддніпрянські говірки); І. Варченка „Лубенські говірки і діалектна суміжність” (історія становлення фонетичної системи говірок західної Полтавщини); А. Могили „До характеристики середньочеркаських говірок” (про південну межу правобережних середньонаддніпрянських говірок, яка є дуже невиразною); Г. Шила „Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра” (зв'язок сучасних говорів із діалектами літописних племен: середньонадбужанські говірки – дуліби-бужани, волинські говірки – волиняни, наддніпрянські й подільські говірки – уличі); А. Залеського „Вокалізм південно-західних говорів української мови” (про фонетику південно-західних діалектів); П. Гриценка „Моделювання системи діалектної лексики” (працю виконано переважно на матеріалі південнобессарабських говірок);

А. Поповського „Значення південно-степових говорів у формуванні літературно-національної мови” (аргументоване доведення близькості степових говорів до системи середньонаддніпряньського діалекту, який став основою української літературної мови) та ін.

Крім описових праць, діалектну субстанцію наддністрянських говірок послідовно представлено в лінгвогеографічних працях, серед яких „Атлас української мови”, „Общекарпатский диалектологический атлас”, „Общеславянский лингвистический атлас”. В АУМ на різних структурних рівнях наддністрянський діалект репрезентовано як окремий діалектний тип із притаманними йому ексклюзивними рисами та ознаками, які його єднають із рядом суміжних діалектів. Зауважимо, що в усіх перелічених працях значну увагу приділено лексичному фондові українських говорів, на тлі яких виразно виділяється й словникова система наддністрянських говірок.

Огляд головних праць з української діалектології, засвідчує, що наддністрянський діалект віддавна посідав чільне місце як об’єкт дослідження. Підкреслимо, що згадані праці Яна Янува, Кароля Дейни, Івана Зілинського, Івана Верхратського, Івана Панькевича, Гаврила Шила, Марії Пшеп’юрської та ін. заклали підвалини розуміння структури цього діалекту, його зовнішніх меж та відношення до інших діалектних систем. Це було зроблено на ґрунті, передусім, фонетичних і граматичних явищ. Так, окремі фонетичні явища, властиві наддністрянському діалектові, описав Антон Залеський [Залеський 1973], підкресливши найширші контакти і зв’язки цього діалекту з іншими суміжними.

В останні роки помітно зросла увага вчених до діалектної лексики як об’єкта дослідження. Майже всі діалектологи сходяться на думці про те, що діалектна лексика, у якій відбито світ реальних речей, є систематизованим комплексом різних мовних явищ. Особлива увага мовознавців до лексики викликана тим, що вона найчутливіша до змін у житті суспільства, порівняно легко переймає іншомовні слова.

В українському мовознавстві неодноразово було наголошено на потребі систематичного вивчення лексичного рівня. Тому одним із важливих завдань сучасної україністики є фіксація та поетапний системний опис лексичного складу наддністрянського діалекту, який на сьогодні вивчено фрагментарно..

Важливою залишається проблема з’ясування джерел походження аналізованої діалектної лексики та її відношення до лексики інших говірок, зокрема бойківських, лемківських, гуцульських, покутсько-буковинських, волинських, подільських; на існування таких спільних явищ указує не лише просторова суміжність діалектів, а й відомі в науці випадки їхнього ізоглосного об’єднання. Діалектна лексика одного говору не становить герметично замкненої сфери, а ті чи ті лексеми

наддністрянського діалекту побутують не лише в контактних говірках, а й в інших говорах української мови.

Підтримуємо думку мовознавців, які вважають за потрібне досліджувати лексику й семантику, як і будь-який інший мовний рівень, у двох аспектах – синхронному й діяхронному. З'ясування мовно-історичних змін та етимології лексики наддністрянських говірок, у яких до сьогодні ще збережено лексеми на позначення архаїчних знарядь млинарства, гончарства, відгонного вівчарства тощо, безперечно, дасть цінний матеріал для подальших досліджень.

Отже, у сучасній діалектній лексикології дедалі більш актуальним стає системний підхід до говірок як до об'єкта вивчення, що дозволяє з'ясувати відношення між окремими діалектними системами та діалектними зонами, виявити етапи розвитку мовних явищ, їх послідовність і хронологічні межі. У здійсненні такого системного опису лексики наддністрянського діалекту й убачаємо перспективу подальшого дослідження.

Література

Вагилевич 1978 – Вагилевич І. Бойки русько-слов'янський народ у Галичині / І. Вагилевич // „Жовтень”. – 1978. – № 12. – С. 69 – 76;
Залеський 1973 – Залеський А. М. Вокалізм південно-західних говорів української мови / А. М. Залеський. – К.: Наук. думка, 1973. – 155 с.;
Павловский 1818 – Павловский О. Грамматика малороссийского наречия, или грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших малороссийское наречие от чистого русского языка, сопровождаемое разными по сему поводу замечаниями и сочинениями / О. Павловский. – 1818. – 161 с.;
Потебня 1870 – Потебня А. Заметки о малорусском наречии / А. Потебня. – Воронеж, 1870. – 156 с.;
Потебня 1876 – Потебня А. К истории звуков русского языка / А. Потебня. – Воронеж, 1876. – 242 с.;
Потебня 1886 – Потебня А. О звуковых особенностях русских наречий / А. Потебня. // Филол. зап. – Воронеж, 1866. – 92 с.;
Шафонский 1851 – Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание / А. Шафонский. – К., 1851. – 67 с.

Бичко З. М. Проблема парадигма вивчення територіальної лексики

У статті розглянуто низку проблем, пов'язаних із вивченням сучасного стану діалектної лексики. Зроблено екскурс у минуле про початки й становлення української діалектології, зокрема про вивчення лексики старожитнього наддністрянського говору. Визначено актуальні завдання подальших досліджень.

Ключові слова: говір, діалект, ареал, структура, ізоглоса.

Бычко З. М. Проблемная парадигма изучения территориальной лексики

В статье рассмотрен ряд проблем, связанных с изучением современного состояния диалектной лексики. Сделан экскурс в прошлое о началах и становлении украинской диалектологии, в частности об изучении лексики старожитного надднестрянского диалекта. Определены актуальные задачи дальнейших исследований.

Ключевые слова: говор, диалект, ареал, структура, изоглосса.

Bychko Z. M. Problem paradigm of study of regional vocabulary

The article deals with the analysis of a number of problems connected with the study of the modern condition of a dialectal vocabulary. The author makes a historical analysis of the creation and formation of the Ukrainian dialectology, in particular the study of the vocabulary of the Upper-Dniester dialect. The topical tasks for further analyses have been defined.

Key words: patois, dialect, areal, structure, isogloss.

О. В. Верховод (Луганськ)

УДК 811.161.2'282

**ОСНОВНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ СТРУКТУРНОЇ
ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ГЕНЕЗИ ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ**

Дослідження лексичного складу говорів становить особливий інтерес, оскільки діалектна лексика є живою лабораторією мови, де всі процеси можна спостерігати в більш природному вияві, ніж у літературній мові. В останні десятиліття в мовознавстві помітно зростає увага до діалектної лексики як об'єкта досліджень, з'явилися праці, присвячені теоретичним питанням української діалектної лексики та описові її тематичних груп і лексико-тематичних підгруп (Г. Аркушин, О. Блінова, К. Глуховцева, П. Гриценко, Й. Дзендзелівський, Г. Клепікова, В. Леснова, О. Мораховська, М. Никончук, І. Сабадош, М. Толстой, Л. Фроляк та ін.).

Актуальність теми дослідження зумовлено необхідністю системного вивчення лексики новожитніх говірок, джерел їх постання та етапів розвитку.

Мета роботи – розглянути основні аспекти дослідження лексичного складу говорів у сучасній діалектології, проаналізувати шляхи формування генези українських східнословобожанських говірок.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) дослідити процес формування українських східнословобожанських говірок; 2) вивчити етапи розвитку українського східнословобожанського мовного континууму; 3) висвітлити

діалектотворчі процеси в говірковій системі східнословобожанського ареалу.

Вивчення діалектної лексики допомагає з'ясувати питання, пов'язані з історією мови, виявити етапи її функціонування, адже „при всій очевидності змін у словниковому складі мови лексична система зберігає такі архаїчні риси, які часто несуть більшу інформацію, ніж релікти інших структурних рівнів” [Гриценко 2005: 3].

Друга половина XIX – початок XX ст. – час активного розвитку діалектології: розроблено низку теоретичних питань, окреслено аспекти діалектологічних досліджень, серед них – лінгвогеографія, що виникла як метод в останній чверті XIX ст., а помітних результатів досягла вже на межі XIX і XX ст. [Денисов 1974: 17 – 20]. Розвиток, з одного боку, лінгвістичної географії, з іншого – лексикології, теорії номінації (насамперед на матеріалі літературної мови, а останнім часом – і говірок) сприяв розширенню проблематики ареалогічного вивчення лексики й семантики, зумовив пошуки закономірностей територіального розміщення, ареального варіювання лексики [Гриценко 1990: 10].

Просторова поведінка діалектного слова – одна з невід'ємних, об'єктивно наявних його ознак – має важливе значення для розв'язання питань регіональної лексикології й діалектології, а також для інших розділів мовознавства. Як зазначає П. Гриценко, „лексика порівняно з іншими структурними рівнями говорів у східнослов'янській діалектології має найтривалішу історію вивчення... Історія розвитку вітчизняних досліджень діалектної лексики... характеризується не лише значним розширенням джерельної бази, прийомів і методів вивчення словникового складу народних говорів, а й змінами поглядів на роль лексики в розв'язанні центральних питань діалектології, зокрема у з'ясуванні діалектного членування, у становленні генези говорів” [Гриценко 1990: 6].

В. Ващенко, досліджуючи говірки Середньої та Нижньої Наддніпряни, наголошував на необхідності аналізу діалектної лексики з погляду її історії та географії, оскільки „діалектне слово саме тим і відрізняється від літературно-нормативного, що воно позбавлене стійкої форми, не регулюється у своєму значенні, не може вважатися однаково сприйнятним у межах розселення певної етнографічної одиниці. Зміна слова, обростання його новими формально-семантичними варіантами тощо – усе це помітно стимулюється зрушенням, розширенням або звуженням географічних меж його вживання” [Ващенко 1962: 3]. Саме історико-географічний підхід дозволяє вивчати лексичні явища в їх системному взаємозв'язку, допомагає встановити, з одного боку, живомовні факти, властиві лексико-діалектному типу, історично закріплені за ним, а з іншого – надбання з ширших мовних угруповань [Там само: 4].

У сучасній діалектології однією зі складних і дискусійних є проблема встановлення генези говірок як системи. Незважаючи на актуальність і нагальність, питання генези говірки як такої зникає за окремими аспектами її розвитку: визначенням диференційних рис, укладанням словника, поясненням генези груп говірок тощо [Глуховцева 2006]. У науковій літературі усталилися два напрямки визначення генези говірки: перший пов'язаний з вивченням історії окремого мовного явища [Варченко 1964: 14 – 28], другий – із загальним описом генези говірки та встановленням її диференційних рис [Гладкий 1928: 93 – 241]. Чіткості в окресленні цих двох шляхів походження говірок немає.

Гене́за діалектної лексики була предметом дослідження багатьох вітчизняних мовознавців. Однією з перших вдалих спроб дослідження генези окремих діалектних утворень в українській мові була розвідка І. Панькевича „До питання генези українських лемківських говорів” [Панькевич 1958]. У 50-х рр. ХХ ст. генезу середньонаддніпрянських говорів розглядав М. Наконечний [Наконечний 1959]. Наприкінці 70-х рр. було опубліковано дослідження І. Матвіяса „До історії діалектів української мови” [Матвіяс 1979]. Питання генези українських діалектів висвітлено в наукових працях Й. Дзендзелівського [Дзендзелівський 1981] та В. Німчука [Німчук 1992; 1994]. П. Гриценко дослідив генезу сільськогосподарської лексики західностепових говірок [Гриценко 1980], О. Скопненко – генезу берестейсько-пінських говірок [Скопненко 1997].

Дослідження генези говірок (особливо новожитніх), джерел їх постання, етапів розвитку значною мірою проливає світло на шляхи формування сучасного стану української мови в її літературному та діалектно-територіальних виявах. Вивчення генези говірок має спиратися на значний за обсягом перевірений матеріал про походження окремих структурних елементів говірок. Об'єктивність висновків значною мірою залежить від наявності надійних писемних джерел попередніх синхронійних зрізів. Проте часто виникає ситуація, коли такі пам'ятки часу постання говірок та наступних етапів розвитку відсутні або надійність їх як діалектологічного джерела сумнівна. За цих обставин важливою є розробка прийомів з'ясування генезису говірок за матеріалами переважно одного синхронійного зрізу [Гриценко 1984б: 105].

Східнословобожанські говірки, як відомо, за походженням пов'язані з говірками, передусім, південно-східного наріччя, а також північного й південно-західного наріч, контактні із суміжними російськими говірками. Зважаючи на тривале співжиття українців і росіян на Східній Слобожанщині, дослідники вивчають наслідки міжмовних зв'язків. Актуальною сьогодні залишається концепція „різномовного спілкування” [Шарпило 1959: 45], що розширила уявлення про двомовність: в умовах близькості мов через взаємну зрозумілість обох мов є можливість для спілкування кожного із співрозмовників своєю

мовою. Усе це зумовлює кілька тенденцій: а) в обставинах „різномовного” спілкування немає потреби в перебудові фонетичної системи, отже, у трансформації артикуляційної бази мовців; б) особливості мовного спілкування породжують певну байдужість щодо вживання варіантів українського й російського походження, які не порушують загальної фонетичної чи морфологічної системи мови [Прилипка 1961: 45].

Міжмовні зв'язки з часом виробили специфічні явища, зокрема: а) поширення гіперизмів, які є наслідком хибної аналогії при засвоєнні переселенцями говірки переважної частини населення [Шарпило 1965: 10 – 22]; б) функціонування лексикалізованих реліктів південно-західного та північного наріччя, що виправдані внутрішніми рисами окремих слів, інколи аналогією та ін.; в) інтенсивне вирівнювання, уодноманітнення рядів звукосполучень і парадигм, утрата історично зумовлених відхилень від її переважаючих типів тощо [Шарпило 1959: 48 – 49].

Вивчення генези лексики, на нашу думку, передбачає опис походження найменувань, дослідження процесів виникнення, формування та утворення ТГЛ, що передбачає характеристику лексики новостворених говірок залежно від сфери функціонування (літературна мова чи діалекти) та ареалу поширення. На шляхи постановки аналізованої ТГЛ проливають світло також свідчення про первинні та вторинні номени, експресивно нейтральні та експресивно насичені.

І. Ніколаєнко наголошує: якщо порівняльно-історичні та лінгвістичні студії про фонетичну (фонологічну) і граматичну структури східнословобожанських говірок дали переконливий матеріал для загальних висновків щодо їх генези й закономірностей розвитку, то вивчення лексики сприяло встановленню особливостей динаміки складу лексичних парадигм, способів номінації, а також виявленню тенденцій формування й розвитку лексичної системи говірок [Ніколаєнко 2000: 16].

Б. Шарпило й К. Глуховцева визначили основні напрямки діахронічних досліджень лексики новостворених говірок. Вони наголосили, що, не відмовляючись від аналізу лексичних реліктів говірок, необхідно зосереджувати увагу дослідників на відмінностях у темпі вирівнювання лексичної, граматичної та фонетичної систем, розглядаючи особливості лексичної системи говірок у їхньому зв'язку з фонетичними, морфологічними та словотворчими. Треба не обмежуватись ізольованим аналізом процесів міжмовної взаємодії в межах східнословобожанських говірок, а розглядати їх на загальному тлі розвитку південно-східної діалектної системи, зокрема – середньонаддніпрянських говірок [Глуховцева 1989: 38 – 39].

Як зазначає Й. Дзензелівський, „говори південно-східного наріччя пізніших формацій утворювалися при домінуючій ролі середньонаддніпрянських говорів, у системі яких нівелювалися, трансформувалися або засвоювалися риси діалектних систем прибулих

сюди в різні часи більших чи менших груп переселенців з території південно-західного та північного наріччя” [Дзензелівський 1981: 47]. Цю думку підтверджують, зокрема, дослідження різних тематичних груп лексики східнословобожанських говірок, так К. Глуховцева, описавши лексику народного побуту українських східнословобожанських говірок, зокрема назви житлових і господарських приміщень, їхніх частин, традиційних меблів, предметів побуту, дійшла висновку, що зміни складу вивчених ТГЛ, динамізм семантичної структури окремих лексем зумовлені сполученням екстралінгвальних чинників (змінами господарського й культурного укладу життя) і внутрішніх процесів, серед яких особливу роль відведено: а) міжмовним і міждіалектним контактам; б) інтенсивності нівеляційних процесів. На підставі аналізу матеріалу дослідниці зробила висновок, що основа лексичного складу східнословобожанських говірок є загальноукраїнською. Установлення генези лексики дозволило виділити такі її шари: а) праслов'янський; б) власне український; запозичення з інших мов склали 4% від усієї кількості аналізованих лексем [Глуховцева 1992].

Одним із актуальних завдань у діалектній лексикології є вивчення системних відношень лексики в говорах. Під системою розуміють „цілісний об'єкт, що складається з елементів, які перебувають у взаємозв'язках” [Солнцев 1977: 11]. Саме системна проекція діалектних свідчень останнім часом зумовила переорієнтацію діалектологічних досліджень від розгляду діалектизмів як основного (часто – єдиного) об'єкта пізнання до вивчення цілісної системи говірки або діалектної мови. Системний підхід до говірок як об'єкта дослідження дозволяє розв'язувати головні завдання лінгвогеографії: з'ясувати відношення між окремими діалектними системами та діалектними зонами, виявляти з більшою мірою достовірності етапи розвитку мовних явищ, їх послідовність і хронологічні межі [Гриценко 1984а: 22].

Сучасний рівень лінгвістики потребує комплексного підходу до вивчення мовних одиниць, у якому, по-перше, поєднано прийоми традиційних (описових, порівняльних) досліджень мовного матеріалу з новітніми когнітивними та етнолінгвістичними методиками; по-друге, аналіз синхронійного рівня доповнено аналізом мовних явищ у діахронії; по-третє, виявлення типових мовних процесів супроводжено докладним обстеженням унікальних, поодиноких мовних явищ – „атомарним” підходом до мовного матеріалу, що дозволяє максимально повно описати специфіку найбільш характерних, продуктивних виявів лінгвістичних процесів та малопомітних, нерегулярних явищ [Никифорова 2008: 8].

Отже, у сучасній діалектології дослідження лексичного складу говорів відбувається в кількох аспектах. Традиційним є ареальний аспект, актуальність якого в останні роки зумовлена значним розвитком лінгвістичної географії. З'ясувати відношення між окремими діалектними системами та діалектними зонами, виявити етапи розвитку

мовних явищ, їх послідовність і хронологічні межі дозволяє системний підхід до говірок як до об'єкта вивчення. Нагальною проблемою сьогодення є дослідження генези говірок, особливо новожитніх.

Література

Варченко 1964 – Варченко І. О. Фонетичні зміни в одній західнополтавській говірці / І. О. Варченко // Українська діалектологія і ономастика. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 14 – 28; **Ващенко 1962** – Ващенко В. С. З історії та географії діалектних слів. Матеріали до вивчення говорів середньої та нижньої Наддніпрянщини / В. С. Ващенко. – Х. : Вид-во Харк. ун-ту, 1962. – 173 с.; **Гладкий 1928** – Гладкий П. Д. Говірка с. Блискавиці Гостомського району на Київщині / П. Д. Гладкий // Український діалектологічний збірник / ред. О. Н. Синявський, А. Ю. Кримський. – К. : УАН, 1928. – С. 93 – 241; **Глуховцева 1989** – Глуховцева К. Д. До проблеми методики історико-діалектологічного дослідження новостворених говірок української мови / К. Д. Глуховцева, Б. А. Шарпило // Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народно-розмовної мови : тези доп. – Ужгород, 1989. – С. 38 – 39; **Глуховцева 1992** – Глуховцева К. Д. Лексика народного побуту українських східнословобожанських говірок : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Глуховцева Катерина Дмитрівна. – К., 1992. – 427 с.; **Глуховцева 2006** – Глуховцева К. Д. Питання методології дослідження генезису українських східнословобожанських говірок / К. Д. Глуховцева // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2006. – № 1. – С. 137 – 145; **Гриценко 2005** – Гриценко П. Передмова до Словника буковинських говірок за заг. ред. Н. В. Гуйванюк / П. Гриценко. – Чернівці : Рута, 2005. – С. 3 – 4; **Гриценко 1980** – Гриценко П. Е. Генезис и семантическая структура сельскохозяйственной лексики украинских западнестепных говоров : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. філол. наук : спец. 10.02.02 „Украинский язык” / П. Е. Гриценко. – К., 1980. – 29 с.; **Гриценко 1990** – Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1990. – 272 с.; **Гриценко 1984а** – Гриценко П. Ю. Дослідження лексики українських говорів / П. Ю. Гриценко // Мовознавство. – 1984. – № 5. – С. 22 – 30; **Гриценко 1984б** – Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1984. – 228 с.; **Денисов 1974** – Денисов П. Н. Очерки по русской лексикологии и учебной лексикографии / П. Н. Денисов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1974. – 255 с.; **Дзензелівський 1981** – Дзензелівський Й. О. Стан дослідження генези українських діалектів / Й. О. Дзензелівський // Мовознавство. – 1981. – № 1. – С. 45 – 50; **Матвіяс 1979** – Матвіяс І. Г. До історії діалектів української мови / І. Г. Матвіяс // Совецание по общим вопросам диалектологии и истории языка : тез. докл. и сообщ. – М., 1979. – С. 46 –

47; **Наконечний 1959** – Наконечний М. Ф. До питання про генезис середньонаддніпрянських говорів / М. Ф. Наконечний // Питання історичного розвитку української мови : тези доп. міжвуз. наук. конф. – Х., 1959. – С. 97 – 98; **Никифорова 2008** – Никифорова Е. Б. Семантическая эволюция лексической системы русского языка : тенденции, векторы, механизмы : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / Е. Б. Никифорова. – Волгоград, 2008. – 46 с.; **Николаєнко 2000** – Николаєнко І. О. Структура й ареальна характеристика лексики традиційного ткацтва в українських східнословобожанських говірках : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Николаєнко Ірина Олександрівна. – Луганськ, 2000. – 545 с.; **Німчук 1992** – Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В. В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1992. – 416 с.; **Німчук 1994** – Німчук В. В. Проблеми українського діалектогенезу / В. В. Німчук // Проблеми сучасної ареалогії. – К. : Наук. думка, 1994. – С. 25 – 47; **Панькевич 1958** – Панькевич І. А. До питання генези українських лемківських говорів / І. А. Панькевич // Славянская филология. – М., 1958. – С. 164 – 199; **Прилипко 1961** – Прилипко Н. П. Нечленні (якісні) прикметники в діалектах української мови / Н. П. Прилипко // Територіальні діалекти і власні назви. – К. : Наук. думка, 1961. – С. 44 – 50; **Скопненко 1997** – Скопненко О. І. Генеза берестейсько-пінських говірок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. І. Скопненко. – К., 1997. – 21 с.; **Солнцев 1977** – Солнцев В. М. Язык как системно-структурное образование / А. В. Солнцев. – М. : Наука, 1977. – 342 с.; **Шарпило 1965** – Шарпило Б. А. До питання про генезис діалектних груп української мови / Б. А. Шарпило // Тез. докл. і сообщ. на итоговой науч. конф. за 1964 г. – Луганск, 1965. – С. 90 – 96; **Шарпило 1959** – Шарпило Б. А. Українські говірки Луганщини в їх відношенні до діалектної системи південно-західного наріччя української мови / Б. А. Шарпило. – Луганськ, 1959. – 53 с.

Верховод О. В. Основні аспекти вивчення структурної організації та генези діалектної лексики

У статті розглянуто основні аспекти дослідження лексичного складу говорів у сучасній діалектології. Системний підхід до говірок як до об'єкта вивчення дозволяє з'ясувати відношення між окремими діалектними системами та діалектними зонами, виявити етапи розвитку мовних явищ, їх послідовність і хронологічні межі. Наголошено на тому, що дослідження генези говірок, особливо новожитніх, є нагальною потребою сьогодення.

Ключові слова: лексичний склад говорів, просторова поведінка діалектного слова, генеза говірки.

Верховод О. В. Основные аспекты изучения структурной организации и генезиса диалектной лексики

В статье рассматриваются основные аспекты исследования лексического состава говоров в современной диалектологии. Системный подход к говорам как к объекту изучения позволяет выяснить отношения между отдельными диалектными системами и диалектными зонами, выявить этапы развития языковых явлений, их последовательность и хронологические границы. Акцентируется внимание на том, что исследования генезиса говоров, особенно новообразованных, является актуальной проблемой на сегодня.

Ключевые слова: лексический состав говоров, пространственное поведение диалектного слова, генезис говора.

Verkhovod O. V. The main aspects of structural organization and genesis of dialect lexis

The article deals with main aspects of lexical investigation in dialects in modern dialectology. Systematic approach to sayings as an object of studying lets us to clear up the relations between different dialectical systems and zones, to find out language developing, phases, their sequence and chronological bounds.

The attention is concentrated on the fact, that investigation of dialect sayings, especially new-formed, is acute problem nowadays.

Key words: lexical list of sayings, spatial behavior of a dialect world, genesis of saying.

М. Т. Вихватенко, С. С. Солodka (Старобільськ)

УДК 811.161.2'28–119(477.61)

ЛУГАНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЧНА ШКОЛА

Серед першочергових завдань українського мовознавства сьогодні залишається докладне вивчення складу, семантичної структури та географії лексики територіальних діалектів. Як засвідчують різноаспектні дослідження діалектів української мови за останні десятиліття та глибокі, переконливі висновки таких наукових пошуків, діалектологія змінила свій статус з допоміжної дисципліни на науку, що не тільки ставить ретроспективні завдання, але й постачає матеріал для аналізу діалектних виявів української мови в її живій формі [Дорошенко 2008: 42]. Одним з актуальних завдань сучасної діалектології залишається охоплення дослідженням новожитих ареалів, до яких належать й українські говірки Луганщини.

Мета роботи – вивчення діяльності дослідників Луганської діалектологічної школи, їхніх праць, присвячених теоретичним питанням української діалектної лексики та описові її тематичних груп і лексико-

тематичних підгруп. Завдання роботи – визначити основні напрямки синхронічних та діахронічних досліджень лексики новостворених говірок представниками Луганської діалектологічної школи.

Дослідження діалектної мови – провідний напрям наукових досліджень Луганської діалектологічної школи, біля витоків якої стояв Б. Шарпило. Дисертаційна праця Б. Шарпила „Порівняльно-історична характеристика українських говорів Східної Слобожанщини”, з успіхом захищена 1960 року, містить чимало цінних свідчень та наукових узагальнень про говірки неоднорідного походження. Учений описав східнослобожанські говірки Старобільщини, тобто північних районів Луганщини, що входили раніше до Старобільського повіту, їх фонетичні й морфологічні особливості [Шарпило 1960]. Тільки в працях Б. Шарпила пояснення діалектних особливостей мовлення говірок Східної Слобожанщини вилилося в струнку концепцію, засади якої розвивають його учні [Глуховцева 2008: 126]. Послідовники вченого здійснили опис східнослобожанських говірок за різними структурними рівнями: З. Сікорська (говірки межиріччя Айдару й Калитви: словотвірні особливості) [Сікорська 1972]; Т. Терновська (ковальську лексику українських говорів) [Терновська 1997]; К. Глуховцева (східнослобожанські говірки Луганської області: особливості лексики народного побуту [Глуховцева 1992: 11]; динаміку українських східнослобожанських говірок [Глуховцева 2006]); В. Леснова (східнослобожанські говірки Луганської області: структурно-семантичне вивчення лексики на позначення людини та її рис) [Леснова 1999]; І. Магрицька (східнослобожанські говірки Луганської області: структурно-семантичне вивчення обрядової лексики) [Магрицька 2000], І. Ніколаєнко (східнослобожанські говірки Луганської області: структурно-семантичне вивчення ткацької лексики) [Ніколаєнко 2002], Т. Сердюкова (синтаксичні особливості українських східнослобожанських говірок) [Сердюкова 2002], А. Скорофатова (ономасіологію та лінгвогеографію фітономенів в українських східнослобожанських говірках) [Скорофатова 2008], Г. Барилова (кореляцію вербальних і невербальних складників у традиційних народних іграх (на матеріалі українських східнослобожанських говірок)) [Барилова 2009], О. Верховод (генезу українських східнослобожанських говірок на лексичному рівні) [Верховод 2009]. У працях цих науковців репрезентовано значний за обсягом говірковий матеріал, закладено основи історико-діалектологічного аналізу обстежуваних говірок, встановлено низку закономірностей їх формування й поширення.

Досягнення вчених Луганської діалектологічної школи втілилися в багатьох наукових доробках. Так, Б. Шарпило та К. Глуховцева, визначили основні напрямки діахронічних досліджень лексики новостворених говірок. Вони зауважували, що, не відмовляючись від аналізу лексичних реліктів говірок, необхідно зосереджувати увагу

дослідників на відмінностях у темпі вирівнювання лексичної, граматичної та фонетичної систем, розглядаючи особливості лексичної системи говірок у їх зв'язку з фонетичними, морфологічними та словотворчими. Слід не обмежуватися ізольованим аналізом процесів міжмовної взаємодії в межах східнословобожанських говірок, а розглядати їх на загальному тлі південно-східної діалектної системи (зокрема й середньоаддніпрянських говірок). У працях К. Глуховцевої реалізовано вивчення лексики народного побуту на двох хронологічних зрізах (кінець XIX ст. і кінець XX ст.), що дало змогу простежити зміни лексики в часі, установити закономірності структурно-семантичної організації назв житлових і господарських приміщень, їх частин, меблів, предметів побуту в східнословобожанських говірках, що збігаються з виявленими загальними закономірностями організації цих ТГЛ у говірках поліського та південно-західного наріч, в українській літературній мові [Глуховцева 1992: 16]. Дослідницею укладено „Лінгвістичний атлас лексики побуту українських східнословобожанських говірок”, у якому репрезентовано просторову варіативність лексики українських східнословобожанських говірок (атлас містить 131 карту) [Глуховцева: 2003].

В. Леснова здійснила опис східнословобожанських говірок Луганської області (структурно-семантичне вивчення лексики на позначення людини та її рис). У своїй праці авторка зазначає, що лексика на позначення людини та її рис є складною системою найменувань, на формування якої, крім власне лінгвальних, впливають численні позалінгвальні чинники: соціально-економічні та суспільно-політичні умови життя, психологічні настанови, традиційна культура, морально-етичні обмеження. Репертуар назв на позначення негативної оцінки розгалуженіший порівняно з лексикою для передачі позитивної оцінки. Дослідниця вважає, що найважливіша причина цього – дія морально-етичних норм, моделей психологічної поведінки діалектоносіїв [Леснова 2004]. В. Леснова уклала регіональний тематичний словник недиференційного типу „Матеріали до словника говірок Східної Слобожанщини: людина та її риси”, до реєстру якого включено 1500 слів, пов'язаних з номінацією людини та її рис [Леснова: 1999].

І. Магрицька дослідила діалектну лексику весільного обряду, яка побутує в українських східнословобожанських говірках. Вона констатує, що лексичний матеріал, записаний від людей похилого віку як представників доби, що відходить у минуле, є надзвичайно цінним у лінгвокраїнознавчому аспекті, а його фіксація й аналіз є актуальним завданням мовознавчих досліджень [Магрицька 2000: 29].

І. Ніколаєнко здійснила опис складу, семантичної структури та просторової поведінки лексики традиційного ткацтва в українських східнословобожанських говірках на тлі інших говорів. Доведено, що, незважаючи на архаїзацію, промисел відносно добре зберігся на рівні мовної свідомості й засвідчує зв'язок з екстралінгвістичними реаліями

двох планів: матеріальним виробництвом та міфологічними уявленнями, які визначають способи й засоби номінації реалій та їх частин. Проаналізовано східнословобожанські генуїнні та статуальні вербальні засоби ткацтва в слов'янському контексті, що уможливило виділення низки паралелей і міждіалектних зв'язків [Ніколаєнко 2000: 17 – 18].

Т. Сердюковою відтворено й проаналізовано локативні та темпоральні синтаксеми східнословобожанських говірок. Доведено, що синтаксеми з локативним та темпоральним значенням в українських східнословобожанських говірках побудовані за типовими для багатьох українських говірок моделями. Проаналізовано різноманітні синонімічні засоби, які служать для вираження того самого чи близького значення, створюють синонімічність синтаксису. Кожна з моделей має специфічні ознаки за характером головних компонентів та їх поширювачів, позначає однорідні чи неоднорідні відношення, розрізняючись засобами та показниками граматичного зв'язку між словами. Відзначено, що більшість міжговіркових відмінностей пов'язана з неоднаковим репертуаром лексем розглянутих синтаксем, які служать засобом вираження різних семантичних відтінків. На підставі зіставлення локативних і темпоральних синтаксем східнословобожанських говірок із синтаксемами історичних пам'яток виявлено динаміку їх розвитку, особливості функціонування дублетних утворень [Сердюкова 2002: 19].

У монографії К. Глуховцевої „Динаміка українських східнословобожанських говірок” відтворено динаміку фонологічної (фонетичної), морфологічної та лексичної систем українських східнословобожанських говірок за різні проміжки часу – сто та п'ятдесят років. Виявлено чинники змін цих систем, встановлено індекс динаміки одиниць різних мовних рівнів та розроблено типологію змін у говірках. Серед типів змін досліджуваних явищ встановлено найбільшу поширеність появи нових функціонально ідентичних, але формально відмінних явищ, зникнення мовних одиниць, які функціонували п'ятдесят років тому, функціональне звуження одного й розширення іншого явища, повної субституції одного явища іншим. Обґрунтовано, що екстралінгвальними чинниками розвитку фонологічної, морфологічної та лексичної систем українських східнословобожанських говірок є гетерогенність соціумів та контактність з говірками російської мови. З'ясовано, що внутрішньомовними чинниками розвитку діалектних систем є тенденція до самозбереження структури та збереження комунікативної здатності говірки [Глуховцева 2006].

Об'єкт дослідження дисертаційної праці А. Скорофатової – назви корисних рослин у східнословобожанських говірках української мови. Дослідницею виявлено основні принципи та способи номінації корисних рослин у східнословобожанських говірках, з'ясовано основні типи просторової поведінки фітономенів і вивчено лексичні паралелі східнословобожанських фітономенів в інших говірках української мови та

виділено й описано східнослобожанські вузьколокальні флороізоглоси [Скорофатова 2008: 3].

Г. Барилова здійснила фіксацію номінативних одиниць тематичної групи лексики ігор у східнослобожанських говірках, дослідила їх семантичну структуру. У праці дослідниці описано способи номінації назв ігор у цих говірках у контексті, що передбачає розгляд предметно-дійового складу ігор як невербальної частини тексту. Установлено відношення семантики та символіки, а також предметно-дійового складу ігор до типових слов'янських мовних семіотичних систем. З'ясовано ареалогію ігрової термінології та одиниць вербального компонента ігор; багатогранність феномену гри, виявлено її давні витоки. Проаналізовано зв'язок традиційних народних ігор з певними духовними явищами, народними звичаями, обрядами, що має прояв у спільності символіки предметів, явищ, найменувань [Барилова 2009: 18].

О. Верховод дослідила генезу східнослобожанських українських говірок у лексичній системі на матеріалі тематичної групи лексики „Жива природа”; змодельовала структурну організацію лексики живої природи, дослідила склад та семантичну структуру лексико-семантичних груп і виявила способи формування складу та семантики лексики живої природи [Верховод 2009: 17].

Однією з актуальних проблем української діалектології залишається дослідження фразеологічної системи говірок. Діалектна фразеологія виділилася в українському мовознавстві порівняно недавно. Вагомим є внесок представників Луганської діалектологічної школи в галузі діалектної фразеології. Відомим дослідником східноукраїнської фразеології В. Ужченком було опубліковано монографію „Східноукраїнська фразеологія” [Ужченко 2003], а також у співавторстві з Д. Ужченком було видано „Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу”, який став справжньою енциклопедією фразеології Слобожанщини [Ужченко 2005]. Д. Ужченком досліджено семантику українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні, характер віддзеркалення українськими зоофразеологізмами позамовної дійсності у зв'язку з їх формуванням, еволюцією та здатністю до культурної референції [Ужченко 2000]. І. Мілевою вперше в україністиці на матеріалі діалектної фразеології комплексно розглянуто питання евфемізації й дисфемізації як фразеотворчих чинників, розкрито зв'язок виразів з етнокультурою, окреслено особливості евфемістичних і дисфемістичних висловів на відміну від лексичних евфемізмів / дисфемізмів, описано методику виявлення евфемістичного й дисфемістичного компонентів значення за допомогою асоціативного психолінгвістичного експерименту [Мілева 2005]. У праці Р. Міняйла описано активні процеси в ареальній фразеології сходу України, установлено дериваційну базу, способи та чинники формування АФО, розкрито їх лінгвальний фразеотворчий

механізм, „наступ” субстандарту на АФО [Міняйло 2001], Н. Скоробагатько досліджено концептуалізацію фразеологічного соматичного коду в східнословобожанських і східностепових говірках. Детально проаналізовано вплив символного характеру соматизмів на значення й конотацію ФО [Скоробагатько 2009].

З метою збирання діалектного матеріалу для подальших досліджень викладачі факультету української філології організують діалектологічні експедиції. Вивчення мови з живих вуст дуже збагачує студентів, дає необхідний матеріал для майбутніх досліджень викладачам. Наслідками експедицій стають численні статті, монографії, нариси про окремі говірки краю. Членами кафедри української мови й української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка було впорядковано „Словник українських східнословобожанських говірок” з реєстром у 3500 слів диференційного типу, що містить лише традиційну діалектну лексику, зафіксовану в різних населених пунктах Слобожанщини (схід України) та в перехідних говірках від східнословобожанських до східностепових, яка не увійшла до основного словникового складу сучасної української літературної мови [Словник 2002].

Література

Барилова 2009 – Барилова Г. К. Кореляція вербальних і невербальних складників у традиційних народних іграх (на матеріалі українських східнословобожанських говірок) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Г. К. Барилова. – Луганськ, 2009. – 22 с.; **Верховод 2009** – Верховод О. В. Генеза українських східнословобожанських говірок на лексичному рівні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. В. Верховод. – Луганськ, 2009. – 23 с.; **Глуховцева 1992** – Глуховцева Е. Д. Лексика народного быта українських восточнословобожанських говорів : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. філол. наук : спец. 10.02.02 „Український язык” / Е. Д. Глуховцева. – Днепропетровск., 1992. – 16 с.; **Глуховцева 2008** – Глуховцева К. Д. З життєдайного народного слова: наукова спадщина Б. А. Шарпила / К. Д. Глуховцева, М. Т. Вихватенко // Освіта Донбасу. – 2008. – № 2 – 3(127 – 128). – С. 125 – 130; **Глуховцева 2006** – Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнословобожанських говірок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / К. Д. Глуховцева. – К., 2006. – 38 с.; **Глуховцева 2003** – Глуховцева К. Д. Лінгвістичний атлас лексики народного побуту українських східнословобожанських говірок / К. Д. Глуховцева. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 181 с.; **Дорошенко 2008** – Дорошенко Л. І. До питання про словотвірну парадигму будівельних назв

східнополіського діалекту / Л. І. Дорошенко // Філол. науки. – 2008. – С. 42 – 46; **Леснова 1999** – Леснова В. В. Матеріали до словника говірок Східної Слобожанщини: Людина та її риси. – Луганськ, 1999. – 76 с.; **Леснова 2004** – Леснова В. В. Номінація людини та її рис у східнослобожанських українських говірках : монографія / В. В. Леснова. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 193 с.; **Магрицька 2000** – Магрицька І. В. Весільна лексика українських східнослобожанських говірок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / І. В. Магрицька. – Запоріжжя, 2000. – 23 с.; **Мілева 2005** – Мілева І. В. Евфемізація і дисфемізація у фразеотворенні говірок сходу України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / І. В. Мілева. – Луганськ, 2005. – 19 с.; **Міняйло 2001** – Міняйло Р. В. Активні процеси в ареальній фразеології сходу України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Р. В. Міняйло. – Донецьк, 2001. – 19 с.; **Ніколаєнко 2000** – Ніколаєнко І. О. Структура й ареальна характеристика лексики традиційного ткацтва в українських східнослобожанських говірках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / І. О. Ніколаєнко. – Запоріжжя, 2000. – 24 с.; **Сердюкова 2002** – Сердюкова Т. І. Локативні та темпоральні синтаксеми в українських східнослобожанських говірках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Т. І. Сердюкова. – Запоріжжя, 2002. – 20 с.; **Сикорская 1972** – Сикорская З. С. Суффиксальное словообразование имен существительных в украинских говорах юго-восточного языкового пограничья (междуречье Айдара и Калитвы) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.02 „Украинский язык” / З. С. Сикорская. – Киев, 1972. – 28 с.; **Скоробагатько 2009** – Скоробагатько Н. О. Концептуалізація фразеологічного соматичного коду в східнослобожанських і східностепових говірках: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 „Українська мова” / Н. О. Скоробагатько. – Луганськ, 2009. – 20 с.; **Скорофатова 2008** – Скорофатова А. О. Ономасіологія та лінгвогеографія фітономенів в українських східнослобожанських говірках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / А. О. Скорофатова. – Луганськ, 2008. – 24 с.; **Словник 2002** – Словник українських східнослобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. – Луганськ, 2002. – 234 с.; **Терновська 1997** – Терновська Т. П. Ковальська лексика українських говорів / Т. П. Терновська // Український діалектологічний збірник. – Кн. 3. Пам'яті Тетяни Назарової. – К. : Довіра, 1997. – С. 399 – 427; **Ужченко 2003** – Східноукраїнська фразеологія / В. Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 362 с.; **Ужченко 2005** – Ужченко В. Д.

Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу: 6019 фразеологізмів / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ : Альма матер, 2005. – 348 с.; **Ужченко 2000** – Ужченко Д. В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Д. В. Ужченко. – Х., 2000. – 20 с.; **Шарпило 1960** – Шарпило Б. А. Сравнительно-историческая характеристика говоров Восточной Слобожанщины (Старобельщины) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. фил. наук : спец. 10.02.02 „Украинский язык” / Б. А. Шарпило. – К., 1960. – 24 с.

Вихватенко М. Т., Солодка С. С. Луганська діалектологічна школа

У статті досліджено діяльність представників Луганської діалектологічної школи, їхні праці, присвячені теоретичним питанням української діалектної лексики та описові її тематичних груп і лексико-тематичних підгруп. Наголошено на актуальності докладного вивчення складу, структури та географії лексики територіальних діалектів.

Ключові слова: Луганська діалектологічна школа, дослідження діалектної лексики, східнослобожанські говірки.

Выхватенко Н. Т., Солодкая С. С. Луганская диалектологическая школа

В статье исследовано деятельность представителей Луганской диалектологической школы, их труды, посвященные теоретическим проблемам украинской диалектной лексики, а также описанию ее тематических групп и лексико-тематических подгрупп. Отмечена актуальность детального изучения состава, структуры и географии лексики территориальных диалектов.

Ключевые слова: Луганская диалектологическая школа, исследование диалектной лексики, восточнослобожанские говоры.

Vikhvatenko M. T., Solodka S. S. Lugansk dialectology school

The article deals with investigational activity of representatives of Lugansk dialectology school, their works, devoted to the theoretical question of the Ukrainian dialectal vocabulary and describing it thematic groups and lexis-thematic sub-groups. It is marked the actuality of the detailed study of composition, structure and geography of vocabulary of local dialects

Keywords: Lugansk dialectology school, research of dialectal vocabulary, skhidnoslobozhanski manner of speaking.

І. Л. Демчик (Луганськ)

УДК 811.161.1'282.2

**ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ СУЧАСНОГО
ДІАЛЕКТНОСІЯ: СТАН, МЕТОДИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Мова впливає на становлення особистості в суспільстві, її розвиток є першим критерієм людської освіченості та індивідуальності. Саме вона створює мовну індивідуальність, яка виділяє людину серед інших, роблячи її виразною й унікальною.

Вивчаючи такі питання, як мова та людина, мова та мислення, мова та картина всесвіту, дослідники переконуються в евристичній цінності проблеми *мова й особистість*, яка в другій половині ХХ століття стала домінантою лінгвістичних поглядів. Категорію *мовна особистість* розглядають крізь призму філософських, психологічних та соціологічних принципів, тим самим надаючи їй можливість формуватися в лінгвістичному аспекті.

За останні два десятиліття це поняття набуло тісного зв'язку з багатьма науками гуманітарного профілю, відповідно до чого мовна особистість стала невід'ємною складовою терміна *особистість*, уживаного в різних галузях науки. Вивчення такого питання, як *мова та особистість*, передбачає передусім лінгвопсихологічний аспект, а надалі формування мовної особистості відбувається на перетині зацікавленості інших дисциплін – лінгвістики, психології, педагогіки, філософії.

Мета пропонованої статті: проаналізувати наявні в зарубіжній та вітчизняній лінгвістиці дефініції поняття *мовна особистість*; сформулювати поняття *діалектної мовної особистості*; визначити методи та прийоми дослідження мовної особистості сучасного діалектоносія.

Термін „*мовна особистість*” уперше ввів у науковий обіг В. Виноградов, використавши його в статті „Про художню прозу”. Відомий лінгвіст багато зробив для опису індивідуально-авторського стилю в російській художній літературі, а тому, аналізуючи мову художніх творів, він постійно наголошував на важливості вивчення індивідуального стилю автора. Головними в його доробку стали такі поняття, як „*образ автора*” та „*художній образ*”, розвиток яких вивів ученого до їх кореляції у творах мовної особистості [Виноградов 1980: 35]. У лінгвістичних колах відомо про те, що саме В. Виноградов став засновником терміна „*мовна особистість*”, але не надав йому розгорнутого визначення. Лінгвокультурологічне наповнення цього поняття продовжила публікація О. Пешковського „Об'єктивна та нормативна точка зору на мову”, у якій порушено проблему індивідуального говоріння мовця [Пешковский 1989: 67].

Питання мовної особистості постає в центрі уваги сучасного мовознавства і є предметом дослідження багатьох російських та

зарубіжних учених (Ю. Караулов, Р. Будагов, Г. Богін, В. Карасик, В. Тимофєєв, С. Воркачов, В. Лютікова, К. Іванцова, В. фон Гумбольдт, Б. де Куртене, Е. Сепір, В. Ейгер, І. Раппопорт, Л. Вайсерберг та ін.).

Незважаючи на те, що підвищений інтерес до мовної особистості виник ще в античні часи (Піфагор, Фабій Квінтіліан, Платон), сьогодні в мовознавстві ця проблема є доволі актуальною.

У сучасній антрополінгвістиці класичним визначенням терміна „мовна особистість” вважають поняття, запропоноване Ю. Карауловим, який називає мовну особистість „сукупністю здібностей і характеристик людини, зумовлених створенням і сприйняттям мовних творів (текстів), які різняться за ступенем структурно-мовної складності, глибиною й точністю відбиття дійсності та визначеною цільовою спрямованістю” [Караулов 1989: 3].

У фаховій літературі на сьогодні немає загальноприйнятої дефініції поняття *мовна особистість*. Зауважимо, що у вітчизняних лінгвістичних словниках, виданих до 90-х років, це поняття не зафіксовано. Наприклад, „Словник лінгвістичних термінів” Є. Кротевича, Н. Родзевич (1957) та „Словник лінгвістичних термінів” Д. Ганича й І. Олійника (1985) не подають цього терміна. Укладачі „Короткого тлумачного словника лінгвістичних термінів” (2001) вважають, що *мовна особистість* – „це поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до творчого самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності” [Єрмоленко 2001: 93].

У російському „Енциклопедичному словнику-довіднику” (2007) подано таке тлумачення *мовної особистості*: „Носій тієї чи тієї мови, характеризований на підставі аналізу вироблених ним текстів: а) як індивідуум та автор цих текстів із своїм характером, інтересом, соціальними й психологічними перевагами та настановами; б) як типовий представник мовної спільноти й більш вузького мовленнєвого колективу, який до неї входить; в) як представник виду *homo sapiens*, невід’ємною властивістю якого є знакові системи й перш за все природна мова” [Іванов 2007: 804].

Ф. Бацевич зазначає, що з погляду комунікативної лінгвістики мовна особистість – це „індивід, який володіє сукупністю здатностей і характеристик, які зумовлюють створення й сприйняття ним текстів, що вирізняються рівнем структурно” [Бацевич 2004: 6].

На думку О. Селіванової, „мовна особистість – це іманентна ознака особистості як носія мови й комуніканта, що характеризує її мову й комунікативну компетенцію та реалізацію їх у породженні, сприйнятті, розумінні інтерпретації вербальних повідомлень, текстів, а також в інтерактивній взаємодії дискурсу” [Селіванова 2006: 368].

Зважаючи на соціальний статус людини, вікову категорію та її родову діяльність, мовну особистість може бути розглянуто як представника будь-якої сфери суспільства. К. Іванцова стверджує, що в

численних роботах „поняття *мовна особистість* взагалі або *національна мовна особистість* звужено до меж будь-якого соціолінгвістичного підтипу” [Иванцова 2002: 13]. Існує низка ґрунтовних робіт, у яких автори досліджували мовну особистість соціолінгвістичного підтипу:

- *за віковою приналежністю*: дитини (А. Захарова), підлітків (О. Гуц), молоді (І. Леурда), школярів (З. Непряхіна);

- *за професійною діяльністю*: бізнесменів (Г. Куликова, Т. Мілехіна), сучасного російського інтелігента (Л. Крисін), сучасного жителя села (Р. Пауфошина), телевізійного ведучого (Г. Безпам’ятнова), вуличного торговця (Н. Сवेशнікова), англійського колоніального службовця (В. Дерев’янська), російського державного службовця (М. Панова), лицаря (О. Скачко);

- *за психологічним характером*: авторитарна мовна особистість (О. Пушкін), мовна особистість інтроверта (М. Ляпон), представлено навіть фрагмент опису мовної особистості в електронному гіпертексті (О. Левоненко).

Мовна особистість як об’єкт лінгвістичного дослідження є поняттям до цього часу остаточно не витлумаченим, а тому серед науковців у трактуванні цього терміна зафіксовано чимало розбіжностей. Звертаючись до феномену людської особистості, теоретична лінгвістика підтверджує нерозривні зв’язки мови та людини, які здатні акумулювати в собі психічний, культурний, соціальний та інші компоненти. С. Воркачев слушно зауважує, що „поняття мовної особистості можна вважати проекцією в мовознавство відповідного міждисциплінарного терміна, у значенні якого сконденсовано філософські, соціологічні та психологічні погляди на суспільнозначущу сукупність фізичних і духовних якостей людини, що становлять її якісну визначеність” [Воркачев 2001: 65].

Актуальність нашої роботи зумовлено тим, що на сьогодні у вітчизняному мовознавстві відсутні лінгвістичні розвідки, які б відтворювали цілісну картину мовної особистості пересічного діалектоносія, зокрема представника східнословобожанської говірки.

Зауважимо, що в рамках досліджуваної проблеми за теоретичне й практичне підґрунтя було взято монографію К. Іванцової „Феномен діалектної мовної особистості” (Томськ, 2002). Авторка наголошує, що „до особливостей вивчення мовної особистості в Томській школі належать: а) принципова орієнтація на вивчення реальної мовної особистості, б) специфіка матеріалу, який слугує базою для аналізу, в) різноманітність джерел вивчення мовної особистості, г) комплексний підхід до вивчення мовної особистості” [Иванцова 2004 :11].

На окремих етапах роботи було застосовано різні методи та прийоми дослідження сучасного діалектоносія. Основним методом, використаним у роботі, є загальнолінгвістичний метод

антрополінгвістичного дослідження, а основним прийомом збирання матеріалу – прийом включення в мовне існування того, хто говорить. За Т. Коготковою, він „базується на двох підставах: психологічної контактності між дослідником та інформантом та довготривалості термінів спостереження, тісно пов'язаних між собою” [Коготкова 1975: 287].

Для аналізу мовленнєвої поведінки досліджуваного діалектоносія частково застосовано прийом порівняння, оскільки специфіку одного індивідуального явища неможливо з'ясувати без його зіставлення з іншими подібними явищами. Крім того, у дослідженні використано методичку, яка має експериментальний характер. Проведено експеримент, що полягав у фіксуванні текстів усного розмовного мовлення інформатора за допомогою фонетичного транскрибування.

За об'єкт дослідження було взято мовну особистість сучасного діалектоносія, типового представника східнослобожанської говірки – Баталигу Олександрю Корніївну, 1935 року народження, освіта – 5 класів, мешканку с. Шульгінка Старобільського району Луганської області.

Аналізуючи мовлення будь-якого носія, важливо враховувати його лінгвістичну біографію, під якою дослідники мають на увазі ряд подій лінгвістичного характеру. До визначальних фактів лінгвістичної біографії Л. Фроляк відносить, „насамперед говірку чи говірки батьків, дідів та найближчого оточення носія ідіолекту в час формування мовної системи, а також говірку, в умовах якої функціонує конкретний ідіолект. Крім цього, важливими чинниками, які визначають склад словника, граматичну будову індивідуального діалекту, ступінь володіння говірковими й літературними нормами вимови, слововживання, синтаксису, є лінгвальні умови освіти, рід занять, вік, час побутування в умовах рідної говірки, контактування з іншими говірками (мовами)” [Фроляк 2003: 174].

Отже, головними вимогами до вибору діалектоносія були: народно-культурна типовість та яскраво виражена мовна індивідуальність; зрозуміле, бездефектне мовлення, яке можна легко піддати механічній розшифровці; бажання респондента спілкуватися на різноманітні теми; відвертість та незамкнутість у процесі розмови; наявність генеалогічних коренів у зазначеній місцевості, проживання в ній без тривалого від'їзду; ізольованість від діалектоносіїв інших говірок; відсутність будь-якої професійної освіти (вищої, середньо-спеціальної).

Крім того, альтернативу вибору зумовлено віком людини, бо, як зазначає А. Захарова, „запас слів дорослого носія мови настільки великий, що його майже неможливо вилучити повністю, навіть з дуже великого за обсягом матеріалу” [Захарова 1967: 26].

Спираючись на наявні дефініції та враховуючи названі вище вимоги, використовуємо визначення поняття *діалектної мовної особистості*, дане К. В. Іванцовою: „особистість у сукупності

соціальних та індивідуальних рис, відображених у створених нею текстах” [Иванцова 2002: 10].

Предметом дослідження є спонтанне, невимушене мовлення діалектоносія. Опитування відбувалося вдома в інформатора. Передбачаючи кожного разу тривалу розмову, зустріч проводили у звичному для діалектоносія оточенні, у якому він міг би почуватися вільно, спокійно та природно. Зауважимо, що під час діалектологічного експерименту записи відбувалися як наодинці з інформатором, так і в присутності родичів, сусідів та односельців. Однак наявність сторонніх осіб впливала на хід бесіди, тим самим обумовлюючи необ’єктивний результат. Ураховуючи те, що за психологічною поведінкою респондентка є стриманою людиною, яка не любить привертати до себе увагу, втручання людей у розмову обмежувало й позбавляло її активності в наданні інформації.

Зазначимо, що перед початковим етапом опитування інформаторку було попереджено про процедурні моменти інтерв’ювання. Від неї не було приховано ведення записів, крім того, було надано інформацію про мету інтерв’ю, пояснено, де буде використано розмовні записи, межі їх розповсюдження, домовлено про тривалість бесіди. Було погоджено питання про диктофонний запис текстів.

Записи спонтанного усного мовлення здійснено впродовж п’яти років (2006 – 2010). Такий тривалий періодичний запис текстів уможлиблює аналіз усного мовлення діалектоносія в динаміці.

Як основний матеріал для спостереження та висновків було використано різноманітні анкети у вигляді питальників та інтерв’ю (записи усного діалогічного й монологічного мовлення). На підставі оброблених текстів як результатів слухового аналізу записів мовлення інформатора було створено словник сучасного діалектоносія східнословобожанської говірки. Загальний обсяг зантранскрибованих текстів становить 300 сторінок.

Під час дослідження усних текстів в умовах реальної комунікації особливу увагу було приділено методу спостереження, а також таким експериментальним методам, як інтерв’ю та анкетування.

Отже, феномен мовної особистості є однією з актуальних та перспективних проблем у світовому мовознавстві. Про це свідчать численні праці з когнітивної й комунікативної лінгвістики, фундаментальні наукові праці з індивідуального мовлення. Вивчення цього питання постійно перебуває в полі зору інших наук, тим самим уможливлено отримання повноцінного аналізу мовної особистості, який набуває статусу міждисциплінарного.

Література

Бацевич 2004 – Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.; **Виноградов**

1980 – Виноградов В. В. О языке художественной прозы : избр. тр. / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1980. – 360 с.; **Воркачев 2001** – Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филол. науки. – 2001. – № 1. – С. 64 – 72; **Єрмоленко 2001** – Єрмоленко С. Я. Українська мова : короткий тлумач. слов. лінгв. термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.; **Захарова 1967** – Захарова А. В. Опыт статистического исследования устной речи ребенка / А. Н. Захарова // Исследования по языку и фольклору. – Новосибирск, 1967. – Вып. 2. – С. 16 – 38; **Иванов 2007** – Культура речи: энцикл. слов.-справ. ; под. ред. Ю. Л. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Шириева и др. – 2-е изд. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 840 с.; **Иванцова 2002** – Иванцова Е. В. Феномен диалектной языковой личности / Е. В. Иванцова. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2002. – 321 с.; **Караулов 1989** – Караулов Ю. Н. Язык и личность / Ю. Н. Караулов – М. : Наука, 1989. – 216 с.; **Коготкова 1975** – Коготкова Т. С. Заметки об изучении лексики в индивидуальной речи диалектоносителя (по материалам современных областных словарей) / Т. С. Коготкова // Русские говоры : к изучению фонетики, грамматики, лексики. – М. : Наука, 1975. – С. 285 – 301; **Пешковский 1989** – Пешковский А. М. Объективная и нормативная точка зрения на язык / А. М. Пешковский // Избр. тр. – М. : Наука, 1959. – С. 50 – 62; **Селіванова 2006** – Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінол. енцикл. / О. О. Селіванова – Полтава : Довкілля – К, 2006. – 716 с.; **Фроляк 2003** – Фроляк Л. Д. Ідіолект гетерогенного походження в системі новоствореної говірки / Л. Д. Фроляк // Діалектологічні студії. 1 : мова в часі і просторі ; відп. ред. П. Ю. Гриценко, Н. В. Хобзей. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – С. 173 – 179.

Демчик І. Л. Дослідження мовної особистості сучасного діалектоносія: стан, методи, перспективи

У статті проаналізовано поняття мовної особистості в роботах вітчизняних та зарубіжних мовознавців. Спираючись на дослідження вчених, запропоновано поняття діалектної мовної особистості; визначено методи дослідження мовної особистості діалектоносія. Центральним об'єктом дослідження обрано пересічного сучасного діалектоносія, представника східнословобожанської говірки; аргументовано його вибір.

Ключові слова: мовна особистість, діалектна мовна особистість, лінгвістична біографія, інформатор, метод спостереження, експериментальний метод.

Демчик И. Л. Исследование языковой личности современного диалектоносителя: состояние, методы, перспективы

В статье проанализировано понятие языковой личности в работах отечественных и зарубежных лингвистов. Опираясь на исследования ученых, предложено понятие диалектной языковой личности, выделены методы исследования диалектоносителя. Центральным объектом исследования избран рядовой современный диалектоноситель, представитель восточнослобожанского говора; аргументирован его выбор.

Ключевые слова: языковая личность, диалектная языковая личность, лингвистическая биография, информатор, метод наблюдения, экспериментальный метод.

Demchik I. L. The investigation of linguistic personality of present dialect-speaker: condition, methods, perspectives

The concept of linguistic personality in the works of native and foreign linguists was observed and analysed in the article. The concept of dialectal linguistic personality was proposed on base of scientists' researches; the methods of research of dialectal linguistic personality were determined. The average present dialect-speaker (representative of East Slobozhanshchina dialect) was chosen and argued as a central object of research.

Key words: linguistic personality, dialectal linguistic personality, linguistic biography, informer, method of observation, experimental method.

Р. В. Міняйло, З. С. Сікорська (Луганськ)

УДК 811.161.1'282'374

**ДО ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ
УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК ВОРОНЕЖЧИНИ**

Вивчення українських говірок на території Росії – актуальна проблема діалектології. Хоча досліджувати їх почали ще в ХІХ ст., на сьогодні маємо лише деякі матеріали й узагальнення щодо українських говірок Воронежської області (К. Філатов, Н. Гринкова, О. Безкровний, Л. Комісарова, В. Собінникова, Г. Солонська, З. Сікорська, М. Запрягаєва, М. Авдєєва), Ростовської (О. Миртов, К. Удовкіна, С. Габ, О. Лепешкова, З. Сікорська), Куйбишевської (І. Вальченко), Краснодарського краю (Н. Федоренко, О. Тарасенкова, І. Чередниченко, С. Довгопол), Курської і Белгородської зони (М. Халанський, Г. Денисевич, А. Сагаровський), Саратовської і Волгоградської областей (А. Дульзон, Ф. Сергєєв, А. Пашківський, О. Север'янова), Сибіру (В. Пашенко), Далекого Сходу (П. Георгієвський, Т. Назарова), Примор'я (Л. Добрянська) та ін.

Праці про українські говірки Росії нерівноцінні й не завжди відповідають сучасному рівневі лінгвістики. А проте всі вони цінні для нас як історичні пам'ятки, що зафіксували діалектне багатство фактичного матеріалу української мови (переважно фонетичні й морфологічні особливості, лексичний склад говірок, меншою мірою – їхнє словотворення, синтаксис, фразеологію), відомості про територіальні джерела й історичні умови заселення українцями відповідних регіонів і за якими можна розкривати генезис і динаміку розвитку говірок у специфічних умовах їхнього трансформування, виявляти закономірності міждіалектних і міжмовних взаємодій (взаємовплив і (чи) взаємовідштовхування тощо) протягом тривалого періоду. Так, матеріали українських говірок Воронежського краю зафіксовано ще в кінці XIX ст.

Статтю під назвою „Малорусские говоры Воронежской губернии” К. Філатов опублікував у часописі „Русский филологический вестник” за 1898 р. (№ 1, 2). На початку розвідки автор подає загальну характеристику українських говірок Воронежської губернії, поширених на всій її південній частині й західній, де вони перемижуються з великоросійськими в повітах Валуйському, Бірюченському, Землянському, Коротояцькому й Нижньодівицькому, а також почасти на східній частині губернії з такими великими малоруськими центрами, як Бутурлінівка Бобровського повіту, Воронцівка Павлівського повіту.

Учений зразу ж категорично заперечує думку тих осіб, зокрема автора „Воронезького етнографічного збірника” п. Дикарева, які вважали, що у Воронежській губернії існує чисте малоруське мовлення, таке, наприклад, як у Полтавській губернії, і пропонує свій погляд: малоруські говірки Воронежської губернії, що зберігають у деяких місцях чисте українське мовлення, а в деяких переходять до говорів великоросійських (зовсім обрусілим вважають лише с. Косторне Землянського повіту і, можливо, Єндовище цього ж повіту), у цілому є мовленням, яке зазнало досить помітного великоросійського впливу, впливу сильнішого, ніж того, якого зазнали великоросійські воронезькі говірки з боку малоруських.

На жаль, дослідник описав лише окремі риси фонетики воронезьких малоруських говірок, зокрема конституенти звуків [ѣ], [e], [и], [o] та деякі інші дрібні риси в галузі вокалізму та консонантизму, що не відображають цілісної картини розвитку цих фонем, а часом навіть спотворюють її. Так, подавши приклади переходу [a] в [e]: *опъеть, упъеть, місець і місиц, запрегайте*, К. Філатов підкреслює, що це явище відоме говіркам галицьким і заблудівським, але невідоме українським. Авторитетний діалектолог Б. Шарпило зафіксував звужений рефлекс давнього [a] (< [e]) в наголошеній і ненаголошеній позиціях з попереднім м'яким приголосним у вимові окремих слів (південно-західний діалектний тип): *упійет* – майже в усіх говірках східної Слобожанщини, за

винятком деяких північних, *колóд'із'* в усіх східнослобожанських говірках, а рефлекс північноукраїнського діалектного типу [e] на місці [a] (< [e]) в ненаголошеній позиції (з попереднім твердим приголосним): *віглед'іти* і спорадично – *колóдез'* [Шарпило 1960: 8 – 9]. Знаний мовознавець Л. Лисиченко також зафіксувала в говірках східних районів Харківської області (а Дворічанський район межує з Валуйським районом Белгородської області): *колóд'із'* (39 випадків з 44), *унійém'* (27 разів) і *унійám'* (17 разів) [Лисиченко 1954: 16 – 17].

У статті К. Філатова лише побіжно названо й деякі морфологічні особливості українських говірок Воронежчини.

На підставі запропонованого неповного нарису народних говірок Воронежської губернії автор висновує, що ці говори не є чистим мовленням порівняно з найближчими до них спорідненими групами говорів. Великоросійське мовлення, що, з одного боку, зазнало впливу малоруських говірок, а з іншого – зберегло рештки впливу північновеликоросійських говірок, збігаючись в основних рисах з групою південновеликоросійських говірок, таки має й досить відмінні риси, зумовлені вказаними сторонніми впливами. Малоруське ж мовлення, що зазнало сильного великоросійського впливу, а також впливу літературної мови, набагато відійшло від найближчих споріднених українських говірок і почало зближуватись з великоросійським мовленням. Виходить, на думку цього дослідника, воронезькі народні говірки є ніби особливою галуззю говірок, яка ще перебуває в безпосередньому зв'язку з найближчими спорідненими групами російських говірок, проте з огляду на особливі місцеві етнографічні та географічні умови має багато особливостей, відмінних від інших російських говірок, що належать до тих же груп. Далі К. Філатов прогнозує, що тісне спілкування великоросів і малоросів Воронежської губернії може призвести до вироблення змішаної мови (у значенні „говора”), а саме: може з'явитися змішаний говір з перевагою рис великоросійських акаючих говірок.

На таких само засадах схарактеризувала говірку слободи Урив к. Коротоякського повіту Воронежської губернії в „Нарисах з російської діалектології” в розділі „До питання про вплив великоросійських говірок на порубіжні українські”, надрукованому в „Известиях по русскому языку и словесности” (Т. 3, 1926 р.) Н. Гринкова. Дослідниця помилково зараховує уривську говірку за походженням до групи південноукраїнських говірок, що не знають дифтонгів на місці [o], [e] в певному положенні. Покликаючись на узагальнення К. Філатова стосовно говірок Воронежської губернії, а також рукописні матеріали 50-х років Ученого Архіву Державного Російського Географічного Товариства (№№ 5, 17, 54, 56) з Бірюченського, Валуйського й Острозького повітів, вона зазначає, що загалом більша частина українських говірок Воронежської губернії належить до південноукраїнського наріччя, що не знає дифтонгів.

Але в уривській говірці зафіксовано паралельне вживання відповідно до етимологічного [o] в новоутворених закритих складах висхідних лабіалізованих дифтонгів [ye], [yi], [yі], а також монофтонгів [e], [и] (з попереднім пом'якшенням приголосних і без нього), [o], [y]: *вуез, вуиз, вуіз, в'ез, дв'ер, двир, двор, пудсл'ена* та значну поширеність звукосполучень [ve], [vi], [vі] відповідно до вищезгаданих дифтонгів: *дв'ен, двен, двин, дв'ін (Дін)*. Замість етимологічного [e] в нових закритих складах перед наступним твердим приголосним виступає сполука [e'e]: *жв'енка, шчв'етка*. На місці давнього [ѣ] та [e] в новоутворених закритих складах перед наступним етимологічним приголосним під наголосом паралельно вживаються дифтонг [ie], сполука [йе] після губних приголосних, монофтонг [e] з попередньою м'якістю приголосного: *ц'іен, п'іеч, пйеч, п'еч* [Сікорська 1964: 39 – 40].

Показово, що додатки зразків говірки слободи Урив Н. Гринкова подає спрощеною російською транскрипцією, а саму говірку дослідниця називає змішаною. Залучаючи лише фонетичні матеріали, наведені Халанським у його праці „Народные говоры Курской губернии” та Соловійовим у статті „Особенности говоров донских казаков”, дослідниця узагальнює: унаслідок зустрічі двох мовних типів виникає новий змішаний тип, у якому одночасно побутують три фонетичні варіанти – великоросійський, український і контамінований; ці три можливі звукові форми борються за перевагу в говірці. Типи український і контамінований під впливом інтенсивнішого поширення грамотності поступово поступаються великоросійському.

Таке узагальнення неправомірне, бо, як зазначала сама Н. Гринкова, не було залучено матеріалів з морфології, синтаксису та словника уривської говірки, адже на той час майже повністю були відсутні дані з інших районів стикання українського й великоросійського мовлення та ще недостатньо чітко було вивчено український і великоросійський синтаксис та словник.

Усупереч такому помилковому твердженню про південноукраїнську діалектну основу уривської говірки слід погодитися з Г. Солонською, яка відносить говірки північної Воронежчини до північноукраїнського діалектного типу. Є підстави більш точно локалізувати походження уривської говірки як середньочернігівської. Це стверджується зіставленням історичних даних про заселення Острогозького полку (сотні Батуринська, Ніжинська, Конотопська, Борзенська та ін.) з деякими типовими діалектними ознаками уривської говірки, що відповідають саме середньочернігівським говірковим рисам: поширеність дифтонгів типу [ye], [yi], [yі] за відсутності [yo]; виразна вимова ненаголошеного [o]; наявність м'якого [p']; уживання [й] після губних на місці першої частини дифтонга переднього ряду (*пйеч*) та ін.

Закладені російськими філологами традиції вивчення українських говірок Воронежської області активно продовжили науковці Воронежського

державного університету. Їхню типову думку щодо українських говірок на території Воронежчини сформулювала М. Авдеева: уважаємо доцільним для говірок такого типу вже досить поширену назву **говори с украинской языковой основой (говори с украинской основой)** [Авдеева 1986: 22]. Така закамуйована назва підводить до думки, що українські говірки – це вже місцеві різновиди російської мови, що ілюструють відповідні пояснення: „Так, ціла низка змін у досліджуваних говірках свідчить про порушення в них відчуття неперервності (поняття, запропоноване Л. Щербою). Зокрема, запозичені з російської мови новоутворення з коренями, у яких був [ʔ], мають на його місці [e], як у російській, а не [i], як в українській мові (*білий*, але *побелка*; *діло*, але *отделка* і т. п.). У деяких випадках через це втрачається чергування [o], [e] з [i] (*отака боль*)” [Авдеева 2001: 45]. Тут же маємо говорити про відхилення від послідовної рефлексії [ʔ] (> i) (переважно північноукраїнський тип рефлексії) та про збереження [o] в багатьох словах у наголошеній і ненаголошеній позиціях, що наявні, наприклад, і в східнослобожанських говірках: *беда́, бесе́да, вістри́лити* та ін.; *гос'т', во́йс'ко, набóр, во́л'ний, ко́н'чи'ти, по́с'л'і, потóм, ме́троў, кон'ча́ти, Ха́р'коў* та ін. [Шарпило 1960: 10]. За усним свідченням А. Шафоростова, який останнім часом ґрунтовно вивчає говірку с. Щуче Лискинського району Воронежської області, міцно зберігаються різні види питомої народної мудрості на кшталт *Кому́ шо, а ку́рці про́со; На ту о́сінь годіу́ че́рез во́сім; Ри́ба да за́йці виве́дуть у ста́рці; Щу́ка го́неться за о́куньом і ка́же йому́: „О́куне, о́куне, поверні́сь до ме́не голово́ю – побала́каєм з тобо́ю”* тощо.

Ізольований розвиток українських говірок, відірваних протягом тривалого часу від основного масиву українських говорів, спричинився до з'явлення ряду нових явищ (наприклад, сполуки [ве], [ви], [ві] замість дифтонгів, наявність численних паралелізмів, що відповідають північноукраїнській та південно-східній діалектним системам української мови). Інші риси відповідають закономірним змінам, які відбуваються в говорах новозаселених територій Слобожанщини, зумовлені частково контактами з південно-східними говорами, а частково – загальними нівеляційними тенденціями [Сікорська 1964: 43]. Це закономірний розвиток будь-якої говірки, не лише ізольованої. Досить стійкі фонетична й морфологічна системи українських говірок, а також збережені стійкі словосполуки свідчать не так про російський вплив, як про відштовхування мовних систем говірок близькоспоріднених мов.

Література

Авдеева 1986 – Авдеева М. Т. Влияние русского языка на лексику изолированных украинских говоров : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / М. Т. Авдеева. – Воронеж, 1986. – 22 с.; **Авдеева 2001** – Авдеева М. Из истории изучения

украинских говорів Воронежской области / М. Авдеева // Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. – 2001. – № 12. – С. 44 – 46; **Лисиченко 1954** – Лисиченко Л. А. Особливості говірок східних районів (Куп'янського і Дворічанського) Харківської області : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Лисиченко Лідія Андріївна. – Х., 1954. – 188 с.; **Сікорська 1964** – Сікорська З. С. До питання про генезис та закономірності розвитку української говірки села Урив Воронежської області / З. С. Сікорська // Респ. наук. конф. з питань російсько-українських мовних зв'язків : тези доп. – Луганськ, 1964. – С. 39 – 43; **Шарпило 1960** – Шарпило Б. А. Спроба порівняльно-історичної характеристики східнослобожанських старобільських говірок / Б. А. Шарпило // Діалектологічний бюлетень. – Вип. VII. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – С. 3 – 23.

Міняйло Р. В., Сікорська З. С. До проблеми вивчення українських говірок Воронежчини

У статті розглянуто традиції досліджування українських говірок Воронежчини, тривалий час ізольованих від основного масиву українських говорів. Висвітлено причини сплутування деякими лінгвістами наслідків міждіалектних і міжмовних взаємодій, що призвело до хибного висновку про те, що українські говірки на території Воронежчини – це вже місцеві різновиди російської мови („говори с украинской языковой основой”), обґрунтовано тезу про відштовхування мовних систем говірок близькоспоріднених мов.

Ключові слова: говірка, праці про українські говірки Воронежчини, фонетичні й морфологічні особливості говірок, відштовхування мовних систем.

Меняйло Р. В., Сикорская З. С. К проблеме изучения украинских говорів Воронежчины

В статье рассмотрены традиции исследования украинских говорів Воронежчины, долгое время изолированных от основного массива украинских говорів. Показаны причины смешивания некоторыми лингвистами последствий междиалектных и межъязыковых взаимодействий, что привело к ложному выводу о том, что украинские говоры на территории Воронежчины – это уже местные разновидности русского языка („говори с украинской языковой основой”), обоснован тезис об отталкивании языковых систем говорів близкородственных языков.

Ключевые слова: говор, труды об украинских говорах Воронежчины, фонетические и морфологические особенности говорів, отталкивание языковых систем.

Minyailo R. V., Sikors'ka Z. S. Concerning the problem of the Ukrainian dialects of Voronezh region studing

The authors overlooked the traditions of studying the Ukrainian dialects of Voronezh region that were isolated for a long period of time from the main masses of Ukrainian dialects. The authors educed the reasons of confusion made by some linguists. The reason was in interdialectal and interlingual co-operations that led to a falce conclusion that Ukrainian dialects on the territory of Voronezh region are local varieties of Russian language („dialects with Ukrainian linguists basis”), so the idea is reasonable here about rejecting the linguistic system of dialects in related languages.

Key words: dialect, reseaches of Ukrainian dialects of Voronezh region, fonetical and morphological spesialities of dialects, rejection of linguistic systems.

Є. М. Санченко (Луганськ)

УДК 811.161.2'282.2

**ЗАГАЛЬНИЙ ОПИС ЛЕКСИКОНУ ЕЛІТАРНИХ МОВНИХ
ОСОБИСТОСТЕЙ З ДІАЛЕКТНИМИ ТА РОСІЙСЬКИМ
СУБСТРАТАМИ**

У європейському мовознавстві про необхідність вивчення індивідуального мовлення одним з перших почав говорити В. Гумбольдт. Він наголошував на тому, що всі люди розмовляють начебто однією мовою, але в той же час у кожної людини своя окрема мова. „Тільки в мові індивіда мова досягає своєї кінцевої визначеності” [Гумбольдт 1984: 84].

Аналізуючи проблему „мова й особистість”, дослідники оперують поняттями „індивідуальне” та „спільне”. Спільне виявляється з індивідуальним, національна мова реалізується у формах індивідуальних мов її носіїв. „У складі спільного є й індивідуальне, а індивідуальне можливе лише на фоні спільного” [Будагов 1967: 104].

Мовну особистість сприймають у сукупності соціальних й індивідуальних рис, які відображені в текстах, створених нею. „Вивчення ідіолектної особистості (мови індивіда) в її різноманітності та колективної особистості (національної мови в просторі й часі) й складає, – стверджує В. Нерознак, – предмет лінгвістичної персонології, а її метою є відтворення спільного й особливого в мові, її лексиконі й у її концептосфері” [Нерознак 1996: 116].

Метою статті є загальний опис лексикону елітарної мовної особистості з діалектними та російським субстратами (ЕМО), який дає можливість дослідити їхню мовну картину світу. Завданням – вивчення складу лексикону ЕМО з діалектними та російським субстратами.

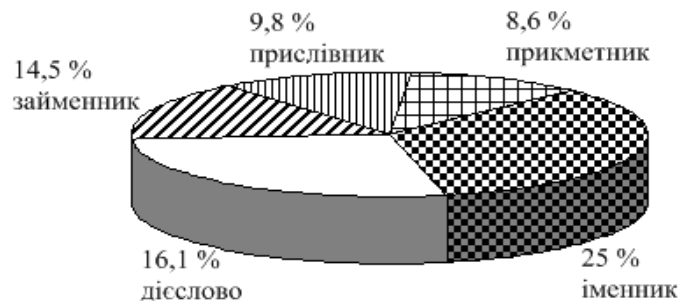
Дослідження, не підтвержені цифровими даними, можуть стати суб'єктивними, тому в статті було зроблено опис розподілу частоти вживання граматичних класів слів і результати представлено у відсотках для ЕМО з поліським (ЕМО П), південно-західним (ЕМО ПЗ), східнослобожанським (ЕМО СС), середньонаддніпряньським і західнослобожанським (ЕМО ЗС/СН) діалектними субстратами та ЕМО з російським субстратом (ЕМО Р) (див. табл. 1).

Таблиця 1

Граматична характеристика лексики елітарних мовних особистостей з діалектними та російським субстратами

	ЕМО П	ЕМО ПЗ	ЕМО СС	ЕМО ЗС/СН	ЕМО Р	ЕМО сер.
Іменник	26,7 %	15,8 %	27,2 %	22 %	33 %	25 %
Дієслово	19,7 %	18,4 %	11,2 %	19,7 %	11,6 %	16,1 %
Займенник	9,1 %	22,4 %	19,2 %	11 %	10,7 %	14,5 %
Прислівник	10,5 %	9,9 %	8 %	8 %	12,4 %	9,8 %
Прикметник	9,1 %	6,6 %	11,2 %	9,6 %	6,6 %	8,6 %
Прийменник	7 %	9,2 %	5,6 %	11,8 %	8,3 %	8,4 %
Сполучник	4,6 %	5,2 %	9,6 %	7,4 %	9 %	7,2 %
Частка	4,2 %	11,8 %	7,2 %	5,9 %	5 %	6,8 %
Числівник	1,6 %	1,1 %	1 %	1,5 %	1,2 %	1,3 %
Вигук	1 %	1,1 %	0,8 %	0,8 %	0,1 %	0,8 %
Дієприслівник	0,5 %	0,7 %	0,6 %	0,6 %	0,4 %	0,4 %
Дієприкметник	0,2 %	0,3 %	0,2 %	0,5 %	0,3 %	0,3 %
Вставне слово	0,3 %	0,3 %	0,4 %	0,5 %	0,8 %	0,4 %
Слова кат. стану	0,3 %	0,3 %	0,2 %	0,3 %	0,3 %	0,3 %

Розподіл функціональної активності різних частин мови елітарними мовцями засвідчує переважання в реалізації іменників (25 %) та дієслів (16,1 %) (див. діаграму 1), а займенник (14,5 %), прислівник (9,8 %) та прикметник (8,6 %) посідають третє, четверте та п'яте місця.

Діаграма 1. Розподіл функціональної активності частин мови елітарними мовними особистостями

Результати дослідження дали можливість зробити висновок, що в кожній групі елітарних мовців частота вживання числівників, вигуків, дієприслівників, дієприкметників, вставних слів та слів категорії стану суттєво не відрізняється одна від одної. Натомість, згідно з аналізом, частота вживання іменників, дієслів, займенників, прислівників, прикметників, прийменників, сполучників та часток у цілому виявляє статистично суттєві розбіжності.

Важливою особливістю лексики представників „інтелігентного мовлення” є співвідношення елементів активного й пасивного словникового запасу. Невимушені умови спілкування дозволяють виявити в першу чергу лексику активного вжитку, що складає ядро лексики людини. Пасивний словник обмежений певними типами текстів жанрів мови. Постійні зміни, які зазнає протягом життя лексикон ЕМО з діалектним субстратом, відображають трансформацію активного й пасивного словника.

Лексикон ЕМО з діалектним субстратом має багаторівневу організацію, яка дає можливість співіснування мовних одиниць літературної та діалектної мов, а також одночасного врахування індивідом усієї різноманітної інформації про слово тієї чи тієї мовної системи. Лексикон елітарних представників мало підвладний професії. Як зазначає Н. Кущенко, загальна закономірність взаємовпливу професійного та культурно-мовленнєвого чинників виявляється в протилежній залежності між рівнем мовленнєвої культури та впливом професії на лексикон: чим вище рівень мовленнєвої культури, тим менше професія впливає на мовну свідомість особистості та навпаки [Кущенко 2008: 5].

Результати дослідження складу лексики ЕМО з діалектним субстратом з точки зору співвідношення з основними формами національної мови свідчать, що діалектна лексика є нечисленною і її вживання залежить від контексту. Так, використання діалектних елементів залежить від теми та ситуації спілкування (напр.: *по¹з²уминка* – діалектизм у вірші; *не^u ви^eко¹бил^uуїс^a* – іронічне, *н¹ажі^eлас^a*, *н¹ан^o*, *тета*, *тадати*, *файно*, *шитко* – лемківські варіанти до літературних слів, *трус¹каўка*, *клуб¹н¹іка*, *ластон¹ка*, *бе^uре^uговин¹ка*, *риноч¹ка*, *утух*, *кукуруза*, *зеркало*, *бжоло*, *носе*, *просе*, *ходе*, *Хвед¹а*, *Хвед¹ка* – демонстрація особливостей своєї говірки, *бол¹ниц¹а*, *ход¹у*, *но¹с¹у*, *дри^eпета*, *роздеї*, *цурел¹і*, *мацик¹л¹ет*, *кар¹тоха*, *бол¹ниц¹а*, *туте^uчки*, *тамочки* – цитування чужого мовлення з метою показати діалектні особливості та ін.).

Помітне місце в лексиконі елітарних мовців займають слова книжного, офіційно-ділового та художнього стилів, а також термінологія, особливо зі сфери освіти та виховання, науки й техніки, літератури та мистецтва (*профе^uс¹іонали*, *ау¹тограф*, *сурж¹ік*, *де^uкан*, *факул¹тет*, *ф¹ілолог¹ія*, *ос¹віта*, *мова*, *літе^uратурної мови*, *виш¹чу ос¹віту*,

приєсл'їїа, прикаски, леґенди, пеґрекази, наґрод'н'ї п'їс'н'ї, баґлади, моуґне йавиґше, курс, фоґнетику, наґлекц'її, наґпрактичному заґн'ат'ї, до інстиґтуту, в'їд інтеґл'їґенц'її, доґучас'т'ї у конфеґренц'її, л'їнгв'їстика, науковоґдосл'їдних лабораґторії, наґкафеґдрах, держб'уґжетних, стуґдент'їу, спеґц'їал'нос'т'ами, спеґц'їал'їзац'їями, виґкладач'їу, докґтор'їу, профеґсоґр'їу, кандиґдат'їу наґук, пр'їориґтетноїу, асп'їранти, кандиґдац'ї:к'ї деґсеґр'тац'її, тести, заґконтр'ол'ну моґдул'ну роґботу, неатеґс'тац'їїа, пол'їтики, п'їдрозд'їли, матеґр'їал, пеґреґрос'под'їл, коґмед'її, жанр, п'їеси, проґмеґтеґїїзм, траґг'їк'їу, с'уґжет, м'їф, проґзайїки, україноз'наўц'їу, етнос, леґк'семами, п'їлемїа, наґродн'їст', наґц'їїа, сусп'їл'ствоз'наўц'їу, науґчан':а, захиґст, кандиґдата ф'їлолоґг'їчних наґук, асп'їкти, наґголос, розд'їл, імен:ик'їу, приєк'метниєк'їу, чиєс'л'їуник'їу, заґмен:ик'їу, окан':а, леґкциєкал'їзуїуц':а, моуґн'їкл'їше, д'їалекти, заґп'їси та ін.).

ЕМО самостійно обирають з існуючих у мові мовних засобів для адекватного та дохідливого викладу думки. Але в нашому дослідженні було проаналізоване усне мовлення еліти й на лекціях, тому основний словник ЕМО-лекторів позначений термінами. У складній системі вербальних засобів лекції ЕМО простежується кілька автономних функціональних шарів. Це загальнонаукові терміни, терміни спеціальної сфери. Нас цікавлять не теоретичні питання вживання термінів, а функціональна активність термінів в авторських текстах певного мовленнєвого жанру конкретними носіями сучасної української літературної мови.

Результати дослідження свідчать, що основними тенденціями використання термінів у ЕМО є: удалий відбір термінології, пояснення значення термінів, авторське введення терміна в текст. Проілюструємо це прикладом із записів усного мовлення представників еліти на лекціях, конференціях та семінарах: ЕМО СС – [йак ви розум'їєте / шчо це за терм'їн с'в'їтовоїї л'їтеґратури проґмеґтеґїїзм // шчо це за йавиґш'че таке // самопоґжертва / да // самопоґжертва // з'дат'н'їс'т' л'їдини до самопоґжертви // правиєлно // так / моґл'ц'ї:ї //] (лекція); ЕМО ПЗ – [саґме слоґво етнос / г'рец'кого поґхоґжеґн':а // ознаґчає / наґрод // із п'їрактиєки ўжиєван':а його ў сучас'н'її науґков'її л'їтеґратур'ї // наґпоўнеґн':а ц'ого поґн'ат':а таким з'м'їстом / тоґбто етнос // це / с'п'їл'нота / шчо об'їєднує л'їдеї / наґлежних до одґного / часопростоґрового вим'їру л'їдеї / одґного поґхоґжеґн':а // одґн'їїєїї мови / сп'їлкуван':а / матеґр'їал'ноїї та дуґхоўної кул'тури // у склад'ї теґрм'їнолоґг'їчних назў / типу / етноґеґнез / етнолоґїїа / етнолоґг'їчний / йак'ї моґжуть ознаґчати // шчо саґме / тип / с'в'їдом'їс'т' тошчо / у цих леґк'семах коґмпонент етно чи етнос / неґсе ў своїєму з'м'їс'т'ї / інфорґмац'їїу / про заґзначеґну сп'їл'ноту / неґзаґлежно / в'їд соц'їал'ного / кул'турно ос'в'їтн'ого с'татусу йїїї

пре^удстаўнік іў //] (лекція); ЕМО ЗС – [от нап^риклад розд^іл осно^ун^і за^кони украї^нс^ького наголосу // у н^ому аўтор доводи^т / ш^чо украї^нс^ький наголос у своїй біл^шос^ті три^ємаіец^а:а на т^рох остан^і:іх скла^дах слова / кін^цевого а^бо за те^рміно^логі^єй^ю аўтора ко^неч^ного скла^ду / не^редостан^о:ого а^бо трет^ого скла^ду в ід^кін^ца слова] (доповідь на конференції); ЕМО ЗС – [но^нат^а:а константа // його осно^ун^ій зміст як філо^соф^скої кате^горі^єй та^кий // це ре^ал^ніс^т / ідей^а / яка дом^інує три^євали^є ч^ас над і^ншими і^де^ями] (лекція).

Частиною лексики особистості є експресивно-емоційна лексика (ку^бел^це, не^лусточка, ста^рен^ка, ба^бус^а, бу^цім^то, бат^ушка, д^ідус^ь, прислу^халас^а, под^рушка, вог^ники, на сон^єчку та ін.). Відомо, що українській культурі притаманне прагнення до оцінного світобачення, до відкритого прояву емоцій. Загальною тенденцією в ЕМО з різними субстратами є вживання емоційно підсиленних варіантів слів. Так, результати дослідження свідчать, що в 15 % випадків представники еліти вживають емоційно підсилені варіанти слів (о^це, о^ці^єй^ю, о^тими, о^цих, от^ак^і, о^то, о^тож, от^акими та ін.), а у 85 % – нейтральні (це, те, тої та ін.).

У статті ми не ставили за мету охарактеризувати процеси розуміння й конструювання текстів, які створюють ЕМО з діалектними та російським субстратами. Хоча оминати таку характерну рису для ЕМО, як широке цитування фольклорних надбань, вважаємо неправильним.

Аналіз записів ЕМО свідчить про використання афоризмів у своєму мовленні (е^ді^н іў ^компле^кс, не^ре^мож^ц іў не^суд^ат, іду на ви, ібо м^ор^твийе с^раму н^е і^мейут), фразеологізмів (за^бо^ута^єса по сам^і в^уш^і, а йа тоб^і кал^і да^м, ла^пчасті^є гус^ь, чере^з с^ім буг^р іў і три м^ос^ти), прислів'їв та приказок (ї^м ії три^ємаі йа^зик за зу^бами; не^кри^чи / ш^чоб те^бе чу^ли до са^мо^го Д^ін^ца; не^каж^и гон / по^ки не^ре^ст^рибне^ш; спо^чатку под^ума^ї / а пот^ім ска^жи; не^роб^и так^сак / ш^чоб л^уди не см^ійали^с, три^ємаі пер^шо^го куп^ца / йа гороб^ца / бо виле^тит // не^сп^імайеш; во^но йа^к ум^не, тої там і так проб^ієц^а; а нам / та^тарам / ўсе р^іўно; л^уби д^іўку не^тод^і / ко^ли ў цер^кву іде / а ко^ли см^іт^а:а ви^євозе; в^ік жи^єви / в^ік у^чис^ь; не^ліз^ь з^і своїм уста^вом ў чу^жий мона^стир; ска^жи ме^ні / хто тв^і друг / і йа ска^жу / хто ти; та^кої ро^боти ш^че не^по^чаті^є край; со^бака ви^є на сво^єю го^лову; жи^т:а про^жит // не^поле не^ре^їти; си^єдит^ь во^рожка у се^ми ко^жуш^ках; і йа не йа / і пра^ўда не мо^їа; бе^з тру^да не^ви^ємеш риб^ки із пр^уда; не так йі^сти / йа^к с^істи; с^ім раз в і^дм^ір / і раз в і^др^іж; мені моска^л іў / мені ла^пт іў; ра^ніше ўста^не^ши / бі^лше діла з^роби^єш; гар^н ії д^іўц^і / гар^но ў ган^ч ір^ці; с^ім л^іт не^роби^єш / і мак не^роди^є, мій та і на бере^з по^лга^дай та ін.), а також весільних привітань (да^ру вам с^ріб^ними і м^ід^ними / ш^чоб н^іколи не^були ви б^ід^ними).

Офіційність обставин, де відбувається виступ, змушує мовців контролювати мовлення на всіх рівнях. Але все одно в мовленні елітарних представників ми знаходимо ті явища, які внаслідок багаторазових проявів стали звичними й закріпилися в уживанні, хоча той чи той варіант вимови не є нормативним. На відміну від писемної мови й особливо художніх текстів, де зростає роль свідомого у відборі слів, спонтанне усне мовлення відображає інтуїтивний вибір мовних засобів. Часто мовні елементи не фіксуються тим, хто говорить, і не проходять стадію самокорекції, навіть якщо їх поява у висловлюванні заважає комунікації. Теж саме можна сказати й про „слова-субститути”. У неофіційних умовах мовці будують свою розповідь невимушено, від чого в їхньому мовленні з’являються так звані „слова-субститути” [Прожогина 1998: 33], тобто „пошукові слова”, або „слова-заповнювачі пауз”, які свідчать про пошук або вибір слова. У матеріалі, який ми досліджуємо, „слова-субститути” представлені в таких реалізаціях: ска|ж`імо, так, ну, |скаже`м, с|каже`мо |так, |ди`уна ди`ви`на, от, |боже, ос`, т|реба ска|зати та ін.

У перспективі дослідження – повний опис лексикону ЕМО з окремим діалектним субстратом.

Отже, лексикон ЕМО з діалектними та російським субстратами розвивається стрімко, його напрям визначають загальні тенденції розвитку сучасного словника української літературної мови. Лексикон представників „інтелігентного мовлення” дозволяє говорити про ціннісні орієнтації особистостей у галузі мовленнєвих проявів.

Література

Гумбольдт 1984 – Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию : пер. с нем. / В. Гумбольдт ; под ред. Г. В. Рамишвили. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с.; **Будагов 1967** – Будагов Р. А. Литературные языки и языковые стили / Р. А. Будагов. – М. : Высш. шк., 1967. – 375 с.; **Кущенко 2008** – Кущенко Н. С. Профессиональная и культурно-речевая обусловленность ментального лексикона : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.19 „Теория языка” / Н. С. Кущенко. – Саратов, 2008. – 20 с.; **Нерознак 1996** – Нерознак В. П. Лингвистическая персонология: к определению статуса дисциплины / В. П. Нерознак // Язык. Поэтика. Перевод. – М. : Знание, 1996. – С. 112 – 116; **Прожогина 1998** – Прожогина И. М. Речевая инерция в спонтанной устной речи (на материале телеинтервью) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Прожогина Ирина Маратовна. – Киев, 1998. – 253 с.

Санченко Є. М. Загальний опис лексикону елітарних мовних особистостей з діалектними та російським субстратами

У статті розглянуто елітарні мовні особистості з діалектними та російськими субстратами. Метою статті є загальний опис лексикону

елітарних мовних особистостей з діалектними та російським субстратами, який дає можливість дослідити їхню мовну картину світу. У полі зору знаходяться уживання слів-термінів, використання діалектних елементів та ін. в усному мовленні інтелігенції Луганщини.

Ключові слова: елітарна мовна особистість, літературна мова, діалект, діалектний субстрат, мовна еліта.

Санченко Е. Н. Общее описание лексикона элитарных языковых личностей с диалектными и русским субстратами

В статье рассматриваются элитарные языковые личности с диалектными и русским субстратами. Целью статьи является общее описание лексикона элитарных языковых личностей с диалектными и русским субстратами, что дает возможность исследовать их языковую картину мира. В поле зрения находятся употребление слов-терминов, использование диалектных элементов и др. в устной речи интеллигенции Луганщины.

Ключевые слова: элитная языковая личность, литературный язык, диалект, диалектный субстрат, языковая элита.

Sanchenko E. N. Elite linguistic personalities with dialectic and Russian substrata

The concept of elite linguistic personalities with dialectic and Russian substrata was analyzed in the article. The aim of the article was general description of lexicon of the elite linguistic personalities with dialectic and Russian substrata to order to have an opportunity to research their linguistic picture of the world. In a field of sight there is the use of word-terms and dialectal elements etc. in the speech of Luganschina's intelligence.

Key words: elite linguistic personality, literary language, dialect, dialect substratum, linguistic elite.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО УСНОГО МОВЛЕННЯ

К. Д. Глуховцева (Луганськ)

УДК 811.161.2'282.2(477.54/.62)

НОВОЖИТНІЙ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИЙ АРЕАЛ: ОСНОВНІ РИСИ

Середнє Подінців'я – цікавий мовно-етнографічний об'єкт. Передусім учених цікавлять соціальні аспекти функціонування мов у названому ареалі, що тісно пов'язані з національним складом населення краю, мовною політикою в регіоні, історією складання соціуму [Кононов 2000]. Відомо, що за результатами останнього перепису населення (2001 р.) у Луганській області, яка є центром Середнього Подінців'я, проживає 58% українців, 39% росіян, 0,8% білорусів, 0,3% татар, 1,6% складають інші національності.

Мовна розмаїтість включає розмаїтість культурну, що стає предметом вивчення етнолінгвістів: з одного боку, на Луганщині в багатьох населених пунктах збережено давні культурні та мовні традиції росіян (напр., у с. Борове, Новоборове, смт Новоайдар, с. Трьохізбенка, смт Станично-Луганське та ін.), а з іншого – культурні й мовні традиції українців (у північних районах Луганщини, де українське населення превалує). Ці свідчення знаходимо під час вивчення давніх історичних праць, у яких згадано про наш край. Так, якщо в „Книге Большому чертежу” немає жодної згадки про населені пункти Подінців'я, то Филарет у відомому „Историко-статистическом описании Харьковской епархии” цитує акт, у якому під 1643 роком згадується Осінова засіка на Айдарі (нині с. Осінове Новопсковського району): „Лета 7152 ноября 20 (1643) по Государеву цареву и Великому князю Михайлу Федоровича всея России указу Усердским станичным головам, ездокам и вожем, ездити одною дорогою вниз до Осінова острогу...” [Филарет 1858: 20]. Під 1642 р. згадано *Казачий городок*, Старий Айдар, який виник поблизу переправи через Донець, де здавна знаходився пост донських козаків. Під 1691 р. – *Боровский городок*, а в наказі 1704 р. – *Новоборовская станица*, утворена у зв'язку з переселенням з Борової.

Значний матеріал про історію, мову й культуру нашого краю містить унікальна пам'ятка кінця XIX ст. „Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии: Очерки по этнографии края” за загальною редакцією начальника Харківського губернського статистичного комітету В. Іванова (1898), у якій розміщено записи етнографічного матеріалу та фольклору з 48 слобід Старобільського повіту. Вихід цієї книги завдячений інспекторові народних училищ названого повіту Г. Ознобишину, який заохотив учителів краю до надзвичайно важливої для науки справи. Якихось спроб здійснити наукове узагальнення щодо етнічно-мовних особливостей мешканців краю в цілому в дослідженні

немає. Але для нас цінні й ті поодинокі зауваження щодо конкретних населених пунктів.

Окремі слободи визначено в книзі як суто українські, населення яких говорить українською мовою. Це, зокрема, Білокуракине, Шутьгінка, Литвинівка, Кризьке, Просяне, Підгорівка, Біловодськ, Олексіївка, Штурмове. Інші схарактеризовані як російські, з великоруською мовою спілкування (Райгородка, Бахмутівка, Новоайдар, Трьохізбенка, Великочернігівка) [Жизнь 1898: 367, 601, 620, 731, 819, 878, 916, 938, 948, 528, 559, 575, 589, 991]. Були й такі населені пункти Старобільського повіту, які, за свідченням записувачів, мали неоднорідний склад населення. Так, про слободи Свято-Дмитрівка, Новоастрхань, Містки, Кам'янка, Нещеретове, Микільське, Олександрівка, Бараниківка, Новопокров, Кабичине, Попівка, Марківка, Бондарівка, Білолуцьк, Євсуг, Городище записувачі етнографічного матеріалу пишуть, що населення в них – малороси, мова – малоросійська, хоча й нечиста, з домішками літературної, тобто російської [Там само: 3, 27, 63, 95, 120, 173, 343, 625, 757, 782, 813, 885, 957, 951, 994, 986]. Отже, вивчення історичних та етнографічних праць XIX ст. свідчить, що джерелом колонізації краю було українське населення з Центральної України, частково з Правобережжя й Полісся та російські служилі люди.

З наведеного, хоча й дуже стисло історичного екскурсу видно, що українські східнослов'янські говірки гетерогенні за походженням, виникнення їх сягає XVII – XVIII ст., вони обтяжені складними міждіалектними й міжмовними зв'язками. Це сприяє виробленню низки релевантних рис, які мають системний або асистемний характер. Однією з найважливіших особливостей досліджуваного мовного простору є динамізм у відношеннях мовця до вживаних засобів. Як указує У. Вайнрайх, вибір потрібного слова чи його форми – це і є реальне оперування мовленнєвими нормами, адже існують мінливі обставини конкретних ситуацій спілкування, які можуть відобразитися на мовленнєвій поведінці носія мови [Вайнрайх 1979: 78]. З цим пов'язана модифікація елементів, що не мають значних діахронічних, стилістичних, прагматичних відмінностей.

Варіативність мовних засобів помічена не лише при зіставленні фонетичних, морфологічних рис ідіолектів вихідців з різних населених пунктів новостворених говірок, а й у мовленні односельців чи навіть одного діалектоносія. Загалом для новостворених говірок неоднорідного походження наявність кількох мовних засобів для вираження одного й того ж змісту – типове явище, що свідчить про значні виражальні можливості повсякденного мовлення та динамізм мовленнєвих засобів залежно від ситуації спілкування.

У мовленні жителів Середнього Подінців'я звичним є побутування омолокс – тотожних за значенням і близьких за звучанням

слів двох або більше діалектних систем, які відображають їх регулярні мовні відношення [ЕУМ: 401].

Зокрема, розходження між діалектними системами, які співіснують в одному мовному просторі, зумовили функціонування фонематичних омолекс, пов'язаних із а) змінами /e/, /o/ в позиції після шиплячих та /й/: ч'о'тир'і – ч'е'тир'і, жу'вати – же'вати – жо'вати, ше'сти – шос'ти, жо'натий – же'натий, жо'на – же'на; б) уживанням повноголосних та неповноголосних сполучень у системі говірок: голоу'не – глау'не, наго'рода – наг'рада, ч'ерево – ч'рево, 'ворог – ўраг, сковоро'да – сквор'да, 'загорода – 'загорда, поро'с'ата – про'с'ата; в) переходом /*ε/ в /e/, /i/ безпосередньо чи через етап [a] після м'яких приголосних: кл'а'ну – кле'ну, йа'рок – йе'рок, ко'лод'аз' – ко'лод'із' – ко'лодез', 'кайац':а – 'кайіц':а; г) змінами [*ě]: В'ір'оук'іно – Ве'р'оук'іно, м'ішок – ме'шок – ми'шок, д'і'ра – ди'ра, б'і'да – би'да – бе'да, 'бе'с'іда – бе'седа, ц'ілу'вати – цилу'вати; г) різними рефlekсами давніх сполучень [рь], [рѣ], [ль], [лѣ] в українських діалектах: кри'вавий – кро'вавий, д'риветн'а – д'ров'ітн'а, с'л'о'за – сл'ез'а, блиск – блеск – бл'еск; д) звуженням /o/ в ненаголошеній позиції насамперед перед наступним складом з голосним високого піднесення /y/, /i/: го'лубка – го'лубка – гу'лубка, по'йіхаў – по'йіхаў – пу'йіхаў, то'б'і – ту'б'і; е) рефlekсами [*o], [*e] у нових закритих складах: с'т'іл – стол, т'ік – ток, ш'вор'ін' – ш'ворен', 'поп'іл – попел, 'погр'іб – 'погреб; є) ствердінням приголосного /р'/ в окремих словах: су'хар' – су'хар, пош'тар' – пош'тар; з) рефlekсами [Q], [*y]: ог'ірок – оги'рок, 'зам'іж – 'замуж; ж) субституцією [т'] – [к'] в окремих словах: 'т'існо – 'к'існо, 'т'істо – 'к'істо; и) розширенням звукового поля фонем /л/: 'д'ате'л – 'д'ате'л, 'коло – 'кол'о, було – бу'ло – бу'ло – бу'ло, 'бусол – 'бусол; і) ствердінням /л'/: 'т'іл'ки – 'т'іл'ки, 'б'іл'ше – 'б'іліше, 'бол'ниц'а – бол'ниц'а; змінами [д] – [й], [н] – [й]: 'д'ате'л – 'йате'л, с'вад'ба – с'вайба – с'вал'ба, 'сон'ашник – 'сойашник; і) реалізацією фонем /ж/, /ш/ у звуках, різних за ступенем м'якості: ло'ша – ло'ш'а, ло'шата – ло'ш'ата, во'лоч'ат' – во'лоч'ат' – во'лочат'

[Глуховцева 2005: 344 – 345].
Ці явища доповнено уживанням паралекс, тотожних значенням і близьких звучанням слів, позначених нерегулярністю системних відношень у фонетико-морфологічному їх оформленні [ЕУМ 2004: 424]: о'нука – у'нука, о'т'уг – у'т'уг, о'пир' – у'пир'; каш'тан – кош'тан, ка'пуста – ко'пуста, кар'тоха – кор'тоха, ка'тац':а – ко'тац':а, го'рох – о'рох, во'да – о'да та ін.

Виявлені в говірках також гетеролекси – слова з однаковим значенням, але різною формою та походженням, властиві діалектним системам, що взаємодіяли [Там само: 89]. Такі лексеми генетично пов'язані з говірками, які були материнськими для новостворених або виникли внаслідок впливу діалектів різних мов при контактуванні їх

носіїв. Релікти говірок поліського, південно-західного та середньонадніпрянського типу, що лягли в основу східнословобожанських, наявні в парах: *кал'ідор* – *рун'дук* ‘прибудова біля входу в хату’ (сmt Білолуцьк), *у'сад'ба* – *плец* ‘садиба’ (с. Танюшівка, Новопоксовський р-н), *пе"рс'тол:а* – *кар'кас сто'ла* ‘каркас стола’ (с. Паньківка, Білокуракинський р-н), *'гоїдалка* – *'рел'а* ‘гойдалка’ (у 12 говірках із 104 обстежених), *г'леч'ік* – *ж'банок* ‘глечик’ (с. Гончарівка, Сватівський р-н), *в'іс'олка* – *ко'нистка* ‘дерев'яна дощечка для розмішування варення тощо’ (с. Мілуватка, Сватівський р-н), *ч'ухра'ї* – *п'р'ахи* ‘люди, що майстерно прядуть’ (с. Нещеретове, Білокуракинський р-н), *ста'риц'а* – *'б'ідна* ‘бідна дівчина’ (там само). Нерідко вони зберігають звуки, обмежені в ужитку в системі українських східнословобожанських говірок: *тран'ж'оли* – *'санки* ‘санчата’ (с. Піски, Новопоксовський р-н), *ж'олонка* – *'д'ател* ‘дятел’ (с. Містки, Сватівський р-н), *ган'ж'у'вати* – *'битис'а* ‘битися’ (с. Великоцьк, Міловський р-н), *'гулії* – *тупо'рогії* (про бика) ‘тупорогий’ (с. Морозівка, Міловський р-н). Про джерела походження цих лексем свідчить їх уживання у системі старожитніх говірок української мови: *рун'дук* [НТСУМ 4: 121], *пл'ац* [Лисенко: 246; ГГ: 115], *'рел'а* [Лисенко: 247; Аркушин 2: 76], *ж'банок* [Євтушок: 62], *трин'ж'оли* [Там само: 58], *'гулії* [Онишкевич 1: 701], *ч'ух'р'ї* [Онишкевич 2: 378].

Багатоаспектна проблема, пов'язана із зв'язком мови й культури, зокрема, впливом культурних чинників на мову та мови на культуру, у Середньому Подінців'ї може виявлятися в ізоморфізмі складників окремих обрядів, що зумовлює синкретизм окремих мовних елементів. Передусім це виявлено в обрядах родинного циклу. Так, фразеологізм *мити ноги* в українських східнословобожанських говірках позначає окремі звичаї, що є складовими родильного, весільного та поховального обрядів.

У селах Міловського й Біловодського районів Луганщини фразеологізм *мити ноги* пов'язують з відзначенням народження дитини, причому використовують його в кількох значеннях: *мити ноги дитині* ‘відзначати народження дитини’ (на такі свята прийнято приходити з рушником і милом та подарунком для дитини; дехто з інформаторів пояснює це так: *шоб жи'ет':а було 'миле*); *мити ноги дідові й бабі* ‘відзначати народження внука чи внучки’ (на такі свята приходять з милом і горілкою; ноги миють бабусі чи дідусеві для того, щоб ще були внуки).

Звичай *мити ноги* засвідчений у складі весільного обряду: здавна на другий день весілля зять мив ноги тещі свяченою водою та взував їй нові чоботи (с. Павленкове, Новопоксовський р-н). Нині цей обряд модифіковано: ноги тещі миють горілкою або шампанським. Також ця

традиція набуває жартівливого характеру: вранці другого дня весілля наречений та наречена миють ноги всім гостям за гроші.

Після сватання наречений нерідко залишається в нареченої й живе в неї до весілля. Про такого молодого говорять, що він миє ноги тещі (с. Підгорівка, Старобільський р-н).

На другий день після весілля „катають” батьків молодого і молодої, везуть до річки чи озера, ставка й намагаються їх „скупати” – „миють ноги” (Кремінський р-н); у деяких селах „цигани” возять свекруху на візочку, а потім невістка миє ноги свекрусі [Уж, Уж: 129].

Вислів *мити ноги* означає також, в одному випадку, звичай обмивати покійника, а в іншому, – відбути поминки, вшанувати покійника: *Та ўже у¹мер/ шче ў¹чора// у¹же ї¹ноги по¹мили* (с. Павленкове, Новопокровський р-н).

Походження вислову *мити ноги*, що має сьогодні кілька значень, імовірно, слід пов’язувати із звичаєм освячувати чистою (а пізніше – свяченою) водою початок якоїсь справи або кінець якоїсь значної події, тому, на нашу думку, ще й у наш час збереглися звичаї освячувати водою народження дитини, народження внука, особливо першого. Крім того, вода завжди виконувала оберегову функцію, тому, щоб не зурочити дитину, гості спочатку скроплюють її водою. Першоджерелом аналізованої фрази можна також уважати Святе Письмо (Євангеліє від Св. Луки, епізод помащення Ісуса миром).

Вислів *мити ноги* засвідчений також із значенням ‘шанувати людину’: *та в¹ін не¹ та¹кий/ в¹ін ме¹н¹ і го¹товий¹ноги¹ мити¹ і ї¹ушку¹ нити* (с. Половинкине, Старобільський р-н). Фразеологізм *умити ноги* ‘дуже прислужитися’ засвідчений ще у творах Лесі Українки: *Він тут мені не раб, тут я йому готов умити ноги* [ФС: 914]. Отже, звичай *мити ноги свекрусі* (після весілля), *мити ноги покійникові* пов’язаний також з уявленнями українського народу про те, як можна виявити до людини велику шану.

Таким чином, фразеологізм *мити ноги* в Середньому Подінців’ї за походженням сягає глибокої давнини, синкретизм вислову, здатність мати кілька значень свідчить про те, що трансформація обрядів призводить перенесення елементів одного обряду на інший, а також те, що найдавніші звичаї обростали новими повір’ями, прикметами, що й зумовило його поширення та тривале вживання в побутовому мовленні, а також сакралізацію.

Хоч і невербалізовано, проте в цьому фразеологізмі присутній образ води, і він виконує тут дуже важливу роль, адже символіка концептуальних пар „вода – здоров’я”, „вода – краса”, „вода – життя”, „вода – щастя” зрозуміла кожному українцеві, і пов’язується вона із сподіваннями людей на кращу долю, щасливе майбутнє. Беручи до уваги принцип невідповідності (телеології) найменувань, слід шукати природу цих назв не лише у функціональному перерозподілі предметів (дії), але й

у закріпленні окремих його функцій за певною обрядодією, неминучим наслідком чого є постання сакрального образу.

Відповідність складників окремих елементів різних обрядів помічено також при з'ясуванні походження найменування обряду *к·в·і'чати* (*ўйа'зати*, *уў'йазувати*) *сол'дата*. Відомо, що дієслово *к·в·і'чати* має яскраву культурну конотацію. Так, у с. Дякове Антрацитівського р-ну Луганської області до 60-х років ХХ ст. існував звичай обв'язувати руки призовника під час його випроводжання до лав армії вишитими дівчатами села хустинками або квітами. Майбутній солдат мав багато таких хустинок і зберігав їх як пам'ять про своїх односельців. Іноді ув'язували також шапку чи інший головний убір різнокольоровими стрічками чи квітами. Імовірно, хусточки та стрічки відігравали тут оберegovу функцію. Культурна конотація цього виразу пов'язана з символікою слів *хустка* – символ прихильності, любові, вірності, прощання, скорботи [Жайворонок: 626], *стрічка* – символ цнотливості, дороги, *квітка* – поліфункціональний символ, часто використовуваний у різних обрядах [Там само: 280 – 281].

Цей обряд, імовірно, утворився внаслідок перенесення акціональних його складників з обряду *квітчати молоду*, *квітчати молодого* на новий ґрунт. Якщо пригадати, що у весільному обряді *квітка* може означати й головний убір нареченої до обряду її покривання, і прикраси у вигляді червоної або білої квітки, що є атрибутом учасників весілля, і прикраси у вигляді квітки, які священник вручає молодим під час вінчання, і прикраса у вигляді червоної квітки, яка знаходиться в центрі вінка молодої та ін. [Магрицька 2003: 66 – 68], то стане зрозумілою складна символіка цього слова.

Етимологічно слово *квітка* пов'язане зі словом *світло* (*свет*) [Шанский 1994: 356], що може бути підставою для віднесення дієслова *квітчати* до групи вторинних, похідних.

Отже, в українському узусі знаходимо чимало таких фразеологічних одиниць зі стрижневим словом-дієсловом, що мають стійку культурну конотацію. Значення таких фразем формується на базі традиційних слів-символів з урахуванням культурних, звичаєвих, обрядових, побутових та інших додаткових змістів, які можуть нашаровуватися на основне значення іменника чи дієслова. Ці фразеологізми зазвичай називають обряди чи їх частини, а у зв'язку з трансформацією останні фразеологічні одиниці стають багатозначними.

Джерела

Аркушин – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : в 2 т. / Г. Аркушин. – Т. 1 – 2. – Луцьк : Вежа, 2000; **ГГ** – Гуцульські говірки. Короткий словник / за ред. Я. Закревської. – Л., 1997. – 232 с.; **Євтушок** – Євтушок О. М. Атлас будівельної лексики Західного Полісся / О. М. Євтушок. – Рівне, 1993. – 134 с.; **Лисенко** – Лисенко П. С. Словник

поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1972. – 260 с.; **Магрицька 2003** – Магрицька І. В. Словник весільної лексики українських східнослобожанських говірок (Луганська область) / І. В. Магрицька. – Луганськ, 2003. – 172 с.; **НТСУМ** – Новий тлумачний словник української мови / уклад. : В. В. Яременко, О. М. Сліпущко : у 4 т. – К. : Аконт, 1998. – Т. 1 – 4; **Онишкевич** – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1 – 2; **Уж, Уж** – Ужченко В. Фразеологічний словник східнослобожанських та східностепових говірок Донбасу / В. Ужченко, Д. Ужченко. – Луганськ, 2000. – 198 с.; **ФС** – Фразеологічний словник української мови : у 2-х т. / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – Т. 1 – 2. – К. : Наук. думка, 1993; **Шанский 1994** – Шанский Н. М. Этимологический словарь русского языка / Н. М. Шанский, Т. А. Боброва. – М. : „Прозерпина” ТОО „ШКОЛА”, 1994. – 400 с.

Література

Вайнрайх 1979 – Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования / У. Вайнрайх. – К., 1979; **Глуховцева 2005** – Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнослобожанських говірок / К. Д. Глуховцева. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 591 с.; **ЕУМ 2000** – „Українська мова”. Енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. – К. : Наук. думка, 2000. – 752 с.; **Жайворонок 2006** – Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. Жайворонок. – К., 2006; **Жизнь 1898** – Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии: Очерки по этнографии края / сост. В. В. Иванов. – Харьков, 1898. – Т. 1. – 1012 с.; **Кононов 2000** – Кононов І. Ф. Етнос. Цінності. Комунікація (Донбас в етнокультурних координатах України) / І. Ф. Кононов. – Луганськ : Альма-матер, 2000. – 494 с.; **Филарет 1858** – Филарет І. Историко-статистическое описание Харьковской епархии / І. Филарет. – Харьков, 1858. – 121 с.

Глуховцева К. Д. Новожитній східнослобожанський ареал: основні риси

У статті порушено питання про варіантність мовних явищ різних структурних рівнів у новостворених говірках гетерогенного походження та про багатозначність найменувань окремих обрядів, зумовлену ізоморфізмом родинних обрядів, що зумовлює синкретизм окремих мовних елементів.

Ключові слова: варіанти, омолекси, паралекси, гетеролекси, ізоморфізм, синкретизм.

Глуховцева Е. Д. Новожитний восточнослобожанский ареал: основные черты

В статье затронут вопрос о вариативности языковых явлений разных структурных уровней в новообразованных говорах гетерогенного происхождения и о многозначности наименований отдельных обрядов, обусловленную изоморфизмом семейных обрядов, что обуславливает синкретизм отдельных языковых элементов.

Ключевые слова: варианты, омолексы, паралексы, гетеролексы, изоморфизм, синкретизм.

Glukhovtseva K. D.

The problem of variance of linguistic phenomenon on different structural levels in new-created dialects of heterogeneous origins and the problem of the polysemy of separate rituals' denominations that was caused by isomorphism of family rituals and causes the syncretism of separate linguistic elements were raised in the article.

Key words: variants, omolexemes, paralexemes, geterolexemes, isomorphism, syncretism.

М. П. Лесюк (Івано-Франківськ)

УДК 811.161.2'282(477.54/.62)

**СУЧАСНЕ МОВЛЕННЯ
МЕШКАНЦІВ СЛОБОЖАНЩИНИ**

Українська мова, як на Сході, так і на Заході України, здавна відчуває на собі неабиякий вплив російської мови. Схід і Центр України 350 років були під „юрисдикцією“ Росії, яка, на жаль, триває й нині; на західних теренах України, починаючи з другої половини ХІХ ст. Росія всіляко (зокрема й матеріально) підтримувала й насаджувала москвофільство, яке, у свою чергу, пропагувало й впроваджувало в друковані тексти російську мову. Тому й не дивно, що сучасне українське мовлення, особливо його усний варіант, надзвичайно засмічене лексичними, фонетичними та граматичними росізмами. І якщо в західних областях, незважаючи на польське, німецьке та російське мовне засилля, мова автохтонного населення все-таки збережена, то на східних її теренах чистота, первозданність народної мови збережена значно менше, тут відчувається значно сильніша російсько-українська мовна інтерференція. Народна українська мова мала тут незначні регіональні відмінності, але й ті під впливом зовнішніх чинників майже знівельовалися.

Постійна присутність чужої мови, яку вживали офіційно, яка була мовою церкви, школи, юриспруденції, преси, державних установ, насильне нав'язування панівної й постійні заборони підневільної, тобто

української, мови не могли минути для неї безслідно. Тому тут українська мова в сільській місцевості перетворилася на суржик, а в містах її витіснила російська майже повністю. Чистота мовлення залежить, звичайно, від освіченості мовця, від його рівня знань української літературної мови, але майже жоден із мовців, як показують спостереження (можливо, за винятком фахівців-філологів), не вільний від уживання більшою чи меншою мірою російських форм. Наведемо деякі тексти, записані на Слобожанщині від людей без вищої освіти.

Текст, записаний у 1998 році на Харківщині:

„Я, Марія Александровна, радилася у Харькові у восемнадцатом году, четырнадцатого января. Перевіз нас атец з Харькова у Дергачі. З Дергачей на Безруки і ми стали організовуваться в СОЗ. Рішилася я з братом піти робить. Я мала була, а брата прийняли. Со временем і я пішла туду, полоть помагала, а потом мене вибрали у дѣтський садік воспитателькою. Я занімалася в Харькові, на Пушкінській п'ять лет занімалася, усе це коньчила заняття, приїхала в колхоз (в СОЗ!) а потом дѣтей звели нам всякого возраста: місячні були, сем лет, чѣтири лета, года, п'ять, три – всякі совместні. Условія тяжолі були, покамісь роскулачені були дома, там і находились і воспитували. Я з дѣтями все спольняла, дѣтей уважала. Я молода була, а возраст дѣтей всякий. Всьо равно я вмѣла, знала, понімала. Навчили мене, сознание було, любить надо, тогда буде в жизни все правильно. І все нам удачно всігда буде. А потом ще побула я п'ять лет, уже мені надоїла работа, я попросилась: піду на всякі разні роботи. Всю жизнь я проробила в колхозі, всю жизнь по сьогоднішній день, сорок лет! І де які не тяжкі роботи: і на животноводстві, і в полі, і торгувала, і свиней годувала, і коров годувала, і телят десять лет ухажувала, і молочних виращувала – все я спольняла, з усім справлялась. Дома три участки огорода було, корова, держала свиней, ніхто мені нічого не пособляв, все сама управлялася. Рішилася построять собі іще домік, мені посоветували: возьми участок другой. Я взяла, построялася, ніхто не помагав. Я січас за мужчину все спольняю. Я заміж не вийшла, не найшла собі пари. А чого? А потому, що работа в мене була така усігда, що я не бачила ні праздника, ні выходного, ні гуляла, ні на отдых не їздила, ніхто мені в помоч не йшов. Сім'я в нас сім душ була. Нам трудно було. Надо було йти робить, ні, де-то ходить, шо-то іскать по огородах, обіжгать кого-то, де-то – цього в нас не було. В нас воспитание родителей було правільне. І ми всі спольняли і понімали, і по сьогоднішній день, і всю жизнь я, де б мені хто не заявив, хто не попросив, я должна уважить. Я всіх уважала: матерей, старих понімала і мене січас уважають. Уже мені восемьдесят лет, здоров'я мало, но всьо равно я стараюсь.

Ще я вам хочу розказати про воєнне время, когда, коли ми оставались тут. Воєнні ушли, немці прийшли. Немці заступили, зайняли хати, а потом їх скоро отсудова убрали, а приїхали есесовці, наїхали

повне село, поселились по хатах, но сильно обіжжать нас, не сказать, щоб обіжжали, великої обіди нам не нанесли, спокійно уселились по хатах, а вскорості і їх вигнали отсюдова. Из Росії стало оттудова нападеніє на їх, ушли вони. Тепер время по-другому переміняється, обіжжаться нам не приходится, а саме главне, надо трудиться, понімають, уважать, тогда буде порядок і в государстві, і в сім'ї. Ми ж не стали понімати ні матерів, ні старих, ні дедушок, ні бабушок, ані ж то трудилися, ані нас виращували, так не можна їх обіжжать і забувать. Нікогда в жизні цього не должно бути, як тоді, так і тепер. Всігда надо склонитьця, обратитьця, прощенія попросить, может ви шо ошиблись у жизні, может шо не пойняли, раньше старі люди були, ми їх понімали, боялись звуку еслі обіжаться так, как не полагається, уже нам беспокойство було, сомнівалися. А січас... Так же нізя, як січас поступа молодьож. Не понімають родних, виганяють, обіжжають. Переділиться надо куском хлібом, отоді ми будем мать жизнь і будемо дружить і будемо шо-то іміть, а то спрашуют, чогось немає, нам не хватає, откуда воно явиться? Ми ж один одного ненавидим, у сім'ї, родителів, своїх дітей, зачем же така жизнь нам нужна. Змініть усі молодьож. Возьміть це все у свої голови, розуму наберіться, тогда буде нам жизнь і легше жити, і буде порядок, а так, шо ми будем розгаварювать, друг друга нападать, оскорблять, оббирать, это наглость яка, ніззя так делать, нікогда в нас жизні не буде і нічо не наладиться, все це не зразу робиться”.

Назвати таку мову українською важко, хіба що зі значним припущенням, бо на якихось 500 повнозначних слів тут налічуємо приблизно 225 слів або чужих, або вимовлених чи морфологічно оформлених на чужий лад. З лексичних росізмів тут можна навести такі, зокрема, іменники: *атец, бабушок, беспокойство, возрасту воспитателькою, времєнем, году, государстві, дедушок, животноводство, жизнь, колхоз, молодьож, мужчину, наглость, нападеніє, обіда, отдых, праздника, прощенія, родителів, сознаниє, условия, участки, января*; дієслова: *воспитували, делать, іміть ‘мати’, іскать, не хватає, обіжжали, обіжжать, оскорбляют, оставались, ошиблись, пойняли, полагається, понімали, посоветували, построилась, строят, разговарюють, склонитьця, спольняла, спрашуют, уважить, ухажувала*; прикметники: *главне, детский, должна, должно, нужна, розкулачені, совместні, тяжолі*; прислівники: *всегда, вскорості, де-то, когда, ніко(г)да, откуда, отсудова, оттудова, покамісь, січас, тогда*; інші частини мови: *ніззя, надо, шо-то, это, зачем, со, сполучення всьо равно* тощо.

Значну частину невнормованої лексики складають українські слова, вимовлені по-російськи, тобто фонетичні росізми. До них належать: *Александровна, Харькова, восемнадцатом, четырнадцатого, потом,*

разні, домік, возьми, виходного, помоч 'допомога', правільне, сёмдесять, восем лет, сомнівалися, спокійно, ани 'вони' та інші.

У записаній розмові є низка морфологічних росіізмів – слів, які відрізняються від своїх українських відповідників лише якимось елементом морфологічної будови. Це іменники *Дергачей* – укр. Дергачів, *матерей* – матерів, *садік* – садок, *огород* – город; дієслова *родилáся* – народилася, *рiшилася* – вирішила, *занiмалась* – займалася, *коньчила* – закінчила, *находились* – знаходилися, *уважала* – поважала, *управлялася* – справлялася, *уселились* – поселилися, *ушли* – пішли, *можеть* – може; прислівники *удачно* – вдало, *туда* – туди, *тогда* – тоді, *раньше* – раніше тощо. Є між цими словами й такі, що мають морфолого-фонетичні (*коньчила* – закінчила), морфолого-акцентуаційні (*родилáся* – народилася), фонетико-акцентуаційні (*сёмдесять*, *четьiрнадцять*) та просто акцентуаційні (*хочу́*, *домá*) відхилення.

Таке мовлення, звичайно, не можна назвати й російським, бо навіть чисто російські лексеми тут вимовляються „з українським акцентом“, тобто zdeформовані під впливом українського мовлення. Так, російське *исполнила* кілька разів передається формою *сполньяла*, бо в українській є тенденція до опускання початкового *i*, а ще звук /л/ зазнав регресивної асиміляції за м'якістю і перейшов у /л'/ . У кількох прикладах на місці колишнього /h/, тобто російського /e/, респондент вимовляє закономірне українське /i/, завдяки чому й українізуються російські форми, наприклад: *покамісьць* – російське покамест, *посоветували* – посоветовали, *іміть* – имеют, *надоіла* – надоела. Вимовляється /i/ й на місці колишнього та сучасного російського /e/: *ніззя* – нельзя, *усігда* – всегда, *січас* – сейчас. У прикметниках та дієприкметниках респондентка теж вимовляє українські закінчення: *тяжолі*, *роскулачені*, *разні* тощо. Використано українські закінчення, суфікси й в інших словах: *родителів*, *дедушок*, *бабушок*, *спрашують*, *розговарювать*, *воспiтовали*, у прислівниках відбувається спрощення групи /гд/: *нікода* – рос. никогда, *де-то* – где-то; відбуваються й інші фонетичні процеси, властиві українській мові: *отсудова* (ствердіння /с'/), *пойняли* (збереження /i/ нескладового) тощо.

Наведемо ще один запис мовлення старшої людини з міста Кременіне Луганської області.

Я, Мархва Йвановна, мнє сёмдесят лет, я родилáся у двадцять сьомому годі в селє Новоніколаєвського сельсовета, хутар Бабановка. Прожила у дєрєвнє до шєстьдєсят сьомого году. Там і в школу ходила, і в колхозі прорабила всі свої годá, а патом ми у Кременую перєсхалі, поступила і робила на мєбєльній. На мєбєльній прорабила осемнадцять год. Пішла на пенсію, на пенсії пабула, пішла по колхозах, шабаювала три года. После трьох год робила в гостінніці три года. Патом робила у „Кааператорі“ три года, а тепер работаю у тому, у школі. Робити я люблю, люблю работу, но основне сельську работу: і полоть, каров доіть і

расаду садити, все люблю сельсько хазяйство дуще, чем, наприклад, шо-небудь таке друге роботу. Люблю і готувити, все люблю готувить, только под заказ, зготовлю со вкусом і поїдять із апітітом. Мої діти очень довольни моєю роботою, моїм желаніям, шо я їм пожелаю, і онуки мене сильно люблять, вони часто до мене приїжжають і не дождутьця, коли у них будуть канікули, шоб бути все врем'я на канікулах у бабушки, бо бабушка все выпольняє їхні заказы (Запис здійснено в 1997 році).

Тут також можна покласифікувати слова й форми, які виникли під впливом російського мовлення. До лексичних росізмів належать *сельсовет, деревне, год (году, годá), колхозі, мебельній, гостінніці, работаю, люблю, друге, наприклад, заказ, со вкусом, очень, желаніям, пожелаю, врем'я, бабушка, выпольняє, довольни, дождутьця, но, чем* тощо.

До фонетичних росізмів відносимо такі: *Йвановна, Новоніколаєвського, Бабановка, шестьдесят, сёмдесят, патом, переєхалі, сельську, роботу, прорабила, кааператорі, каров, только, под, апітітом, приїжжають, пабула, хутар* та ін.

До поширених відхилень, як видно з наведеного тексту, належать акання (*патом, кааператор, каров, прорабіла, хутар, роботу* тощо), відсутність переходу етимологічних /o/ та /e/ в /i/ в закритих складах (*Балабáновка, Йвáновна, тóлько, под, сельську, шестьдесят, сёмдесят* тощо), вимова /i/ замість українського /и/ (*апітітом, Новоніколаєвського, гостінніці*), пом'якшена вимова приголосних перед /e/ (*селе, пенсія, мебельній* та ін.), неправильні наголоси (*родилáся, сёмдесят*), відсутність африкати /дж/ (*приїжжають*) тощо.

Є тут відхилення, які можна класифікувати як морфологічні. Це дієслово *родилáся* зам. 'народилася', *мне* зам. 'мені', *расаду* зам. 'розсаду' тощо. Помітні й деякі діалектні риси. Так, замість „етимологічної“ фонемі /ф/ в імені Марфа респондентка вимовляє субститут /хв/; у сполученні /жч/ у лексемі *душче* оглушує /ж/. Явище втрати приголосним дзвінкості перед наступним глухим, як зазначає К. Глуховцева, є типовим для слобожанських говірок [Глуховцева 2006: 9], хоча в глобальному розумінні його теж можна пов'язати з російськомовним впливом, оскільки в російській мові асиміляція за глухістю є явищем звичайним. Очевидно, ця ізоглоса глухості зачепила й східні говори української мови.

Наведемо розповідь молодого людини, учениці 10-го класу Олі Ш.:

Я Ш. Ольга Сергіївна, навчаюся у десятому класу школи № 2 міста Кремінної. Я нарадилася і виросла у цьому городу, нікуди ми звідци не переїзжали, жили завжди в цьому гораде. Вчуся я нормальна, адна трійка на фізику, ну, праводю врем'я свободне тоже харашо, мені нравиця. Ну, мені дуже спадобалось це літа, яке прайшло, тому шо, наприклад, наш випускний, ну, коли ми після випускного пішли на начовку

в ліс до озера Подпісочного. Ми там дуже хороше правели **врем'я**, варили кашу, купались, **ниряли, ну, хотя** там і вода дуже уже **ряской** зарасла, **ну, нічого, ми там її, ну, розчистили, купались. Ну, мені дуже понравилось. І ще. Ну це счас зима на улиці, счас так, в ліс сходити. Счас, ну, як ми **врем'я** проводим? **Вечером** поучим уроки, ідем гуляєм, в суботу на дискотеку сходим, у **воскресенье**, може, **тоже, еслі** **получиця**. Ну, ще цим літом у **началі іюля** ми з дівчатами **пайхали** у **калхоз** заробляти вишні. Дуже було **плохо** їздить у **дизелях**, **ото завжди утром** вставали у **п'ять часов**, ішли на **жеде** вокзал, **сідали в пайзда**, їхали. **Ну, ано, канєшно**, весело було з дівчатами **пасьміяця на дизелям**. **Кали приїзжали**, ну, нас **атвозили** в сад, ми там **рвали вишні, маліну, смародіну**, привозили **дадому, хорошо, кароче, врем'я** проводили. Нам дуже **надобаются** уроки української літератури. Ми сидим на уроке, **расказуєм стіхи, особливо інтєресно с Браніславой Михайловной**. Вона дуже **захвачена** читанням **стіхів**, **шо й не заміча**, **шо нектори там своїми ділами займаюця**. **Я ще учусь в музикальній школе, хадю на сальфеджіо, учусь на чєтири і п'ять**" (Запис зроблено в 1996 році).**

Тут, як бачимо, теж є чимало слів чи окремих їх елементів, які вимовлені респонденткою на російський лад. Особливо помітні тут акання, пом'якшення приголосних перед голосним /e/, відсутність чергування задньоязикових зі свистячими (*на фізіке*), відсутність переходу етимологічного /o/ в /i/ (*начовка* тощо), вимова /i/ замість українського /и/ (*зіма, дискотеку, маліну, смародіну*), пом'якшена вимова приголосних перед /e/ (*інтєресно, канєшно* та ін.), уживання звукосполучення /зж/ замість /ждж/ (*перейзжали*), оглушення дзвінких приголосних (*атвозили*), відсутність протетичного приголосного (*улиця*) та низка інших рис, навіяних російською мовою. Ту є чимало й лексичних росізмів, зокрема: *тоже, харашо, нравиця, напрімір, начовку, врем'я, ниряли, хотя, понравилось, счас, воскресенье, еслі получиця, у началі іюля, калхоз, плохо, утром, п'ять часов, канєшно, кароче, стіхи, особливо* тощо.

Навіть без підрахунків видно, що російська лексика в цьому тексті, як і в попередніх двох, значно переважає над українською, тому таку мову важко вважати українською. Тут більше підходить термін „суржик“, що означає мішанину українських і російських слів та форм. Візьмімо до уваги, що це говорила учениця 10 класу, причому добра учениця, яка знала, що її розповідь записують, тому дуже старалася говорити по-українськи. Звичайно, що звинувачувати респондентів ніхто не може – кожен говорить, як уміє, як його навчили. Саме таке мовлення дівчина чула, очевидно, вдома, серед близьких і знайомих, саме таке мовлення зафіксоване в її пам'яті. Немає гарантії, що й від своєї вчительки „Браніслави Михайловни“, яка була дуже „захвачена“ читанням „стіхів“, вона чула чисту літературну мову. Учителі, на жаль, також не всі володіють літературною мовою, на них також діє мовний

узус. Ось, для прикладу, наведемо телефонну розмову молодої (28 років) учительки англійської мови з одного східноукраїнського містечка:

То всегда тяжело... Якась дівочка хоче в Київ поступити. Рейтинг у неї добрий. А серед года не переводят. А в пединституте 15 тысяч стобит. Але, смотря, який факультет, у нас тоже одна дівочка поступила. Есть, есть, канешно, Наташа стипендию получила, за год тоже 5 – 6 тысяч получит. Чоловік у лікарні лежить. Вечером або с утра позвониш...

Відомо всім, що таке мовлення культивували тут упродовж століть, його нав'язував окупаційний режим через змішування людей, ігнорування їхньої національної приналежності, приниження, відвертого ігнорування української мови, а водночас насаджування іншої – російської. І все ж, слава Богу, ця мова таки ще українська, хоч і дуже вже спотворена російським впливом. Основне, щоб мовці вважали себе українцями.

Література

Глуховцева 2006 – Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнослобожанських говірок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / К. Д. Глуховцева. – К., 2006. – 38 с.

Лесюк М. П. Сучасне мовлення мешканців Слобожанщини

У статті ідеться про вплив російської мови на мовлення сільських і міських жителів східних областей України, що проявляється як на лексичному, так і на фонетичному та граматичному рівнях.

Ключові слова: мова, мовлення, суржик, росіізми, інтерференція, вплив, лексичний, фонетичний, граматичний рівень.

Лесюк Н. П. Современная речь жителей Слобожанщины

В статье говорится о влиянии русского языка на речь сельских и городских жителей восточных областей Украины, которое проявляется как на лексическом, так и на фонетическом и грамматическом уровнях.

Ключевые слова: язык, речь, суржик, россиизмы, интерференция, влияние, лексический, фонетический, грамматический, уровень.

Lesiuk M. P. Modern Speech of Slobozhanshchyna Dwellers

The article deals with a great influence of the Russian language on the speech of the village and city dwellers of eastern regions of Ukraine on lexical, phonetic and grammatical levels.

Key words: language, speech, mixed Russian-Ukrainian dialect, interference, influence, Russisms, lexical, phonetic, grammatical levels.

С. С. Нередкова (Луганськ)

УДК 811.161.2'276.1(477.61)

**ОСОБЛИВОСТІ ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ
В УКРАЇНСЬКОМУ УСНОМУ МОВЛЕННІ
ЖИТЕЛІВ м. ЛУГАНСЬКА**

Пропонуємо спостереження над морфологічним рівнем українського мовлення м. Луганська, спрямоване на вивчення особливостей відмінювання прикметників у ситуації двомовності, яка склалася в місті. Стаття продовжує цикл праць про особливості українського усного мовлення м. Луганська [Нередкова 2007].

Особливості вживання прикметникових форм у різних українських говірках вивчали такі науковці, як С. Бевзенко, І. Матвіяс, З. Омельченко, Л. Лисиченко, А. Поповський, Т. Назарова та ін. Основні риси прикметникових форм в українських говірках російської мови говірок були предметом розгляду І. Вальченка, Г. Солонської, А. Сагаровського та ін. Однак, словозміна прикметників у мовленні м. Луганська ще не була предметом окремого розгляду. Цим зумовлено актуальність пропонованої статті, мета якої – описати особливості відмінювання прикметників в мовленні соціуму м. Луганська. Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань: з'ясувати особливості реалізації прикметникових форм в усному мовленні мешканців м. Луганська; окреслити чинники й механізми впливу на вживання прикметникових форм в українському мовленні містян.

Прикметник – одна з периферійних частин мови, яка позначає ознаку предмета, має зумовлені опорним іменником словозмінні морфологічні категорії роду, числа й відмінка [Вихованець 2004: 121].

Категорія відмінка складається з шістьох граем.

У мовленні мешканців м. Луганська в **називному й знахідному відмінках** прикметники чоловічого роду твердої групи переважно мають флексію **-ий**: *лу'ган'с'кий, ми'нулий, ц'і'кавий, ро^азум'н'ий*; м'якої групи – **-ій**, *зо'ун'ий, у'н'ий, о'с'ин':ій*. А. Грищенко зазначав, що за даними лінгвогеографічного обстеження, закінчення **-ий** властиве більшості говорів української мови [Грищенко 1978: 67].

Спорадично в прикметниках Н. та З. відм. чоловічого роду твердої групи, де за нормами сучасної української літературної мови повинна бути флексія **-ий**, спостерігаємо вживання флексії м'якої групи **-ій**: *б'лиж'ч'ій, хар'к'і'с'к'ій, ми'шач'ій, гру'з'ин'с'к'ій, ма'лен'к'ій*. Приклади засвідчують, що частіше ця особливість може виявлятися після [к], у складі суфіксів **-к-**, **-ськ-**, що підтверджують дослідження А. Грищенко [Грищенко 1978: 168]. Спостережено, що в текстах східнослобожанських говірок переважно в прикметниках твердої групи збережено флексію **-ий**, а **-ій** уживано спорадично [Старобільщина 2000: 75, 104, 105, 108]. Л. Лисиченко в західнослобожанських говірках виділяла в прикметниках

у Н. в. чоловічого роду твердої групи закінчення **-її** [Лисиченко 1955: 10]. З. Омельченко зрідка фіксувала в степових говірках вирівнювання парадигми твердих прикметників до м'яких [Омельченко 1985: 14]. С. Бевзенко зауважував, що в говірках південно-східної Полтавщини, у слобожанських, а також у деяких волинсько-поліських унаслідок індукції м'якої групи на тверду флексія **-її** поширилася й у твердій групі прикметників [Бевзенко 1980: 107]. В. Товстенко вважає, що „характерним для української просторічної мови є віднесення ряду прикметників, що в літературній мові належить до твердої групи відмінювання, до м'якої групи” [Товстенко 2003: 187]. Дослідження науковців засвідчують, що вживання флексії м'якої групи **-її** у прикметниках Н. в. чоловічого роду твердої групи містянами не є випадковим явищем, оскільки існує в українських говірках та українському просторіччі.

У мовленні мешканців м. Луганська спорадично в прикметниках чоловічого роду в Н. в. спостерігаємо флексію **-ої**: 1) у словах російської мови в мовленні білінгвів першої й другої груп: I гр. – *а йа гарац¹кої, д'ад'а рад¹ної*, II гр. – *сунду¹ч'ок н'е'бол'шої*; 2) у словах, які в українській і російській мовах мають однакове звучання й відрізняються лише звуковим оформленням флексії, у мовленні білінгвів третьої групи: III гр. – *випуск¹ної веч'ір, ст'е'п'ної о'р'ол, морс'кої йї'жак*. Ці явища пояснюємо впливом російської мови на українське мовлення містян. Проте, З. Омельченко в степових говірках у прикметниках спорадично фіксувала в мовців старшої генерації флексію **-ої**, реалізовану лише під наголосом [Омельченко 1985: 13], А. Грищенко появу спорадичних форм на **-ої** у пам'ятках української мови пояснив впливом російської мови [Грищенко 1978: 75].

Несистематично в словах російської мови, де за нормами сучасної російської мови має бути флексія **-ої** [СРЯ 1989: 449, 450], в усному мовленні виявлено флексію **-ії**: *гороц¹'киї, бол¹'ниї, род¹'ниї*. Імовірно, це явище в мовленні інформаторів є наслідком білінгвальної ситуації в місті.

В усному мовленні містян у прикметниках чоловічого роду твердої групи в Н. та З. найбільший відсоток складають прикметники, які мовці вимовляють за нормами сучасної літературної мови. Прикметники середнього роду в Н. та З. відмінках твердої й м'якої групи переважно вживані з флексією **-е**: *ф'і'нансове, л'іс'не, курортне, до'машн'е, голоу'не, гарне, суч'асне, р'ідне*. Спорадично фіксуємо нестягнені форми з флексіями **-оїе (-аїе)**, **-еїе**: *мат'е'р'і'ал'ноїе, л'убимойе, виш:ейе; ст'рашноїе, доро'гойе, т'а'жолойе, добройе*. Наведені приклади свідчать, що слова з флексіями **-оїе, -еїе** або належать до спільного фонду російської й української мов, або це російські лексеми. Імовірно, це вплив російської мови на українську, хоча дослідники спостерігали нестягнені форми прикметників на **-оїе** в українських говірках:

С. Бевзенко – у середньозакарпатських [Бевзенко 1980: 108 – 109], І. Матвіяс – у східнополіських, волинських, наддністрянських, карпатських та бойківських [Матвіяс 1990: 50, 66, 78, 92, 90].

Прикметники жіночого роду в Н. та З. відмінках у твердій та м'якій групі в українському мовленні луганців переважно вживані з флексією **-а**: *кра|сива, |добра, по|гана, ма|лен'ка, чер|вона, чоло|в'їч'а, най|краш'а, |мен'ша*, як і в південно-східних та південно-західних діалектах, де іменники жіночого роду мають звичайні стягнені флексії **-а** [Бевзенко 1980: 109].

Спорадично в цих прикметниках спостерігаємо нестягнені флексії **-айа**: *ро^а|д|найа, роко^а|вайа, про^а|пад|найа*. Такі форми характерні для літературної мови „як стилізовані, обмежені, в основному вживанні у фольклорних і поетичних творах [Вихованець 1982: 87]. А. Грищенко наголошував, що прикметникам жіночого роду „протягом певного періоду історії української мови був властивий омонімічний збіг первинних форм на **-а/-я** і вторинних, так званих стягнених” [Грищенко 1978: 80]. Також нестягнені форми спостерігали дослідники в українських говірках. Так, Т. Назарова зазначала, що в українських і правобережних білоруських говірках Прип'яті поширені стягнені форми; натомість у лівобережних білоруських говірках, а також у сусідніх чернігівських побутують нестягнені форми: *новайа, молодайа*. Спорадично форми на **-айа** проникають і в окремі говірки української Прип'яті ближче до Дніпра, у яких функціонують форми на **-айа** та **-а** [Назарова 1963: 13]. С. Бевзенко фіксував нестягнені (форми в поліських і підляських говірках [Бевзенко 1980: 109, 202]. Ці форми науковці Р. Бесага та В. Товстенко відносять до морфологічного просторіччя [Бесага 1995: 12 – 13; Товстенко 1999: 70].

Отже, в усних текстах мовлян м. Луганська прикметники жіночого й середнього родів мають стягнені й нестягнені флексії з кількісною перевагою перших.

У **родовому відмінку** флексії прикметників чоловічого й середнього родів твердої та м'якої групи переважно не мають відмінностей від флексій сучасної української літературної мови: *нау^а|ч'ал'ного, ха|рошого, |б'їдного, гар|нен'кого, |лисого, м'їс|цевого, де^а|ре^а|їйаного, с'їл'с'кого, пра|це^а|з|датного*. Спорадично спостережено закінчення **-его** в мовців І соціолінгвальної групи в лексемах, які належать до російської мови: *по^а|с'л'ед'н'е'го, со|сед'н'е'го, |дал'н'е'го*.

У прикметниках жіночого роду в Р. в. спостерігаємо такі варіанти флексій: 1) **-ойі**, тотожна з флексіями сучасної української літературної мови [СУЛМ 2002: 337] та з флексіями переважної більшості українських говірок [Бевзенко 1980: 110]: *укра|їн'с'койі, л'уд'с'койі, ци|ганс'койі, ор|ловоїі, г|рамотноїі, егойі|стич'ноїі, по|жежноїі*; 2) **-ої** (**-о^аї**): з *за|падноїі, |йашноїі, |папкиноїі, |запо^а|дно^аїі*. Уживання прикметників з цією флексією було зафіксовано в степових говірках [Омельченко 1985:

13]; Н. Прилипка в середині ХХ ст. наявність флексії **-ої** в степових і слобожанських говірках пояснювала підтримкою російської мови [Прилипка 1968: 10]; 3) **-її**, яка, на нашу думку, виникає внаслідок поплутання відмінкових закінчень Р. в. та М. в.: І гр. – *не^uмаїє т'їїєї* *оⁿїки бат'к'їс'к'її*; II гр. – у *бат'ков'її'мате^uр'ї*.

Усього прикметників жіночого роду однини в Р. в. з флексіями **-ої**, **-ої**, **-її** у зафіксованих текстах виявлено: у мовлян І гр. – 16, II гр. – 31, III гр. – 48, із них з флексією **-ої** у мовців І гр. – 4 (25%), II гр. – 17 (54,8%), III гр. – 1 (2,1%); з флексією **-оїї** у мовлян І гр. – 11 (68,8 %), II гр. – 13 (41,9%), III гр. – 47 (97,9%); з флексією **-її** у містян І гр. – 1 (6,2%), II гр. – 1 (3,2%), III гр. – 0. За нашими спостереженнями, усічені флексії частіше вживають білінгви, для яких рідною є українська мова. Спорадично вживаним таке усічення є в зафіксованих східнослобожанських текстах [Старобільщина 2000: 35, 38]. Імовірно, це явище зумовлене психолінгвістичними особливостями мовців та впливом рідної української говірки. С. Бевзенко зауважував, що флексія **-ої** фіксована в слобожанських та степових говірках південно-східних діалектів, а також у говірках західнокарпатських, надсянських і частково в північнокарпатських [Бевзенко 1980: 110]; І. Матвіяс у говірках північного наріччя спостерігав форми родового відмінка однини прикметників жіночого роду: *добреї, добриї, доброї, добрей, доброй*, а в лемківських говірках – часте вживання закінчення **-ої** [Матвіяс 1990: 48, 103]. Отже, у родовому відмінку прикметників жіночого роду більш уживаним є літературно нормативне закінчення **-оїї**, хоча й наявні флексії **-ої**, **-її**.

У **давальному відмінку** (в усних текстах ці форми обмежені у використанні) прикметники чоловічого й середнього родів мають флексію **-ому**: І гр. – *ч'ужому, новому*, II гр. – *цар'с'кому*. У прикметниках жіночого роду спостережено флексії **-її** – *україїн'с'к'її*, у білінгвів II групи під впливом російської мови – **-ої** – *їсе поздаваў* *Со'в'ец'кої влас'т'ї*; у мовців III соціолінгвальної групи фіксуємо в Д. в. флексію Р. в. **-оїї** – *само^aс'т'їйноїї* *робот'ї*, *с'таршоїї* *дон'к'ї*, *молод^mшоїї* *дон'к'ї*.

В **орудному відмінку** прикметники чоловічого та середнього родів, як і в багатьох українських говірках [Бевзенко 1980: 112] та сучасній літературній мові [СУЛМ 2000: 337], мають флексії у твердій групі **-им**: *транспорт'ним, духоўним, за р'їдним, х'їм'їч'ним, таматним, царс'ким*. Після [ч] фіксуємо флексії **-и'їм**, **-їм**, що зумовлено фонетичними особливостями говірок: для міського мовлення характерне вживання м'якого [ч']: *найблиш'ч'їм, бала'куч'їм, робоч'їм*. У м'якій групі прикметники О. в. мають флексію **-їм**: *зворотн'їм, остан'їм*.

Прикметники жіночого роду в О. в. переважно мають флексію **-оїу**: *зе^uленоїу, ц'їкавоїу, р'їдноїу, шеїч'енк'їс'коїу, ро'с'їс'коїу, с'р'їбноїу, с'ре^uал'ноїу, с₃не^uр'с'їц'коїу, с'зароб'їтн'їоїу*.

Спорадично в усних текстах мовців, для яких рідною є українська мова, фіксуємо флексію **-ої** (**о^аї**): I гр. – *мен¹шої, гарад^мскої*; II гр. – *старшої, сухк¹рової, р¹ідної, хвил¹асто^аї, дере¹в¹ано^аї*. Паралельне вживання флексій **-ої** та **-ою** ми помітили в текстах східнословобожанських говірок [Сватівщина 1998; Старобільщина 2000]. С. Бевзенко зазначав, що „в південно-східних і поліських діалектах, а також і волинсько-подільських говорах південно-західних діалектів поширена флексія **-ою**, яка в деяких східнополіських і південно-східних, зокрема словобожанських і степових говірках, може набирати фонетичного вигляду **-ої**” [Бевзенко 1980: 112]. З. Омельченко в степових говірках зафіксувала флексію **-ої** у прикметниках жіночого роду в О. в. у мовленні молодшого покоління [Омельченко 1985: 13].

В усних текстах жителів м. Луганська всього прикметників жіночого роду в О. в. у мовців I гр. – 15, II гр. – 22, III гр. – 37. Із них з флексією **-ою** в мовлян I гр. виявлено 12 (80%), II гр. – 10 (45,4%), III гр. – 37 (100%); з флексією **-ої** у I гр. – 3 (20%), II гр. – 12 (54,5%), III гр. – 0.

Отже, на нашу думку, використання флексії **-ої** у мовленні українськомовних містян можна віднести до збереження рис рідної говірки, оскільки скорочення флексії в прикметниках жіночого роду зафіксовано передусім у II соціолінгвальній групі в мовленні мовців старшого віку.

У **місцевому відмінку** прикметники чоловічого та середнього роду у твердій і м'якій групах мають флексії, уживані в українській літературній мові та українських говірках. А. Поповський зазначав, що в степових говірках кінця XIX – початку XX ст. у прикметниках чоловічого й середнього роду однини типовим було закінчення **-ім**, зрідка **-ом** [Поповський 1989: 25]; З. Омельченко в степових говірках кінця XX ст. у прикметниках М. в. чоловічого та середнього спостерігала флексію **-ом** частіше в молодшого покоління [Омельченко 1985: 13]. У мовленні містян для прикметників чоловічого роду трьох досліджуваних груп спостережено такі флексії М. в.: 1) **-ому** (**о^аму**): *на ук¹райнс¹кому, у ди^ет¹ач¹ому, у ма¹неси^ен¹кому, у глу¹хому, у царс¹кому, у ма¹бутн¹ому, у л¹ітн¹ому*; 2) **-ом**: *на Ч¹орном, де^ур¹жаїном, у Лу¹ганс¹ком, аг¹барном, на кон¹ском, нац¹іонал¹ном*; 3) **-ім** спорадично у мовленні білінгвів, для яких рідною є українська мова: I гр. – *у до¹маши¹ім*; II гр. – *в аб¹із¹іан¹:ім*.

Усього прикметників чоловічого й середнього родів у формі М. в. у мовців I гр. виявлено 44 слова, II гр. – 27, III гр. – 40. Із них з флексією **-ому** в мовлян I гр. – 27 (61,3%), II гр. – 11 (40,7%), III гр. – 38 (95%); з флексією **-ом** у мовлян I гр. – 16 (36,4%), II гр. – 15 (55,6%), III гр. – 2 (5%), з флексією **-ім** у містян I гр. – 1 (2,3%), II гр. – 1 (3,7%), III гр. – 0. Найменший відсоток уживання прикметників з усіченими флексіями фіксуємо в групі білінгвів, для яких рідною мовою є російська.

Прикметники жіночого роду в М. в. у мовленні луганців переважно вжиті з флексією **-її (-і"ї)**: *ў |горн'її, ў зви|ч'айн'її с'їл'с'к'її, по |бат'ков'її, Донеу|к'її, у ка|мерч'їс'к'її, на остан':її, у лабора|торн'її, на зал'їзнич'її.*

Спорадично фіксуємо в прикметниках жіночого роду флексію **-ої (аї)** у мовців I гр. – *Б'їлоку|рак'їнс'кої, в Аз'ї|атскої, у с|редн'ої, на трам|вайнаї, ў ма|нен'кої, у мовців II гр. – на |Лен'їнс'кої, в укра|їїнс'кої, у м'ас'ної, при Со|веу'кої, у мовців III гр. – ў по|жарної, на н'їм'ец'кої у пс'їх'їч'їс'кої.* Імовірно, флексія **-ої** виникла під впливом російської мови, тому що фіксуємо її в словах російської мови або словах, які в російській та українській мовах схожі за звуковою будовою. Цю флексію спостерігаємо частіше в мовців з регресивним типом білінгвізму, для яких українська мова є рідною. У текстах східнословобанських говірок цю рису виявлено спорадично [Сватівщина 1998; Старобільщина 2000]. У степових говірках зафіксовано паралельні закінчення **-її, -ої** [Поповський 1989: 25], при цьому частіше флексії **-ої** фіксують у мовленні молоді [Омельченко 1985: 13].

У мовленні білінгвів, для яких рідною є російська мова, спостерігаємо флексію **-її**: *у ву|г'їл'ниї |талуз'ї* (уважаємо це фонетичними особливостями мовлення білінгва цієї групи, бо в усному мовленні третьої групи білінгвів спостережено реалізацію звука [і] голосним [и]). Спорадично в мовців цієї ж групи проходить заміна флексії М. в. **-її** на флексію Р. в. **-ої**: III гр. – *по газодимозахис'ної с'лужб'ї, по служеб'ної необ'їх'їд'н'їс'т'ї, при поўної в'їд'їс'т'ї.*

При відмінюванні прикметників у множині в усному зафіксованому мовленні мешканців м. Луганська не спостережено суттєвих відмінностей від сучасної літературної мови. У поодиноких випадках зафіксовано віднесення деяких прикметників, що належать до твердої групи відмінювання, до м'якої групи в Р., О., М. відмінках (Р. в. **-їх (і"х)**: *куп'анс'к'їх, умн'їх, О. в. -їми*: *з |рус'к'їми, краш'ч'їми, ма|хкі'ми, М. в. -їх (і"х)*: *ў |Сал'с'к'їїх, ў ма|л'ен'к'їх.*

Отже, в усному мовленні мешканців м. Луганська при відмінюванні прикметників чоловічого, середнього та жіночого родів в однині спостережено окремі відмінності. Так, у Н. та З. відмінках фіксуємо вживання флексій м'якої групи в прикметниках чоловічого роду, які належать до твердої групи; та виникнення флексії **-ої, -її**, що відносимо до інтерферентних змін; у М. в. помічено вживання скорочених флексій **-ом**. Для прикметників середнього роду характерні такі відмінності порівняно з літературною мовою: уживання в Н. в. нестягнених флексій **-оїе, -їїе** та використання в М. в. усічених флексій **-ом**. Прикметники жіночого роду мають такі особливості: уживання в Н. і З. відмінках нестягненої флексії **-аїа**, використання в Р. в. флексій **-оїї, -ої, -її**, спорадичне вживання білінгвами I, II груп усіченої флексії **-ої** в О. та

М. відмінках. У подальшому передбачаємо дослідити особливості вживання інших частин мови в усному мовленні луганців.

Література

Бевзенко 1980 – Бевзенко С. П. Українська діалектологія : навч. посіб. / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 1980. – 246 с.; **Бесага 1995** – Бесага Р. В. До питання про походження морфологічних просторіч / Р. В. Бесага // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Сер. філологічна. – Вип. 1. – Ужгород, 1995. – С. 8 – 14; **Вихованець 1982** – Вихованець І. Р. Граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко. – К. : Рад. шк., 1982. – 208 с.; **Вихованець 2004** – Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : акад. граматики укр. мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.; **Грищенко 1978** – Грищенко А. П. Прикметник в українській мові / А. П. Грищенко. – К. : Наук. думка, 1978. – 207 с.; **Лисиченко 1955** – Лисиченко Л. А. Особенности говоров Восточных районов (Купянского и Двуречанского) Харьковской области : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.02 „Украинский язык” / Л. А. Лисиченко. – Х., 1955. – 15 с.; **Матвіяс 1990** – Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс. – К. : Наук. думка, 1990. – 164 с.; **Назарова 1963** – Назарова Т. В. Украинские говоры нижней Припяти (украинско-белорусские междиалектные контакты) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.02 „Украинский язык” / Т. В. Назарова. – Киев, 1963. – 20 с.; **Нередкова 2007** – Нередкова С. С. Особливості відмінювання іменників в українському усному мовленні м. Луганська / С. С. Нередкова // Наук. часоп. Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. Сер. 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. пр. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. 3, кн. 2. – С. 227 – 236; **Омельченко 1982** – Омельченко З. Л. Взаємодія лексики східностепових говорів України з лексикою російської мови / З. Л. Омельченко // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами : тези доп. – Ужгород, 1982. – С. 100 – 102; **Омельченко 1985** – Омельченко З. Л. Морфологическая структура восточностепных говоров Украины : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.02 „Украинский язык” / З. Л. Омельченко. – Ужгород, 1985. – 25 с.; **Поповський 1989** – Поповський А. М. Значення південноукраїнських степових говорів у формуванні літературно-національної мови : навч. посіб. / А. М. Поповський. – Д. : ДДУ, 1989. – 88 с.; **Прилипка 1968** – Прилипка Н. П. Имя прилагательное в говорах украинского языка (словоизменения и степени сравнения) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.02 „Украинский язык” / Н. П. Прилипка. – Киев, 1968. – 18 с.; **Сватівщина 1998** – Сватівщина : матеріали. фольклор.-діалект. експедицій / за ред. З. С. Сікорської. – Луганськ : Осіріс, 1998. – 136 с.; **СРЯ 1989** –

Современный русский язык : учеб. для филол. спец. ун-тов / В. А. Белошапкова, Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская и др. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1989. – 800 с.; **Старобільщина 2000** – Старобільщина : матеріали фольклор.-діалект. експедицій / за ред. З. С. Сікорської. – Луганськ : Шлях, 2000. – 128 с.; **СУЛМ 2002** – Сучасна українська літературна мова : підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. – 3-тє вид. – К. : Вища шк., 2002. – 439 с.; **Товстенко 1999** – Товстенко В. Р. Морфологічні особливості українського просторіччя / В. Р. Товстенко // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського: Філологія. – Вінниця, 1999. – № 1. – С. 68 – 71; **Товстенко 2003** – Товстенко В. Р. Просторіччя в українській мові як структурно-функціональне явище / В. Р. Товстенко. – К. : Ін-т укр. мови НАН України, 2003. – 278 с.

Нередкова С. С. Особливості відмінювання прикметників в українському усному мовленні жителів м. Луганська

У статті розглянуто вживання прикметникових форм у мовленні трьох білінгвальних груп населення м. Луганська. Зафіксовано деякі особливості відмінювання прикметників чоловічого, середнього та жіночого родів в однині, зумовлені збереженням рис рідної говірки та впливом російської мови на українську.

Ключові слова: білінгв, усний текст, прикметникова форма, відмінювання прикметників, флексія.

Нередкова С. С. Особенности склонения прилагательного в украинской устной речи жителей г. Луганска

Статья посвящена рассмотрению употребления прилагательных форм в речи трех билингвальных групп населения г. Луганска. Фиксируются некоторые особенности склонения прилагательных мужского, среднего и женского родов в единственном числе, обусловленные сохранением особенностей родного говора и влиянием русского языка на украинский.

Ключевые слова: билингв, устный текст, форма прилагательного, склонение прилагательного, флексия.

Neredkova S. S. The peculiarities of the declension of the adjectives in Ukrainian verbal speech of inhabitants of Luhansk

The use of adjective forms in speech of three bilingual groups of inhabitants of Luhansk was observed in the article. Some peculiarities of the declension of the adjectives of masculine, neuter and feminine genders in the singular were recorded; they were caused by preservation of native dialect's peculiarities and influence of Russian language over Ukrainian.

Key words: bilingual, verbal text, adjective form, declension of adjectives, flexion.

**ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКОЛОГІЯ І ЛЕКСИКОГРАФІЯ.
СЕМАНТИКА**

Ю. В. Абрамян (Луганськ)

УДК 811.161.2'282.2(477.52/6)

**СТІЙКІСТЬ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ
СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРОК
(на матеріалі назв хлібних зернових культур)**

Сільськогосподарську лексику справедливо вважають однією з найбільш чисельних груп лексики. Вона є багатим матеріалом для лінгвістичних досліджень, адже не лише зберігає чимало архаїчних явищ, але й відкрита для входження нових одиниць, що дозволяє простежити динаміку живого народного мовлення. „У розвитку словникового складу будь-якої говірки співіснують два процеси – оновлення лексики й збереження традиційних рис. Ці закономірні зміни пов'язані як з внутрішнім розвитком мови, так і викликані екстралінгвістичними факторами” [Козачук 1983: 196].

Дослідженню динамічних процесів у мові на різних рівнях присвячено чимало ґрунтовних праць провідних учених: О. Стишова [Стишов 2003], К. Глуховцевої [Глуховцева 2005], Л. Струганець [Струганець 2002], Н. Клименко, Є. Карпіловської, Л. Кислюк [Клименко, Карпіловська, Кислюк 2008], О. Костів [Костів 2003] та ін. Актуальність цієї статті полягає в тому, що динаміка сільськогосподарської лексики ще не була об'єктом окремого дослідження й потребує глибокого осмислення та опрацювання.

Джерельною базою слугували лексикографічні праці, що можуть показати мовні процеси в діяchronії: *Словарь української мови* за редакцією Б. Грінченка [СУМГ], виданий на початку минулого століття, та сучасні роботи – Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся [СЛПП], Словник говірок Нижньої Наддніпряниці [СГНН], Словник західнополіських говірок [СЗГ] та власні експедиційні записи автора, які відображають стан сучасних східнослобожанських говірок.

Лексико-семантична група на позначення сільськогосподарських культур східнослобожанських говірок має складну внутрішню структуру, а в семантичних підгрупах, з яких вона побудована, є свої, виражені різною мірою, специфічні семантичні, морфологічні, морфемні, фонетичні особливості. У визначеній лексико-семантичній групі на підставі приналежності денотата до певної біологічної родини виділено три семантичні підгрупи на позначення зернових, технічних і городніх рослин, які, зокрема, почленовані на відповідні сегменти. СП, яку складають зернові культури, можемо умовно поділити на дві мікрогрупи: 1) СМ на позначення хлібних зернових культур; 2) СМ на позначення круп'яних зернових культур. До першої мікрогрупи можемо віднести

назви на позначення пшениці й жита, а до другої – ячменю, вівса, гречки, проса, сорго, кукурудзи, хоч поділ цей досить умовний і застосований для певного впорядкування найменувань, адже сфера використання деяких культур є представлена надзвичайно широкою, наприклад, ячмінь переробляють на крупу, борошно, пиво, сурогат кави тощо, кукурудзу використовують у харчовій, пивоварній, комбікормовій промисловості, у медицині. Спеціальної загальної назви на позначення круп'яних зернових культур у східнословобожанських говірках нами не виявлено, окремі семи на позначення культур маніфестовані певними лексемами, а от на позначення загальної назви для хлібних зернових культур такі назви існують. У статті аналізуємо семантичну мікрогрупу, яку складають назви хлібних зернових культур, з метою визначення складу лексичних одиниць, що репрезентують окреслену мікропарадигму, та виявлення динамічних процесів у цьому сегменті, якщо такі є.

До складу СМ, об'єднаної спільною семемою 'назви для хлібних зернових культур', відносимо семи, які характеризують рослини за різними диференційними ознаками: загальні назви культур, назви рослин на корені та скошених на зерно, назви суміші різного роду зерна, час посіву тощо.

У східнословобожанських говірках сема 'загальна назва хлібних зернових культур' реалізована такими лексемами: *зе^рно* (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62), субстантивованим дериватом *зерно^в'і* (3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 20, 21, 23, 17, 18, 22, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 48, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 61, 62, 63); *хл'їб* (6, 9, 10, 11, 12, 13, 21, 25, 26, 27, 28, 30, 41, 42, 45, 46, 47, 52, 53, 54, 55, 56, 60, 63), у кількох говірках функціонує ця лексема у формі множини *хл'їба* (1, 2, 5, 9, 10, 11, 12, 16, 19, 22, 44, 52, 53, 54, 59, 60), в одній говірці паралельно вжито її субстантивованій варіант *хл'їбн'і* (60); *зб'їж'а* (19, 24, 34, 40, 49, 50, 51, 58); *злаки* (19, 30, 58); *пашн'а* (27).

Усі лексеми, що репрезентують окреслену сему, виявлено в *Словарі української мови* за редакцією Б. Грінченка з тотожним значенням, як-от: номен *зерно* маніфестує сему 'зерно' [СУМГ II: 150]; *хліб* – сему 'хл'їбъ: въ пол'ї на корню или печеный хл'їбъ' [СУМГ IV: 401]; *збіжжя* (*збожжя*) – сему 'зерновой хл'їбъ' [СУМГ II: 124 – 125] (деривативне утворення *збожілля* позначає хліб на корені [Там само: 125]); *пашня* (наявний морфемний варіант *пашниця*) – сему 'хл'їбъ: въ зерн'ї и на стебл'ї' [СУМГ III: 104]; номен *злаки* зареєстровано семою, що представляє лексему *зілля* [СУМГ II: 153]. Це давні назви, які зберегли своє посутнє значення протягом багатьох століть, наприклад, номен *зе^рно* успадкований ще з праслов'янської доби [Історія...1983: 86]; загальна назва *хл'їбъ* від давньоруської доби до нашого часу вказує на

злакову культуру й у посівах, і в зерні [Німчук 1992: 266]; з цього ж періоду спостережено лексему *злакъ*, яку фахівці кваліфікують як церковнослов'янізм, у давньоруських текстах вона є маніфестантом двох сем 'трав'янисті рослини, трава', 'зернова хлібна рослина' [Німчук 1992: 267 – 268]; в українських писемних пам'ятках XIV – XV у значенні загальної назви зернових (переважно посівів, нескошених злаків) паралельно з узвичаєним на той час номеном *жито* виступають лексеми *збоже* і *пашня* [Історія...1983: 186]. Отже, ці прадавні лексеми ми не можемо вважати архаїзмами, адже вони активно функціонують і до сьогодні не втратили своєї актуальності й у говірковому масиві Східної Слобожанщини, і в говірках інших регіонів України, окрім номена *жито*, значення якого звузилося до назви окремої зернової культури.

Виявлені в *Словарі* лексеми вказують на найменування хлібних зернових культур, в основному уточнюючи, чи назва стосується культури, яка ще на корені, чи вже скошена на зерно. У сучасних східнослобожанських говірках ми можемо виділити мікропарадигму, яку складають лексичні протиставлення, утворені на основі опозиції сем 'назви злакових культур на корені': 'назви злакових культур, скошених на зерно':

зе^uрно[|]*в і*: *зе^uрно* (3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 42, 17, 18, 20, 23, 29, 27, 28, 43, 31, 32, 33, 40, 35, 36, 37, 38, 48, 59, 61, 62);

зе^uрно[|]*в і*: *хл'їб* (6, 9, 10, 11, 12, 13, 21, 22, 25, 27, 28, 30, 41, 44, 45, 52, 53, 54, 55, 56, 63);

зе^uрно / *зб'їж*:*а* (33, 34, 39, 40, 49, 50, 51);

зе^uрно / *хл'їб* (21, 22, 30, 44, 59);

хл'їба / *хл'їб* (9, 10, 11, 12, 19, 22, 52, 53, 54, 60);

хл'їба / *зе^uрно* (1, 2, 5, 16, 44, 59);

злаки / *хл'їб* (19, 30);

злаки / *зб'їж*:*а* (19, 58);

пашн'а / *хл'їб* (27);

ма[|]си^u / *хл'їб* (45, 46, 47);

хл'їбний ма[|]си^u / *хл'їб* (45, 46, 47);

ма[|]си^u / *ворох* (45);

хл'їбний ма[|]си^u / *ворох* (45).

У частині говірок досліджуваного ареалу опозиції не виявлено, адже на позначення злакових культур на корені й скошених на зерно існують спільні назви, як-от: *зе^uрно* (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 35, 36, 37, 38, 46, 47, 48, 55, 56, 58, 60, 61, 62); *хл'їб* (6, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 19, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 30, 33, 41, 42, 43, 44, 45, 52, 53, 54, 57, 59, 60, 63); *зб'їж*:*а* (19).

Отже, домінантним у цій мікропарадигмі є номен *зе^uрно*, що маніфестує спільну назву для зернових хлібних культур і окремі найменування злакових культур на корені та скошені на зерно. Таким же активним репрезентантом аналізованих сем є лексема *хл'їб*, яка охоплює

не набагато менший ареал, але не виявлено її вживання на позначення злакових культур на корені в опозиції до якоїсь іншої лексеми. Номен *зб'їж'а* також уживається як спільна назва для злакових культур і може позначати в опозиції до кількох лексем найменування злакових, скошених на зерно. Репрезентанти, що знаходяться на периферії мікропарадигми, можуть маніфестувати лише одну з сем окресленої опозиції, наприклад: *хл'їба*, *злаки*, *пашн'а*, *ма'сиў*, *хл'їбній ма'сиў* указують на злакові на корені, а лексема *ворох* – скошені на зерно злакові культури.

Сема 'суміш зерна, змішаний посів' репрезентована в східнословобожанських говірках лексемою *суржа* (3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 63) (зафіксовано морфемний варіант *суржи'к* (1, 2, 4, 5, 22, 24, 27, 29, 30, 44, 57, 59, 61, 62); лексема *сум'їш* (34, 38, 49, 50, 51) і складний номен *зе'рно'сум'їш* (33, 34, 37, 38, 49, 50, 51), як видно з самої назви, позначають лише суміш зерна. Лексему *суржик* [СУМГ IV: 231] зафіксовано в *Словарі української мови*, також на позначення цієї семи виявлено номени *сурпиця* (*сурпка*), *суспиця* [Там само]. Назви *суржа*, *суржи'к* походять від давнього кореня *р'жъ* > *рож* [Німчук 1992: 266], а на сучасному зрізі спостерігаємо їх у деяких українських говірках на позначення суміші жита й пшениці в посівах чи в зерні, наприклад, у нижньонаддніпрянських [СГНН IV: 115]; західнополіських, окрім вищенаведених лексем, зафіксовано фонетичний варіант *суржок*, морфемний варіант *суржиц'а* [СЗГ II: 186].

Сему 'загальна назва весняних посівів або сходів зернових культур' у східнословобожанських говірках репрезентують такі лексеми: *йаров'ї* (1, 2, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 25, 27, 26, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 63) (морфемні варіанти – *йар'ї* (4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 21, 23, 24, 28, 29, 33, 43, 44, 45, 46, 47, 59, 60, 61, 62), *йари'на* (3, 7, 8, 13, 15, 16, 19, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 41, 42, 43, 46, 47, 55, 58, 60, 61, 62), *йарови'на* (63), *йароч'ка* (57)); *весн'ане* (21, 41, 42, 63); *ран'ї* (41), паралельно з однокомпонентними номенами в низці говірок функціонує атрибутивне словосполучення *весн'ан'ї по'с'їви* (7, 8, 9, 10, 11, 12, 23, 36, 37, 38, 43, 53, 54). Лексеми з коренем *яр*, що є центральними в цій мікропарадигмі, спостережені з тотожним сучасному значенню не лише в *Словарі української мови* [СУМГ IV: 541], а й у ранніх староукраїнських текстах. Як свідчать дослідження, лексеми *ярь*, *ярина* тривалий час пов'язувалися з прадавньою назвою весни – *ярь* і позначали весняні посіви або урожай з весняного посіву [Німчук 1992: 267]. Загальні назви зернових рослин, посівів, злаків, наприклад, *ярь* < *jarь* "яровина", *озимица* < *ozimica* тощо були праслов'янською спадщиною давньоруської мови [Там само: 263].

Найдавніші пам'ятки української мови задокументували назву *озимь* < *озимь* (аналогічну за структурою до *ярь*), а також суфіксальний дериват *озимина* [Німчук 1992: 263], що називали осінні посіви або сходи зернових культур. Похідні від прийменникової конструкції *о зимъ*, вони наявні в російській, чеській і сербській мовах [Гумецька 1978: 17]. У *Словарі української мови* за ред. Б. Грінченка зафіксовано лексему *озимий* як маніфестант семи 'озимый', а дериват *озимина* – семи 'озимъ' [СУМГ III: 45], сема подана настільки лаконічно, адже окреслює давні узвичаєні поняття, які не потребують детальних пояснень. Ці ж лексеми ми можемо спостерігати й у сучасних східнословобожанських говірках на позначення озимини, осінніх посівів або сходів зернових культур, як-от: *о¹зима* (1, 2, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 55, 56, 58, 57, 59, 60, 61, 62, 63), у кількох говірках спостерігаємо множинну форму цієї лексеми *о¹зим і* (13, 16, 25, 26, 39, 40, 44, 46, 47, 48, 52, 53, 54, 55, 56, 59), а паралельно функціонують морфемні варіанти *ози^eми^eна* (3, 6, 16, 17, 18, 20, 25, 28, 29, 30, 56, 57), *о¹зимник* (2), *о¹зимка* (57).

Для реалізації семи 'пшениця (Triticum)' у всіх досліджуваних говірках виявлено давню лексему *пше^uниц'а* (фонетичний варіант *пши^eниц'а*) праслов'янського походження, зафіксовану в староукраїнських пам'ятках XIV – XVст. у двох значеннях: 1) хлібні злаки, 2) обмолочене зерно [Гумецька 1978: 17]. У *Словарі української мови* за ред. Б. Грінченка лексема позначає конкретну рослину, з цим же значенням вона зафіксована в сучасних українських східнословобожанських говірках. На позначення окресленої семи паралельно функціонують номени, що є маніфестантами загальних назв для зернових хлібних культур: *хл'їб* (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 13, 16, 21, 23, 26, 27, 28, 39, 40, 45, 46, 47, 48, 57, 60, 61, 62) (зафіксовано морфемний варіант *хл'їба* (1, 2, 5, 19, 30); *о¹зима* (1, 2, 6, 21, 31, 32, 33, 34, 40, 43, 45, 49, 50, 51, 52, 53, 54), адже культивують у регіоні в основному пшеницю осіннього посіву, тому назва окремого виду рослини перейшла на загальну назву для цієї культури; *зе^uрно* (акцентуаційний варіант *зерно*) (17, 18, 20, 27, 34, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 57, 60, 61, 62); *зб'їж':а* (19, 30). Сему 'жито (Secale)' у всіх говірках досліджуваного ареалу репрезентує лексема *жито*; спорадично спостерігаємо номен *рож'* (1, 21, 33, 41, 44, 45, 59). Це давні лексеми, які своїм корінням сягають праслов'янського походження, протягом століть відбулися зміни лише в значенні лексеми *жито*, котра спочатку була загальною назвою для всіх хлібних рослин [Гумецька 1978: 17], а від початку XV ст. помічено й нову семантику слова, яке стало вказувати на конкретну зернову рослину – жито [Німчук 1992: 264]. З таким значенням номен *жито* зафіксовано в *Словарі української мови* за ред. Б. Грінченка, тут подано варіант *жита*, що маніфестує сему 'всходы, засіяння рожью поля' [СУМГ I: 486]. Таким

чином, на позначення конкретних назв хлібних культур у східнословобожанських говірках уживають і спеціальні номени (*пше^uниц'а*, *жито*, *рож'*), і назви, спостережені нами для реалізації загальних найменувань хлібних зернових культур, але це стосується лише назв пшениці, тобто лексеми, що є маніфестантами семи 'пшениця (Triticum L.)', можуть репрезентувати сему 'загальна назва хлібних зернових культур', а сему 'жито (Frumentum L.)' маніфестують лише конкретні найменування.

Отже, ключові лексеми названих сем – *зе^uр'но*, *хл'іб*, *зб'їж'а*, *злак*, *пашн'а*, *суржа*, *йаров'на*, *озим'на*, *пше^uниц'а*, *жито*, *рож'* – спостережені в сучасних українських східнословобожанських говірках, мають прадавнє коріння й протягом століття зберегли своє первинне значення без суттєвих змін, щоправда, збільшилася кількість фонетичних і морфемних варіантів, вони активно функціонують не лише в живому мовленні, а й сучасній українській літературній мові. „Про незмінність, сталість лексичних засобів упродовж досліджуваного періоду говоримо тоді, коли збережено кількість зафіксованих репрезентантів семем та їх звукової оболонки на обох хронологічних зрізах” [Глуховцева 2005: 312]. Загалом, проаналізувавши лексичні одиниці на позначення назв для хлібних зернових культур у шістдесяти трьох українських східнословобожанських говірках і номени, представлені в *Словарі української мови* за ред. Б. Грінченка, спостерігаємо в окресленій мікропарадигмі збереження традиційної лексики, що пов'язано, зокрема, і з позалінгвальними чинниками, адже, як відомо, важливим фактором у лексичній динаміці є змінюваність реалій, а зернові культури в житті діалектоносіїв завжди відігравали й відіграють важливу роль, тобто незмінність реалій спричинює й певну сталість у називанні денотатів.

Дослідження східнословобожанських назв на позначення сільськогосподарської лексики, яка є надзвичайно багатою в репертуарному плані, вважаємо перспективним, адже воно сприятиме її широкому залученню до реєстру регіонального словника.

Література

Глуховцева 2005 – Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнословобожанських говірок : монографія / К. Д. Глуховцева. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 529 с.; **Гумецька 1978** – Гумецька Л. Л. З історичної лексикології української мови (землеробство і суміжні заняття) / Гумецька Л. Л. // Мовознавство. – 1978. – № 6. – С. 11 – 23; **Історія...1983** – Історія української мови: лексика і фразеологія / В. О. Винник, В. Й. Горобець, В. Л. Карпова та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – 743 с.; **Клименко, Карпіловська, Кислюк 2008** – Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк – К. : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.; **Козачук 1983** – Козачук Г. О.

Динаміка побутової лексики поліських говірок / Г. О. Козачук // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі : XV Республ. діалектол. нарада : тези доп. і повідомл. – Житомир, 1983. – 299 с.; **Костів 2003** – Костів О. М. Динаміка і статика в діалектних просторових конструкціях (на матеріалі II тому АУМ) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. М. Костів. – Л., 2003. – 23 с.; **Німчук 1992** – Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В. В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1992. – 414 с.; **Стишов 2003** – Стишов О. А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. А. Стишов. – К., 2003. – 34 с.; **Струганець 2002** – Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм в українській лексикографії ХХ століття. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Л. В. Струганець. – К., 2002. – 34 с.

Умовні скорочення джерел

СУМГ – Словарь української мови : у 4 т. / упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Д. Грінченко. – Репринт. вид. – К. : Лексикон, 1996. – Т. 1 – 4; **СЗГ** – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000 – Т. 1 – 2; **СЛПП** – Никончук М. В. Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся / М. В. Никончук. – К. : Наук. думка, 1985. – 312 с.; **СГНН** – Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992. – Т. 1 – 4.

Цифрові позначення говірок Луганщини

1) с. Лантратівка Троїцького р-ну; 2) смт Троїцьке; 3) с. Червоноармійське Білокуракинського р-ну; 4) с. Березівка Новопокровського р-ну; 5) с. Покровське Троїцького р-ну; 6) с. Новониканорівка Сватівського р-ну; 7) с. Новочервоне Троїцького р-ну; 8) с. Тарасівка Троїцького р-ну; 9) с. Маньківка Білокуракинського р-ну; 10) с. Малоолександрівка Троїцького р-ну; 11) с. Просторе Білокуракинського р-ну; 12) с. Плахо-Петрівка Білокуракинського р-ну; 13) с. Макартетине Новопокровського р-ну; 14) смт Білолуцьк Новопокровського р-ну; 15) с. Можняківка Новопокровського р-ну; 16) с. Донцівка Новопокровського р-ну; 17) с. Хомівка Сватівського р-ну; 18) с. Гончарівка Сватівського р-ну; 19) м. Сватове; 20) с. Свистунівка Сватівського р-ну; 21) с. Маньківка Сватівського р-ну; 22) смт Білокуракине; 23) с. Нецеретове Білокуракинського р-ну; 24) с. Закотне Новопокровського р-ну; 25) с. Заайдарівка Новопокровського р-ну; 26) с. Новорозсош Новопокровського р-ну; 27) смт Новопокров; 28) с. Писарівка Новопокровського р-ну; 29) с. Риб'янцеве

Новопсковського р-ну; 30) с. Піски Новопсковського р-ну; 31) с. Сичанське Марківського р-ну; 32) с. Кризьке Марківського р-ну; 33) с. Бондарівка Марківського р-ну; 34) с. Підгорівка Старобільського р-ну; 35) с. Голубівка Кременського р-ну; 36) с. Новоборове Старобільського р-ну; 37) с. Чмирівка Старобільського р-ну; 38) м. Старобільськ; 39) с. Бондареве Старобільського р-ну; 40) с. Веселе Старобільського р-ну; 41) с. Брусівка Біловодського р-ну; 42) с. Литвинівка Біловодського р-ну; 43) с. Курячівка Марківського р-ну; 44) с. Семикозівка Біловодського р-ну; 45) с. Великоцьк Міловського р-ну; 46) с. Стрільцівка Міловського р-ну; 47) с. Калмиківка Міловського р-ну; 48) с. Мусявка Міловського р-ну; 49) с. Червонопопівка Кременського р-ну; 50) м. Кременна; 51) с. Нова Астрахань Кременського р-ну; 52) с. Шульгинка Старобільського р-ну; 53) с. Штурмове Новоайдарського р-ну; 54) с. Переможне Новоайдарського р-ну; 55) с. Євсуг Біловодського р-ну; 56) с. Парневе Біловодського р-ну; 57) с. Верхньобогданівка Станично-Луганського р-ну; 58) смт Біловодськ; 59) с. Данилівка Біловодського р-ну; 60) смт. Новоайдар; 61) с. Дмитрівка Новоайдарського р-ну; 62) с. Царівка Новоайдарського р-ну; 63) с. Обозне Слов'яносербського р-ну.

Абрамян Ю. В. Стійкість лексичного складу східнослобожанських говірок (на матеріалі назв хлібних зернових культур)

У статті проаналізовано семантичну мікрогрупу найменувань хлібних зернових культур у східнослобожанських говірках з метою виявлення динамічних процесів у цьому сегменті сільськогосподарської лексики.

Ключові слова: сема, семема, лексема, маніфестант, номен.

Абрамян Ю. В. Стойкость лексического состава восточнослобожанских говоров (на материале названий хлебных зерновых культур)

В статье проанализирована семантическая микрогруппа наименований хлебных зерновых культур в восточнослобожанских говорах с целью выявления динамических процессов в этом сегменте сельскохозяйственной лексики.

Ключевые слова: сема, семема, лексема, манифестант, номен.

Abramyan Ju. V. Firmness of lexical composition of East Slobozhan dialects (on material of the names of grain crops)

The article analyzes semantic micro groups of the names of grain crops in East Slobozhan dialects for the purpose to identify the dynamic processes in this segment of agricultural vocabulary.

Key words: sema, sememe, lexeme, manifestant, nomen.

М. Т. Авдеева (Воронеж)

УДК 811.161.1'282'374

**СЛОВАРИ ВОРОНЕЖСКИХ ГОВОРОВ
(опыт сопоставительного анализа)**

Начало картотекам, послужившим основным источником для Словаря воронежских говоров [Словарь 2004] и Словаря украинских говоров Воронежской области [Авдеева 2008], положено ещё в 40-е годы прошлого века заботами и трудами В. Собиной.

Известно, что в любом научном исследовании, будь то дипломная работа студента, первая статья аспиранта или монография опытного учёного, проф. В. Собиной главным считала материал, особенно материал диалектный. И это вполне понятно: то, что уже зафиксировано на бумаге или каком-либо ином носителе информации, можно привлечь в научных целях когда угодно. Именно поэтому Валентина Ивановна всегда подчёркивала важность наличия в исследовании надёжной экспериментальной базы.

Её усилиями организовывались диалектологические практики и экспедиции, в которых не однажды побывала как она сама, так и многие из её учеников. Важно отметить, что уже на ранних этапах этой работы стали исследоваться не только русские, но и украинские говоры, представленные на территории Воронежской области. Традиция таких экспедиций сохраняется и поныне.

Начатая этими полевыми записями картотека с самого начала стала огромным подспорьем каждому, кто обращался в лингвистическом исследовании к диалектной или исторической теме.

Постепенно картотека (в первую очередь – русских говоров) стала настолько обширной, что возникла мысль начать работу над Словарём воронежских говоров (далее СВГ). Валентина Ивановна сумела привлечь к этой работе всех членов кафедры. В разное время над составлением словарных статей работали многие учёные, которые вели свой научный поиск в рамках школы проф. В. Собиной.

Сбор данных, касающихся украинских говоров, начался несколько позже и был менее активным, что естественно: учебным планом предусмотрен курс русской диалектологии. И всё же на филологическом факультете ВГУ благодаря усилиям Валентины Ивановны изучение украинского языка и его диалектов никогда не прекращалось.

Когда первый выпуск Словаря воронежских говоров был практически готов к печати, на кафедре возникла мысль параллельно готовить и Словарь украинских говоров.

При материальной поддержке Российского гуманитарного научного фонда в последние годы была значительно пополнена картотека этого словаря и издан первый том Словаря украинских говоров Воронежской области. Как и следовало ожидать, он уступает Словарю воронежских

говоров по объёму. Однако даже беглый обзор материалов того и другого словарей убеждают, что мысль о синхронной работе над ними была плодотворной. Во-первых, мы можем представить целостную диалектную картину региона. Во-вторых, уже первые попытки сопоставительного анализа дают основание утверждать, что это направление в изучении диалектного материала обещает быть интересным и продуктивным.

Цель статьи – проанализировать лексику первого выпуска Словаря воронежских говоров на фоне лексических данных, собранных в украинских говорах Воронежской области. Проведенное исследование позволило выявить факты как внутриязыкового, так и экстралингвистического порядка.

1. Оказалось, что около 20 сёл из разных районов области представлены в качестве источников материала в обоих словарях. Это сёла Белогорье Подгоренского района, Екатериновка Лискинского, Ендовище Семилукского, Жилино Россошанского, Зайцевка Кантемировского, Колыбелка Лискинского, Лосево Павловского, Мамоновка Верхнехавского, Марки Каменского, Новотолучеево Воробьёвского, Назаровка Ольховатского, Петропавловка Петропавловского, Переволочное Калачеевского, Репьёвка Репьёвского, Старомеловая Петропавловского, Троицкое Лискинского, Ярки Каменского, Шапошниковка Ольховатского и г. Павловск Павловского. Вероятно, подобные случаи будут выявляться и в дальнейшем.

В Словаре украинских говоров из всех этих сёл представлены минимальные контексты в разных словарных статьях. Говоры сёл Лосево, Мамоновка, Новотолучеево, Марки, Шапошниковка в качестве украинских описаны в дипломных и курсовых работах студентов Воронежского госуниверситета и Борисоглебского пединститута. В СВГ из большинства этих говоров также есть примеры, некоторые представлены в перечне сёл, указывающих на распространение той или иной лексической единицы.

Корни этого явления мы видим в языковой ситуации региона и выделяем следующие причины.

1.1. Некоторые записи на карточках, сделанные в украинских сёлах, можно прочитать и как русские. Особенно записи, сделанные в Подгоренском, Каменском, Острогожском районах, где есть украинские акающие говоры. Таков, например, текст к лексеме БОЯРИН, представленный в СВГ единственным примером, зафиксированным в с. Белогорье Подгоренского района. В Словаре украинских говоров эта лексема зафиксирована в вариантах БОЯРИН и БУЯРИН на территории пяти сёл в трёх районах. То же можно сказать о слове БАЗИКАТЬ, представленном в СВГ записями из Репьёвки и Переволочного Калачеевского района, а также ряде других примеров. Например: *Базикали увесь вечир* (Репьёвка).

1.2. Носитель украинского говора, являясь в той или иной степени двуязычным, отвечал по-русски на вопросы, заданные на русском же языке. Отвечать на том языке, на котором к тебе обращаются, – распространённое явление для сёл с украинскими говорами.

1.3. Слово отмечено в речи русского, живущего в украинском селе и усвоившего частотную украинскую лексику. К таким текстам можно отнести примеры к слову БАЛЯСЫ¹ (жерди для забора), записанные в с. Старая Меловая Петропавловского района: *Прибей балясы. Падай балясы, патом прибью*. Здесь, как и выше, запись сделана только в этом селе. В статьях на букву Б первого выпуска СВБ обнаружено всего четыре случая ссылок на это село. В Словаре украинских говоров оно представлено многочисленными примерами, свидетельствующими о том, что основное население – украинское. Например: *Та пиристань ти там бовтихать! Ми утрюх вишували два стоги до обіда. Така в вас балакливинька оця дівчина*.

1.4. К неразличению текстов может привести некачественно записанный материал. Это вполне объяснимо, если иметь в виду тот факт, что украинский язык даже в украинских сёлах в школе не изучается. Естественно, что, например, студенту трудно правильно передать особенности украинской речи с помощью русской графики. Зато еще из школьного курса он хорошо усвоил, что безударный *о* в транскрипции передаётся буквой *a*.

2. Сопоставительный анализ лексики, представленной в первом выпуске СВГ, тоже обнаруживает интересные явления. 2.1. Замечено, что имена существительные на проанализированную букву Б в обоих словарях составляют более половины всей лексики, и это соответствует обычному составу диалектных словарей вообще. Объём глагольной лексики в Словаре украинских говоров оказался вдвое больше: 22% против 11,6% в СВГ. В привлечённом для сопоставления словаре Г. Аркушина [Аркушин 2000] – менее 8%, в Деулинском словаре [Оссовецкий 1969] – чуть более 18%.

Разумеется, ни количество словарей, ни количество проанализированного материала не дают возможности делать убедительные выводы. Однако уже сейчас можно предположить, что одной из причин является разница в методике сбора материала. Довольно распространённый метод прямого опроса в первую очередь выявляет именно имена существительные. Беседы на определённую тему дают более полную картину состояния говора. Однако, как нам кажется, наиболее объективно говор можно оценить в случае подхода, избранного составителями Деулинского словаря: „Основным методом собирания материала для словаря стал метод „сосуществования“; собиратели подолгу жили среди носителей говора, непрерывно фиксируя диалектную устную речь” [Оссовецкий 1969: 27]. При этом собиратели „пользовались различными методами собирания материала, но главным

методом для них всегда было непрерывное наблюдение за звучащей диалектной речью и фиксация нужных её отрывков” [Там же: 29]. Примерно таким же образом собирался материал и для Словаря украинских говоров Воронежской области. Разный подход к сбору материала мог обусловить и разное количество глаголов в сопоставляемых словарях. Разумеется, это только одно из предположений, которое к тому же нуждается в дополнительном анализе большего объёма материала.

2.2. В первом выпуске СВГ было обнаружено около 350 слов, общих для этого словаря и Словаря украинских говоров Воронежской области. Напомним, что в последний была включена в ся украинская лексика: как диалектная, так и общеупотребительная [см.: Авдеева 2006]. (Такой подход интересно сопоставить с подходом О. Борисовой, автора материалов к словарю кубанских говоров, где без разграничения подаются русские диалектные и украинские слова – [Борисова 2005].)

При анализе общей лексики обнаружилось, что две трети из 350 слов совпадает полностью (не учитывалась разница в качестве согласных перед *e, u*). Это такие слова, как *бабак, багно, бажать, баз, базикать, бакша, балаган, балакать, балакучий, балачка, бальзанка, баляндасы, балясы, бантина, барило, бариться, бачить* и т.п. (всего 233 слова). Здесь и далее не анализируются значения слов, но они или совпадают, или являются близкими.

70 слов имеют регулярные или (реже) лексикализованные фонетические различия: *батог – батіг, божница – божниця, большенький – більшенький, бок – бік, болтух – бовтух, бочерица – печериця, бразнуть – брязнуть, бредок – брідок, будённый – буденний, валтожится – вовтузиться, вехоть – віхоть, войцо – війце, волжский – вожкий, волна – вовна, волосья – волосся; вязаы, вязы – в’язи* и др.

Небольшое количество слов различается слово- или формообразующими суффиксами, всего несколько – приставками или сочетанием разных различительных признаков. Например, *базаровать – базарювать, батраковать – батракувать, благовать – благувать, боговать – богувать, выбрыкивать – вибрикувать, вывершивать – вивершувать, встревать – встрявать, валушок – валашок, возок – возик, вудалице – вудлиця, беремя – оберемок, босика – босяка, валюша – валюшня, вдвух – вдвох, вдогад – навздогад, вдогон – навздогін, взлякаться – злякаться, взналыгать – налигать, взгадывать – згадувать, богатущий – багатючий* и др.

В СВГ как однословные вошли сочетания *абиж* (укр. *аби ж*), *ажба* (*аж ба*), *ахтозна* (*а хто зна*), и это, как нам кажется, свидетельствует в пользу включения в Словарь украинских говоров всех генетически украинских слов: в наших говорах они никак не соотносятся с соответствующими сочетаниями украинского языка. Более того, и в русских, и в украинских говорах *ахтозна* (как с начальным *а*, так и без

него) имеет вариант (а)хтозни, что указывает на его нечленимость: глагол *знать* в форме *зни*, кроме этого слова-сочетания, не употребляется. Такого же происхождения зафиксированные в Словаре украинских говоров частицы *ажон*, *ажось*, на основе которых возникли *ажондечки*, *ажосьдечки*.

2.3. СВГ включает ряд слов, которые в украинских говорах на территории области не зафиксированы (это не значит, что их нет), но они есть в украинском языке. Это слова *аркуш*, *багать* (укр. *багаття*), *байстрик*, *безглуздый*, *бильцы*, *блескавица* (укр. *блискавиця*), *борошина*, *брыдко*, *бульба*, *ватола*, *вершник*, *веселье* (в знач. 'свадьба'), *вир*, *вогнище*, *волосский*, *вырешить*.

2.4. В Словарь украинских говоров не включалась иноязычная лексика, отражающая особенности диалектного освоения, однако имеющиеся записи позволяют заметить, что её освоение в тех и других говорах шло практически одинаково. Ср.: рус. *аверьянка* – укр. *овір'янка*, *бельзин* – *більзін*, *вакувация* – *вакувація*, *ветенар* – *вітінар* и т.п.

Наиболее интересным аспектом дальнейшего изучения лексики, зафиксированной в названных словарях, представляется анализ совпадающих слов, поскольку важно выяснить, какого они происхождения: являются заимствованными из говора в говор или общими древнерусскими, сохранившимися в том числе и благодаря поддержке ареала.

Таким образом, можно утверждать, что лексический материал двух словарей, над которыми коллектив кафедры славянской филологии ВГУ, начав работу ещё под руководством В. Собинниковой, продолжает трудиться и сейчас, послужит дальнейшему изучению не только говоров Воронежской области, но и различных диалектных и исторических языковых явлений общего характера.

Литература

Авдеева 2008 – Авдеева М. Т. Словарь украинскх говоров Воронежской области : в 2 т. / М. Т. Авдеева. – Воронеж : Изд.-полиграф. центр Воронеж. гос. ун-та, 2008. – Т.1: А–М. – 228 с.; **Авдеева 2006** – Авдеева М. Т. Специфика Словаря украинских говоров Воронежской области / М. Т. Авдеева // Русский синтаксис в лингвистике третьего тысячелетия : материалы междунар. конф., посвящённой 70-летию со дня рождения проф. А. М. Ломова. – Воронеж : ВГПУ, 2006. – С. 36 – 39; **Аркушин 2000** – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1. А – Н. – 353 с.; **Борисова 2005** – Борисова О. Г. Кубанские говоры: материалы к словарю / О. Г. Борисова. – Краснодар, 2005. – 251 с.; **Оссовецкий 1969** – Словарь современного русского народного говора (д. Деулино Рязанского района Рязанской области) / под ред. И. А. Оссовецкого. – М. : Наука, 1969. – 611 с.;

Словарь 2004 – Словарь воронежских говоров / науч. ред. Г. Ф. Ковалев. – Вып. 1. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. – 303 с.

Авдєєва М. Т. Словники воронезьких говірок (досвід зіставного аналізу)

У статті зроблено спробу зіставного аналізу лексики, зафіксованої в Словник воронезьких говірок та Словнику українських говірок Воронезької області; звернено увагу на факти внутрішньомовного й екстралінгвального порядку.

Ключові слова: словникова стаття, діалектний матеріал, лексика, новій говірки, говірка.

Авдеева М. Т. Словари воронежских говоров (опыт сопоставительного анализа)

У статье предпринята попытка сопоставительного анализа лексики, зафиксированной в Словаре воронежских говоров и Словаре украинских говоров Воронежской области; сосредоточено внимание на факты внутриязыкового и экстралингвистического порядка.

Ключевые слова: словарная статья, диалектный материал, лексика, носитель говора, говор.

Avdeeva M. T. The dictionaries of Voronezh dialects (experience of comparative analysis)

It was made an attempt at comparative analysis of vocabularies that were fixed in The Dictionary of Voronezh Dialects and The Dictionary of Ukrainian Dialects of Voronezh Region in the article; it was concentrated attention on facts of intralingual and extralinguistic order.

Key words: dictionary entry, dialectal material, dialect-speaker, dialect.

Г. К. Барилова (Луганськ)

УДК 811.161.2'282.2

**НАЗВИ ІГОР З ВИКОРИСТАННЯМ НОЖИКА
(на матеріалі українських східнослобожанських говірок)**

Ігри – невід’ємна частина людського життя. На розваги дітей впливало багато різних чинників: природні та географічні умови, історичні особливості розвитку регіону, спосіб життя дорослих тощо. Малеча грала будь-якої пори року, на будь-яких майданчиках; для забав використовували предмети, які траплялися під руку.

Лексико-семантичну підгрупу (ЛСП) назв ігор з використанням ножика репрезентують такі семеми: *рай з пеклом, жабка, киця (різки), місяць*. Диференційною ознакою виділення такої ЛСП є використання ножика.

Об'єкт нашого дослідження – традиційні українські ігри з використанням ножики, зокрема: „Рай з пеклом”, „Жабка”, „Киця” („Різки”), „Місяць”.

Мета статті – проаналізувати систему номенів, виявлену при описі ігор з використанням ножики.

Реалемний план гри „Рай з пеклом” передбачає підготовку невеличких ямочок, одна з яких більша за інші („рай”). Невеликих ямочок повинно бути вісім, з яких одна („пекло”) з'єднується з центральною („рай”). Першим починає той, хто вигукне: „Цур, мій почин!” Той, хто починає, кидає ніжик угору так, щоб той у польоті перевернувся. Якщо атрибут упаде боком, то той, хто кидав, у першу зліва ямочку має покласти невеличку паличку або камінчик. Після другої спроби – у другу ямку й т. п., поки не дійде до „раю”. З „пекла” паличку треба покласти не в „рай”, а в ямочку. Якщо після вдалої спроби й слів „Чи по правді граю, чи ні?” ножичок упаде позначеним боком, то хлопець (у грі беруть участь лише хлопці) виграв. Якщо ножичок упаде позначеним боком униз, то паличка перекладається в першу ямочку, а гру продовжує інший учасник у тому ж порядку. Тому, хто не встигне завершити гру, зав'язують очі хусткою й насипають землі в полу з ямочок, обертають його, змушують висипати землю, знову заплутують, знімають хустку й вимагають відшукати висипану землю.

У дослідженому регіоні виявлено такі назви гри: *рай з пеклом* (н.п.п. 9, 29, 40, 63, 54, 79, 81, 86); *рай і пекло* (н.п.п. 70, 90); *рай та ад* (н.п.п. 4, 5); *н'іж* (н.п. 37); *ў ножа* (н.п. 15); *ў ножика* (н.п. 21); *ножи́ч'ок* (н.п.п. 25, 58, 83); *ў ножич'ка* (н.п.п. 21, 35, 58); *м'іс'ац'* (н.п. 37); *ч'ортове коле́со* (н.п. 88); *добро та зло* (н.п. 53); *локотки / кол'еноч'ки* (н.п. 73); *зе́м'ля та небо* (н.п. 86).

Лексеми на позначення гри *рай з пеклом*, *рай і пекло*, *рай та ад* мають символічне наповнення. Між двома великими ямочками (*пекло та рай*) є ще ряд невеликих ямочок, які символізують важкий шлях від „пекла” („потойбічне місце під землею” [Жайворонок 2006: 436]) до „раю” („місце, де блаженствують праведники” після смерті [Там само: 493]): від зла до добра, від поганого до гарного, від неправди до правди тощо. Якщо добрих справ у житті (у грі – звичайні ямочки) мало або людина не встигає зробити, то її чекають якісь труднощі (у грі – тому, хто не встигає все зробити, зав'язують очі хусткою, насипають землі в полу з ямочок тощо). Таким змістом наповнюються назви *ч'ортове коле́со*, *добро та зло*, *зе́м'ля та небо*. Назви *н'іж*, *ў ножа*, *ў ножика*, *ножи́ч'ок*, *ў ножич'ка* утворилися за назвою атрибута гри; найменування *локотки / кол'еноч'ки* відображають, за допомогою яких частин тіла людини відбивається ніж, можливо, перша частина назви утворена від давньої міри довжини локіть = локоть = лікоть [Там само: 341]; *м'іс'ац'* – це назва перейшла з іншої гри.

У Словарі української мови Б. Грінченка зафіксовано: *Рай*, „Родь игры; также *рай з неклом*” [Грінченко IV: 4].

У грі „Жабка” реалемний план передбачає використання десяти ямок, які розташовані в рядок. Гравці сідають і починають підкидати ніж. Якщо ніж упаде позначеним боком, то гравець переставляє паличку в другу ямку; якщо позначеним боком ніж упаде вниз, то гру продовжує інший гравець. Останній повинен витягувати зубами із землі свою паличку, яка називається „жабкою”.

У дослідженому регіоні аналізована гра репрезентована такими найменуваннями: ¹жабка (н.п. 4, 9, 10, 18 – 20, 25, 29, 33, 37, 42 – 45, 58, 61, 79, 82, 86); ¹жабки (н.п. 56); *жабе^н’а* (н.п. 4, 67, 68); *жаба а’га* (н.п. 90); *жабка / ква’кушка* (н.п. 11); *а’га* (н.п. 81, 90); *ножи^ч’ок* (н.п. 17, 41, 50, 53, 89; у н.п. 74 – *ножи^ч’ек*); ¹ножи^ч’ка (н.п. 9, 17); ¹ножи^ч’ка (н.п. 21); у *но’жа* (н.п. 85); *бекало* (н.п. 78; у н.п. 38 – *бекали*); *де^с’аточ’ка* (н.п. 37); *панс’ка зе^м’л’а* (н.п. 2).

Жабкою називається в грі паличка, яку витягує із землі останній гравець; до цього *жабка* повинна „перескакувати” з ямки в ямку. Тому на позначення гри найчастіше вживаються лексеми ¹жабка, ¹жабки, *жабе^н’а*, *жаба а’га*, *жабка / ква’кушка*, *а’га*. Основним атрибутом є ножичок, відповідно називається гра: *ножи^ч’ок*, *ножи^ч’е^к*, ¹ножи^ч’ка, ¹ножи^ч’ка, у *но’жа*. Назви *бекало*, *бекали* – від *бека* – дит. ‘про щось погане, гидке’ [ВТССУМ: 74; Грінченко I: 48] або від *бекати* „кричать по овечьи, по козьи, блеять; о д’в’тях: рев’ѣть” [Там само: 48]. Назва *де^с’аточ’ка* утворена від кількості ямочок, число десять – магічне число; назва *панс’ка зе^м’л’а* репрезентує перехід з іншої гри, де відбувається „поділ” землі.

Б. Грінченко фіксує лексему *жабка* „Палочка, употребляемая в д’в’тской игрѣ того же имени” [Там само: 469].

Реалемний план гри „Киця” („Різки”) передбачає невелику підготовку: із землі готуються бруски, довжина яких повинна бути в десять разів більша, ніж сам ніж. Крейдою на ножі роблять позначку. Після цього перший гравець повинен підкинути ніж так, щоб він у польоті кілька разів перевернувся й упав угору позначеним боком. Якщо ніж упаде чистим боком, то гравець повинен відміряти ширину свого ножа й відрізати. Якщо ніж устромиться в землю, то відрізається дві ширини; якщо ніж упаде чистим боком униз, то підкидати ніж повинен наступний гравець. Інколи (у с. Тополі) замість землі беруть паличку, яка називається „різка”, на ній роблять надрізи, коли ніж упаде позначеним боком униз.

Аналізована гра представлена такими лексемами чи словосполученнями: ¹р’езки (н.п. 53, 58, 82, 82, 90); *киц’а* (н.п. 9, 19, 44, 74, 86); *ножи^ч’ок* (н.п. 11, 50, 58); ¹ножи^ч’ок (н.п. 38); ¹ножи^ч’ка (н.п. 24); з *ножи^ч’ком* (н.п. 38); з *ножи^ч’ками* (н.п. 79); *зе^м’л’а* (н.п. 17, 43); ¹земл’у (н.п. 52); *зе^м’ел’ки* (н.п. 80); *панс’ка*

зе^uм^lл'а (н.п. 2); раз^dд'ел (н.п. 58); кол^hхоз (н.п. 58); ^lкиц'у / ки^eц'ун'у (н.п. 70); п'іс'мо (н.п. 31); г^lлибки (н.п. 68).

Лексема ^lр'езки на позначення аналізованої гри утворилася від *різати* (у грі такі позначки роблять на земляних брусках або на паличці). Назви ^lкиц'а, ^lкиц'у / ки^eц'ун'у утворилися внаслідок метафоричного перенесення: ніж у польоті повинен зробити кілька переворотів та впасти „правильним боком” (як кішка на лапи). Лексеми ^lножи^eч'ок, ^lножи^eч'ок, ^lножи^eч'ка, з ^lножи^eч'ком, з ^lножи^eками утворені від назв основного атрибута гри. Назви аналізованої гри ^lземл'у, зе^uмел'ки, панс'ка зе^uмл'а, раз^dд'ел, кол^hхоз мають соціальне навантаження. Назва п'іс'мо зафіксована лише в одному н.п., у грі означає невеличкий брусок, який вирізається із землі, формою нагадує аркуш паперу. Слово *глиба* (*брила*) ‘великий безформний шматок каменю, землі, глини, льоду і т. ін.’ або від *глибка* ‘яма, заглибина, яма’ [ВТССУМ: 97, 244].

У Словарі Б. Грінченка зафіксовано лексему на позначення аналізованої гри: *киця* „Родъ дѣтской игры” [Грінченко П: 241]; Є. Покровський подає детальний опис гри „*Кицька*” [Покровский 1895: 231 – 232].

Для гри „Місяць” реалемний план передбачає детальну підготовку. Для цього риють ряд ямок. Перша – найбільша, за нею – десять маленьких; друга велика називається „діжею”, за нею знову десять маленьких; третя велика, схожа на корито, тому так і називається; четверта велика, схожа на човен, називається пиріг (пирогъ), потім знову десять маленьких; п'ята велика, схожа на місяць, так і називається, за нею десять маленьких, розташованих навколо великої круглої, яка називається „рай”. Усі маленькі ямочки (50 штук) називаються „зірками”. Кожен з гравців кладе в першу велику ямку маленьку паличку. Потім учасники міряються на палиці. Чия рука зверху, той починає гру. Ніж підкидається за кінчик леза так, щоб перевернувся в повітрі. Якщо ножичок упаде лезом наверх, паличка того, хто кидав, переставляється в наступну маленьку ямочку „зірку”; якщо встряне в землю, паличку переставляють через 19 зірочок на 20-ту. Якщо ніж упаде тупим боком, починає гру наступний учасник.

Аналізована гра репрезентована такими лексемами: ^lм'іс'ац' (н.п. 4, 9, 14, 70, 79); лу^lна (н.п. 67, 68); ^lз'ірка (н.п. 37); раї (н.п. 31); ко^tол (н.п. 81); ^lд'іжка (н.п. 53).

Назви гри – це назви ямочок, яких для гри готують багато. Кожна велика ямка має свою форму, наприклад, у формі місяця, тому маємо назви ^lм'іс'ац', лу^lна; ко^tол, ^lд'іжка („низька широка дерев'яна або глиняна посудина, у якій готують тісто на хліб, а також учинене в ній тісто; як і хліб, її шанували, дбайливо доглядали”, у загадках сонце називають діжею. Тому можливо, що діжа, діжка символізує сонце [Жайворонок 2006: 189], „корито – дерев'яна довгаста посудина для годівлі й напування тварин. птиці” [Там само: 306]). Гра передбачає

велику кількість маленьких ямочок, які асоціюються із зірками, тому закономірною є назва ¹з'їрка. Остання назва *раї* утворена також за назвою ямки. Аналізована гра відображає загальну картину світу: від життя земного, через зірки, до життя небесного (до раю). Місце, де відбувається гра, у цілому асоціюється із зоряним небом.

Для аналізованої гри у Б. Грінченка є лексема *місяць* „Родь дѣтской игры” [Грінченко П: 433]; Є. Покровський описує гру „Жаба”; „Зуб” [Покровский 1895: 230 – 231].

У сучасних етнографічних виданнях немає жодного опису досліджуваних ігор з ножиком. Виняток становить збірка „Дзига”, яка подає чотири гри з ножиком: „У неба”, „У землю”, „У перевертайчика”, „У втикайчика” [Дзига 1999: 375 – 376], але реалемний план цих ігор не збігається з реалемним планом аналізованих ігор.

Ігри з ножем „Школубъ” или „Ген-генъ” зафіксовано в журналі „Киевская старина” [Исаевич 1887: 474]. *Большой толковый словарь донского казачества* фіксує лексему *чурлюк*. *В чурлюк играют* із значенням ‘грати в ножички’ [БТСДК: 585].

Отже, розгляд народної гри та її опису як культурного тексту засвідчує, що реалемний план гри позначається на назві самої забави. Проаналізована ЛСП назв ігор, при проведенні яких використовуються окремі реалії, зокрема, ножик, демонструє, що найчастіше найменування таких ігор відбувається за денотатом, який використовується в грі, тобто її атрибутом. При цьому лексеми, уживані з обома значеннями, здебільшого, знаходяться у відношеннях мотивованості: назва денотата, використовувана в грі, мотивує найменування самої забави.

Список населених пунктів

(усі села знаходяться в Луганській області)

- 1) с. Дьоміно-Олександрівка Троїцького р-ну; 2) смт Троїцьке;
- 3) с. Тополі Троїцького р-ну; 4) с. Арапівка Троїцького р-ну;
- 5) с. Покровське Троїцького р-ну; 6) с. Верхня Дуванка Сватівського р-ну;
- 7) с. Танюшівка Новопсковського р-ну; 8) с. Новобіла Новопсковського р-ну;
- 9) смт Білолуцьк Новопсковського р-ну;
- 10) с. Оборотнівка Сватівського р-ну; 11) с. Преображенне Сватівського р-ну;
- 12) с. Плахо-Петрівка Білокуракинського р-ну;
- 13) смт Білокуракине; 14) смт Новопсков; 15) с. Новорозсош Новопсковського р-ну;
- 16) с. Кам'янка Новопсковського р-ну;
- 17) смт Марківка. 18) с. Микільське Міловського р-ну;
- 19) с. Стельмахівка Сватівського р-ну; 20) с. Райгородка Сватівського р-ну;
- 21) с. Містки Сватівського р-ну; 22) с. Заїківка Білокуракинського р-ну;
- 23) с. Паньківка Білокуракинського р-ну; 24) с. Піски Новопсковського р-ну;
- 25) с. Олексіївка Білокуракинського р-ну;
- 26) с. Булавинівка Новопсковського р-ну.; 27) с. Нецеретове Білокуракинського р-ну; 28) с. Караван-Солодкий Марківського р-ну;

29) с. Кабичівка Марківського р-ну; 30) с. Курячівка Марківського р-ну; 31) с. Морозівка Міловського р-ну; 32) с. Півнівка Міловського р-ну; 33) с. Зориківка Міловського р-ну; 34) смт Мілове. 35) смт Красноріченське Кременського р-ну; 36) с. Климівка Кременського р-ну; 37) с. Голубівка Кременського р-ну; 38) с. Новоборове Старобільського р-ну; 39) с. Підгорівка Старобільського р-ну; 40) с. Титарівка Старобільського р-ну; 41) с. Половинкине Старобільського р-ну; 42) с. Шпотине Старобільського р-ну; 43) с. Литвинівка Біловодського р-ну; 44) смт Біловодськ; 45) с. Мусіївка Міловського р-ну; 46) с. Новокраснянка Кременського р-ну; 47) с. Варварівка Кременського р-ну; 48) с. Стара Краснянка Кременського р-ну; 49) с. Пристине Кременського р-ну; 50) с. Шульгинка Старобільського р-ну; 51) с. Штурмове Новоайдарського р-ну; 52) с. Маловенделівка Новоайдарського р-ну; 53) с. Олексіївка Новоайдарського р-ну; 54) с. Новоолександрівка Біловодського р-ну; 55) с. Данилівка Біловодського р-ну; 56) с. Бараниківка Біловодського р-ну; 57) смт Вовчярівка Попаснянського р-ну; 58) с. Смолянинове Новоайдарського р-ну; 59) с. Дмитрівка Новоайдарського р-ну; 60) с. Велика Чернігівка Станично-Луганського р-ну; 61) с. Чугинка Станично-Луганського р-ну; 62) с. Устинівка Попаснянського р-ну; 63) с. Боброве Попаснянського р-ну; 64) с. Муратове Новоайдарського р-ну; 65) м. Золоте Первомайської міськради; 66) с. Кримське Слов'яносербського р-ну; 67) смт Петрівка Станично-Луганського р-ну; 68) с. Плотина Станично-Луганського р-ну; 69) с. Широкий Станично-Луганського р-ну; 70) с. Вільхове Станично-Луганського р-ну; 71) с. Сабівка Слов'яносербського р-ну; 72) с. Замостя Слов'яносербського р-ну; 73) с. Валуйське Станично-Луганського р-ну; 74) с. Миколаївка Станично-Луганського р-ну; 75) с. Пархоменко Краснодонського р-ну; 76) с. Адріанополь Перевальського р-ну; 77) смт Бугаївка Перевальського р-ну; 78) смт Селезнівка Перевальського р-ну; 79) с. Розкішне Лутугинського р-ну; 80) смт Георгіївка Лутугинського р-ну; 81) смт Фащівка Антрацитівського р-ну; 82) смт Іванівка Антрацитівського р-ну; 83) с. Орхівка Лутугинського р-ну; 84) смт Великий Лог Краснодонського р-ну; 85) смт Новоолександрівка Краснодонського р-ну; 86) с. Королівка Краснодонського р-ну; 87) с. Оріхове Антрацитівського р-ну; 88) с. Олександрівка Свердловського р-ну; 89) с. Дякове Антрацитівського р-ну; 90) с. Хмельницький Свердловського р-ну; 91) смт. Бірюкове Свердловського р-ну; 92) с. Новоборовиці Свердловського р-ну.

Джерела та їх умовні скорочення

БТСДК – Большой толковый словарь донского казачества. – М. : Астрель, 2003. – 605 с.; **ВТССУМ** – Великий тлумачний словник сучасної української мови [з дод., допов. та CD] / уклад. і голов. ред. Бусел В. Т. – К. ; Ірпінь : Перун, 2007. – 1736 с. : [іл.]; **Грінченко** – Грінченко Б. Д. Словарь української мови : в 4 т. / Б. Д. Грінченко. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 1 – 4.

Література

Дзига 1999 – Дзига : Українські дитячі й молодечі народні ігри та розваги / уклад. : В. Семеренський, П. Черемський. – Х. : Друк, 1999. – 527 с.; **Жайворонок 2006** – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.; **Исаевич 1887** – Исаевич С. Н. Малорусскія народныя игры окрестностей Переяслава / С. Н. Исаевич // Киев. Старина. – Т. XVIII. – 1887. – С. 451 – 486; **Покровский 1895** – Покровский Е. А. Дѣтскія игры. Преимущественно русскія въ связи съ историей, этнографіей, педагогіей и гигиеной). Д-ра Е. А. Покровскаго. – М., 1895. – 369 с.

Барилова Г. К. Назви ігор з використанням ножика (на матеріалі українських східнословобожанських говірок)

У статті проаналізовано систему номенів, виявлену при описі ігор з використанням ножика. Проаналізована лексико-семантична підгрупа назв ігор, при проведенні яких використано окремі реалії, зокрема, ніжик, демонструє, що найчастіше найменування таких ігор відбувається за денотатом, який використовується в грі, тобто її атрибутом.

Ключові слова: гра, реалемний план, лексема, лексико-семантична підгрупа, атрибут.

Барилова Г. К. Название игр с использованием ножика (на материале украинских восточнословобожанских говоров)

В статье анализируется система номенов, которые выявляются в описании игр с использованием ножика. Проанализированная лексико-семантическая подгруппа названий игр, при проведении которых используются отдельные реалии, в частности, ножик, демонстрирует, что чаще всего наименование таких игр происходит по денотату, который используется в игре, то есть её атрибутом.

Ключевые слова: игра, реалемный план, лексема, лексико-семантическая подгруппа, атрибут.

Barilova G. K. The names of games with the use of knife (on the material of Ukrainian East Slobozhanshchina dialects)

The systems of nomens revealed in the description of the games with the use of knife is analysed in the article. The analysed lexical-semantic subgroup of the names of games where individual realities are used, especially knife,

demonstrates that denomination of such games often takes place by denotatum that uses in the game, i.e. its attribute.

Key words: game, realia plan, lexeme, lexical-semantic subgroup, attribute.

М. О. Волошинова (Луганськ)

УДК 811.161.2'282.3

НАЗВИ ПОСУДУ В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ

Комплексне дослідження лексики місцевих говорів та номінації явищ матеріальної й духовної культури її носіїв є актуальним завданням сучасного українського мовознавства. Тематичні групи, якнайтісніше пов'язані з життям і побутом народу, різноманітними реаліями та фрагментами матеріальної й духовної культури завжди привертала увагу науковців і були об'єктом їхнього вивчення. Такою, зокрема, є тематична група лексики (ТГЛ) „Назви посуду”.

Найбільш повно діалектні назви посуду досліджено на матеріалі різних говірок південно-західного наріччя. Це дисертаційні роботи таких науковців, як З. Ганудель [Ганудель 1980], Е. Гоца [Гоца 2001], Л. Ур [Ур 1992]. Крім того, окремі розвідки, присвячені вивченню зазначеної групи лексики на матеріалах говірок різних діалектних континуумів, належать З. Бичку [Бичко 2000], Я. Вакалюк [Вакалюк 1983], Т. Ястремській [Ястремська 2008: 104 – 115] та іншим діалектологам.

Мета пропонованої статті – здійснити лексико-семантичний аналіз назв посуду на прикладі українських східнослобожанських говірок.

Заявлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати принципи номінації в аналізованій ТГЛ; 2) дослідити відношення номенів на позначення назв посуду та кухонного начиння, зафіксованих в українських східнослобожанських говірках, до відповідних лексем, що характерні суміжним, а також територіально віддаленим українським діалектам.

Актуальність і перспектива нашого дослідження зумовлені тим, що комплексного аналізу зазначеної ТГЛ у східнослобожанських українських говірках ще не було здійснено.

Матеріалом для дослідження слугували польові записи, здійснені в 11 населених пунктах Східної Слобожанщини (див. список обстежених говірок) протягом 2009 – 2010 рр. за спеціальним питальником.

Тематичну групу лексики „Назви посуду” в українських східнослобожанських говірках представлено значною кількістю сем. Для дослідження ми обрали такі: ‘посудина для зберігання вершкового масла’, ‘круглий плаский кухонний прилад для смаження м'яса, яєць, картоплі’, ‘скляна трилітрова банка’, ‘посудина, у якій готують

тушковане м'ясо', 'металева посудина з плоским дном для варіння їжі', 'посудина для солі, яку подають на стіл', 'посудина для цукру', 'посудина з дірочками, на яку відкидають макарони', 'неглибока металева посудина з листового заліза для випікання кексів, хліба, пасок'.

Репрезентантами семи 'посудина для зберігання вершкового масла' є лексеми *ма'к'ітра* (Коляд, Мак, Прос), *ма'к'іте'рка* (Прос), *к'ринка* (Тар), *масле'ниц'а* (Міл), *масл'аниц'а* (Калм), *масл'онка*, *масл'оноч'ка* (Кон), *банка* (Солід), *г'леч'ік* (Смол). Як бачимо, переважно більшість лексем представлено на обстежуваній території спорадично, однак майже всі вони відомі іншим говіркам української мови. Так, аналізовану сему в гуцульських говірках репрезентує реалія *мас'л'енка* 'маслянка; масничка' [СГСБ: 303], а також лексема *ма'к'ітра'а*, щоправда зі значенням 'велика глиняна миска розтирати мак' [СГСБ: 302]. Фонетичний варіант репрезентанта семи 'череп'яна миска' – лексему *ма'котра* – зафіксовано в говірках Рівненщини [Євтушок: 84], її вживають також із значенням 'зневажлива назва для голови людини' [Там само], тобто спостерігаємо розширення семантики й вихід за межі аналізованої ТГЛ. У буковинських говірках побутує лексема *ма'к'ітрик* 'макітра' [СБГ: 274]; лексема *ма'котрик* 'невелика, переважно полив'яна макітра' властива поліським говіркам [Лисенко: 121].

У західнополіських говірках наявні лексеми *банка* – репрезентант сем 'посудина циліндричної форми', 'скляний слоїк', 'металева посудина циліндричної форми, у якій охолоджують молоко, щоб зібрати сметану' [Аркушин: I, 10] та *гле'чок* 'глечик' [Там само: I, 91].

Однакову семантику зі східнословобожанськими говірками має лексема *масл'аниц'а* 'посудина для зберігання масла, масельничка', зафіксована в буковинських говірках [СБГ: 279].

У нижньонаддніпряньських говірках зафіксовано лексеми *мас'л'аниц'а*, *мас'л'анич'ка* – маніфестанти семи 'масничка' [Чабаненко: 2, 275].

Сему 'круглий плаский кухонний прилад для смаження м'яса, яєць, картоплі' представлено активно вживаними на обстежуваній території однокореновими номенами: *сковоро'да* (Міл, Новоох, Пет, Прос, Тар), *сковор'ід'ма* (Коляд, Смол), *сковор'од'ма* (Калм, Кон, Смол, Солід), фонетичні та словотвірні варіанти яких властиві також гуцульським говіркам – *сковоро'да* 'пательня' [СГСБ: 338], нижньонаддніпряньським – *скове'р'да*, *ско'вер'д'ма* 'сковорода' [Чабаненко: IV, 73], західнополіським – *сковоро'да* 'неглибока посудина для пряження сала' [Аркушин: II, 151].

Як наголошує Я. Вакалюк, серед говіркових назв посуду, що, зокрема, побутують у говірках Прикарпаття, трапляються іншомовні запозичення, зафіксовані з позначкою *діал.* у Словнику української мови [Вакалюк 1983]. Ілюструє це зауваження полонізм *пател'н'а*, який також виявлено у двох говірках східнословобожанського ареалу (Кон, Мак). Поява

запозичень з інших мов на досліджуваній території зумовлена, імовірно, тим, що „джерелами постання східнослобожанських говірок були полтавські, східнополіські, подільські, центральнослобожанські говірки. Гетерогенність зумовила специфічні риси структури говірок” [Глуховцева 2005: 6]; переселення людей на територію Слобожанщини відбувалося також з багатьох інших регіонів України. Пор.: *па¹тел’н’а* ‘сковорода’ – західнополіські, рівненські, буковинські, гуцульські, бойківські говірки [Аркушин: II, 32; Євтушок: 95; СБГ: 391; ГГ: 145, Негрич: 130; Онишкевич: II, 44], *пе¹тел’н’а* ‘лист із заліза для випікання хліба, різного печива тощо’ – полтавські, західнополіські [Ващенко: 83; Аркушин: 41], *пе¹тел’а*, *по¹тел’а*, *пе¹тел’ка* ‘сковорода’ – нижньонаддніпрянські та буковинські говірки [Чабаненко: III, 108, 249; СБГ: 391] тощо. У „Словарі української мови” Бориса Грінченка лексему *па¹тел’н’а* ‘сковорода’ подано з посиланням на значно вужчий ареал: *Бердич.* – Бердичівський повіт [Грінченко: III, 101].

Із значенням ‘скляна трилітрова банка’ в обстежуваному ареалі маніфестовано назви: *ба¹лон* (Коляд), *ба¹нка* (Калм, Прос, Смол, Тар) та акцентні варіанти – *бу¹тил’* (Кон), *бу¹тил’* (Міл, Пет). Спорадично зафіксовано випадки вживання двослівного номена *ба¹нка тр’охл’іт’рова* (Кон).

Деякі з виявлених назв зафіксовано й в інших говірках української мови. Так, лексеми *бу¹тил’*, *бу¹тил’ара* вміщено в словнику говірок Нижньої Наддніпрянщини із значенням ‘велика скляна посудина місткістю в десять і більше літрів із широким горлом’ [Чабаненко: I, 119]. Цей словник наводить також і синонімічну східнослобожанським говіркам назву, представлену фонетичним варіантом *бу¹тил’ок* ‘скляна посудина місткістю три або чотири літри з широким горлом для консервування овочів та фруктів та зберігання молока’ [Там само]. У західнополіських говірках зафіксовано номен *бу¹тел’* ‘скляна посудина з високою шийкою, місткістю 2 – 5 л’ [Аркушин: I, 40]. Словник поліських говорів містить фонетичний варіант *бу¹тел’* із значенням ‘череп’яна посудина з вузькою шийкою, призначена для доставки питної води на поле’ [Лисенко: 29].

Сему ‘посудина, у якій готують тушковане м’ясо’ в українських східнослобожанських говірках репрезентовано номенами: *ву¹т’атниц’а* (Кон, Міл), *у¹т’атниц’а* (Прос), *жа¹роун’а* (Коляд, Мак, Новоох, Пет, Смол, Тар), *каст’рул’а*, *каза¹нок* (Калм), *ч’а¹вун* (Солід). Аналізуючи лексеми *ву¹т’атниц’а*, *у¹т’атниц’а*, зауважимо на специфіку явища протези [в], характерну для східнослобожанських говірок. Так, К. Глуховцева наголошує, що „часте використання приставного [в] у більшості говірок регіону суперечить явищам, властивим для південноросійських говірок, з якими контактують українські. Тому в контактних українських говірках поширені номени без приставного [в] [Глуховцева 2005: 224].

Номен *жа'роўн'а*, який у східнословобожанських говірках є доволі поширеним (зафіксований у шести н. п.), із значенням 'скоророда' виявлено також у буковинських говірках [СБГ: 110]; із значенням 'форма з бляхи для тіста' – у бойківських [Онишкевич: I, 249].

Лексеми *кост'рул'а*, *кост'рул'ка* властиві говіркам Нижньої Наддніпряни [Чабаненко: II, 205]. У бойківських говірках цей номен має семантику 'горщик, глечик' [Онишкевич: I, 342].

Сему 'металева посудина з плоским дном для варіння їжі' реалізовано в назвах: *каст'рул'а* (Міл, Новоох, Прос, Смол), *каст'рул'а ал'у'мін'ева* (Коляд), *ка'зан* (Пет), *каза'нок* (Тар), *казан'ки* (Калм), *ч'а'вун* (Смол), *кат'елок* (Солід). Як видно, усі вони належать до загальноновживаних літературних назв, деякі відомі й іншим говіркам української мови, наприклад, лексему *казан* із значенням 'котел, вішаний у колибі над вогнем' зафіксовано в гуцульських говірках [СГСБ: 286]; із значеннями 'бляшане відро', 'велика каструля' – у буковинських [СБГ: 182]. Стосовно походження цієї лексеми, то етимологи відносять її до запозичень з тюркських мов [ЭСРЯ: 320].

Лексема *ча'вун* разом з фонетичними варіантами, що виникли на власній діалектній основі – *ча'ун*, *ча'гун*, *чи'гун* 'залізний широкий горщик з дужкою'; *ча'вун* (*ча'гун*) 'казан' відома гуцульським говіркам [СГСБ: 356; ГГ: 209]. Фонетичні варіанти властиві також для західнополіських говірок: *чи'вун*, *чи'гун*, *чигу'нец'* – 'банек' [Аркушин: II, 251] і бойківських говірок: *ча'гун* 'чавун' [Онишкевич: II, 361]. Отже, в інших діалектних ареалах лексема *ча'вун* має не лише фонетичні варіанти, а й дещо розширену семантичну структуру за рахунок реалізації її в інших семемах.

Щодо маніфестанта *кат'елок*, то гуцульським говіркам відомі назви *кітлик/котлик* 'маленький казанок для варіння кулеші' [Піпаш: 79].

Сему 'посудина для солі, яку подають на стіл' майже в усіх говірках обстеженого ареалу представлено лексемою: *сол'анка* (Калм, Коляд, Кон, Мак, Міл, Новоох, Пет, Прос, Смол, Тар). Спорадично зафіксовано спільнокореневий дериват, утворений за допомогою суфікса *-очк-* – *сол'аноч'ка* (Солід). Сему 'посудина для цукру' в десяти говірках з одинадцяти обстежених ілюструє номен *сахарниц'а* (Калм, Коляд, Кон, Мак, Міл, Новоох, Пет, Прос, Смол, Тар), лексему *банка* (Солід) зафіксовано в одній говірці.

Наголосимо, що маніфестант *сахарниц'а* зафіксовано в Словнику української мови з позначкою *розм.* як відповідник до слова *цукорниця* [СУМ: IX, 62]. Лексему *сол'анка* в Словарі української мови за редакцією Б. Грінченка [Грінченко: IV, 167] і в Словнику української мови [СУМ: IX, 453] подано без будь-яких додаткових ремарок, таким чином, її не можна прив'язувати до жодного діалектного континууму, зважаючи на загальноновживаність.

Сему 'посудина з дірочками, на яку відкидають макарони' представлено загальноновживаними літературними назвами з деякими фонетичними відмінностями – *дури¹ла²г³*; *дури¹лак* (Кон; Солід), *друш¹л²'ак* (Коляд, Мак, Новоах, Пет, Прос, Смол). Маніфестант *труш¹л²'ак* (Калм, Кон, Міл, Новоах, Тар) зафіксовано в п'яти обстежених говірках; зауважимо, що номени з подібним звуковим оформленням початку слова властиві й говіркам Нижньої Наддніпряниці, пор.: *трух¹л²'ак*, *трух¹л²'ач'ок*, *тр¹ух²л³'ак*, *тр¹ух²л³'а'ч'ок* [Чабаненко: IV, 137]. Маніфестантом семи 'друшляк' у буковинських говірках є лексема *дир¹ковниц²'а* [СБГ: 95].

Сему 'неглибока металева посудина з листового заліза для випікання кексів, хліба, пасок' репрезентовано номенами, які мають варіанти у вираженні граматичної категорії числа: *форма* (Коляд, Кон, Прос, Смол, Солід), *форми* (Калм)% наявні також словотвірні варіанти, у складі яких є зменшено-пестливий суфікс *формоч'ки* (Мак, Тар); у двох говірках зафіксовано номен *лист* (Пет, Тар). Репрезентант *форма*, характерний для східнословобожанських говірок, існує з таким само значенням і в західнополіських [Аркушин: II, 222]. У гуцульських говірках лексема *форма* розширює значення й побутує як назва засобу для механічної обробки їжі під час її приготування – 'жестяна форма для вирізання печива з тіста' [Негрич: 176]. У говірці ж села Бродина номен *форма* виходить за межі аналізованої ТГЛ, оскільки існує як назва знаряддя праці на будівництві – 'скриночка при виробі цегли' [СГСБ: 351].

Щодо номінативних ознак аналізованої ТГЛ, то чітко простежуємо кілька принципів номінації:

а) від назв продуктів: *маслениц¹'а*, *масл'аниц¹'а*, *масл'онка*, *масл'оночка*, *сол'анка*, *сахарниц¹'а*, *вут'атниц¹'а*, *ут'атниц¹'а*;

б) від назв матеріалу, з якого виготовлено посуд: *ч'а'вун*, *каст¹рул'а* *ал'ум'ін'ева*;

в) від способу приготування страви: *жа'роўн'а*;

г) від розміру: *банка тр'охл'ит'рова*.

Проаналізований матеріал уповноважує на такі висновки.

Жодна лексема не має значного поширення в досліджуваному ареалі, синонімічні ряди для репрезентантів однієї семи зафіксовано не більше ніж у двох говірках, наприклад: сема 'металева посудина з плоским денцем для варіння їжі' має два репрезентанти *каст¹рул'а* й *ч'а'вун* в говірці с. Смолянинове; сема 'неглибока металева посудина з листового заліза для випікання кексів, хліба, пасок' – *формоч'ки*, *лист* у говірці с. Тарасівка тощо.

Номінації посуду можуть бути мотивовані назвами продуктів, назвами матеріалу, з яких їх виготовлено, способом приготування страви, розміром.

Трапляються випадки коли репрезентанти аналізованих сем, зафіксовані в східнословобожанських українських говірках, наявні й в інших діалектних континуумах, хоча їхня семантика може бути різною.

Серед назв посуду функціонує незначна кількість лексем, запозичених з інших слов'янських та неслов'янських мов, наприклад: полонізм *pa'tel'n'a*, тюркізм *ka'zan*.

На дослідженій території виявлено випадки, коли однакові лексеми мають відмінності на семантичному рівні, наприклад: маніфестант *банка* в межах обстежуваного діалектного континууму є водночас репрезентантом сем 'посудина для зберігання вершкового масла', 'скляна трилітрова банка' та 'посудина для цукру'.

Певна кількість зафіксованих у говірках лексем є загальноживаними в літературній мові, що підтверджено лексикографічними джерелами.

Список обстежених населених пунктів та їх скорочень
(усі села знаходяться в Луганській області)

Калм – с. Калмиківка, Міловський р-н; Коляд – с. Колядівка, Новоайдарський р-н; Кон – с. Кононівка, Біловодський р-н; Мак – с. Макіївка, Кремінський р-н; Міл – с. Мілуватка, Сватівський р-н; Новоох – с. Новоохтирка, Новоайдарський р-н; Пет – с. Петрівка, Сватівський р-н; Прос – с. Просяне, Марківський р-н; Смол – с. Смолянинове, Новоайдарський р-н; Солід – с. Солідарне, Білокуракинський р-н; Тар – с. Тарасівка, Троїцький р-н.

Література

Аркушин 2000 – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1 – 2; **Бичко 2000** – Бичко З. Аналіз назв посуду і кухонного начиння в говірках Наддністрянщини / З. Бичко // Наук. зап. – Вип. 30. – Сер. : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. – С. 21 – 28; **Ващенко 1960** – Ващенко В. С. Словник полтавських говорів / В. С. Ващенко. – Вип. 1. – Х. : Вид-во ХДІ, 1960. – 107 с.; **Вакалюк 1983** – Вакалюк Я. Ю. Назви посуду і кухонного начиння в говірках Прикарпаття / Я. Ю. Вакалюк // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі : XV респ. діалектол. нарада : тези доп. і повідомл. / відп. ред. М. Никончук. – Житомир, 1983; **Ганудель 1980** – Ганудель З. Т. Бытовая лексика украинских говоров Восточной Словакии (названия пищи, посуды и утвари) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.02 „Украинский язык” / З. Т. Ганудель. – Киев, 1980. – 21 с.; **Глуховцева 2005** – Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнословобожанських говірок : монографія / К. Д. Глуховцева. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 592 с.; **Гоца 2001** – Гоца Е. Д. Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських

говорах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Е. Д. Гоца. – Ужгород, 2001. – 21 с.; **Грінченко 1958, 1959** – Словарь української мови : у 4 т. / за ред. Б. Грінченка. – К., 1958, 1959. – Т. 1 – 4; **ГГ 1997** – Гуцульські говірки : короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Л., 1997. – 232 с.; **Євтушок 1997** – Євтушок О. М. Вивчення лексики говірок Рівненщини / О. М. Євтушок. – Рівне, 1997. – 164 с.; **Лисенко 1972** – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1972. – 260 с.; **Негрич 2008** – Негрич М. Скарби гуцульського говору : Березови / Микола Негрич. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 с.; **Онишкевич 1984** – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 т. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 1 – 2; **Піпаш 2005** – Піпаш Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.; **СГСБ 2000** – Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. Словник говірки села Бродина Олексі Горбача / відп. ред. Я. Закревська. – Л., 2000. – С. 247 – 354; **СБГ 2005** – Словник буковинських говірок / за ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.; **СУМ 1978** – Словник української мови : в 11 т. – Т. 9. – К. : Наук. думка, 1978. – 916 с.; **Ур 2004** – Ур Л. Л. Назви їжі й кухонного начиння в південних ужансько-латорицьких угорських говірках Закарпатської області : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.09 „Фінно-угорські та самодійські мови” / Л. Л. Ур. – Ужгород, 2004. – 20 с.; **Чабаненко 2008** – Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини : у 4 т. / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992. – Т. 1 – 4. **ЭСРЯ 1958** – Этимологический словарь русского языка / сост. А. Преображенский. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1958. – Т. 1 (А – О). – 1283 с. **Ястремська 2008** – Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастухування / Т. Ястремська. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 424 с.

Волошинова М. О. Назви посуду в українських східнослобожанських говірках

У статті представлено лексико-семантичний аналіз діалектних назв посуду, що побутують в українських східнослобожанських говірках. З'ясовано співвіднесеність обстеженого діалектного ареалу з іншими українськими говорами, визначено основні принципи номінації в зазначеній тематичній групі лексики.

Ключові слова: сема, тематична група лексики, ареал, лексема, номен, назви посуду.

Волошинова М. А. Названия посуды в украинских восточнослобожанских говорах

В статье представлен лексико-семантический анализ диалектных названий посуды, которые зафиксированы в украинских восточнослобожанских говорах. Выяснено соотношение обследованного диалектного ареала с другими украинскими говорами, определены основные принципы номинации в заявленной тематической группе лексики.

Ключевые слова: сема, тематическая группа лексики, ареал, лексема, номен, названия посуды.

Voloshinova M. O. The names of plates and dishes in Ukrainian East Slobozhanshchina dialects

The lexico-semantic analysis of dialectal names of plates and dishes that were recorded in Ukrainian East Slobozhanshchina dialects is presented in the article. The correlation of studied dialectal area and other Ukrainian dialects was found out; the main principles of nomination in declared theme group of vocabulary were described.

Key words: seme, theme group of vocabulary, area, lexeme, nomen, names of plates and dishes.

Г. І. Гримашевич (Житомир)

УДК 811.161.2'282

**СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКО-СЛОБОЖАНСЬКІ
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ПАРАЛЕЛІ
(на матеріалі назв взуття)**

Дослідження відношень одних українських говорів до інших є одним з актуальних завдань сучасного мовознавства, оскільки вони мають важливе значення для вивчення історії мови, розвитку діалектів, взаємодії говорів один з одним та з літературною мовою, для дослідження процесів становлення говорів та їхнього функціонування, впливів одного діалекту на інший тощо. Особливо важливим є з'ясування стосунків між архаїчними старожитніми говорами та віддаленими один від одного діалектами. Варто зазначити, що українські мовознавці порушували проблему різнодіалектних паралелей. Увагу дослідників привертала як близько розташовані діалекти, так і віддалені в територіальному та генетичному плані говори. Так, проблему лексико-семантичних паралелей говорів південно-західного та північноукраїнського наріччя порушували А. Зеленько [Зеленько 1983], А. Могила – на матеріалі метеорологічної лексики [Могила 1982], В. Куриленко – тваринницької [Куриленко 1987], І. Сабадош – ботанічної [Сабадош 2007], Л. Хомчак – родинно-обрядової [Хомчак 2009],

Н. Хібеба – весільної [Хібеба 2007; Хібеба 2009], Г. Гримашевич – лексики одягу та взуття [Гримашевич 2008; Гримашевич 2009] та ін.

Мета запропонованої розвідки – на матеріалі назв взуття встановити лексико-семантичні паралелі між середньополіськими та слобожанськими говірками щодо наявності та функціонування в них досліджуваних номенів. Дослідження паралелей саме між цими двома зонами українського діалектного континууму зумовлено тим, що, по-перше, одним із джерел виникнення новостворених східнослобожанських говірок були саме поліські діалекти [Глуховцева 2001], по-друге, досі питання взаємодії середньополіського та слобожанського діалектів на матеріалі назв одягу та взуття ще не було предметом спеціального наукового дослідження, що свідчить про актуальність пропонованої розвідки.

Реалізація поставленої мети передбачала розв'язання таких завдань: виявити лексеми на позначення взуття в середньополіському та слобожанському діалекті, проаналізувати спільні та відмінні риси досліджуваних назв щодо семантики, їхньої формальної структури на різних мовних рівнях у двох діалектах.

Матеріалами дослідження слугували власні записи зі 165 середньополіських говірок та матеріали лексикографічних видань, у яких представлено аналізовану лексику в слобожанському діалекті.

Зауважимо, що взуття, як і одяг, є одним із найдавніших предметів людського побуту. Різні види взуття відображають соціально-економічне становище народу, залежать від географічно-кліматичних умов життя населення, матеріального достатку, естетичних смаків тощо. У давнину взуття виконувало основну функцію – захист ніг, утеплення їх. Та з розвитком суспільства змінюється характер взуття, урізноманітнюються його види, з'являються нові типи, що сприяє появі нових назв.

Хоча досліджувані діалекти дуже віддалені, усе ж відзначаємо низку спільних елементів як у номінації, так і у функціонуванні. Так, і на Середньому Поліссі, і на Слобожанщині, за свідченням інформаторів старшого покоління, улітку населення (особливо жінки) ходило босим, восени (рідше взимку) основними різновидами взуття були чоботи (зауважимо, що їх мали переважно заможні селяни), черевики, узимку – валянки та бурки: *ко\л'іс' ж'і\л'і \б'єдно / не^а бу\ло у чом хо\д'іт'я \з'утому / то \л'єтом жон\к'і хо\д'іл'і \бос'і\йе // йєк по\кол'ут на с'т'ер\н'є \ног'і // йєк і бу\л'і йе\к'і\йе \чоботи^і ч'і ч'ере\в'ік'і / то б'ер'ег\л'і про п'раз'н'ік // а \ўже з'і\мо\йу / то \ўзу\вал'і \вал'єнк'і ч'і \бурк'і / а чоло\в'єк'і / \чоботи^і // шче у жо\нок бу\л'і са\п\ожк'і ч'і по\ўса\п\ожк'і / а\л'є то \ў ба\гатих* (с. Черевки Овруцького р-ну Житомирської обл.); *лобув бу\ла \бурки і ка\лош'і / \йалов'і \ч'оботи* [Глуховцева 2000: 35], *\вал'анки* [Глуховцева 2000: 37], *на с\вад'бу ... зи\мо\йу бу\ли у \ч'обот'ах / а \л'ітом це те\пер \ход'ат' у \туфл'ах / а то\д'і \босими* [Глуховцева 2000: 39], *у\л'ітку ж'ін\ки хо\дили \бос'і / а зи\мо\йу \бурки / ко\лош'і // ч'олов'і\ки та\кож*

хо\дили а\бо \бос'і / а\бо у \ч'оботах у\л'ітку / зи\мою / у \к'ірзових \ч'оботах і ко\лошах [Глуховцева 2000: 78], \ч'оботи \шили // ж-ін\ки \мали праз\нич-н'і бо\т'інки на \р'ізних каблу\ках / а ў \будн'і но\сили \ч'оботи // ў\л'ітку хо\дили \бос'і\ком [Глуховцева 2000: 86], \йак у\л'ітку \бос'а\ком / а \ос'ін':у че\ре\вики [Магрицька 2002: 37], обу\вали / \вал'анки бу\ли / \йак з'і\мою / і \ч'оботи ж / о\тож у \ч'оботах хо\дил-и ж / а \л'ітом че\ре\ wiki [Магрицька 2002: 82].

Зібраний у середньополіських говірках діалектний матеріал дозволяє виділити в ТГЛ взуття низку ЛСГ: загальні назви взуття та його елементів; назви старого взуття; назви зимового валяного взуття; назви шкіряного взуття та його деталей; назви гумового взуття; назви плетеного взуття та його деталей; назви взуття з дерев'яними підошвами. Представлений лексикографічний матеріал зі слобожанських говірок не дає підстав чітко виділити ЛСГ, оскільки автори не ставили перед собою завдання системно дослідити цю частину лексики, тому визначимо паралелі зафіксованих у словниках слобожанських назв із середньополіськими.

У ТГЛ взуття важливе місце посідають загальні назви взуття. Так, основним репрезентантом семи 'взуття' (загальна назва) у досліджуваних середньополіських говірках є утворення від псл. *ob- та *jъz [Фасмер III: 10], причому з переважанням перших: лексема \обу\ў, яку зафіксовано на всій досліджуваній території; паралельно відзначено обу\ван':е, обу\вачка, обу\ванка, обу\ўка, о\буток, в одній говірці записано \обуї (утворено від дієслова \обути за допомогою суфікса *jъ [ЭСБМ II: 177]); рідше, паралельно з указаними, зафіксовано ўзу\ван':а, озу\ван':е, ўзут':а, \озу\ў [точну фіксацію, семантику, фонетичні та словотвірні варіанти див.: Гримашевич 2002]. Слобожанський ареал репрезентує назви в\бўвка, об\ўвка [СУСГ: 36], об\ув, об\ўва [СУСГ: 147; Магрицька 2002: 222], ўбувач'ка [Магрицька 2002: 215], не фіксуючи похідних утворень від \взути (взувати). Відзначені лексеми є переважно віддієслівними суфіксальними утвореннями.

У всіх досліджуваних середньополіських говірках для найменування особи, яка шие взуття, зафіксовано лексему са\пoжн'ік (са\пoжн'ік), яка є відад'єктивним суфіксальним дериватом; часто паралельно із са\пoжн'ік функціонує швец (ше'ец, ше\вец', ше\в'ец) < із псл. *sъvъсь, пов'язаного з шити [Фасмер IV: 419]; в одній говірці відзначено чо\бо\тар < чо\біт. Слобожанський ареал на позначення такої особи репрезентує лексему са\пoжн'ік [СУСГ: 188].

Дію „ходити босо, без взуття” на території Середнього Полісся передано словами \босо, \босом, \бос'а\ка, \бос'а\ком [Гримашевич 2002: 21-22]; слобожанський ареал репрезентовано прислівниками \бoсяк\á [Глуховцева 2000: 103; СУСГ: 30], \бoсяк\ом [СУСГ: 30], які є суфіксальними утвореннями.

У холодну пору року використовували взуття зі шкіри довжиною

майже до колін. У середньополіських говірках основною диференційною ознакою в номінації цієї реалії є стать користувача, оскільки чоловіче взуття має назву *\чоботи* (*\чобути*), жіноче – *са\позжки* (*са\позж'і*). Як засвідчує матеріал зі слобожанських говірок, на цій території такого розрізнення немає, оскільки і чоловіче, і жіноче взуття в номінації представлено лексемами *\ч'оботи* [Глуховцева 2000: 35, 39, 78; Магрицька 2002: 37, 82], *сапогі* [СУСГ: 188]. Слово *чоботи* запозичене з тюркських мов [Фасмер IV: 370 – 371]. Етимологи вказують, що лексема *сапоги* незрозумілого походження, наводять низку етимологій [Фасмер III : 559], хоча, на нашу думку, правильним є твердження О. Трубачова про іранське походження слова [Трубачов 1967: 40]. Г. Циганенко припускає, що давній іменник **sapogъ* утворений за допомогою предметного суфікса *-ogъ* від дієслівної основи **sap*. Крім цього, автор наводить етимологію слова як тюркізму [Цыганенко 1970: 409 – 410].

Зимове взуття довжиною до колін із валяної вовни в обох досліджуваних діалектах має назву *вал'анки*: *так йа у свек\рушиних \вал'анках иш\ла \зам'іж* [Глуховцева 2000: 63], *бу\ло \холодно / мо\йя сун\руга о\д'іла \туфел'ки // не схо\т'іла \вал'аноч-ки* [Глуховцева 2000: 64], яку в середньополіських говірках представлено низкою фонетичних варіантів [Гримашевич 2002: 29]. Назва мотивована способом виготовлення, є віддієприкметниковим суфіксальним дериватом.

Невисоке (довжиною до кісточки чи трохи вище) чоловіче або жіноче шкіряне взуття в обох досліджуваних ареалах представлено лексемою *чере\вики* (*ч-ер'е\в'ік-і*, *чере\ві'к-і*, *чара\в'ік-і*, *чер\вик-і*) [Гримашевич 2002: 171], *че'ре''\вики* [Магрицька 2002: 37, 82]. Слово *черевики* є праслов'янським; псл. **cervi* вважають похідним від *cervo* ‘живіт’ [Фасмер IV: 336 – 337]. Зазначимо, що для номінації такого жіночого взуття на території Слобожанщини відома назва *бо'т'інки* [Глуховцева 2000: 86], на Поліссі *бо\т'інки* (*бо\т'інк-і*, *бу\т'інк-і*) – переважно чоловіче взуття. Слово *ботинок* запозичене через російське посередництво з французької мови [Фасмер I: 201; ЕСУМ I: 239]. З такою ж семантикою на Слобожанщині відома лексема *бóти*, *бóти* [СУСГ: 30], яка в середньополіських говірках має розширену семантичну структуру (12 значень), номінуючи різні види взуття, переважно гумового [Гримашевич 2002: 22]. Українські етимологи вважають, що в сучасному значенні це слово прийшло в російську та українську мови в XIX ст. безпосередньо з французької [ЕСУМ I: 328].

Варто відзначити ще один різновид взуття – калоші, яке в слобожанських говірках номіновано *ка\лош-і*, *ко\лош-і* [Глуховцева 2000: 35, 78, 106], у середньополіських – *гал\ош-і* (*гал\оши*, *гал'оши*, *го\лош-і*, *ка\лош-і*) [Гримашевич 2002: 58]. Білоруські етимологи вважають, що слово *калоші* запозичене з пол. *kalosz*, *kalosze* < нім. *Galoche* (більш давня форма *Kaloche*), яке з фр. *galoche* ‘шкіряний галош’ [ЭСБМ IV: 195 – 196]. Водночас зауважимо, що на позначення такого взуття в

слобожанських говірках відомі лексеми *грязники* [СУСГ: 59], *канчо́ли* [СУСГ: 91], а в середньополіських – *чун'ї* [Гримашевич 2002: 175].

Окремо варто проаналізувати лексему *посто́ли*, яка в слобожанських говірках відома із семантикою ‘м’яке селянське взуття з цілого шматка шкіри’ [СУСГ: 173] (пор.: *ўбу\вали \новойе // за\r’іжут’ поро\с’а / вич’і\н’айут’ \кожу* [Глуховцева 2000: 86]), але в середньополіських вона номінує найпоширеніший різновид взуття, виготовленого з лика різних дерев, яке було повсякденним і святковим, функціонувало на обстеженій території ще в післявоєнні роки. У середньополіській говірці записано процес виготовлення такого взуття: *йш\л’ї ў л’ес / \д’ерл’ї \ли’ко з ло\зи’ / а\бо \дуба / \або \л’ін’ї / \р’езал’ї плас’\т’інк’ї / йек \л’енточк’ї / рос\нарвал’ї / і во\ни’ ста\вал’ї мйа\к’їйе // \ч’іс’\т’іл’ї \нож’іком / б\рал’ї ш\ти’р’ї ч’ї шес’\т’ \палочок / а по\том \ч’ер’ез \ц’їйе \палочк’ї пропус\кал’ї \ли’ко // ро\б’іл’ї та\ку к\л’еточку / п’ереп\л’етал’ї ўдоўж і ўпоне\рек / а з кра\йф’у полу\чал’іс \уши’ / про\т’агвал’ї во\лок’ї у \вуши’ і ўзу\вал’ї*. Матеріали зі слобожанських говірок засвідчують, що плетене з лика взуття теж було відоме на цій території: *\лант’ї \пли\ли / \драли ко\ру з \липи / і \шили; у \лант’ах хо\дили* [Глуховцева 2000: 86], однак воно мало назву *лант’ї*, яка відома й у середньополіських говірках, функціонує паралельно з *посто́ли*. Більшість дослідників вважає слово *постоли* запозиченим із тюркських мов [ЭСБМ VIII: 193]. Припускають також праслов’янське походження з **pod* і **tol* [Фасмер III: 342], яке вважають спорідненим зі ст.-інд. *padatalē* ‘підощва черевиків’, проте білоруські етимологи зауважують, що така версія малоймовірна [ЭСБМ VIII: 193]. Турецьким терміном, який поширився в Україні за козацьких часів, вважає назву *постоли* О. Воропай [Воропай 1991: 390]. Але ми схильні вважати слово *постоли* слов’янським, оскільки воно відоме іншим слов’янським мовам, а також зафіксовано низку варіантів (*нас’\т’ел’н’ік*, *нос’\т’ел’* ‘взуття, плетене з лика’, *стил* із семантикою ‘стоптаний постіл’), які дають можливість етимологізувати слово на слов’янському рівні, пов’язуючи з дієсловом *стелити*. Назву *ланоть* учені пов’язують із псл. **lapъть* ‘взуття, плетене з лика і под.’ [ЕСУМ III: 199; Фасмер I: 459]. Оскільки псл. **lapъть* ‘взуття, плетене з лика’ пов’язане з **lapъть* ‘клапоть, ганчірка’, то семантичний зв’язок між ними пояснюють по-різному: припускають, що спочатку *lapъть* означало ‘онуча’, а вже потім ‘вид взуття’; не виключено, що в слові збереглася найдавніша семантика кореня, пов’язаного з обдиранням кори; висловлюють думку і про зв’язок його з *lána* [Sławski IV: 471 – 472; Фасмер II: 459; ЕСУМ III: 194], хоча ми дотримуємося думки, що розвиток семантики йшов у напрямі від називання шматка тканини, онучі до назви взуття.

Сучасне осіннє та літнє взуття в номінації представлено назвами тупель та босоніжок. Чоловічі й жіночі туплі в обох діалектах мають назви *\туфл’ї*, причому в середньополіських відзначено фонетичні

варіанти *\тухл'і, \тукл'і* [Гримашевич 2002: 159]. Слово *туфлі* запозичене з нім. мови [Фасмер IV: 127]. Відкрите літнє жіноче взуття в обох діалектах має назву *босон'їжки*, яка відзначена з різними фонетичними варіантами [Гримашевич 2002: 22; СУСГ: 30; Магрицька 2002: 192].

Отже, ТГЛ взуття середньополіського говору численна та диференційована за своїм складом, семантичним обсягом, фонетичним варіюванням, що свідчить про архаїчність реалій, які номінують. Вона має тісні зв'язки з такими ж назвами слобожанського говору, про що свідчать виявлені лексико-семантичні паралелі. Переважна більшість назв є праслов'янськими; усі реалії, крім постолів (лаптів), функціонують і сьогодні; основним напрямом формального варіювання назв взуття є фонетична диференціація, способом творення – суфіксальний. Водночас відзначаємо частину утворень, які перебувають в опозиції, тобто наявні в одному говорі й відсутні в іншому. Це зумовлено різними лінгвальними й екстарлінгвальними чинниками: генезою говорів, традиціями життя й побуту поліщуків та слобожанців, історією розвитку кожного краю, контактами з іншими народами та належністю діалектів до двох різних наріч україномовного діалектного континууму.

Перспективи подальших наукових досліджень убачаємо в продовженні вирішення проблеми лексико-семантичних паралелей суміжних і віддалених діалектів, що сприятиме розв'язанню низки важливих питань про український етно-, глото- та діалектогенез.

Література

Воропай 1991 – Воропай О. Звичаї нашого народу : етногр. нарис : у 2 т. / О. Воропай. – К. : Мале вид. п-во „Оберіг”, 1991. – Т. 1 – 2;
Глуховцева 2000 – Старобільщина : матеріали фольклор.-діалектол. експедицій / упоряд.: Глуховцева К. Д., Курило В. С., Лєснава В. В., Міхно О. А., Ніколаєнко І. О., Сікорська З. С., Шевцова В. О.; за ред Сікорської З. С. – Луганськ : Шлях. – 2000. – 128 с.;
Глуховцева 2001 – Глуховцева К. Д. Східнослобожанські українські говірки : наук.-навч. посіб. / К. Д. Глуховцева, В. В. Лєснава, . О. Ніколаєнко, Т. І. Сердюкова, В. Д. Ужченко; за ред. П. Ю. Гриценка. – Вип. 1. – Луганськ, 2001. – 107 с.;
Гримашевич 2002 – Гримашевич Г. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок / Г. Гримашевич. – Житомир : Північноукр. діалектол. центр Житомир. держ. пед. ун-ту імені Івана Франка, 2002. – 184 с.;
Гримашевич 2008 – Гримашевич Г. Середньополісько-гуцульські лексико-семантичні паралелі (на матеріалі назв одягу та взуття) / Г. Гримашевич // Вісн. Прикарп. ун-ту. Сер. : Філологія (мовознавство). – Вип. XIX – XX. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 30 – 32;
Гримашевич 2009 – Гримашевич Г. Середньополісько-буковинські лексико-семантичні паралелі (на матеріалі назв одягу та взуття) / Г. Гримашевич // Діалектологічні студії. 8: Говори південно-

західного наріччя. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2009. – С. 66 – 76; **ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови / за ред. О. С. Мельничука : у 7 т. – Т. 1 – 5. – К. : Наук. думка, 1982 – 2006; **Зеленько 1983** – Зеленько А. С. Східнополісько-карпатські лексичні паралелі / А. С. Зеленько // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі. XV Респ. діалектол. нарада : тези доп. і повідомл. – Житомир, 1983. – С. 193 – 194; **Куриленко 1987** – Куриленко В. М. Карпато-поліські паралелі на діалектологічній карті Полісся / В. М. Куриленко // Українське мовознавство. – К., 1987. – Вип. 14. – С. 111 – 115; **Магрицька 2002** – Північно-східна Слобожанщина (Новопсковський, Біловодський, Міловський райони Луганської області) : матеріали фольклор.-діалектол. експедицій / упоряд. : Магрицька І. В., Семистяга В. Ф., Сікорська З. С., Чернописький М. Г., Шевцова О. В. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 256 с.; **Могила 1982** – Могила О. А. Карпато-поліські лексико-семантичні паралелі (на матеріалі метеорологічної лексики) / О. А. Могила // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами : тези доп. – Ужгород, 1982. – С. 98 – 99; **Сабадош 2007** – Сабадош І. Про лексико-семантичні паралелі в західнополіському і карпатських діалектах / І. Сабадош // Волинь філологічна : текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах : зб. наук. пр. – Вип. 4. – Луцьк, 2007. – С. 199 – 220; **Трубачов 1967** – Трубачев О. Н. Из славяно-иранских лексических отношений / О. Н. Трубачев // Этимология. 1965. – М., 1967. – С. 3 – 81; **СУСГ** – Словник українських східнослобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. – Луганськ, 2002. – 234 с.; **Фасмер** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. – Т. 1 – 4. – М. : Прогресс, 1986 – 1987; **Хібеба 2007** – Хібеба Н. Бойківсько-поліські етнокультурні ареали на матеріалі назв етапів весільного дійства // Нове життя старих традицій: Традиційна українська культура в сучасному мистецтві і побуті (у рамках V Міжнар. фест. укр. фольклору „Берегиня”). – Луцьк, 2007. – С. 409 – 422; **Хібеба 2009** – Хібеба Н. Весільні агентиви в бойківських та поліських говірках: етнолінгвістичний аспект / Н. Хібеба // Волинь – Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіон. проблем. – Вип. 18. – Житомир, 2009. – С. 75 – 89; **Хомчак 2008** – Хомчак Л. Надсянсько-західнополіські лексичні паралелі на прикладі родинно-обрядової лексики / Л. Хомчак // Волинь – Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіон. проблем. – Вип. 18. – Житомир, 2008. – С. 65 – 74; **Цыганенко 1970** – Цыганенко Г. Ф. Этимологический словарь русского языка / Г. Ф. Цыганенко. – М. : Наука, 1970. – 599 с.; **Чирук 2009** – Чирук Л. Лемківсько-західнополіські етимологічні паралелі / Л. Чирук // Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті. *Studia methodologica*. – Вип. 27. – Тернопіль, 2009. – С. 126 – 129; **ЭСБМ** – Этимологический словарь

беларускай мовы / пад рэд. В. У. Мартынава. – Т. 1 – 6. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978 – 1990; **Sławski** – Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego / Franciszek Sławski. – Т. 1 – 5. – Kraków : Nakładem towarzystwa miłośników języka polskiego, 1952 – 1982.

Гримашевич Г. І. Середньополісько-слобожанські лексико-семантичні паралелі (на матеріалі назв взуття)

У статті розглянуто середньополіські та слобожанські назви взуття, з'ясовано їхню семантику, етимологію, функціонування, особливості словотворення, визначено середньополісько-слобожанські паралелі на матеріалі досліджуваної лексики, окреслено перспективи подальших наукових досліджень взаємодії віддалених українських діалектів.

Ключові слова: середньополіські говірки, слобожанські говірки, лексема, назви взуття, семантика.

Гримашевич Г. И. Среднеполесско-слобожанские лексико-семантические параллели (на материале названий обуви)

В статье рассмотрены среднеполесские и слобожанские названия обуви, определены их семантика, этимология, функционирование, особенности словообразования, среднеполесско-слобожанские параллели на материале исследуемой группы лексики, намечены перспективы последующих научных исследований взаимодействия отдаленных украинских диалектов.

Ключевые слова: среднеполесские говоры, слобожанские говоры, лексема, названия обуви, семантика.

Hrymashevych H. I. Serednopolisko-slobozhansky lexico-semantic parallels (on the basic of names of boots)

In the article serednopolisky and slobozhansky names of boots are depicted, their semantic, etymology and functioning, the peculiarities of word-formation are known, serednopolisko-slobozhansky parallels on the basic of lexical group are determined, the perspectives of the next scientific researches of an interaction of the forest Ukrainian dialects are lined.

Key words: serednopolisky dialects, slobozhansky dialects, lexem, names of boots, semantic.

Т. В. Карасёва (Воронеж)

УДК 811.161'282.2

НАЗВАНИЯ ХЛЕБА В УКРАИНСКИХ ГОВОРАХ ВОРОНЕЖСКОЙ ОБЛАСТИ

Предметом нашего исследования являются лексемы „из тех районов Воронежской области, на территории которых широко (а в некоторых случаях... исключительно или преимущественно распространены украинские говоры” [Авдеева 2008: 3]. Материалом послужили данные „Словаря украинских говоров Воронежской области” М. Авдеевой, картотеки „Словаря воронежских говоров”, хранящейся на кафедре славянской филологии Воронежского госуниверситета, а также собственные записи автора.

Среди названий хлеба в воронежских украинских говорах отмечаются следующие. *Паляни'ця*: *Одна паляниця гарна палучилась. ПЕТР. Лиск.; ДРК. Реп., ТХР. Н.-Хоп.* Это же слово может обозначать булку: *Паляниця сгарела. УРВ. Остр.* В украинских словарях *паляни'ця* ‘род булки, хлеб из пшеничной муки, или из пшеничной, смешанной с другою’ [СУМ III: 88 – 89, 90], *паляни'ця*, *палени'ця* (обл.) ‘хлеб (обычно пшеничный)’ [УРС 1976: 485]. В русских говорах *палени'ца* (курск., смол., брян., самар., тамб., оренб.), *паляни'ца* (новорос., краснояр.) ‘белый хлеб, булка’, *палени'ца* также ‘хлеб из гречневой муки’, ‘хлеб продолговатой формы’ (дон.) [СРНГ 25: 166]. В воронежских русских говорах *палени'ца* ‘каравай хлеба’: *Хлеп дома пякла, па восимь палиниця ф печь сажала. КЛП. Бутур.; РЕП. Реп.*; а также ‘пшеничный хлеб, булка’: *Усю паляницю сажрал! КПН. Остр.; СЛД. Остр.*

Хлібина (БРЗГ. Петр.), *хлібеня'*: *Хлібеня уже спеклось. ЛМ. Вороб.; хлібе'ц*: *Наїлись сей год хлібца за три годи. МНД. Петр.; БЧК. Петр., ЗМС. Петр.; хлібиня'ка*: *Там хлібиняка осталась одна, пастухам завтра положу. ПЕТР. Петр.; БРЗГ. Петр.* В украинских словарях *хліби'на* ‘один хлеб, коврига’ [СУМ IV: 401], ‘буханка [хлеба]’, ‘каравай, коврига (круглый)’ [УРС 1976: 886], *хлібе'ня* ‘хлебец, небольшая коврижка хлеба’ [СУМ IV: 401], *хлі'бець*, *хлібе'ць* ‘хлебец’ [УРС 1976: 886]. В воронежских русских говорах *хлеби'на* ‘хлеб (увелич.)’: *Хлябину сажам ф печь. МЧТ. Бобр.; ШСТ. Бобр.*

В речи детей для обозначения хлеба используется слово *папа'* (ПЕТР. Петр.). В украинских словарях *па'на* ‘хлеб’ (дет.) [УРС 1976: 487]. В русских говорах *па'на* ‘хлеб (в речи детей или при обращении к детям)’ (нижегор., влад., иван., костром., волог., арх., новг., пск., твер., калин., смол., моск., ряз., калуж., курск., кубан., чкал., челяб., сиб., ср.-обск., том., кемер., великолукск., пск.), ‘белый хлеб’ (яросл., моск.) [СРНГ 25: 203-204]. В воронежских русских говорах также зафиксировано слово *па'на* (ЯРК. Н.-Хоп.), в том числе в речи детей: *Няня, дай папы. ИСТ. Нж.-Дев.* [Поликарпов 1913: 50]; *ДВЦ. Остр.*,

причём кое-где оно употреблялось в то время, когда отца звали „батя” (СЛД. Остр.).

Небольшая буханка хлеба называется *бурса'ка*: *Іван, витягни бурсаки с печі. СТ.МЛВ. Петр. Бурсаку витягниши пізніш. ПЕТР. Петр.* [Авдеева 2008: 44]. В русских говорах *бурса'ка* ‘небольшой крутой хлебец’ [СРНГ 3: 298]. В воронежских русских говорах бытует слово *бурса'к* ‘небольшой четырёхугольный хлеб, выпеченный на сале’ [Там же]; данное слово употребляется также с семантикой ‘лепёшка’: *Фчара бурсати пнякла. НКЛС. Калач.*

Кроме того, небольшая буханка хлеба может обозначаться с помощью номена *пере'печка*: *Перепечка удалась добра. В.МРК. Камен.* Отметим, что это же слово может обозначать хлеб вообще: *Спекла сѣдня одну перепечку. ДРК. Реп.*; и изделие из муки круглой формы (какое?): *Перепичка була дуже вкусна. ТХР. Н.-Хоп.* В украинских словарях *пере'пичка* ‘род лепёшки из кислого теста, испечённой на сковороде’, ‘маленькая пасочка, которую дают священнику после освящения пасхального хлеба’ [СУМ II: 131 – 132], ‘лепёшка’ [УРС 1976: 513]. В русских говорах *перепе'чка* ‘хлебец, который пекли на Пасху’ (нижегор.), *пере'печка* (твер., костром.) и *перепе'чка* ‘небольшой хлебец, который пекли на Пасху для священника и причта’ и др. [СРНГ 26: 185]. В воронежских русских говорах *пере'печка* ‘хлеб’: *Спекла сѣдня адну перепичку. ДРК. Реп.*; ‘лепёшка’: *Муш, бывала, так пирепечки у мене любил! КЧГ. Нж.-Дев.*

Изделие из теста в форме каравая [паляниці], но поменьше и из пресного теста обозначается с помощью слова *бала'буха* (СТ.ТЛЧ. Богуч.) [Авдеева 2008: 24]. В украинских словарях находим *бала'бух*, *балабу'ха* ‘небольшая булочка, испечённая или сваренная в воде’ [СУМ I: 23].

Каравай хлеба, коврига называется также *краю'ха* (ЕНД. Семил.). Данное слово может обозначать и большой кусок хлеба (ЕНД. Семил.). В русских словарях *краю'ха* ‘большой ломоть хлеба, отрезанный от края целого каравая; большая горбушка’ (прост.). В русских говорах *краю'ха* ‘каравай, коврига хлеба’ (казан.) [СРНГ 15: 205]. В воронежских русских говорах слово *краюха* имеет широкий спектр значений: ‘буханка хлеба’: *Сразу полкраюхи съел. Н.КРЛ. Аннин.*; *РЕП. Реп.*; ‘полбуханки хлеба’ (МСЛВ. Н.-Усм.); ‘кусок хлеба’: *Атреш краюху хлеба. Б.ПРВ. В.-Хав.*; *В.ЛГВ. В.-Хав., ГДВ. Семил., ОРЛ. Н.-Усм., РСШК. Реп., СУХ.ГАИ В.-Хав.*; ‘горбушка’: *Атламила краюху на полтирага. ДВД. Лиск.*; *ХРН. Н.-Усм.*

Хлеб круглой формы называется *корова'й*: *Я спикла собі один коровай. ЛМ. Вороб.* Это же слово может называть свадебный обрядовый хлеб: *Напроти́в молодих стоїть коровай. ППВ. Россси. Шишки, то ж як дар ідуть, шишки роздають, а коровай стоїть. ЗЛМ. Богуч.* [Авдеева 2008: 175]. В украинских словарях *корова'й* ‘свадебный хлеб’ [СУМ 2:

285], ‘каравай (этн.)’ [УРС 1976: 323]. В русских – *карава’й* ‘круглый хлеб’. В русских говорах *карава’й* ‘буханка [не обязательно круглая?] ржаного или пшеничного хлеба’ (новг., новосиб.), ‘хлебец’ (ряз.), ‘пресный хлеб из ржаной мелкой сеяной муки с добавлением пшеничной’ (моск.), ‘пресный хлеб’ (ряз.), ‘пшеничный сдобный хлеб, выпекаемый в особой посуде’ (твер.), ‘хлеб из пшеничной муки’ (твер., влад., калуж., костром.), ‘хлеб домашней выпечки’ (свердл.), ‘в свадебных обрядах – ржаной или пшеничный хлеб особой выпечки и особой формы – с украшениями, приготовление которого и вручение молодым сопровождается определёнными действиями’ (курск., дон., краснодар., оренб., сталингр., калуж., смол., брян., костром., новг., новосиб., моск.); *корова’й* ‘хлеб из ржаной просеянной муки’ (яросл.), ‘ячменный хлеб’ (арх.), ‘хлеб из ячменной муки с ржаной’ (арх.), ‘кислый хлеб’ (костром.), ‘небольшой хлебец особой выпечки с сладковатым вкусом’ (волог.); *карава’й* (тул., сарат., костром., перм., свердл., урал.) и *корова’й* (арх., волог., костром., самар.) ‘буханка ржаного хлеба’ [СРНГ 14: 65]. В воронежских русских говорах *карава’й* ‘коврига хлеба, предназначенная для подарка молодым на свадьбе’: *Каравай у нас на трёх лазинках, изукрашыннай формачками. ДВЦ. Остр.*; повсеместно; ‘буханка хлеба’: *Дать тебе каравай-та? Атагни утирки и вазьми. М.ЯСР. Эртил.; БРД. Аннин., ЧРТ. Рам.*; ‘хлеб’: *Называли хлел „каравай”, „каврега”. СТ.ТД. Аннин.*

Обрядовый свадебный хлеб, по форме напоминающий свадебную шишку, называется *ле’жень*: *На свайби всігда готовили раньше лежні. ПРВ.БГВ. Кант.* [Авдеева 2008: 199]. В украинских словарях *ле’жень* ‘род большого калача, обрядовый свадебный хлеб’ [СУМ II: 353]. В русских говорах ‘свадебный хлеб, калач, украшенный фигурками из теста и т.п.’ (астрах., ворон., дон.) [СРНГ 16: 334].

Сдобный хлеб называется *издо’ба*: *Вона поставила издобу. БЛ.ПЛБ. Остр.*

О чёрством, твёрдом, плохом хлебе говорят *керме’к*: *Там і хліб білий хороший. А в нас такий кермек возять, шо... СТ.ТЛЧ. Богуч.* [Авдеева 2008: 158].

Непропечённый хлеб именуется *глевки’й хліб*: *Глевкий хліб – дуже рано витягла. СТ.ТЛЧ. Богуч. Хліб цей раз получівся гливкий. МРЧ. Ольх. Гливкого хліба напикла. ЗМС. Петр.* [Там же]; *Ты упеть хліб глевкій спикла. БЧК. Петр.; ЛМВ. Семил.; глевтя’к (БЧК. Петр.)* [Там же]. В украинских словарях *глевки’й* ‘о хлебе: клейкий, вязкий, недопечённый’ [СУМ I: 286], ‘невыпеченный’ [УРС 1976: 128], *глевтя’к* ‘мякиш недопечённого хлеба’ [СУМ I: 286], ‘мякиш невыпеченного хлеба, невыпеченный хлеб’ [УРС 1976: 128]. В воронежских русских говорах зафиксировано *хлеб гле’вкий* ‘непропечённый хлеб’ (ЛМВ. Рам.).

Непропечённый слой в хлебе именуется *зака’лець*: *З закальцем хліб. СТ.ТЛЧ. Богуч.* [Авдеева 2008: 133]. В украинских словарях *зака’л*,

зака'лець (уменьш.) 'в хлебе: закал, нерыхлый слой хлеба над нижней коркой' [СУМ II: 45], *зака'л*, *зака'лець* '(непропечённый слой в хлебе) закал' [УРС 1976: 214].

Кусок хлеба называется *крише'ник*: *Намазав кришеник хліба маслом. КМН. Остр. Викінь всі кришеникі льохам. КМН. Остр.* [Авдеева 2008: 182]. В украинских словарях *крише'ник* 'ломтик, кусок' [СУМ II: 308].

Большой кусок хлеба, краюха обозначается словом *окра'єць*: *Я узяв сала и хліба окраєць. ПЕТР. Петр. Отризать окраєць. ТХР. Н.-Хоп. Взьми собі той окраєць. ДРК. Реп.*; уменьш.-ласк. *окра'йчик*: *Одрізала окраєць, з'їв, туди ще й крайчик одломила йому. СТ.ТЛЧ. Богуч.*; *окра'йчикок* (ПЕТР. Петр.). В украинских словарях *окра'єць* 'горбушка', 'краюха (побольше) (разг.)' [УРС 1976: 464], *окра'йчик* 'уменьш. от *окраєць*' [СУМ III: 49]. В русских говорах *окраец* 'краюшка, горбушка хлеба' (курск.) [СРНГ 23: 161]. В воронежских русских говорах *окра'йчик* 'горбушка (уменьш.-ласк.)': *Акрайчики у хлеба самые милье. ДВЦ. Остр.*

Корка хлеба именуется *шкори'нка* (СТ.ТЛЧ. Богуч.), *шкори'ночка* (ПЕТР. Петр.). В украинских словарях *шкори'нка* 'корочка (хлеба)' [СУМ IV: 140].

Хлебный мякиш обозначается словом *мняку'шка*: *Та ти, діду, їж мнякушки', а шкоринки ж у нас є кому їсти. СТ.ТЛЧ. Богуч. Зубів немає, так і мнякушку єлі кутуляю. ЗМС. Петр.; БЧК. Петр.* [Авдеева 2008: 221].

Небольшие кусочки, крошки хлеба называются *ми'крушки*: – *Та хліба немає? На столі там самі микрушки. СТ.ТЛЧ. Богуч.* [Там же: 218]. Это также маленькие остатки, кусочки хлеба (обычно в сумке, которую берут на работу с едой, или в месте, где хранится хлеб).

Крошка именуется также *кри'хта*: *Змити крихти с стола. СТ.ТЛЧ. Богуч. Ти хоть би крихти с тобинки повитрусювала. ГРН. Калач. ...Крихти достане з кармана і кличе... ПРВ. Калач. Повсеместно.* [Там же: 182]; уменьш.-ласк. *кри'хотка*: *Шо ж там як сюди ти принесеш отаку крихотку? СТ.ТЛЧ. Богуч. Кури поклювали все до крихотки. ЗМС. Петр.* [Там же]. В украинских словарях *кри'хта* 'крошка' [СУМ II: 308], 'крошка, кроха' [УРС 1976: 330], *крихі'тка* 'уменьш.' [Там же], *крихі'тка* 'крошечка, крошка (уменьш., ласк.)' [УРС 1976: 330].

В воронежских украинских говорах зафиксирован также глагол *манту'лить* 'сосредоточенно есть, жевать (обычно о хлебе)': *Сидить хліб мантуле. СТ.ТЛЧ. Богуч.* [Авдеева 2008: 214]. В воронежских русских говорах он имеет значение 'питаться остатками с барского стола' [СРНГ 17: 364].

Итак, не все слова, называющие в воронежских украинских говорах хлеб, отмечаются в украинском литературном языке в том же (*глевкий хліб, закалець, коровай, крихта, кришеник, лежень, окраєць, крайчик,*

папа, паляниця, хлібина) или частично отличающемся значении (*балабуха, глевтяк, перепічка, хлібень, хлібець*). Некоторые из этих лексем бытуют в русском литературном языке (*каравай, краюха*) и в русских говорах (*бурсака, каравай, краюха, лежень, окраец, паляниця, папа, перепечка*), а также в воронежских русских говорах – в том же (*глевкий хлеб, каравай, краюха, крайчик, паленица, папа, перепечка, хлебина*) или несколько ином значении (*бурсак*), другие же вообще им неизвестны (*глевтяк, закалець, издоба, кермек, крихта, крихотка, кришеник, лежень, микрушки, мякушка, окраец, хлібиняка, хлібень, хлібец, шкоринка*). Это позволяет рассматривать воронежские украинские говоры „как активно функционирующую систему, в значительной степени сохраняющую основные особенности украинского языка на всех его уровнях” [Авдеева 2008: 214].

Список условных сокращений названий сёл и районов

Б.ПРВ. – Большая Приваловка, БЛ.ПЛБ. – Ближняя Полубянка, БРД. – Бродовое, БРЗГ. – Березняги, БЧК. – Бычок, В.ЛГВ. – Верхняя Луговатка, В.МРК. – Верхние Марки, ГДВ. – Гудовка, ГРН. – Гринёв, ДВД. – Давыдовка, ДВЦ. – Девица, ДРК. – Дракино, ЕНД. – Ендовище, ЗЛМ. – Залиман, ЗМС. – Замостье, ИСТ. – Истобное, КЛП. – Клёповка, КМН. – Каменка, КПН. – Копанище, КЧГ. – Кучугуры, ЛМ. – Ломы, ЛМВ. – Ломово, М.ЯСР. – Малые Ясырки, МНД. – Мандрыкино, МСЛВ. – Масловский, МТР. – Марченковка, МЧТ. – Мечётка, Н.КРЛ. – Новый Курлак, НКЛС. – Никольское, ОРЛ. – Орлово, ППВ. – Поповка, ПРВ. – Переволочное, ПРВ.БГВ. – Первая Бугаёвка, ПЕТР. – Петропавловка, РЕП. – Репьёвка, РСШК. – Россошки, СЛД. – Солдатское, СТ.МЛВ. – Старомеловая, СТ.ТД. – Старая Тойда, СТ.ТЛЧ. – Старотолучеево, СУХ.ГАИ – Сухие Гаи, ТХР. – Тхорёвка, УРВ. – Урыв, ХРН. – Хреновое, ЧРТ. – Чертовицы, ШСТ. – Шестаково, ЯРК. – Ярки; Аннин. – Аннинский, Бобр. – Бобровский, Богуч. – Богучарский, В.-Хав. – Верхнехавский, Вороб. – Воробьёвский, Калач. – Калачеевский, Камен. – Каменский, Кант. – Кантемировский, Лиск. – Лискинский, Н.-Усм. – Новоусманский, Н.-Хоп. – Новохопёрский, Нж.-Дев. – Нижнедевицкий, Ольх. – Ольховатский, Остр. – Острогжский, Петр. – Петропавловский, Рам. – Рамонский, Реп. – Репьёвский, Россош. – Россошанский, Семил. – Семилукский, Эртил. – Эртильский.

Литература

Авдеева 2008 – Авдеева М. Т. Словарь украинских говоров Воронежской области : в 2 т. / М. Т. Авдеева. – Воронеж : Изд.-полиграф. центр Воронеж. гос. ун-та, 2008. – Т. 1. : А-М. – 228 с.; **Поликарпов 1913** – Поликарпов Ф. И. Материалы для изучения южновеликорусских говоров : Нижнедевицкий словарь / Ф. И. Поликарпов. – Воронеж : Тип. т-ва „Н. Кравцов”, 1913. – 83 с.; **СУМ** – Словарь української мови : в 4 т.

/ под ред. Б. Д. Грінченка. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958 – 1959; **СРНГ** – Словарь русских народных говоров / гл. ред. Ф. П. Филин, Ф. П. Сороколетов. – М. : Л. : СПб. : Наука, 1965 – 2006. – Вып. 1 – 40; **СРЯ** – Словарь русского языка : в 4 т. / гл. ред. А. П. Евгеньева. – М. : Рус. яз., 1981 – 1984; **УРС 1976** – Украинско-российский словарь / гл. ред. Л. С. Паламарчук, Л. Г. Скрипник. – К. : Голов. ред. укр. рад. енцикл., 1976. – 944 с.

**Карасьова Т. В. Назви хліба в українських говірках
Воронезької області**

У статті проаналізовано лексеми на позначення назв хліба в українських говірках Воронезької області. З'ясовано, що не всі слова, які називають хліб, зафіксовано в українській літературній мові в тому ж значенні або значенні, яке частково відрізняється. Частина цих лексем побутує в російській літературній мові й у російських говірках з тим же значенням або дещо відмінним, деякі взагалі їм не відомі.

Ключові слова: воронезькі українські говірки, російські говірки, лексема.

**Карасева Т. В. Названия хлеба в украинских говорах
Воронежской области**

В статье проанализированы лексемы для обозначения названий хлеба в украинских говорах Воронежской области. Выяснено, что не все слова, называющие в воронежских украинских говорах хлеб, отмечаются в украинском литературном языке в том же или частично отличающемся значении. Некоторые из них бытуют в русском литературном языке и в русских говорах в том же или несколько ином значении, другие же вообще неизвестны.

Ключевые слова: воронежские украинские говоры, русские говоры, лексема.

**Karasova T. V. The names of bread in Ukrainian dialects of
Voronezh region**

The lexemes for the names of bread in Ukrainian dialects of Voronezh region were analysed in the article. It was found out that not all words for the names of bread in Voronezh Ukrainian dialects are marked in the same or partially different meanings in Ukrainian literary language. Some of them exist in Russian literary language and in Russian dialects in the same or partially different meanings, but others are unknown.

Key words: Voronezh Ukrainian dialects, Russian dialects, lexeme.

Н. Б. Литвинова (Луганськ)

УДК 811.161.2' 282.2' 367

**ДИСКУРСИВНА СЕМАНТИКА ЗАЙМЕННИКІВ
У ТЕКСТОВІЙ СТРУКТУРІ ДІАЛЕКТНОЇ ОПОВІДІ-СПОГАДУ**

За І. Гальперінім, текст є утворенням, що має певні, властиві лише йому параметри й категорії. Цілісність та зв'язність визнані головними конструктивними ознаками-категоріями, що забезпечують його об'єктивне функціонування в системі мови й мовлення [Гальперин 2004: 135].

Постульовані лінгвістикою тексту положення про притаманність конкретним мовленнєвим утворенням загальних принципів організації текстів, а звідси – положення про текст як одиницю і мови, і мовлення, визначили вивчення моделей побудови зв'язного мовлення її безпосереднім предметом [Москальская 1981: 9 – 15]. Тлумачення тексту як первинної конкретної одиниці спілкування в лінгвістиці тексту [Валгина 2003: 7] доповнене й підтверджене положеннями про текстовий характер розмовного мовлення в колоквиалістиці [Ширяев 1982; Китайгородская 1999: 24] (праці Є. Ширяєва, О. Красильнікової, М. Китайгородської). У світлі окресленої універсальності текстових категорій провідними конститутивними ознаками-категоріями діалектного тексту є зв'язність, цілісність та інформативність. Вони достатньою мірою розкривають сутність діалектного тексту, своєрідні внутрішні закони його побудови (праці Н. Руснак) [Руснак 2003: 44].

Усний характер побутування тексту діалектної оповіді-спогаду, функціонування в певному територіально обмеженому говірковому осередку дозволяє припустити наявність у його мовній тканині засобів зв'язності на рівні когезії, що набувають у діалектному тексті специфічного забарвлення, відображаючи тим самим основні механізми текстотворення в діалектному мовленні. Такими засобами когезії в текстах діалектних оповідей-спогадів є, зокрема, займенники.

Мета статті – з'ясувати семантичні параметри реалізації займенниками властивої їм дискурсивної функції в текстовій площині діалектних оповідей-спогадів, виявити в такий спосіб прихований при суто формальному аналізі текстотвірний потенціал займенників у діалектному мовленні східностепової говірки. Матеріалом дослідження послужили діалектні тексти-оповіді, зібрані в с. Бірюкове Свердловського району Луганської області.

Відзначена дослідниками регулярна текстотвірна роль, властива розрядам указівних, особових та присвійних займенників, указує на той факт, що вживання слів-замісників є одним з поширених найбільш граматикалізованих способів міжфразового зв'язку, у якому суміщені анафора, рекурентність, тотожність референції – основні ознаки цього зв'язку [Москальская 1981: 29]. Несамодостатність, тісний зв'язок з

найближчим ситуативним та текстовим контекстом надають займенникам особливого статусу класу слів з прихованою сконденсованою семантикою [Селиверстова 1988: 51; Синельникова 2008: 12]. Звідси походить виражена текстоцентричність, дискурсивна природа займенників, що впливає на формування структури тексту, розвиток та уточнення його змісту. Указані семантико-синтаксичні ознаки займенників є підвалиною для повноправного віднесення їх до групи дискурсивних маркерів – формальних показників зв'язності тексту [Там само: 95 – 96], а також виділення в їх текстовому функціонуванні здатності бути засобами реалізації текстових категорій антропоцентричності, інтерактивності, означеності / неозначеності [Матвійчук 2010: 15].

Л. Синельникова диференціює такі функціональні типи дискурсивної семантики займенників: дотичність до різних референтів, що забезпечує необмежене притягнення змістів за ознаками не лише синтаксичної зв'язності, але й зв'язності ментального характеру; участь у судженнях про світ; здатність утворювати семантичні відношення та передавати психологічні відтінки спілкування. Вони визначають три провідні функції займенників у дискурсі – конститутивну, аксіологічну, фатичну [Синельникова 2008: 230 – 235].

Уживання займенників як засобів формального зв'язку в мовленнєвій площині текстів діалектних оповідей-спогадів у семантичному плані підпорядковане передусім опозиційному розшаруванню за напрямком виділення оповідача-діалектоносія з говіркового соціуму, ототожнення чи взаємодії з ним. Цим, імовірно, можна пояснити найбільше структурно-семантичне навантаження розряду особових займенників в оповідах поряд з указівними та присвійними.

Специфіку дискурсивної семантики розряду особових займенників *я, ти, ми, ви* в діалектній оповіді творить включення їх до низки смислових опозицій, які репрезентують способи ментального визначення оповідачем свого місця у світі та діалектному соціумі. Такими опозиціями в діалектних висловленнях є займенникові відношення ексклюзивного / інклюзивного співвіднесення оповідачем себе з діалектномовним колективом.

Опозиції „*я – ти / ви*”, „*я – ми*”, „*я – він / вона / вони*” формують різний ступінь ексклюзивного виділення мовцем себе з діалектномовного простору. Опозиція „*я – ти / ви*” у діалектних висловленнях відображає діалогізований – інтерактивний чи ретроспективний – характер діалектного наратива-спогаду, зберігає за слухачем активну роль учасника комунікації й виконує фатичну функцію: *йа / в'іриши / йак би ти о'це опубл'ікувала у'га з'ету // йа у'с'у жизн' думала // а йа к'ажу / а*

шо ти робииш / т'іл'ів'ізор ди'л'ус'а і ўйа'жу коўрик // ну а по^асл'едн'е
це б^омкало / йа ўс'помнила / ви ска'зали за б^омкало //

Опозиція „я – ми” вказує на мовленнєву інтенцію оповідача
увиразнити власну приналежність до певного кола за спорідненістю,
родом діяльності, соціальним становищем тощо: *це так в'аўгуст'і /
мабут' / йа буў шос' // ми при'їхали у Комсо'мол'с'к // і ми по'веч'і'рам
о'це поли'вали / а то'д'і ку'палис'а ў'р'іч'к'і // ну це йа була м'ін'ні го'д'іў
п'ат' / шест' було / це йа помн'у та'ке //*

Опозиція „я – він / вона / вони” у складі діалектних висловлень має
відтінок непрямой автохарактеристики, реалізованої за допомогою
виділення оповідачем власних дій і вчинків на тлі дій і вчинків інших
осіб: ну йа не'їздила / в'ін т'іки'ж о'то тише / шо в'ін на'два
ч'олов'іка / а сам во'зиў // у'їх о'це ўс'і л'уди по'приї'ж'али / ну йа
не'буду рос'казуват' / о'на не'хаї те'б'і рос'каже //

Інклюзивне співвіднесення оповідачем себе з діалектномовним
колективом, виражене висловленнями із займенником *ми*, його
відмінковою формою *у нас*, що не має в тексті антецедента, репрезентує
одну з найхарактерніших рис свідомості діалектоносія – осмислення себе
в нерозривній єдності з говірковим соціумом, постійну апеляцію до
колективного досвіду [Категории 2000: 76 – 77]: ну йак по'лоли о'це'ж^м /
тракто'р'іў не'було / у'брали ми зер'но / да'вайте по'лот' // нач'е ко'лис'
там бу'ли у'нас ка'пустн'а'ки по'над^м р'іч'койу // Прагнення апелювати
до колективного досвіду засвідчують приклади побудови висловлень, що
містять займенники *я / ми*, ужиті неузгоджено в семантичному плані,
відображаючи тим самим коливання мовця в доборі засобів висловлення,
автокорекції ним висловлення на користь займенника *ми* як більш
природного з точки зору діалектоносія: *а в'арм'іўу п'ішоў ў'соро'ковом
го'ду і ме'не / нас завез'ли аж на Дал'н'ій Вос'ток //*

Зазначений аспект функціональної семантики особового
займенника *ми*, на наш погляд, виявляє глибинні зв'язки з поняттям
діалектної картини світу, виступаючи одним із засобів її концептуалізації
на граматичному рівні. Адже, як відомо, поняття діалектної картини
світу охоплює „властиві діалектній системі фразеологічні та
синтагматичні ресурси, що дозволяють створювати усні та письмові
тексти” [Радченко 2004: 38].

Специфіку діалектного світосприйняття відображає також
присвійний займенник *наші*, який у діалектних оповідах набуває
функціонально наближеної до особового займенника *ми* інклюзивної
семантики. У літературному розмовному мовленні ця семантика
виявлена в широкому семантичному полі „свої – чужі” на позначення
спорідненості, доповнена актуалізованою в дискурсі когнітивно-оцінною

функцією [Синельникова 2008: 165 – 171]. Приклади висловлень монологічного мовлення досліджуваної говірки засвідчують властиві займеннику *наші* названі семантичні характеристики й у діалектному мовленні, де семантична опозиція „свої – чужі” як складова частина більш широкої опозиції „ми – вони” набуває особливої значущості в репрезентації колективності мислення діалектоносія: *а то д'ї наш і ж^м були // так оце п'їхотой йшли наш і / наш і йшли п'їхотой і т'ї //*

Позаопозитивне вживання займенників у висловленнях діалектних оповідей-спогадів створює односпрямоване функціональне навантаження особових займенників *я, ти, ви*, указівного займенника *цей*. Уживання займенника *я* у висловленнях діалектного наратива-спогаду безвідносно до інших суб'єктів-пронімінативів зосереджує увагу навколо особи самого оповідача. У текстовій тканині оповіді такий займенник *я* є: 1) маркером розвитку суто автобіографічної лінії при акціональних дієсловах-предикатах: *а виросла йя називалас' вулиця а Ри^жоука // йяк нач' нут' мене лоско' тат' / йя см' і йус' а на вес' клас // 2) маркером вияву світоглядних позицій оповідача, так званої „Я-аргументації” [Вербальные 2004: 151] при дієсловах-предикатах мовленнєво-мисленнєвої дії: *на верно по состо' йан' і йу по годи ч' і йя і знайу ч' ас' ник виби' райут' / а ци' бул' у оце ж до ц' ого дн' у // та йя ж^м думайу / шо шо це село таке велике? // позабувала йя йже йсе // За твердженням дослідників функціональної семантики особового займенника *я*, він як виразник суб'єкта мовлення обслуговує складний комплекс мовленнєвих операцій, забезпечує єдність та цілісність тексту, постаючи одним з провідних засобів побудови й підтримання дискурсивних зв'язків [Там само: 165].**

Особові займенники *ти, ви*, окрім уже розглянутих функціонально-семантичних параметрів, реалізують: а) фатичну, виключно контакто-встановлюючу функцію, що забезпечує збереження діалогічних зв'язків між оповідачем і слухачем у наративі: *ти ййздила коли небуд^м с' уди? // це ж^м ти п' ісл' а воїни у' ч' ілас' а // шо ж ти думайеш / прий' ж айут' і кажут' / давайте кл' у' ч' і од^м хати // б) функцію граматичного засобу відтворення прямої мови в наративному тексті: *ой мамоч' ки / откуда ти пойа вилас'?! // кажу / откуда / с' кладб' іш' а кажу / ч' ерез' к' ладб' іш' е б' ігла / та й кажу бестолку // ти / каже / бач' іла б^н / шо творило^с' а! // в) функцію засобу узагальненого представлення суб'єкта у висловленні: *і оце ти на ц' ій ос' нов' і пишеш то д' і док' лад^м йа' к' ійс' // йясно / шо д' вацит' ч' оло' в' ік і ти б' іл' а його сто раз^с об' ойдис' а / не то шо тепер он //* Позаопозитивно вжиті особові займенники в діалектних оповідах реалізують властиву їм текстову категорію інтерактивності.**

Указівному займеннику *цей* у текстах діалектних оповідей притаманна подвійність функціонального навантаження. Окрім традиційної ідентифікуючо-вказівної функції, він набуває в діалектних наративах невластивого йому навантаження оцінності. Висловлення з такими займенниками містять відтінок прихованого дещо зневажливого ставлення до об'єкта мовлення: *a|ga / a ц'а са|ма п'иш|ла о|це // той Ми|кита зам'іс|т'ітел' предс'і|дател'а / а цей із^с|току не|ви|лази|у // а ц'а спит' |і|спит' //*

Займенникова форма *воно* в діалектних оповідах-спогадах є однією з виразних рис розмовності. П. Дудик кваліфікує конструкції з цією формою як „поширені в розмовному мовленні, цілком органічні для нього, природні і структурно різнотипні” [Дудик 1973: 95]. Він визначає основними функціями займенника *воно* в мовленні нейтрально-вказівну, експресивно-оцінну та жанротвірну. Нейтрально-вказівною функцією зумовлені синтаксичні параметри його вживання – анафоричне співвіднесення з контекстуально наявним іменником-антецедентом, партикулятивний перехід у стан службового компонента висловлення. В експресивно-оцінному та жанротвірному плані конструкції із займенником *воно* створюють семантику негативної або позитивної оцінності, виявляють ознаки прийому інтимізації мовлення, створюють оповідну спокійно-розважливу манеру мовлення [Там само: 96 – 99].

У висловленнях діалектних оповідей-спогадів займенник *воно* виявлений переважно: 1) в анафоричній функції: а) з явищем родової неузгодженості щодо іменника-антецедента, який виражає переважно обмежене, неточне знання діалектоносієм предмета мовлення: *о|но не^н |не^н |ре^н |оформлено // там |видно і |прос|т'ейше / в'і|р'о|уку на|т'анут' і |шос' там об^н |в'і|кно / а са|м'і |ч'і|ре^н |з до|рогу і |о|но |ж^н на|т'а|гу|ют' / а |о|но |то |бомка|є по|ст'і|клу // на|зи|вали |про|пас|ни|ц'а |їх / на|зи|вали |мал'а|р'ї|я / |ўсе |о|но |од|не |ї|теж |було // ну |то|д'і |о|но |дес' і |з|никло // б) з дотриманням граматичної узгодженості щодо іменника-антецедента, зрозумілого з контексту оповіді: *ну |о|но [кладовище] ну |ї|ак |ста|р'і|ше? / од|но на|в'ер|но |о|но |те там |було |дл'а |тих |л'у|де|ї / а |це тут // 2) у партикулятивній підтримуючо-вказівній функції: |ї|ак |моло|тит' / |о|но |в'і|тер / |пи|л'а|ка |стра|ш|на! // |три |к|лас|них |к|ом|нат|и / |кор'і|дор / |у|ч'і|т'ел'с|ка / |д'і|р'ек|тора |ш|коли / |у|же |о|но |п'ї|атий |клас // |це |ж^н |о|но |ш'е |д'е|цтво |було //**

Експресивно-оцінної функції – відтінку дещо зневажливого ставлення – займенник *воно* набуває в позиції незалежного компонента в структурі висловлень типу *о|но по|ї|хало |ў|Кийів'і |по|бу|ло |дес'ат' ден' і |при|ї|хало і |р|обе до|ї|ар|койу //*

Займенник *воно* у функції службового компонента – частки – у діалектному мовленні виявляє факультативність, надлишковість у

структурно-семантичному оформленні діалектного висловлення й цим наближається до особливостей його вживання в літературному розмовному мовленні. У діалектному мовленні він є своєрідним маркером оповідної манери, орієнтованої на об'єктивний виклад.

Спостереження над уживанням особових, присвійних та вказівних займенників у зафіксованих діалектних оповідях-спогадах дозволяють зробити певні, попередні внаслідок обмеженого представлення в роботі діалектного наратива текстами лише однієї говірки, загальні висновки щодо їх текстотвірної ролі в діалектному монологічному мовленні. У текстах діалектних оповідей-спогадів вони виявляють передусім семантико-синтаксичну поліфункціональність, виражають переключення між граматичними категоріями визначеності / невизначеності, формуючи в такий спосіб граматику й семантику діалектного наратива. Поліфункціональність займенників зумовлює їх здатність координувати подання інформації в діалектній оповіді, завдяки чому текст діалектної оповіді завжди є структурно й семантично відкритим, діалогізованим (інтерактивним), фрагментарно-нарисовим і водночас розлогим. За допомогою займенників оповідач окреслює межі номінативного, аксіологічного та подієвого поля наратива-спогаду. У суто семантичному плані параметри функціонування займенників у текстах діалектних оповідей-спогадів доводять твердження дослідників про загальну властивість дискурсу-спогаду виражати семантику невизначеності [Синельникова 2008: 195].

Література

Валгина 2003 – Валгина Н. С. Теория текста : учеб. пособие / Н. С. Валгина. – М. : Изд-во „Логос”, 2003. – 280 с.; **Вербальные 2004** – Вербальные и невербальные опоры пространства межфразовых связей : кол. моногр. / отв. ред. Т. М. Николаева. – М. : Яз. славянской культуры, 2004. – 256 с. – (Studia philologica); **Гальперин 2004** – Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – 2-е изд. – М. : Эдиториал УРСС, 2004. – 144 с. – (Лингвистическое наследие XIX века); **Дудик 1973** – Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення: просте речення; еквіваленти речення / П. С. Дудик. – К. : Наук. думка, 1973. – 288 с.; **Китайгородская 1999** – Китайгородская М. В. Речь москвичей : коммуникативно-культурологический аспект / М. В. Китайгородская, Н. Н. Розанова. – М. : Изд-во „Русские словари”, 1999. – 396 с.; **Москальская 1981** – Москальская О. И. Грамматика текста : пособие по грамматике нем. яз. для ин-тов и фак. иностр. яз. / О. И. Москальская. – М. : Высш. шк., 1981. – 183 с.; **Матвійчук 2010** – Матвійчук Т. П. Займенникова реалізація текстових категорій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Т. П. Матвійчук. – К., 2010. – 21 с.; **Радченко 2004** – Радченко О. А. Диалектная картина мира как идиоэтнический феномен / О. А. Радченко, Н. А. Закуткина // Вопр.

языкознания. – 2004. – № 6. – С. 25 – 47. **Руснак 2003** – Руснак Н. Діалектний текст як об'єкт лінгвістичного дослідження / Наталія Руснак // Наук. вісн. Чернів. ун-ту. – 2003. – Вип. 170 –171: Слов'янська філологія. – С. 42 – 47. **Селиверстова 1988** – Селиверстова О. Н. Местоимение в языке и речи / О. Н. Селиверстова ; отв. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Наука, 1988. – 151 с.; **Синельникова 2008** – Синельникова Л. Н. Местоимение в дискурсе / Л. Н. Синельникова. – Луганск : [Б. и.], 2008. – 476 с.; **Проблемы функциональной грамматики 2000** – Проблемы функциональной грамматики : категории морфологии и синтаксиса в высказывании / Е. В. Андреева, А. В. Бондарко, М. Д. Воейкова и др. – СПб. : Изд-во „Наука”, 2000. – 346 с. **Ширяев 1982** – Ширяев Е. Н. Структура разговорного повествования / Е. Н. Ширяев // Русский язык : текст как целое и компоненты текста. – М. : Наука, 1982. – С. 106 – 121.

Литвинова Н. Б. Дискурсивна семантика займенників у текстовій структурі діалектної оповіді-спогаду

У статті розглянуто основні дискурсивні функції займенників у текстовій площині оповідей-спогадів східностепової говірки – фатичну, експресивно-оцінну, світоглядновідтворювальну, функції автохарактеристики, „Я-аргументації” – з погляду ексклюзивного / інклюзивного самоспіввіднесення оповідача з діалектномовним колективом, розкрито значний жанрово- і текстотвірний потенціал займенників у діалектному монологічному мовленні.

Ключові слова: дискурсивна семантика, займенник, поліфункціональність, висловлення, діалектна оповідь, оповідач.

Литвинова Н. Б. Дискурсивная семантика местоимений в текстовой структуре диалектного рассказа-воспоминания

В статье рассмотрены основные дискурсивные функции местоимений в текстовой проекции рассказов-воспоминаний восточностепного диалекта – фатическую, экспресивно-оценочную, мировоззренческую, функции автохарактеристики, „Я-аргументации” – с точки зрения эксклюзивного / инклюзивного самосоотношения рассказчика с диалектноязыковым коллективом, раскрыто значительный жанрово- и текстообразующий потенциал местоимений в диалектной речи.

Ключевые слова: дискурсивная семантика, местоимение, полифункциональность, высказывание, диалектный рассказ, рассказчик.

Lutvunova N. B. Discursive semantics of pronouns in the text structure of dialectal narrative-recollection

In the article the basic discursive functions of pronouns are considered in the text projection of Eaststeppe dialect's narratives-recollections – fatic,

expressively-evaluativ, worldvision, functions of autodescription, „self-argumentation” – from the point of view of exclusive / inclusive self-coordination of narrator with a dialectal collective. The considerable genre- and textual potential of pronouns is exposed in dialectal speech.

Key words: discursive semantics, pronoun, multifunctional aspect, utterance, dialectal narrative, narrator.

А. А. Сагаровський, А. І. Сєдих (Харків)

УДК 811.161.2'282.2

**РЕАЛІЗАЦІЯ СПОСОБІВ СЛОВОТВОРУ
В АНТРОПОГНОСТИЧНІЙ ЛЕКСИЦІ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ Й СХІДНОЇ СЛОБОЖАНЩИНИ**

Словотвірний аспект вивчення лексики діалекту є традиційним у діалектологічних дослідженнях української мови, оскільки словотворення – це основний засіб поповнення лексичного складу мови, у тому числі і її діалектів. Так, діалектним словотвором займалися Г. Аркушин (Західне Полісся), Т. Возний (Наддністрянщина), Л. Денисенко (Нижня Наддніпрянина), Л. Дика (полісько-середньонаддніпрянське порубіжжя), В. Захарків (бойківський діалект), Ю. Карпенко (надсянські говірки), І. Ковалик (наддністрянські говірки), В. Німчук (закарпатські говірки), З. Сікорська (південно-східне мовне порубіжжя), М. Яким (бойківський діалект) та ін.

Дослідження слобожанського діалекту (зокрема східно- й центральнслобожанських говірок) з погляду словотвору набуває особливої актуальності, оскільки він на сьогодні є недостатньо вивченим порівняно з говорами південно-західного й північного наріч.

Ми досліджуємо антропогностичну лексику, оскільки вона є важливим і кількісно значним складником будь-якої говірки (це пов'язано з антропоцентричним мисленням людини). Не є винятком і східно- й центральнслобожанські говірки. У майбутньому цей матеріал знадобиться для укладання можливого загальноукраїнського словника антропогностем, атласу дотичних говірних територій.

Якщо на сьогодні є принаймні одне серйозне дослідження з антропогностеміки Східної Слобожанщини (В. Лєснова), то в Центральній Слобожанщині цей шар лексики практично не вивчали. У монографії „Номінація людини та її рис у східнслобожанських українських говірках” В. Лєснова здійснила ономасіологічний та ареалогічний аналіз відповідного комплексу лексики Східної Слобожанщини, визначила провідні способи й засоби номінації, приділила увагу функціональному співвідношенню однослівної й багатослівної, первинної і вторинної номінації людини та її рис, подала лінгвогеографічну характеристику антропогностеміки [Лєснова 2004].

Метою нашої роботи є з'ясування деяких особливостей функціонування номенів, утворених різними способами, у центральнослобожанських і східнослобожанських говірках. Для аналізу взято антропогностеми з „Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини)” А. Сагаровського [ДСЦС(Х) 2010] та „Словника українських східнослобожанських говірок” [СУСГ 2002].

Заявлена мета передбачає розв'язання таких завдань: виявити антропогностеми у ДСЦС(Х) та СУСГ, з'ясувати особливості словотвору цих лексем, порівняти їх в аналізованих говірках.

Певну проблему для нашого дослідження становить те, що ці словники різні обсягом (ДСЦС(Х) містить більшу кількість матеріалу), а отже, у них різна кількість антропогностем: у ДСЦС(Х) А. Сагаровського близько 1800 слів із характеристикою людини, у СУСГ – близько 1000. Ми використовували також матеріали картотеки, зібрані в Центральній і Східній Слобожанщині.

Найменування є наслідком складних процесів і взаємозумовленості елементів різного характеру: мовного, гносеологічного, психологічного, логічного, семіологічного й ін. Акт номінації найтісніше пов'язаний із пізнанням людиною реального світу [Морфологічна 1976: 74]. Серед способів номінації розрізняють: афіксальні; запозичення іншомовних слів; переосмислення раніше відомих слів; основокладання; створення аналітичних найменувань.

Основою серед номінативних одиниць є слово, „пов'язане ономасіологічними стосунками з денотатом або денотативно-референтною ситуацією, що визначають його співвіднесеність із рядом предметів, подій, відношень між ними, і сигніфікатом (простим або складним поняттям), що визначає співвіднесеність слова з рядом логічних категорій” [Способы 1982: 51].

Номінативну функцію можуть виконувати також і словосполучення. Дослідження показує, що для говірок Східної Слобожанщини „характерною є кількісна перевага атрибутивних сполучень слів над суфіксальними іменниками” [Леснова 1999: 75] (*бабський ополоник* [СУСГ 2002: 19], *білі цигани* [СУСГ 2002: 26], *водошник несусвітній*, *гярний як просуренок*, *глиста в томаті*, *непросипенний п'яниця*, *репана робітниця* [СУСГ 2002: 182], *чудо в лаптях* [СУСГ 2002: 224] тощо). У Центральній Слобожанщині ці утворення теж є функціонально активними (*бабський ополоник*; *беньки вилуплювать*; *водошник несусвітній*; *глиста в томаті*; *зойжений з ума*; *морда на двох шита*; *непросипенний п'яниця*; *хоч картошку сади* [ДСЦС(Х) 2010] тощо). Як бачимо, на обох територіях є багато спільних словосполучень.

В аналізованій групі лексики поширеними в Східній і Центральній Слобожанщині є суфіксальні іменникові та прикметникові утворення, хоча продуктивність окремих словотвірних формантів різна.

Серед спільних для обох територій найуживаніших суфіксів для іменників виділяємо такі:

-л-: *базікало, бовкало, звякало, зюзюкало, зюзяло, мацькало, мо́няло, нюнькало, ню́няло* й ін. у Центр. Слоб.; *брехло́, дьо́ргало, недба́йло, чу́хало* й ін. у Сх. Слоб. – це іменники спільного роду;

-к-: *балаболка, ба́луванка, вертикру́тка, вреді́телька, жорстя́нка, здіва́телька, ідо́лка, мудодзвонка* й ін. у Центр. Слоб.; *глушко́, дурко́, кривко́, лиско́, прядко́, страшко́* й ін. у Сх. Слоб. – як свідчать наведені приклади, на Центральній Слобожанщині суфікс **-к-** наявний здебільшого в іменниках жіночого роду, утворених від аналогічних іменників чоловічого роду (наприклад, *вертикру́т – вертикру́тка, вреді́тель – вреді́телька, ідол – ідо́лка*); на Східній Слобожанщині цим суфіксом утворено переважно іменники середнього роду;

-иц(я): *баловни́ця, вісови́ця, вре́дниця, здіва́тельниця, ка́мініця, кладови́ця, мото́ліжниця, моше́нниця* й ін. у Центр. Слоб.; *дбайли́виця, капри́зниця, краса́виця, підсту́пниця, розу́мниця* й ін. у Сх. Слоб. – усі зафіксовані слова є іменниками жіночого роду на позначення рис характеру, соціального стану, роду занять;

-ун: *балаку́н, бовку́н, болту́н, лепету́н, лесту́н* й ін. у Центр. Слоб.; *веселу́н, горбу́н, добру́н, криву́н, сморку́н* й ін. у Сх. Слоб.;

-ух(а): *балаку́ха, белько́туха, болту́ха, лесту́ха* й ін. у Центр. Слоб.; *веселу́ха, гладу́ха, товсту́ха, удаву́ха, хитру́ха, чепуру́ха* тощо у Сх. Слоб.;

-и(а): *бібліотека́рьша, вітіріна́рьша, ліка́рьша, обте́карьша*, й ін. у Центр. Слоб.; *опіку́ниша* у Сх. Слоб. – у цій підгрупі маємо лише іменники жіночого роду на позначення роду занять чи соціального стану (наприклад, *обте́карьша* – 1. Жінка, яка працює в аптеці; 2. Дружина аптекаря);

-ак(а), -ак: *бовкуня́ка, бося́к, идо́ляка, коверзуня́ка*, й ін. у Центр. Слоб.; *добря́к, гордя́к, здорова́к, куца́к, хитря́к* тощо у Сх. Слоб.;

-ушк(а): *коверзу́шка, лесту́шка, мовчу́шка* й ін. у Центр. Слоб.; *короту́шка* у Сх. Слоб.;

-ець: *лизуне́ць, неслух'я́нець* і т. ін. у Центр. Слоб.; *гугня́вець, задрипа́нець, ліниве́ць, оре́ць, сліпе́ць* й ін. у Сх. Слоб.;

-ник: *баловни́к, вре́дник* тощо у Центр. Слоб.; *вредни́к, діжни́к, капри́зник, лука́вник, підло́тник* й ін. у Сх. Слоб.;

-чик: *коверзу́нчик, лесту́нчик, обідчи́к* й ін. у Центр. Слоб.; *обідчи́к, розтра́тчик* у Сх. Слоб.;

-уґ(а): *босячу́ґа, нахалу́ґа* й ін. у Центр. Слоб.; *ворю́ґа, жмотю́ґа* у Сх. Слоб.;

-ар': *бібліотека́рь, бубна́рь, ло́дарь* й ін. у Центр. Слоб.; *глуха́рь, даха́рь, кушина́рь, свина́рь* тощо у Сх. Слоб.;

-ур(а): *нахалу́ра* в Центр. Слоб.; *замазу́ра* у Сх. Слоб.;

-ік: *брати́к* у Центр. Слоб.; *бра́тік, ду́рік* у Сх. Слоб.;

Найуживаніші спільні суфікси для прикметників:

-уват-: *башкува́тий, витребенькува́тий, макулува́тий, маслакува́тий, медвідькува́тий* тощо в Центр. Слоб.; *ворува́тий, задиракува́тий, присліпкува́тий, тумкува́тий* та ін. у Сх. Слоб.;

-н-: *вредний, мнительний, неслух'яний, обідний* й ін. у Центр. Слоб.; *беззабо́тний, больний, немочний, остогидний* тощо в Сх. Слоб.;

-лив-: *болтливий* у Центр. Слоб.; *брезгливий, ненаїдливий, стидливий* й ін. у Сх. Слоб.

Огляд матеріалів наших досліджень свідчать, що є ще деякі спільні для обох територій, але рідковживані суфікси: **-аг(а)** (*воряга*); **-айк(а)** (*молода́йка*); **-ачк(а)** (*товстя́чка*); **-дз(я)** (*кривундзя́*); **-ж-** (*кривунжа́*); **-ел(я)** (*ногеля́*); **-ель-** (*вредитель, здіватель* й ін.); **-ер(я)** (*глухеря́*); **-ех(а)** (*довбеха́*); **-ич** (*прядич*); **-івник** (*грибівник*); нульовий суфікс (*безрук*), **-об(а)** (*жадоба́*); **-ут(а)** (*батю́та*); **-уль** (*носу́ль*); **-ч(а)** (*кривунча́*).

Щодо запозичених слів, то в Центральній Слобожанщині їх уживають набагато рідше, ніж у Східній Слобожанщині, якщо вірити укладачам словників цих територій. У ДСЦС(Х) таких слів зовсім небагато (наприклад, *де́душка, дед* (фонетичне запозичення) – дід, батьків або материн батько [ДСЦС(Х) 2010], *мада́ма, мамзеля́* – вередлива дівчина, жінка [ДСЦС(Х) 2010]). У словнику східнослобожанських говірок їх більше: *вніма́тельний* [СУСГ 2002: 43], *воспіта́тель* [СУСГ 2002: 47], *вса́дник* [СУСГ 2002: 47], *вспільчивий* [СУСГ 2002: 48], *єздо́к* [СУСГ 2002: 73], *зрачо́к* [СУСГ 2002: 88], *медлітельний* [СУСГ 2002: 126], *непосе́да* [СУСГ 2002: 142] та ін. Як бачимо, це запозичення з російської мови. Їх часте вживання зумовлене тісним контактом з російськими говірками внаслідок близького сусідства територій Східної Слобожанщини й Росії.

Способом основоскладання утворено небагато слів (*вертихво́ст, дуропльо́т, легкобі́тний* [ДСЦС(Х) 2010] та ін.); *губошльо́п* [СУСГ 2002: 60], *длінноно́гий* [СУСГ 2002: 67], *довгоно́сик* [СУСГ 2002: 68], *жовтоклю́вик* [СУСГ 2002: 77], *кругломорди́й* [СУСГ 2002: 110], *самопра́вниця* [СУСГ 2002: 188]).

Щодо переосмислення раніше відомих слів, то вторинні номени трапляються в східно- й центральнослобожанських говірках доволі часто. Це пов'язано з тим, що первинні процеси номінації в сучасних мовах (у літературному варіанті та в діалектах) представлено рідко (наприклад, у комерційній номінації). Номінативний інвентар мови поповнюється переважно через запозичення або вторинну номінацію – використання в акті називання відомої одиниці як імені для нового позначення. Результати вторинної номінації сприймаються як довільні морфологічним складом або значенням. Способи вторинної номінації розрізняються залежно від мовленнєвих засобів, які використовують під час створення нових імен, також від характеру співвідношення „ім'я – реальність”. В основі всіх видів цього способу називання лежить

асоціативний характер людського мислення. В актах вторинної номінації встановлюються асоціації за подібністю або за суміжністю між деякими властивостями елементів позамовного ряду та властивостями нового позначуваного. Асоціативні ознаки, актуалізовані в процесі переосмислення, можуть відповідати: 1) компонентам переосмислюваного значення; 2) смисловим ознакам, які, не входячи до складу дистинктивних атрибутів значення, співвідносяться з фоновим знанням носіїв мови про цю реалію або про внутрішню форму значення. Переосмислення значень у процесах вторинної номінації проходить відповідно до логічної форми тропів (метафори, метонімії) і функціонального перенесення [Способы 1982: 154].

Ось деякі приклади вторинної номінації в аналізованих говірках: *ара́п* – негр [ВТСУМ 2005: 38]; дуже брудна й неохайна людина [ДСЦС(Х) 2010]; *балабо́н* – брязкальце, бубо́нець [ВТСУМ 2005: 57], базікувата людина [ДСЦС(Х) 2010]; *бараба́н* – ударний музичний інструмент, що має форму широкого порожнього циліндра, обидва отвори якого затягнені шкірою, пластиком, астролоном [ВТСУМ 2005: 61]; голова [ДСЦС(Х) 2010]; *ду́б* – дерево [ВТСУМ 2005: 330]; фразеологізована одиниця зі значенням ‘дурень’ [ДСЦС(Х) 2010]; *во́бла* – невелика промислова риба Каспію та Аралу, різновид плітки [ВТСУМ 2005: 196]; дуже худа людина [СУСГ 2002: 43]; *інди́к* – великий свійський птах родини фазанових, якого вирощують на м'ясо; самець індички; індійський півень [ВТСУМ 2005: 496]; людина, яка має сердитий вигляд, незадоволене обличчя тощо [СУСГ 2002: 89].

Проаналізувавши реалізацію способів словотвору антропогноstem у Центральній і Східній Слобожанщині, доходимо висновку, що вони мають дуже подібний вияв на обох територіях (що зумовлено схожістю обстежуваних говірок). Особливо це видно на прикладі таких найбільш поширених способів номінації людини, як словосполучення й афіксальний спосіб. Дослідивши запозичені слова, ми встановили, що в говірках Східної Слобожанщини більше російських слів, ніж у говірках Центральної Слобожанщини.

Література

ВТСУМ 2005 – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. – Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.; **ДСЦС(Х) 2010** – Картотека Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини) / авт.-уклад. Сагаровський А. – Х. : Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна (машинопис), 2010. – 30000 один.; **Лєсно́ва 1999** – Лєсно́ва В. Номінація людини та її рис у східнослобожанських українських говірках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / В. Лєсно́ва. – Запоріжжя, 1999. – 21 с.; **Лєсно́ва 2004** – Лєсно́ва В. В. Номінація рис людини в українських східно-слобожанських говірках : монографія / В. В. Лєсно́ва.

– Луганськ : Альма-матер, 2004. – 193 с.; **Морфологічна 1976** – Морфологічна будова сучасної української мови / кол. авт. – К. : Наук. думка, 1976. – 208 с.; **Способы 1982** – Способы номинации в современном русском языке / кол. авт. – М. : Наука, 1982. – 296 с.; **СУСГ 2002** – Словник українських східнослобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. – Луганськ, 2002. – 234 с.

Сагаровський А. А., Сєдих А. І. Реалізація способів словотвору в антропогностичній лексиці Центральної й Східної Слобожанщини

У статті проаналізовано реалізацію способів словотворення антропогностичної лексики Центральної й Східної Слобожанщини. Узято до уваги дві основні лексикографічні роботи з цих мовленнєвих територій, на підставі порівняння яких виявлено значну подібність у реалізації способів номінації людини, спільність словотворчих афіксів, різну частоту вживання запозичених слів.

Ключові слова: антропогностична лексика, Східна Слобожанщина, Центральна Слобожанщина, спосіб словотвору.

Сагаровский А. А., Седых А. И. Реализация способов словообразования в антропогностической лексике Центральной и Восточной Слобожанщины

В статье анализируется реализация способов словообразования антропогностической лексики Центральной и Восточной Слобожанщины. Принимаются во внимание две основные лексикографические работы из этих языковых территорий, на основании сравнения которых выявлена значительная схожесть в реализации способов номинации человека, общность словообразующих аффиксов, разная частота употребления заимствованных слов.

Ключевые слова: антропогностическая лексика, Восточная Слобожанщина, Центральная Слобожанщина, способ словообразования.

Sagarovski A. A., Syedyh A. I. Realization of methods of word-formation in anropognostics lexic of Central and East Slobozhanschyna

Realization of methods of word-formation of anropognostics lexic of Central and East Slobozhanschyna turns out in the article and compared. Taken into account two basic lexicographic works from these language territories, on the basis of comparison of which large likeness is educed in realization of certain characters of nomination of man, community of certain word-formations affixes, different frequency of loan-words.

Key words: anropognostics lexic, East Slobozhanschyna, Central Slobozhanschyna, method of word-formation.

Р. Л. Сердега (Харків)

УДК 811.161.2'282

**НАЗВИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗНАРЯДЬ
У ГОВІРКАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ СЛОБОЖАНЩИНИ**

Сільськогосподарська техніка займає дещо особливе місце серед інших ділянок матеріальної культури як один з елементів продуктивних сил, розвиток яких веде до перебудови всього суспільного ладу. Традиційні аграрні знаряддя відбивають і національну специфіку народів, їх взаємозв'язки й культурно-побутові взаємовпливи, що робить вивчення назв сільськогосподарських реалій, зокрема знарядь праці, не менш важливим в етнографічному й лінгвістичному планах.

З середини ХІХ століття українські вчені (О. Афанасьєв-Чужбинський, В. Павлович, О. Русов, В. Василенко та ін.) починають виявляти інтерес до традиційних сільськогосподарських занять як одної з ділянок матеріальної культури. Не згасає він і в сучасних етнографів та лінгвістів.

В історико-етнографічному плані загалом розглядали аграрну культуру України О. Бежкович, І. Бойко, В. Горленко, О. Куницький. Значне місце зайняв матеріал про українські знаряддя рільництва в класичній праці Д. Зеленіна „Русская соха и её виды”, присвяченій власне вивченню орних знарядь і їх назв у всіх східних слов'ян. Слід згадати й працю відомого етнографа Ф. Вовка „Этнографические особенности украинского народа”, у якій він, подаючи всебічний опис українців, спробував узагальнити й відомості про традиційну землеробську техніку в межах усїєї країни. Заслуговують також на увагу різні топографічні описи, які тією або іншою мірою містять інформацію про традиційне господарювання, зокрема „Черниговскаго нам стничества топографическое описание съ краткимъ географическимъ и историческимъ описаниемъ Малыя Россіи” О. Шафонського, описи Харківського намісництва кінця ХVІІІ ст. Деякі відомості про матеріальну (зокрема й аграрну) та духовну культуру Слобожанщини можна знайти в таких працях, як „Говор слободы Алексеевки Старобельского уезда Харьковской губернии” (1894) О. Ветухова, певну інформацію знаходимо й у праці К. Михальчука „Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины” (Труды этнографическо-статистической экспедиции в западнорусский край: Материалы и исследования. – Т. 7. – Спб., 1877. – С. 341 – 608 (Записи із села Липці поблизу Харкова), у роботі М. Сумцова „Слобожане. Історико-етнографічна розвідка” (1918), у виданому В. Івановим збірнику „Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края” (1843), у книзі П. Іванова „Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда Харьковской губернии” (1907) та ін.

Власне лінгвістичне вивчення місцевих назв сільськогосподарських реалій має досить тривалу історію, але найінтенсивніше воно здійснюється в післявоєнний період, коли з'являється чимала кількість мовознавчих праць, присвячених і загальним питанням української діалектної лексики, і її окремим тематичним та лексико-семантичним групам. Найбільш дослідженою сьогодні є сільськогосподарська лексика Полісся [Выгонная 1968: 93 –130; Никончук 1985: 96 – 154], відносно непогано представлений закарпатський ареал [Дзендзелівський, 1960: 33 – 97], на належному рівні висвітлено й назви сільськогосподарських знарядь західностепових говірок [Гриценко, 1984: 115 – 117]. Центральнослобожанська мовленнєва територія цим фрагментом системи представлена відносно слабо, незважаючи на те, що відповідний лексико-семантичний сегмент є, мабуть, чи не найбагатшим, оскільки сільськогосподарська діяльність людності зазначеного краю була й залишається найосновнішою.

Завданням статті є визначення складу та структурної організації лексики на позначення сільськогосподарських знарядь.

Матеріалом для неї послужили власні польові записи, здійснені впродовж 2001 – 2006 років у 50 населених пунктах Центральної Слобожанщини.

У сільському господарстві, зокрема в знаряддях аграрного виробництва, є численні реалії, які не еволюціювали протягом тривалого часу. Але в певний період розвитку цієї галузі вони замінені новими реаліями, технічно досконалішими, переконструйованими. Так сталося й на території Харківщини внаслідок докорінного перевороту в сільському виробництві – запровадженням нових форм господарювання, механізацією, появою нової техніки. Через те й численні найменування сільськогосподарського реманенту не набули паралелей і відпали. Замість них увійшли в ужиток нові, не пов'язані з попередньою традицією називання, такі, що виникли як предмети сучасної досконалішої техніки. Має велике значення й те, що більшість старих назв були також стійкими протягом тривалого попереднього розвитку. Усе це створило своєрідний стан лексики в цій галузі. Традиційна система найменувань сільськогосподарського реманенту ще існує у вигляді живих фактів сучасного мовлення, проте її зрушення виразно усвідомлюється мовцями, оскільки поряд з нею існує також нова, інша система.

Звичайно, основні традиційні найменування знарядь сільськогосподарського виробництва й досі активно функціонують на всій території Харківщини. Вони залишаються загальновідомими й загальноживаними, наприклад, *плуг*, *лопáта*, *косá*, *віла*, *серп*, хоча, зауважимо, що сфера їх ужитку дещо звужена, оскільки ця лексика широко репрезентована переважно в мовленні тих людей, які мають безпосередній стосунок до сільськогосподарських трудових процесів і

пов'язаних з ними дій, відповідно, і до знарядь праці, якими їх виконують. Поряд з традиційними назвами сільськогосподарського реманенту функціонують і сучасні найменування, які ввійшли в побут мовців відносно недавно, у зв'язку з розвитком аграрного виробництва й появою нової, досконалішої техніки: *тра́ктор, тра́ктор, комба́йн, кул'т'ива́тор, кул'т'ива́тор, молотáрка, молот'íлка, в'íйалка, жнивáрка, жáтка, косáрка, лобогр'íйка, лобогр'éйка, снопов'язка, с'íйалка, с'íва́лка* й ін. Більша частина цих номенів збігається з літературно-нормативною системою, проте є й певні відмінності, зокрема поряд з українськими літературномовними назвами *молотáрка, жнивáрка, косáрка* вживаються російськомовні форми – *молот'íлка, жáтка, кос'íлка*. Є й відмінності на фонетичному рівні: *кул'т'ива́тор, лобогр'éйка, тра́ктор*.

У говірках Центральної Слобожанщини лексично виражена детальна сегментація переважної більшості знарядь праці, зокрема частин коси: „держак коси” – *к'іс':á* (майже в усіх обстежених пунктах), *к'ісцé* (Зарічанка й Солоницівка Дергачівського району, Старий Мерчик, Черемушна та Яблунівка Валківського району, Олександрівка Золочівського), *кос'йó* (Мала Комишуваха Ізюмського району); „ручка на кісці” – *ру́чка* (в усіх обстежених пунктах), *габéлок* (Шестакове Вовчанського), *к'іс'ц'á* (Олександрівка Золочівського району), „металевий обручик, за допомогою якого коса скріплюється з кіссям” – *напéрсток* (Мала Комишуваха Ізюмського, Старий Мерчик, Черемушна та Яблунівка Валківського району, Токарівка Дворічанського, Слобідка Краснокутського району, Нова Іванівка Лозівського, Шляхове Коломацького району), *кол'цó* (Зарічанка й Солоницівка Дергачівського, Мирне Краснокутського району, Костянтівка Зміївського, Шестакове Вовчанського району, Новоолександрівка Сахновщинського, Федорівка Великобурлуцького району), *к'іл'цé* (Сосонівка Нововодолазького), *пéрстен'* (Шевченкове Шевченківського), *обру́чик* (Першотравневе Богодухівського району), *обру́ч* (Губарівка Богодухівського), *ру́нка* (Олександрівка Золочівського району); „клинок, за допомогою якого кріпиться коса на кісці” – *клинóк* (майже в усіх обстежених пунктах), *клинéц'* (Токарівка Дворічанського району, Костянтівка Зміївського, Старий Мерчик Валківського району, Слобідка Краснокутського, Губарівка Богодухівського району, Нова Іванівка Лозівського), *клин* (Шестакове Вовчанського району, Новоолександрівка Сахновщинського, Нова Іванівка Лозівського району, Шляхове Коломацького), *клинчик* (Першотравневе Богодухівського, Черемушна та Яблунівка Валківського району, Костянтівка Зміївського району, Петрівське Вовчанського), *пáсклин* (Рогозянка Великобурлуцького району), *пáклин* (Нововербівка Красноградського), *у́в'яз'* (Наталіне Красноградського району); „середня частина коси” – *полотнó* (в усіх обстежених пунктах), *косá* (Губарівка Богодухівського, Федорівка Великобурлуцького району), *ведúшча части́на* (Сосонівка Нововодолазького), *р'íжуча части́на* (Олександрівка

Золочівського району); „передня звужена частина коси” – *носóк* (в усіх обстежених пунктах), *нос* (Шляхове Коломацького), *звúжене полотни́ще* (Губарівка Богодухівського); „задня потовщена частина коси” — *пйáтка* (майже в усіх обстежених пунктах), *п'áтка* (Сосонівка Нововодолазького району, Олександрівка Золочівського), *пйатá* (Губарівка Богодухівського, Новоолександрівка Сахновщинського району), *п'атá* (Новоолександрівка Сахновщинського); „гострий край полотна” – *лéзо* (майже в усіх обстежених пунктах), *жáло* (Петрівське й Шестакове Вовчанського району, Зарічанка й Солоницівка Дергачівського, Першотравневе Богодухівського району, Черемушна та Яблунівка Валківського, Нова Іванівка Лозівського району), *л'éзв'ййá* (Мирне Краснокутського); „верхній потовщений край полотна” – *прут* (майже в усіх обстежених пунктах), *спíнка* (Мала Комишуваха Ізюмського району, Шевченкове Шевченківського, Старий Мерчик Валківського району, Олександрівка Золочівського); *загíн* (Сосонівка Нововодолазького району), *зáчин* (Токарівка Дворічанського), *косá* (Губарівка Богодухівського району), *ребрó* (Нова Іванівка Лозівського).

Розгалужену семантичну структуру мають лексеми „ручка” і „держак”, яким не властива однозначна закріпленість номена за денотатом. Реалізація цієї моделі в центральнослобожанських говорах дає підстави вбачати причину відмінного розподілу між різними лексемами в дії двох конкурентних тенденцій: генералізації й диференціації, кожна з яких має свої межі виявлення. Якщо при диференціації виявляється однозначна закріпленість лексеми за реалією (причому основою-мотиватом є назва самого знаряддя – *ц'ín-ц'íníлно, ципíлно; косá-к'іс':á, к'ісцé, кос'йó*), то при генералізації виявляється конкуренція опорних лексем. Генералізацію може стримувати опорна конкурентна лексема як репрезентант іншого складника цієї ж реалії, наприклад, серед назв деталей коси відзначено лексему „ручка”, що виключає можливість використання цього слова при номінації держака коси. Відомий діалектолог П. Гриценко до слів, для яких характерна однозначна закріпленість за реалією, зараховує й лексему „граблище” (держак граблів) [Гриценко, 1984:50]. Зауважимо, що в центральнослобожанських говірках вона використовується й на позначення частини граблів, на якій кріпляться зуби.

Узагалі кількість найменувань знарядь праці в досліджуваних говірках більша від кількості самих реалій. Така невідповідність породжена тривалим збереженням у мовленнєвій практиці номенів зниклих реалій, які належали цьому ж колу речей. Тому до опозиції лексем на позначення синхронно співвідносних реалій (наприклад, для називання одного й того ж знаряддя в селі Петрівському Вовчанського району як абсолютно рівнозначні використовуються номени *сапá, сáпка, сапáчка, т'áпка*) додається опозиція часово маркованих елементів, зокрема на позначення держака вил

у тому ж населеному пункті вживають дві назви – *держак* (сучасна) і *навіл'ник* (архаїзм, який пригадують лише деякі старі жителі цього села). Крім того, значна кількість лексем у сфері сільськогосподарських знарядь перейшла до розряду архаїзмів через те, що зникли з ужитку самі реалії, які ними позначались. Так, давно вийшли з активного господарського вжитку такі реалії, як соха й рало, оскільки вони перестали використовуватися селянами через появу досконалішого знаряддя, а саме плуга. Проте, відзначимо, що традиційні найменування сільськогосподарських знарядь праці в переважній своїй більшості збереглися до нашого часу й продовжують активно функціонувати в живому мовленні.

Таким чином, на позначення основного набору сільськогосподарського реманенту в досліджуваних говірках використовують переважно загальноживані найменування, зазвичай, спільнослов'янського походження, які вживаються в мовленні людей усіх поколінь і професій, хоча серед новіших назв наявна певна кількість запозичень з інших мов, наприклад, з англійської – комбайн, трактор; культиватор (від латинського *cultivo* – обробляю) тощо.

Література

Выгонная 1968 – Выгонная Л. Т. Полесская земледельческая терминология / Л. Т. Выгонная // Лексика Полесья. – М. : Наука, 1968. – С. 93 – 130; **Гриценко 1984** – Гриценко П. Ю. Моделирование системы диалектной лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1984. – 227 с.; **Гриценко 1977** – Гриценко П. Ю. Назви сільськогосподарських знарядь у говірках південної Одещини / П. Ю. Гриценко // Тези доп. XIV Респ. діалект. нар. – К., 1977. – С. 115 – 117; **Дзензелівський 1960** – Дзензелівський Й. О. Сільськогосподарська лексика говорів Закарпаття (лексика, пов'язана з обробіткою землі, вирощуванням сільськогосподарських культур та збором урожаю) / Й. О. Дзензелівський // *Studia Slavica Hung.* – Budapest. – 1960. – Т. X. – S. 33 – 97; **Никончук 1985** – Никончук М. В. Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся / М. В. Никончук. – К. : Наук. думка, 1985. – 312 с.

Сердега Р. Л. Назви сільськогосподарських знарядь у говірках Центральної Слобожанщини

У статті на матеріалі центральнослобожанських говірок розглянуто назви сільськогосподарських знарядь праці. Установлено, що на позначення основного набору сільськогосподарського реманенту в досліджуваних говірках використовують переважно загальноживані найменування, зазвичай, спільнослов'янського походження, які вживаються в мовленні людей усіх поколінь і професій. Відзначено, що кількість найменувань знарядь праці в досліджуваних говірках більша від

кількості самих реалій. Це пов'язано з тим, що до опозиції лексем на позначення синхронно співвідносних реалій додається опозиція часово маркованих елементів.

Ключові слова: назви сільськогосподарських знарядь, лексема, загальноживана назва, діалектна лексика, семантична структура.

Сердега Р. Л. Названия сельскохозяйственных орудий в говорах Центральной Слобожанщины

В статье на материале центральнослобожанских говоров рассматриваются названия сельскохозяйственных орудий труда. Установлено, что для обозначения основного набора сельскохозяйственного инвентаря в исследуемых говорах используют преимущественно общеупотребительные наименования, как правило, общеславянского происхождения, которые употребляются в речи людей всех и поколений и профессий. Отмечено, что количество названий орудий труда в исследуемых говорах больше количества самих реалий. Это связано с тем, что к оппозиции лексем, обозначающих синхронно соотносительные реалии, присоединяется оппозиция архаических лексических элементов.

Ключевые слова: названия сельскохозяйственных орудий труда, лексема, общеупотребительное название, диалектная лексика, семантическая структура.

Serdega R. L. Names of agricultural tools in Central Slobozhanshchyna dialects

The present paper deals with the names of agricultural tools on the basis of central Slobozhanshchyna dialects. It was established that to define main set of agricultural tools in the studied dialects mostly commonly used names as a rule can be found in speech of people of all ages and all professions. It is underlined that the amount of tools names in the studied dialects contains a lot of realias. It is due to lexemes opposition that determines synchronously relative realias the opposition of archaic lexical elements.

Key words: names of agricultural tools, lexeme, commonly used names, dialect vocabulary, and semantic structure.

А. О. Скорофатова (Луганськ)

УДК 811.161.2'373

**СТАН РЕГІОНАЛЬНОГО ЛІНГВОГЕОГРАФІЧНОГО ВИВЧЕННЯ
ФІТОНОМЕНІВ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ**

Українська лінгвогеографія переживає стан розвитку. Проблеми лінгвогеографії були предметом дослідження в працях Ф. Жилка, П. Гриценка, Г. Мартинової, К. Глуховцевої, І. Сабадоша, В. Михайленка, Р. Омельковець та ін. Здобутки лінгвогеографії значні, однак усе це не лише спонукає до осмислення й обробки того значного за обсягом та евристичним потенціалом діалектного матеріалу, який нагромаджено науковими колективами та окремими здобувачами, а й до перевірки отриманих результатів з допомогою нових лінгвогеографічних праць, уточнення й удокладнення висновків. Отже, актуальність лінгвогеографічних досліджень беззаперечна.

Мета статті – проаналізувати стан регіонального лінгвогеографічного вивчення фітономів в українському мовознавстві та окреслити його подальші перспективи.

Першою українською лінгвістичною картою, що стосується рослинної лексики, була карта, присвячена назвам картоплі в 62 українських говірках бойківського говору, уміщена в праці М. Парипи „З географії бойківських слів” [Парипа 1938]. Першою спробою системного лінгвогеографічного вивчення лексики на матеріалі західної частини українсько-білоруського Полісся була праця Й. Тарнацького „Studia porównawcze nad geografią wyrazów: Polesie – Mazowsze” [Tarnacki 1939], що вмістила 185 карт, з яких 22 присвячено ботанічній лексиці, зокрема на 9 картах скартографовано назви окремих рослин.

У „Карпатском диалектологическом атласе” відображено матеріал південно-західних говорів від Дністра (бойківські, закарпатські, покутсько-буковинські, гуцульські та частина наддністрянських говірок на території Львівської, Чернівецької, Закарпатської, Івано-Франківської областей) [КДА 1987: 27]. Серед карт, зібраних в Атласі, 39 – лексичні (від значення до слова), 33 – семантичні (від слова до значення), 138 – карти на поширення слова, а також карти на поширення слова в певному значенні, 2 – структурні, на яких показано співвідношення значень двох (кількох) однокореневих лексем, що одночасно функціонують в одній частковій діалектній системі [Там само: 30]. Назви об’єктів флори представлено на 19 картах Атласу, зокрема чотирьох лексичних (кк. 36, 39, 40, 46), трьох семантичних (кк. 35, 45, 167), 11 картах на поширення слів (кк. 33, 37, 38, 41 – 44, 166, 168 – 170) та одній структурній (к. 32).

„Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (лексика)” Й. Дзендзелівського відображає діалектний матеріал, зібраний у 212 пп. Закарпатської області, та містить три групи карт: допоміжні (2), карти мовних явищ (120), зведені (10) [ЛАЗ 1958 –

1993: 6]. Карти в Атласі розміщено тематично (усього 22 тематичні групи). У тематичній групі „Назви тварин і рослин” уміщено 10 карт, присвячених флоролексемам (кк. 5, 6, 71 – 78); за типом усі ці карти лексичні. Слушним в Атласі є встановлення протиставлення першого (за коренем), другого (за словотвірними формантами та граматичними показниками) і третього ступенів (за фонетичним оформленням), але систему позначок, штрихувань та просвітів вважаємо занадто складною. Доцільно було б розмежувати словотвірні та граматичні варіанти, а фонетичні – винести в коментарі.

В „Атласі української мови”, зокрема в III томі „Слобожанщина. Донеччина. Нижня Наддніпрянина” всього 17 карт із 144 присвячено фітономам (кк. 1, 9, 14, 24, 25, 28, 29, 36, 37, 48, 94, 101 – 105, 133) [АУМ 1984].

К. Глуховцева, зробивши повторні записи на початку XXI ст. за „Програмою для збирання матеріалів до діалектологічного Атласу української мови” в 57 пп. Луганської області, відобразила результати дослідження в монографії „Динаміка українських східнослобожанських говірок” [Глуховцева 2005], у якій 20 карт із 150 присвячено рослинній лексиці у зв’язку з фонетичним, морфологічним та семантичним її варіюванням. Новаторство К. Глуховцевої полягає в поліхронності лінгвогеографічного представлення діалектних явищ.

Мережа „Атласу ботанічної лексики української мови” І. Сабадоша [Сабадош 1999] налічує 120 пп. На лінгвістичних картах Атласу вперше в українському мовознавстві картографовано ботанічні номени з усієї національної території України. Атлас І. В. Сабадоша суттєво доповнює АУМ у його ботанічній частині.

Ботанічну лексику представлено також в „Общеславянском лингвистическом атласе” [ОСЛА 2000], „Общекарпатском диалектологическом атласе” [ОКДА 1993], „Лексичному атласі правобережного Полісся” М. Никончука [Никончук 1994], „Атласі українських говорів Східної Словаччини” [Латта 1991], „Atlas gwar bojkowskich” Я. Рієра [Rieger 1981 – 1991] та ін.

Назви рослин у степових говірках уперше представлено в „Атласе ботанической лексики степных говорів Николаевской области” Л. Москаленко, де вміщено 105 картосхем з легендами до них (мережа Атласу – 264 пп.) [Москаленко 1992: 217 – 338], а фітономени закарпатських говірок уперше картографовано в додатках до дисертації О. Миголинець „Ботанічна лексика українських говорів Закарпатської області” (198 атомарних і 16 зведених карт; мережа – 150 пп.) [Миголинець 1996].

Окремо виділяємо „Атлас західнополіських назв лікарських рослин” Р. Омельковець [Омельковець 2003], який став першою спробою картографування народних найменувань фонівих (найбільш характерних для певної території) рослин Західного Полісся. Мережа Атласу – 177 пп.

Західного Полісся. Атлас налічує 70 карт, серед них кілька підсумкових, на яких подано спроби синтезу розрізненої на атомарних картах інформації. Інтерпретуючи карти, автор Атласу засвідчила різні типи просторової поведінки назв лікарських рослин: номени, які інтегрують окремі говірки; номени, які уповноважують на виділення зон; та номени, які творять мозаїчні вкраплення в ареали поширення інших назв. Проаналізувавши ареали лікарських рослин, Р. С. Омельковець виділила дев'ять діалектних зон.

Відповідно, „Атлас назв корисних рослин в українських східнословобожанських говірках” [Скорофатова 2009] – це перше картографічне дослідження фітономенів в українських східнословобожанських говірках. Мережа Атласу – 46 населених пунктів Луганської області. Атлас містить 195 карт та коментарі до них, інформацію про принципи картографування, некартографовані матеріали та індекс картографованих і некартографованих матеріалів.

Здійснене картографування показало, що в межах досліджуваного континууму побутують такі типи просторової поведінки фітономенів: 1) окреслення ареалів; 2) мінімальна диференціація; 3) ареальна мозаїка.

Окреслення ареалів (105 карт, або 54,0% від загальної кількості карт) східнословобожанського мовного континууму здійснено на підставі опозицій північ – південь, захід – схід, центр – периферія. Ми використали такі принципи окреслення ареалів: 1) наявність лексичного, словотвірного або граматичного протиставлень лексики на позначення рослин; 2) особливості територіального поширення семантичних значень фітономенів; 3) наявність різних структурних типів фітономенів (атрибутивні словосполучення та сполучення слів із сурядним зв'язком); препозиційність або постпозиційність атрибута в словосполученнях; 4) наявність чи відсутність синонімів; 5) наявність номенів, уживаних спорадично; 6) уживання новотворів або номенів із загальним значенням.

Просторова поведінка фітономенів дозволяє виділити на території східнословобожанських говірок та говірок, перехідних від східнословобожанських до степових, шість ареалів, а саме: північно-західний – територія Троїцького району Луганської області, починаючи від розгалуження річок Красна, Гнила та Дуванка; західний – басейни річок Жеребець, Красна та Борова до розгалуження річки Красна; центральний – басейн верхньої течії річок Айдар та Біла; східний – басейни верхніх течій річок Деркул і Комишна; південний – басейни нижніх течій річок Борова, Айдар, Євсюг та Деркул; ареал перехідних говірок від східнословобожанських до степових – басейни річок Луганчик і Лугань. Картографування рослинної лексики уповноважує на виділення мікроареалів у межах центрального ареалу: центрально-північний – територія на півночі центрального ареалу; центрально-західний – басейн річки Біла (частина територій Старобільського та Білокуракинського районів Луганської області) (к. 194, к. 195).

Крім шести ареалів та двох мікроареалів, на досліджуваній території виділено сім перехідних зон, а саме: між північно-західним і західним ареалами; між північно-західним і центральним; між західним і центральним; між західним і ареалом перехідних говірок від східнослобожанських до степових; між центральним і східним; між центральним і південним; між південним і ареалом перехідних говірок від східнослобожанських до степових. Перехідна зона між західним і південним ареалами майже не простежується.

На першому рівні карти відтворюють лексичне протиставлення, що передано геометричними фігурами в певному порядку. На другому рівні відбито: а) словотвірне протиставлення, що передано різними знаками, унесеними всередину основних фігур (суфікси) або винесеними в препозицію (префікси); б) граматичне протиставлення за родом (передано за допомогою фігур з чорною заливкою та без неї) і числом (передано за допомогою заштрихованих та незаштригованих фігур). Фігури без заливки та штрихування вжито на позначення базового (ядрового) члена корелятивної пари, а залиті та заштриховані фігури – спорадичного (периферійного). Фонетичне протиставлення номенів подано в коментарях, що відображено на карті знаком ~ біля крапки, яка позначає населений пункт.

Фітономени в українських східнослобожанських говірках – давній, системно розгалужений та інформаційно цінний шар лексики, який потребує фіксації та докладного лінгвогеографічного вивчення. Дослідження просторової варіативності регіональних діалектних явищ потребує активізації, а методика монохронного й поліхронного лінгвогеографічного їх представлення та інтерпретації – подальшого вдосконалення.

Література

АУМ 1984 – Атлас української мови : у 3 т. / ред. кол. : І. Г. Матвіяс, Я. В. Закревська та ін. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 3: Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі. – 2001. – 267 с., бланківки; **Глуховцева 2005** – Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнослобожанських говірок : монографія / К. Д. Глуховцева. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 592 с.; **КДА 1987** – Карпатский диалектологический атлас / С. Б. Бернштейн и др. – М. : Изд-во АН СССР, 1987. – 271 с.; **ЛАЗ 1958 – 1993** – Дзендзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР : лексика / Й. О. Дзендзелівський. – Ужгород : Вид-во Ужгород. ун-ту, 1958 – 1993. – Ч. 1 – 3; **Латта 1991** – Латта В. Атлас українських говорів Східної Словаччини / Василь Латта ; наук. і картограф. доопрац. та упорядкув. З. Ганудель, І. Ріпка, М. Сополига. – Братислава : Словац. пед. вид-во, Пряшів : Відділ укр. л-ри, 1991. – 553 с.; **Миголинець 1996** – Миголинець О. Ф. Ботанічна лексика українських говорів Закарпатської

області : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Миголинець Ольга Федорівна. – Ужгород, 1996. – 234 с.; **Москаленко 1992** – Москаленко Л. А. Ботаническая лексика украинских степных говоров Николаевской области : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Москаленко Лилия Анатольевна. – К., 1992. – 465 с.; **Никончук 1994** – Никончук М. В. Лексичний атлас Правобережного Полісся / М. В. Никончук. – К., Житомир, 1994. – 18 с., 200 карт.; **ОКДА 1993** – Общекарпатский диалектологический атлас. – Львов : Ин-т украиноведения, 1993. – Вып. 4. – 182 с.; **ОСЛА 2000** – Общеславянский лингвистический атлас. – Минск, 2000. – Вып. 3: Растительный мир. – 162 с.; **Омельковець 2003** – Омельковець Р. С. Атлас західнополіських назв лікарських рослин / Р. С. Омельковець. – Луцьк : Вежа, 2003. – 132 с.; **Парипа 1938** – Парипа М. З географії бойківських слів / М. Парипа // Літопис Бойківщини. – 1938. – № 10. – С. 117 – 123; **Сабадош 1999** – Сабадош І. В. Атлас ботаничної лексики української мови / І. В. Сабадош. – Ужгород : Вид-во Ужгород. держ. ун-ту, 1999. – 104 с.; **Скорофатова 2009** – Скорофатова А. О. Атлас назв корисних рослин в українських східнослов'янських говірках / А. О. Скорофатова. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2009. – 337 с.; **Rieger 1981–1991** – Rieger J. Atlas gwar bojkowskich : 7 t. / Janusz Rieger. – Wrocław etc. : Wyd. Instytut Słowianoznawstwa PAN, 1981–1991. – Т. 1 – 7; **Tarnacki 1939** – Tarnacki J. Studia porównawcze nad geografią wyrazów : Polesie – Mazowsze / J. Tarnacki. – Warszawa, 1939. – 101 s. + 189 map.

Скорофатова А. О. Стан регіонального лінгвогеографічного вивчення фітономенів в українському мовознавстві

У статті проаналізовано стан регіонального лінгвогеографічного вивчення фітономенів в українському мовознавстві; окреслено його подальші перспективи.

Ключові слова: фітономен, лінгвогеографія, ареал, перехідна зона, картографування, семантична карта, структурна карта, говірки.

Скорофатова А. А. Состояние регионального лингвогеографического изучения фитономенов в украинском языковедении

В статье проанализировано состояние регионального лингвогеографического изучения фитономенов в украинском языковедении; очерчены его дальнейшие перспективы.

Ключевые слова: фитономен, лингвогеография, ареал, переходная зона, картографирование, семантическая карта, структурная карта, говор.

Skorofatova A. O. The state of regional areal study of phytonomens in Ukrainian linguistics

The article deals with analysis of the state of regional areal study of phytonomens in Ukrainian linguistics and defining its perspectives.

Key words: phytonomens, areal linguistics, areal, transitional zone, map-making, semantic maps, structural maps, dialect.

Л. М. Тищенко (Слов'янськ)

УДК 811.161.2'282.2

**ЛЕКСИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ СЕМИ 'БІЧНА СТІНА ХАТИ'
В ПІВДЕННОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ**

З'ясування семантики та географії лексики на всій етномовній території або на частині цієї території, системне вивчення окремих тематичних груп лексики залишається одним з першочергових завдань сучасної української діалектології. Особливо значущою є ця робота у зв'язку з підготовкою матеріалів до *Лексичного атласу української мови, Загальнослов'янського діалектного атласу*, а також *Словника українських народних говорів*.

Лексика слобожанських говірок стала предметом вивчення багатьох діалектологів. Так, східнослобожанські говірки досліджують К. Глуховцева [Глуховцева 1992], В. Леснова [Леснова 1999], І. Ніколаєнко [Ніколаєнко 2000], І. Магрицька [Магрицька 2000], лексика Центральної Слобожанщини представлена в працях А. Сагаровського [Сагаровський 2000, 2001], Р. Сердеги [Сердега 2005] та ін. Південнослобожанські говірки належать до ареалів, які недостатньо вивчені, зокрема й у галузі побутової лексики, що й зумовлює актуальність цієї розвідки.

Побутові назви позначають реалії, які здавна репрезентують матеріальну культуру українців, тому лексика народного побуту цілком обґрунтовано стала предметом нашого дослідження як стійке утворення в складі національної мови. Південнослобожанські назви бічної стіни хати – фрагмент побутової лексики, який ми вивчаємо в пропонуваній роботі. Метою статті є комплексний аналіз лексичної реалізації семи 'бічна стіна хати' в південнослобожанських говірках, що передбачає розв'язання таких завдань: 1) вияв лексем, які репрезентують означену сему в говірках Південної Слобожанщини; 2) з'ясування просторового розміщення й варіативності аналізованої лексики; 3) дослідження відношень аналізованих південнослобожанських лексем до відповідної лексики суміжних та інших віддалених українських діалектів.

Сема 'бічна стіна хати' представлена в південнослобожанських говірках такими репрезентантами: *прич'ілок* (*прич'інок*, *прич'илок*, *прич'алок*), *ст'іна*, *боко'ва ст'іна* (*боко'вайа ст'ена*, *б'ічна ст'іна*),

га^віра ст'іна, крило, глу^ха ст'іна (глу^хайа ст'ена), поп'ер'ечнайа ст'ена, б'ік (п^риб'ік), око^ло, ст'іна без в'ікон. Як бачимо, „точне визначення особливостей денотата спонукає мовців до вживання двослівних найменувань, побудованих за схемою прикметник + іменник” [Ніколаєнко 2000: 248]: боко^ва ст'іна, боко^вайа ст'ена, б'іч^на ст'іна, га^віра ст'іна, глу^ха ст'іна, глу^хайа ст'ена, поп'ер'ечнайа ст'ена. Спільними для обстежених та східнословобожанських говірок є лексеми при^чілок, боко^ва ст'іна, глу^ха ст'іна; у східнословобожанських говірках відомі назви ку^ток, хва^сад, пе^редн'а ст'іна, при^чілко^ва ст'іна [Глуховцева 1992: 25], ку^жок ‘причілок, бокова стіна хати’ [ССГ: 111], шу^ха ‘бокова стіна будівлі’ [ССГ: 230], що не були зафіксовані в південнословобожанських. Не було зазначено в східнословобожанських південнословобожанські назви при^чінок, при^чилок, при^чалок, ст'іна, боко^вайа ст'ена, б'іч^на ст'іна, га^віра ст'іна, крило, глу^хайа ст'ена, поп'ер'ечнайа ст'ена, б'ік, п^риб'ік, око^ло, ст'іна без в'ікон [Глуховцева 1992: 25]. Близьким до південнословобожанського око^ло є східнословобожанське о^колок ‘частина хати від вулиці, зовнішні стіни хати’ [ССГ: 150]. Лексема при^чілок функціонує переважно в мовленні інформаторів старшого віку, що вказує на тенденцію до поступового витіснення її з компонентної структури семи. Фонетичний варіант при^чалок відомий також у наддністрянських, гуцульських говірках, де він передає сему ‘ріг хати’, при^чілок, при^чолок ‘бокова стіна хати’ [Studia 1975: 33]. У бойківських говірках лексеми при^чолок (при^чолок, при^чівок, при^чілок) мають інші значення [Онишкевич II: 148]. У правобережнополіських говірках зафіксовані назви б'ік, при^чілко^ва с'т'іна, при^чалок, при^чілок [Никончук 1990: 144]. Останній поширений і в середньонаддніпрянських говірках [Ващенко 1968: 18], а також узагалі в південних українських говорах [Никончук 1990: 252]. Назва око^ло має додатковий семантичний відтінок ‘бічна стіна хати із зовнішньої сторони будівлі, простір між вікнами, над і під ними’. Інформатор із селища Радківські Піски Борівського району Харківської області зазначила, що око^ло раніше, зазвичай, покривали вапняним розчином із зовнішнього боку, тобто білили.

У південноволинських, наддністрянських говірках зафіксовано лексему п^риб'ік, що позначає господарське приміщення для сіна, дров [Шило 1982: 118]. У наддністрянських, гуцульських говірках побутує фонетичний варіант п^рибок ‘комора’ [Studia 1975: 34], у бойківських – п^рибік ‘комора позаду хати’ [Онишкевич II: 135]. Отже, південнословобожанська назва п^риб'ік, можливо, утворена на західноукраїнському мовному ґрунті внаслідок розширення семантики.

Репрезентант с'т'іна зафіксовано в середньонаддніпрянських говірках [Ващенко 1968: 18]. Словосполучення глу^хайа с'т'ена, глу^ха с'т'іна вживані в поліських говорах [Никончук 1990: 145], лексема крило – у західнополіських говірках [Євтушок 1993: 235], у

східнополіських говірок сему ‘передня прифронтона стіна’ репрезентують лексеми *ст’іна*, *прич’ілкова ст’іна*, *прич’ілок*, *причелок*, *пр’ічолок*, сему ‘безвіконна стіна’ передають назви *глуха ст’іна*, *голайя ст’ена* (лексеми, підкреслені однією лінією, є спільними для східнополіських та південнословобожанських говірок) [Дорошенко 1999: 600, 602]. Словосполучення *глуха с’т’іна*, *глухайя с’т’ена* та *с’т’іна без в’ікон* уживані в південнословобожанських говірках з додатковою семантикою ‘бічна стіна без вікон’. Лексема з коренем *-глух-* традиційно має в українських говірках широкий спектр значень, напр., у південнословобожанських *глуха наволочка* ‘напірник на подушку’, тобто наволока на подушку, пошита з цупкої тканини, що не пропускає пір’я на зовнішній бік. Така наволочка, на відміну від звичайної, не має отвору, бо його закривають суцільним швом, тобто наглухо (пор. *наглухо* – дуже щільно, не лишаючи отворів [Квітка-Основ’яненко II: 180]). Крім того, в українських говірках функціонують сполуки *глуха кропива* ‘нежалка кропива’, *глухий гриб* ‘неістівний, отруйний гриб’, *глухий кут* ‘безвихідне становище’ (напр., *загнати ў глухий кут*), *глуха верба* ‘стара суха верба’, *глухий п’івен* ‘хворий півень’, *глухайя комната* ‘ізольована кімната – окреме приміщення, не з’єднане з іншими’ тощо. Цікавою номінацією є також російське *глухая корвать* ‘дерев’яне ліжко грубої роботи, іноді з ящиком під ним; рід нар’: *Глухиі были карвати, с-дасток, к-стине прибитии* [СРДГ I: 101]. Тобто *глухая корвать* – ліжко, яке нерухомо, наглухо прибите до стіни, чим воно й відрізнялося від ліжка звичайного. За даними „Словника української мови”, *глухий* ‘який нічого не чує або недочуває’, ‘який нечітко чується; приглушений (про звуки)’, ‘дуже зарослий непрохідний, дикий, нерозчищений’, ‘віддалений від культурних центрів, відсталий’, ‘зовсім закритий, без отворів; суцільний, непроникний’, ‘дуже пізній, глибокий’ [СУМ II: 88 – 89]. Там же знаходимо додаткові пояснення щодо використання прикметника *глухий* у сталих сполуках: *глуха кропива* ‘трав’яниста рослина, схожа на звичайну кропиву, але не пекуча’, *глухий приголосний* ‘приголосний, який вимовляється без участі голосу’, *глухий час*, *глуха порá* ‘відрізок часу, період, який характеризується застоєм, занепадом, відсутністю будь-якої діяльності’, *глуха тіша* ‘цілковита тиша’. У творах Г. Квітки-Основ’яненка знаходимо *глуха північ (ніч)* ‘пізній час ночі’ [Квітка-Основ’яненко I: 263]. „Словарь української мови” Б. Грінченка подає словосполуки *глухий кінéць* (у воротах) ‘тот кінець воротъ гд ихъ пята’, *глухий дуб* ‘дубъ, на которомъ листва держится ц люю зиму’ [Грінченко II: 291]. Як бачимо, словосполуки з прикметником *глухий* можуть утворювати опозицію до певних реалій. Напр., ‘центральний’: ‘віддалений’; ‘відкритий, проникний’: ‘закритий, непроникний’; ‘жалка кропива’: ‘нежалка кропива’; ‘дзвінкий приголосний’: ‘глухий приголосний’ тощо. У південнословобожанських говірках маємо сполуку *глуха ст’іна*, яка утворює опозицію ‘звичайна стіна хати (тобто з

вікнами)’: ‘незвичайна стіна (без вікон)’, тобто стіна не така, як те, що ми називаємо стіною. Семантика лексем з коренем *-глух-* дає підстави розглядати їх як узагальнене вираження опозитивності ‘справжній : несправжній’.

Під впливом російської мови на південнослобожанській території були поширені репрезентанти *боко¹вайа с¹т¹е¹на, глу¹хайа с¹т¹і¹на, глу¹хайа с¹т¹е¹на, поп¹е¹р¹еч¹найа с¹т¹е¹на* [СРЯ IV: 260]. Міждіалектним відповідником лексем аналізованої семи є російське *причелок* [*причолоак*] [СРДГ III: 64].

Зіставлення репертуару семи ‘бічна стіна хати’ на двох хронологічних зрізах (XIX – кінець XX ст.) дозволило дійти висновку, що здебільшого зафіксовані репрезентанти були відомі й століття тому: частина з них збереглася без змін (*глуха стіна* [Іванов 1898: 68], *причілкова стіна* [Грінченко III: 452; Природа 1918: 266], *причілок* [Грінченко III: 452]), частина виявила семантичну трансформацію (*стіна* [Грінченко IV: 206], *крило* [Грінченко II: 306], *бік* [Грінченко I: 64], *прібік* [Грінченко III: 406], *около* [Грінченко III: 48]). Словосполучення *га¹в¹іра ст¹і¹на* в писемних пам’ятках не виявлене.

Отже, сема ‘бічна стіна хати’ в південнослобожанських говірках має широкий спектр реалізації. Здебільшого вона репрезентована давніми українськими лексемами, що мають поширення в інших українських говорах – і суміжних з обстежуваними говірками, і віддалених. Здійснений нами аналіз засвідчує, що подальше вивчення побутової лексики південнослобожанських говірок має широкі перспективи не лише в синхронному, а й діахронному та ареалогічному аспектах дослідження.

Список використаних джерел

Ващенко 1968 – Ващенко В.С. Лінгвістична географія Наддніпрянщини / В.С. Ващенко. – Д., 1968. – 158 с.; **Грінченко** – Грінченко Б. Д. Словарь української мови / Б. Д. Грінченко. – К., 1907 – 1909. – Т. I – IV; **Дорошенко 1999** – Дорошенко Л. І. Ареалогія будівельної лексики східнополіського діалекту : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Дорошенко Любов Іванівна – К., 1999. – 728 с.; **Євтушок 1993** – Євтушок М. О. Атлас будівельної лексики Західного Полісся / М. О. Євтушок. – Рівне : Держ. ред.-вид. підприємство, 1993. – 232 с.; **Іванов 1898** – Іванов В. В. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / сост. В. В. Иванов. – Харьков, 1898. – Т. I. – 1012 с.; **Квітка-Основ’яненко** – Словник мови творів Г. Квітки-Основ’яненка : у 3 т. – Х., 1978 – 1979. – Т. I – III; **Никончук 1990** – Никончук М. В. Будівельна лексика правобережного Полісся в лексико-семантичній системі східнослов’янських мов / М. В. Никончук, О. М. Никончук. – Житомир, 1990. – 369 с.; **Онишкевич 1984** – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К. :

Наук. думка, 1984. – Т. I – II; **Природа 1918** – Природа и население Слободской Украины. Харьковская губерния: Пособие по родинов д нію. – X., 1918. – 336 с.; **СРДГ** – Словарь русских донских говоров : в 3 т. – Ростов-н/Д. : Изд-во Ростов. ун-та, 1975 – 1977. – Т. I – III; **СРЯ** – Словарь русского языка : в 4 т. – М. : Наука, 1985 – 1998. – Т. I – IV; **ССГ** – Словник українських східнослобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. – Луганськ, 2002. – 234 с.; **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. I – XI; **Шило 1982** – Шило Г. Ф. Будівельна лексика в західноукраїнських говорах / Г. Ф. Шило // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами : тези доп. – Ужгород, 1982. – С. 117 – 118; **Studia 1975** – Studia nad dialektologią ukraińską i polską (z materiałów b. katedry języków ruskich UJ) // Opracował M. Karaś). – Kraków, 1975. – 237 s.

Література

Глуховцева 1992 – Глуховцева К. Д. Лексика народного побуту українських східнослобожанських говірок : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Глуховцева Катерина Дмитрівна. – К., 1992. – 427 с.; **Леснова 1999** – Леснова В. В. Номінація людини та її рис у східнослобожанських українських говірках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / В. В. Леснова. – Запоріжжя, 1999. – 21 с.; **Магрицька 2000** – Магрицька І. В. Весільна лексика українських східнослобожанських говірок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / І. В. Магрицька. – Запоріжжя, 2000. – 23 с.; **Ніколаєнко 2000** – Ніколаєнко І. О. Номінація полотна в українських східнослобожанських говірках / І. О. Ніколаєнко // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. – Вип. 6. – Донецьк : ДонНУ, 2000. – С. 245 – 248; **Ніколаєнко 2000** – Ніколаєнко І. О. Структура й ареальна характеристика лексики традиційного ткацтва в українських східнослобожанських говірках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / І. О. Ніколаєнко. – Запоріжжя, 2000. – 24 с.; **Сагаровський 2000** – Сагаровський А. А. Перспективи створення діалектного словника Харківщини / А. А. Сагаровський // Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2000. – № 4. – С. 59 – 64; **Сагаровський 2001** – Сагаровський А. А. Фрагмент діалектного словника Харківщини / А. А. Сагаровський // Волинь-Житомирщина : істор.-філол. зб. з регіон. проблем. – Вип. 6. – Житомир : Ред.-вид. відділ Житомир. держ. пед. ун-ту імені Івана Франка, 2001. – С. 249 – 254; **Сердега 2004** – Сердега Р. Л. Лексика традиційного господарювання в говорах Центральної Слобожанщини (Харківщини) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Сердега Руслан Леонідович. – X., 2004. – 266 с.

Тищенко Л. М. Лексична реалізація семи ‘бічна стіна хати’ в південнослобожанських говірках

У пропонованій статті досліджено фрагмент побутової лексики південнослобожанських говірок – репрезентанти семи ‘бічна стіна хати’. Здійснено комплексний аналіз зафіксованої в обстеженому ареалі лексики в синхронному та діахронному аспектах, з’ясовано взаємини зазначених південнослобожанських назв з відповідниками в сусідніх говорах та мовах, простежено динаміку цієї групи лексики впродовж останнього століття.

Ключові слова: лексема, сема, ареал, говірка, діалект, репрезентант.

Тищенко Л. Н. Лексическая реализация семы ‘боковая стена дома’ в южнослобожанских говорах

В предлагаемой статье исследован фрагмент бытовой лексики южнослобожанских говоров – репрезентанты семы ‘боковая стена дома’. Осуществлен комплексный анализ зафиксированной в обследованном ареале лексики в синхронном и диахронном аспектах, определены взаимоотношения указанных южнослобожанских названий с соответствующими им в соседних говорах и языках, отслежена динамика этой группы лексики в течение последнего столетия.

Ключевые слова: лексема, сема, ареал, говор, диалект, репрезентант.

Tischenko L. M. Lexical realization of the sema „the side wall of the house” in the South-Slobozhansk Dialects

The article deals with the fragment of the everyday lexics of the South-Slobozhansk dialects – representants of the sema „the side wall of the house”. The complex analysis of the lexics that fixed in the exploring region is realized in the synchronous and diachronous aspects. In particular, the interrelations of these South-Slobojanian names with the corresponding names in the neighbouring dialects and languages are defined, the dynamics of this group of vocabulary during 100 years is closely watched and investigated.

Key words: lexeme, sema, region, dialect, representant.

Т. М. Тищенко (Умань)

УДК 811.161.2'282.2

ПОЛОНІЗМИ У СТРУКТУРІ СХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРОК

Запозичення було й залишається одним із продуктивних шляхів поповнення лексичного складу української мови й потребує докладного вивчення різних аспектів засвоєння запозичених слів. С. Олексієнко відзначає, що запозичення є складний і довготривалий процес перетворення іномовного матеріалу в слово, подібне споконвічному. Ця адаптація передбачає формальне (фонетичне, граматичне) і семантичне освоєння його.

Слова польського походження посідають значне місце в лексико-семантичній системі говорів української мови, а це зумовлює потребу в їх докладному вивченні. Полонізмом традиційно вважають слово або його окреме значення, вислів тощо, запозичені з польської мови або утворені за її зразком [Ткаченко 2000: 466].

Мета пропонованої розвідки – проаналізувати особливості освоєння полонізмів у східноpodільських говірках. Визначена мета передбачає розв'язання таких завдань: з'ясувати зміни в семантичній та формальній структурі запозиченого слова, визначити групи лексики, найбільш відкриті до запозичень.

Об'єктом нашого дослідження є лексико-семантична система східноpodільських говірок, локалізованих у західних районах Черкаської та Кіровоградської, східних – Вінницької, північно-західних Одеської областей.

У структурі східноpodільських говірок полонізми утворюють значний пласт лексики, хоча не є визначальними для ареалогії й не завжди усвідомлювані як чужорідний елемент. Мовці не ідентифікують як іншомовні лексеми *фіранка* 'коротка занавіска на вікні', *л'устро* 'дзеркало', *царата* 'клейонка', *слоїк* 'склана банка', *ринка* 'глиняна посудина напівсферичної форми з широким отвором', *гарець* 'дерев'яна посудина для зберігання солі', *патель'на* 'сковорода', *філ'іжанка* 'чашка', *поренча* 'спинка ліжка', *корок* 'пробка', *хохл'а* 'велика розливна ложка', *криси* 'верхні краї миски, горщика', *бал'йя* 'круглої форми металева посуда для купання', *кухол* 'металева посудина з вушком для води', *шаплик* 'дерев'яна помийниця, низька широка діжка з двома вухами', *бал'цанка* 'бляшанка для зберігання рідини', *капа* 'скатерка', *вазон* 'кімнатна рослина, що вирощується у горщику', *рондел* 'біла череп'яна велика миска', *бамбак* 'вид тканини', *бігос* 'обов'язкова страва із капусти на весіллі', *заўше* 'завжди', *кашкет* 'чоловічий головний убір', *марудити* 'нервувати', *партачити* 'щось робити не дуже добре'.

Найменше полонізмів зафіксовано в ТГЛ назв традиційних занять подолян, зокрема ТГЛ рибальства, бджільництва, тваринництва, будівництва, та в лексиці родинних обрядів, що свідчить про їхню автохтонність, а отже, і лексики, яка їх обслуговує. Найбільш відкритими до запозичень є тематичні групи лексики побуту, лексики на позначення людини та її рис, одягу, взуття і прикрас, чому сприяють позамовні чинники: тривалий час на Східному Поділлі проживала значна кількість польського населення [Кузнець 2005: 31]. Мовні факти є додатковим свідченням про показники напрямків переміщення носіїв діалектів [Хобзей 2010: 163].

Проникаючи в нове мовне середовище, запозичене слово пристосовується до чужої лексичної системи, входить у чужі для нього лексичні зв'язки. Більшість дослідників виділяє три етапи запозичення: фонетична адаптація іншомовного слова; морфологічна адаптація запозичення; семантичне освоєння [Муромцева 1985]. Суть семантичного освоєння полягає в становленні лексичного значення іншомовного слова в новому мовному середовищі [Олексієнко 1985: 60].

Лексема запозичується, як правило, із значенням, яке вона мала в мові-донорі. Запозичена з польської мови лексема *ман*¹*кет* [ЕСУМ III: 288] у досліджуваних говірках формує щільний ареал на позначення кінцевої частини рукава, її вживають паралельно з фонетичними варіантами *ман*¹*жет*, *ман*¹*жет*, *ман*¹*джет*. Літературно нормативний варіант *ман*¹*жет* [СУМ IV: 620] витісняє на периферію структури говірки запозичення *ман*¹*кет*. У мові старшого покоління зафіксовано лексему *пул*¹*аре*¹*с*, яка, як і в польській мові [ЕСУМ IV: 633], позначає гаманець. У досліджуваних говірках на позначення прикраси для вух активно побутує лексема ¹*кул*¹*чики*, яку вживають переважно в плюральній формі. Назву запозичено з польської мови, де вона могла виникнути внаслідок зближення *kolczyk* 'сережки' з *kulka* 'кулька', зменшено від *kula* 'куля' (сережки іноді мають форму кульок); польське *kolczyk* початково було зменшеною формою від праслов'янського *kolce* 'кружок, кільце' [ЕСУМ III: 138]. Словник української мови лексему *кульчик* реєструє з ремаркою *діалектне* [СУМ IV: 396]. Лексему *ра*¹*тонда* у „Словнику назв одягу та взуття у східноподільських говірках” зареєстровано зі значенням 'одяг, який не прилягає до тіла' [Березовська 2010: 240]. З таким же значенням лексема функціонує в польській мові [ЕСУМ V: 128]. Словник української мови лексему *ротонда* кодифікує з одним із значень 'верхній жіночий теплий одяг без рукавів у вигляді довгої накидки' [СУМ VIII: 889].

У процесі запозичення слово чи словосполука може зберігати своє вихідне значення або змінювати його. Більшість лексем польського походження в східноподільських говірках зберігає вихідне значення. Окремі лексеми, зберігаючи вихідне значення, розширюють свою семантичну структуру. Наприклад, лексема *па*¹*ц*¹*орки*, зафіксована в

східноподільських говірках, за даними Етимологічного словника української мови, є запозиченням з польської мови; польське *raciorki* „чотки, намисто” – форма множини від *raciorek* „молитва; намистинка” (намистинками на чотках відраховують кількість прочитаних молитов); польське *raciorek* є демінутивом від *racierz* „молитва”, яке сягає латинського *pater* „батько, отець” (першого слова молитви *Pater noster* „Отче наш”) [ЕСУМ IV: 323]. Лексема *пацьорки* відома переважній більшості говірок української мови в численних фонетичних і лексико-семантичних варіантах. Словник української мови лексему *пацьорки* реєструє з ремаркою *діалектне* з двома значеннями: 1) ‘намисто’; 2) ‘мотузки, нитки, шнурки, пасма’ [СУМ VI: 103]. З таким же значенням лексему представлено в словнику української мови за ред. Б. Грінченка [Грінченко III: 103]. У східноподільському ареалі лексема *пацьорки*, реалізована трьома фонетичними варіантами – *па^церки*, *па^цер^ки*, *па^ц’орки*, має розгалужену семантичну структуру, що дозволяє розглядати як омоніми лексеми на позначення комплексів *намисто* 1) ‘прикраса, яку жінки носять на шиї, намисто’. 2) ‘намистини. 3) ‘прикраси на взутті з намистин’; *нитки*: 1) ‘бахрома’. 2) ‘китиці. 3) ‘заплутані нитки’. 4) ‘скручена нитка із прядива’. 5) ‘вузол, що утворився на заплутаній нитці під час шиття голкою’. 6) ‘довгі нитки’. 7) ‘скручені нитки, які заплутались під час шиття машинкою’. 8) ‘скручені нитки по краях незарубленої хустки’. 9) ‘скручені нитки на домотканому полотні’. 10) ‘стрічки різного кольору – кісники’. 11) ‘шнурки’. 12) ‘дрібно посічені краї тканини’; *тканина*: 1) ‘зіжмакана тканина на одязі’. 2) ‘зжата тонка тканина, з якої шили легкий жіночий одяг’ [Березовська 2010: 195 – 196]. Лексема ^б*бидло* з польської *bydło* ‘худоба’ [ЕСУМ I: 182] у досліджуваних говірках позначає семи ‘худоба, скотина’ та ‘невихована, некультурна людина’. З такими значеннями лексема відома загальнонародній мові [СУМ I: 191].

Лексема ^б*бинда* прийшла в українську мову через польське посередництво з німецької, де *binde*, як і в польській, позначає пов’язку, бант [ЕСУМ I: 184]. У східноподільських говірках лексема ^б*бинда* репрезентує семи ‘вужька смужка кольорової тканини, яку використовують як прикрасу’, ‘вужька смужка тканини’, ‘стрічка для вплітання в косу’, ‘вужька прозора стрічка’, ‘стрічка з візерунками’. У Словнику української мови лексему *бинда* зареєстровано зі значенням ‘стрічка’ та ремаркою *діал.* [СУМ I: 166]. У Словарі української мови за редакцією Б. Грінченка, крім лексеми *бинда*, подано демінутив *биндочка* [Грінченко I: 56]. У досліджуваних нами говірках лексема ^б*бинда* відома ще зі значенням ‘дошка з одного боку з великими металевими гаками, на які вішали одяг’. Вторинна номінація свідчить про високий ступінь освоєння запозиченої лексеми. Через польську, імовірно, прийшла з німецької й лексема *бант* < *bant* ‘стрічка, тасьма, зав’язка’ [ЕСУМ I: 135]. У говірках досліджуваного ареалу лексема позначає вужьку прозору

стрічку, яку використовують як прикрасу, та вузьку прозору стрічку, зв'язану вузлом, з вільними петлями й кінцями, яку використовують як прикрасу.

Окремі полонізми в досліджуваних говірках втрачають первинну семантику, наприклад, лексема *вар'їят* у польській мові має значення 'божевільний' [ЕСУМ I: 333]. У говірках досліджуваного ареалу лексема є репрезентантом семи 'нерозумний, розбишака'. У словосполученні *твалтом кричати* 'дуже кричати' вжито лексему *твалт*, яка в польській має значення 'насильство' [ЕСУМ I: 485].

Деякі полонізми використовують для передачі додаткової маркувальної ознаки реалії, наприклад, на позначення сковороди в говірках зафіксовано синонімічний ряд *сковорода*, *сковор'їдка*, *чара*, *чаричка*, *пател'н'а*, і лише остання передає сему 'велика сковорода'. Міжговіркові відповідники в деяких говірках можуть ставати лексемами-опозитами. Показовими є лексеми *л'єнта* і *бинда*: *бинда ш'їрока/ було йаґби вишита / вибита / вир'їб в'їзи'рунчастий / а л'єнта чиста* [Березовська 2010: 20].

На високий ступінь освоєння полонізмів указує їх широке коло сполучуваності. У досліджуваних говірках зафіксовано фразему *ходити ў биндах* 'діувати', яку з таким же значенням зареєстровано в словнику за редакцією Б. Грінченка [Грінченко I: 56].

Номінація *хата на слупах* реалізує сему 'стара глиняна хата', хоча сама лексема *слуп*, запозичена з польської, де позначає *стовп* [ЕСУМ V: 310], у досліджуваних говірках поза словосполученням не вживається.

Про адаптацію лексеми в іншому мовному середовищі свідчать дериваційні процеси, у яких бере участь твірна основа запозиченої лексеми. Найчастіше від полонізмів за допомогою власне мовних афіксів утворюються лексеми зі значенням здрібнілості: *поре"н'чатко* 'більше ліжка', *л'ус'терко*, *л'устречко*, *л'ус'терце* 'маленьке дзеркало', *кухлик* 'невелика глиняна посудина для пиття води, молока', *це"берка*, *цебрик* 'кадіб із перерізаної впоперек на дві частини діжки', 'дерев'яне відро, яким витягали воду з криниці', *граф'інка* 'невеликий скляний довгоший посуд для горілки', *биндочка* 'невелика стрічка', *бантик* 'невеликий бант', *риночка* 'невелика глиняна посудина напівсферичної форми з широким отвором', *с'лойічок* 'невелика скляна банка'; прикметники на позначення рис людини: *балу'хатий* 'той, який має великі очі', *вар'гатий* 'той, хто має великі губи'.

У говірці запозичені лексеми потрапляють під вплив внутрішньоговіркових законів і можуть змінювати свою фонетичну структуру. Фонему /ф/ у східноподільських говірках реалізує звукосполучення [хв]: *хв'л'анчик* 'відросток кімнатної рослини' із флянка 'бедро', *хвіл'їжанка* 'чашка'; звук [р'] диспалаталізується: *байст'рук*; зафіксовано появу протетичних приголосних [г], [в]: *ван'кір* 'бокова кімната, відділена від світлиці перегородкою' < з польськ. *alkierz* [ЕСУМ

I: 61]. Видозміна звукової структури слова може бути пояснена складністю запам'ятовування звукової оболонки „чужого слова” [Блинова 1972: 95].

Отже, полонізми в структурі східноподільських говірок посідають значне місце, хоч ізоглоси їх поширення не є визначальними для внутрішньої диференціації досліджуваних говірок. Найбільше полонізмів відзначено в мовленні респондентів старшого покоління в побутовій лексиці та лексиці на позначення одягу, взуття, прикрас, людини та її рис. Запозичена лексема здебільшого зберігає вихідне значення, з яким вона функціонувала в рідній мові, або розширює свою семантичну структуру. Вживання полонізмів у говірці сприяє виникненню синонімії. Інколи полонізми використовують як кваліфікатори додаткових сем. Адаптуючись до мовних законів говірки, лексеми польського походження зазнають зміни формальної структури.

Література

Березовська 2010 – Березовська Г. Г. Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках / Г. Г. Березовська. – Умань : Уман. комунал. вид.-полігр. п-во, 2010. – 348 с.; **Блинова 1972** – Блинова О. И. Лексическая мотивированность и некоторые проблемы региональной лексикологии / О. И. Блинова // Вопросы изучения лексики народных говоров. – Л. : Наука, 1972. – С. 92 – 104; **Грінченко** – Словарь української мови / за ред. Б. Грінченка. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 1 – 4; **ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982 – 2006. – Т. 1 – 5; **Кузнець 2005** – Кузнець Т. В. Населення Уманщини в ХІХ – на початку ХХ століття : монографія / Т. В. Кузнець. – К. : Вид.-поліграф. центр „Київський університет”, 2005. – 195 с.; **Муромцева 1985** – Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. / О. Г. Муромцева. – Х. : Вид-во Харк. ун-ту, 1985. – 126 с.; **Олексієнко 1985** – Олексієнко С. І. Про лексико-семантичний розвиток запозичень (на матеріалі східнослов'янських пам'яток) / С. І. Олексієнко // Мовознавство. – 1976. – № 3. – С. 59 – 65 ; **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11; **Ткаченко О.** Полонізми / О. Ткаченко // Українська мова : енциклопедія / О. О. Тараненко, В. М. Русанівський (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 466; **Хобзей 2010** – Хобзей Н. В. Дещо про запозичення в мовленні львів'ян у контексті південно-західного та північного наріч української мови / Н. В. Хобзей // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі і часі : зб. наук. пр. – Вип. 9 / упорядкув. Г. Л. Аркушина. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С. 163 – 172.

Тищенко Т. М. Полонізми у структурі східноpodільських говірок

У статті розглянуто особливості освоєння полонізмів у східноpodільських говірках, указано на зміни в семантичній та формальній структурі запозиченого слова, визначено групи лексики, найбільш відкриті до запозичень.

Ключові слова: полонізми, східноpodільські говірки, запозичення.

Тищенко Т. Н. Полонизмы в составе восточноподольских говоров

В статье рассмотрены особенности освоения полонизмов в восточноподольских говорах, указано на изменения в семантической и формальной структуре заимствованного слова, определены группы лексики, наиболее открытые для заимствований.

Ключевые слова: полонизмы, восточноподольские говоры, заимствования.

Tishchenko T. M. Polonisms in the structure of the dialects of Eastern Podillya

The article deals with the peculiarities of the familiarization of Polonisms in the dialects of Eastern Podillya; semantic and formal structure modifications of the loanwords are indicated. The groups of the names of Eastern Podillya dialects disposed to loaning are determined.

Key words: Polonisms, dialects of Eastern Podillya, loanwords.

А. И. Швец (Одесса)

УДК 811.161.1'282.4/:273(477.74)

**К МЕТОДИКЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ГЛАГОЛЬНОЙ ЛЕКСИКИ,
ФУНКЦИОНИРУЮЩЕЙ В РАЗНЫХ ЧАСТНЫХ
ДИАЛЕКТНЫХ СИСТЕМАХ**

**(на материале русских переселенческих говоров
юга Одесской области)**

В ряду первоочередных задач русистики сегодня остается исследование лексики территориальных диалектов, в частности, ее состава, структурной организации в рамках различных лексических классов. Решение этих проблем особо актуально в сопоставительном плане – на материале нескольких говоров. Это делает возможным определение степени дифференциации говоров (по данным лексики), открывает путь к изучению типов языкового отражения внеязыковой действительности, корреляции языка и отображаемого им реального плана. Что в свою очередь раскрывает особенности диалектной речи как одной из форм существования национального языка. О том, что эти

вопросы принадлежат кругу актуальных, требуют постоянного внимания в силу сложности их решения, свидетельствуют исследования ведущих российских и отечественных диалектологов.

Ценность изысканий в области лексической семантики диалектного слова ощутимо возрастает при изучении изолированных переселенческих говоров, развитие которых после переселения продолжалось независимо от процессов в метрополии; определяющей особенностью бытия островных говоров выступают постоянные контакты с иноязычным окружением. Последнее отчетливо демонстрируют русские переселенческие говоры юга Одесской области.

Несмотря на многообразие и разновекторность современных диалектологических студий, усложнение и совершенствование приёмов и методик анализа материалов говоров, не все подсистемы русской диалектной лексики достаточно разработаны и описаны. Малоизученным в русистике остается самый мобильный и конструктивный глагольный пласт говоров.

Глагол как класс слов, функционирующих в речи диалектоносителей, долгое время оставался вне поля зрения исследователей. Такая ситуация была обусловлена, прежде всего, научными приоритетами, характерными для начального этапа диалектологических разысканий в области лексики и задачами того времени, а также отсутствием разработанной теоретической базы изучения диалектной лексики и семантики.

Добавим, что эта область диалектной лексикологии образует пробел и в исследовательской практике русских переселенческих говоров Одесской области.

Отсутствие разысканий в этом направлении не позволяет решить важную задачу современной русской и славянской диалектологии – осуществить полное описание говоров как реальных коммуникативных систем с учетом истории их формирования и современной языковой ситуации. Актуальным заданием при этом является не только фиксация и паспортизация глагольной лексики говоров, а и выяснение динамичной природы глагольной семантики, вариантов глагольных значений, лексической сочетаемости, выявления потенциально возможных компонентов семантической структур.

Сказанным объясняется выбор предмета исследования – глагольной диалектной лексики, ее структурной организации, семантики с учетом особенностей бытования в разных частных диалектных системах – в говорах, диалектоносители которых исповедуют каноническое православие и в говорах, носителями которых являются староверы. В качестве опорных были выбраны четыре частных диалектных системы (ЧДС) сел русских переселенцев Одесщины: Троицкого Беляевского района – это центральная часть области; Вознесенки Арцизского района – это южная часть; Большого Плоского Великомихайловского района –

это северная часть (В конце XVIII ст. слобода Плоское появилась как первый населенный пункт старообрядцев в Приднестровье, из которого со временем образовалось семь близлежащих выселок); Старой Некрасовки Измаильского района – это зона наиболее раннего появления приверженцев „древлеправославия” в устье Дуная конца XVII ст.

В статье поставлены следующие цели исследования: определить состав, структурную организацию глагольной лексики изучаемых говоров, обозначить пути ее формирования и особенности функционирования в ЧДС. Определены задачи: разработать модель сопоставительного описания глагольной лексики и семантики опорных островных говоров; определить основной набор вербальных средств, репрезентирующих определенное понятие в каждой их опорных ЧДС; выявить набор релевантных для сознания диалектоносителей характеристик понятия; смоделировать семантическую структуру единиц, зафиксированных в говорах языковых; определить зоны стабильности и вариативности; исследовать способы и средства глагольной номинации в говорах; определить степень дифференциации опорных говоров.

Подготовка эмпирической базы, основой которой является глагольная лексика и семантика, представляет сложный, продолжительный процесс. Поэтому формирование корпуса материала включало несколько этапов: исследование лексики, зафиксированной предшественниками (в виде картотеки, а затем словника статей „Словаря русских говоров Одесщины”); создание специального вопросника с учетом специфики глагольной семантики. При сборе и обработке материала обращалось внимание на функционирование глагольной лексики в речи: записывались диалектные тексты; анализировался каждый контекст. Фиксация материала осуществлялась с учетом личности диалектоносителя.

В работе в качестве концептуального параметра использовалась лексико-семантическая парадигма (ЛСП), которую мы понимаем вслед за И. Сентенберг как „целостное, незакрытое и способное к развитию множество слов или их лексико-семантических вариантов, объединенных вокруг доминанты общностью лексического значения, упорядоченных отношением семантической производности, и служащих целям дифференцированной номинации” [Сентенберг 1984: 61]. ЛСП глагольной лексики как микрополе явилось базой для сравнения на единой основе фрагментов лексико-семантических систем исследуемых идиомов, для установления отношений между ними, а также для их дальнейшего моделирования. О важности таких шагов в системном исследовании лексики говоров говорил автор концепции „семантического поля” академик Н. Толстой. Выступая за расширение сферы использования типологических методов, он считал целесообразным провести семантические исследования по группам

лексики, относящейся к определенным частям речи [Толстой 1963: 29]. Однако лексико-семантическая сфера диалектных глаголов так и не стала предметом системного анализа в типологическом аспекте с применением методики моделирования.

В ходе изучения анализу подвергались ЛСП различной структуры, представляющие собой подмножества слов, относящиеся к предконечным или конечным ветвям лексического дерева глагола. Такие лексико-семантические объединения наименее абстрактны, конструктивны и культурно информативны. Их компоненты, обладая определенной семантической общностью, представляют разнообразные „кусочки действительности”. Академик Н. Шведова такие подмножества слов образно назвала „картинками жизни”. Предконечные множества, отражающие одну языковую „картинку жизни”, но принадлежащие разным частным диалектным системам раскрывают многообразный характер представлений в лексике того или иного отрезка смыслового континуума. Интегрированные в тематические блоки, языковые „картинки жизни” открывают перед нами определенные фрагменты языковой картины мира.

Дальнейшее упорядочение лексического материала осуществлялось по принципу: от конкретных лексических группировок, связанных с выражением понятия, к идеографическим подразделениям. Идеографическая классификация глагольной лексики с соответствующей операцией конфронтации диалектного материала микросистем опорных говоров позволила воспроизвести структурные и семантические особенности каждой номинативной единицы, ее географию и послужила основой для построения структурно организованных семанто-масиологических микросистем-моделей. Отметим, что реализаторами глагольной семантики выступили номинативные единицы разной структуры: универбы и их функциональные поликомпонентные альтернаты, которые объективно были также введены в классификацию и подверглись интерпретации.

В настоящем исследовании в основу классификации положен центральный фрагмент синоптической схемы словаря Халлига – Вартбурга „Человек”, из которого удалены рубрики, не представленные в исследуемых говорах, а отдельные рубрики переформулированы.

Структура предмета исследования в идеографическом плане представлена двумя важными блоками: „Человек – биологическое существо” и „Человек – социальное существо”. Отдельными блоками выделены эмоциональная и интеллектуальная сферы человеческой жизнедеятельности.

Классификационное (понятийное) поле сформировано 19 глагольными субсегментами. Исходя из доминирующих в границах таких множеств парадигматических отношений, мы выделили следующие типы ЛСП: ЛСГ (компоненты связаны родо-видовыми отношениями с

наличием/отсутствием базовой единицы (например, „Принимать пищу”, „Покрыть кого-(что-) либо одеждой”, „Проводить время в собрании молодежи”); ЛСГ, где базовые единицы связаны комплементарно и образуют два гиперо-гипонимических блока („Произвести на свет себе подобного” и „Прекратить существование”), ЛСГ, где базовый глагол уточняется в градуированном ряду крайним членом – антонимом, перетягивающим на себя весь родо-видовой центр („Иметь здоровье”), ЛСП партитивов („Сочетаться браком”, „Осуществлять строительство”), ЛСП конгломеративов, которую структурируют отношения части и целого („Иметь / приобретать какую-либо внешность”). В ЛСП партитивов связь осуществляется по типу рода и вида с наличием базовой единицы, входящей в микрогруппу. ЛСП конгломеративов – это суперпарадигма (парадигма частных парадигм). Единицы таких множеств объединены одной и той же типовой ситуацией или одной темой, для них не обязательна общая идентифицирующая сема. Родовой признак значения компонентов, составляющих такие ЛСП, оказывается на периферии лексического значения слов. Обращение к семанто-масиологическим сеткам-моделям с дистрибуцией лексем, показало, что наборы номинативных единиц часто не одинаковы и количественно, и формально, и отчасти элементами семантики. Простые противопоставленные глагольные лексические различия при тождестве семантики обусловлены формальной вариативностью глагольных единиц. При частичном различии материального облика они сводятся к нечастотной **вариации префиксов, суффиксов, к вариации корней**, обусловленной лексикализацией фонетических изменений. Высокий процент среди диалектных различий на основе тождества семантики составляют междиалектные соответствия, обусловленные лексическим варьированием. На сетках-моделях они выделяются как зоны особых противопоставленных лексических сгущений, которые обнаруживают центральные понятия в системе ценностей исследуемых этносоциумов. Подобной поликомпонентной лексике свойственна яркая маркированность, частотность употребления и полихрония, вскрываемая через спектр мотивологических признаков номинаций. Например, набор лексических средств *на в'ербач'к'и в'з'ал'и, пат ск'ир'дој наш'л'и, ула'в'ил'и в'оз'ир'и, ф ка'пус'т'и наш'л'и, ф ка'пус'т'и в'з'ал'и, куп'ил'и, нашолс'а, был заказан* (о том, кто родился), *пр'ив'ила, пр'иабр'ила, пр'ин'исла* (о роженице) эксплицирует особенности вербализации ситуации ‘появление новой жизни’. Перед нами знаки субститутивного характера – эвфемизмы (в их роли выступают метафоризированные общеупотребительные глаголы). В основе их производства лежат архаические мотивы: „найденный ребёнок”, „ребёнок – дитя растений”, появление которых обусловлено табуированием ситуаций появления новой жизни. Разнообразие мотивационных признаков обуславливает специфику номинативного набора в ЛСП „Прекратить существование”.

Так, мотивированы по признаку ‘внешнее подобие’ номены *акач’ур’ицца*, *выт’инут’ ја’зык*, по признаку ‘персонифицированный субъект’ – *паза’брат’*, *па’выкатат’*, *паката’вас’ит’*. Мотивы „перехода” и „хода” в иной мир *на тот св’ет па’шол*, *пр’истав’илс’а*, *быт’ там*, *па’шол к Богу*, *пр’ин’ал Бог*, *быт’ на правд’е*, *см’ерт’ пат’инула*, *у’шол на кладб’иш’и’е*. Архаический мотив „оборотничества”, восходящий к тотемистическим представлениям наших предков, явился продуцирующей базой для глаголов: *кыркнуцца*, *курбыкнуцца*, *кубыркуцца*, *акампырд’ицца*, *п’ир’ик’инуцца*, *пайт’и в’в’ерх на’гам*. По мифопоэтическим представлениям древних славян круговой оборот через себя, кувырок, ведет к новой форме бытия. Идеографическая экспликация материала обнаружила наличие номинативных средств, мотивированных указанной идеей, но покрывающих различные понятийные пространства. Помимо номенов с семантикой прекращения биологического существования: *кыркнуцца*, *курбыкнуцца*, *кубыркуцца* следует указать глаголы эмоционального состояния: *карбы’кацца* ‘беспокоиться’, движения: *скубыкнуцца* ‘убежать’, поведения: *ка’выр’зицца*, *ка’бырз’ицца*, *ка’пырд’ицца*, *ка’мырз’ицца*, *карбукацца* ‘ломаться, капризничать, важничать’. Их объединяет наличие архаического префикса *ко-* (алломорфы – *ку-*, *ка-*) и чередование корней, восходящих к праславянскому **ver*, **vьr* (ср.: **vortiti* ‘вертеть’). Характерно, что „Словарь русских народных говоров” фиксирует подобные вариативные разнодиалектные глаголы все с первичным значением ‘кувыркаться’.

„Прочтение” сеток-моделей с дистрибуцией номенов выявило сферы и специфику иных живых языковых процессов в контексте динамики глагольной семантики. Полнозначные глаголы движения *ходить* и *бегать*, часто устойчиво притягивающие к себе именной компонент и приобретающие новую синтагматику, при формировании аналитических номенов *б’егат’ за д’ит’м’и* ‘воспитывать детей’, *леја б’егаит’* ‘о ленивой хозяйке’, *б’егат’ как цуцык* ‘оказывать внимание, ухаживать за девушкой’ и монолексемы *б’егат’* ‘оказывать внимание, ухаживать за девушкой’, а также аналитических номинаций *хад’ит’ как скумбры’ја*, *хад’ит’ как к’ифал’к’а*, *хад’ит’ ск’ил’ет’инај*, *дул’а ход’ит’*, *хад’ит’ как сухотный* ‘быть очень худым’; *хад’ит’ вал’инкам*, *хад’ит’ вал’икам* ‘вести себя как лентяй’; *хад’ит’ ф’д’ефках* ‘пребывать в возрасте до замужества’; *хад’ит’ (Ст’онај...)*, *хад’ит’ (п’ервым...)* ‘носить в утробе ребенка’ утрачивают отчасти свое вещественное значение (лексические семы) и служат чаще для выражения „качественной” бытийности. При этом семантический центр перемещается на именной компонент. Мы же фиксируем расширение номинативного пространства глаголов *ходить*, *бегать*.

Использование методики составления сема-ономасиологических сеток позволило выстроить для каждой ЛСП **наддиалектную модель** с

максимальным набором ДП, релевантных для суммы изучаемых диалектов, что явилось важным инструментом исследования выделенных семантических пространств. Были обнаружены лакунарные зоны и зоны индивидуальных номинативных звеньев, расширяющих инвариантную структуру.

Анализ индивидуальных номинативных звеньев позволил объяснить конфигуративное варьирование микросистем в пространстве, обнаружил сферы и причины семантического варьирования в пространстве, вскрыл определенные закономерности в сегментации глагольной лексической системы и дал возможность утверждать, что „культурные” ДП ‘конфессиональная принадлежность’, ‘обрядовая специфика’, ‘ценностная характеристика социальной ситуации’ могут выступать важными конструктивными элементами глагольной семантики, транслирующими культурную информацию и, главное, влияющими на формирование конфигурации структуры микросистем диалектной глагольной лексики.

Ярко демонстрируют сказанное номинативные единицы разной структуры, формирующие, например, ЛСП „Быть здоровым”. В говоре с. Вознесенка наряду с базовым общеупотребительным репрезентантом понятия ‘иметь здоровье’ отмечены индивидуальные аналитические номены, актуализирующие ДП разной степени и качества проявления здоровья: *paʃt'u y xot* ‘начать выздоравливать’, *byt' pr'u s'il'u* и *xa'd'it' pr'u s'ib'e* ‘быть здоровым, иметь силы обслужить себя’. Их семантика обнаруживает ценностные для диалектоносителей характеристики здоровья. В ЧДС с. Старая Некрасовка фиксируем соотносительную единицу *paʃt'u na l'ek* ‘начать поправляться после таинства соборования’, противопоставленную описанной цепочке по ДП ‘после совершения церковного таинства’.

За счет индивидуальных звеньев разветвляется структура ЛСП „Быть здоровым” в сегменте ‘способствовать выздоровлению’, что зафиксировано в локальной вербализация различных способов магического и немагического лечебного воздействия. Например: *vy'l'ivat' na jazy'v'uku n'iry'nug* ‘выливать в сосуд с водой над головой болящего расплавленную смолу дерева, произнося заклинательные слова’, *saʃsat' v tr'ibu'xu* ‘лечить детский рахит, помещая ребенка в коровий желудок и произнося заговоры от болезни’ в ЧДС с. Большое Плоское, *vy'kатыvat'* ‘лечить выкатыванием в полевой траве’ в говоре с. Вознесенка.

Следующий ряд примеров демонстрирует усложнение конфигурации инвариантной модели, вызванное отличиями в реальном плане. Так, нестарообрядцы используют номен *sv'ivat' mlad'енца* с семантикой ‘заворачивать новорожденного в пеленки’, а старoverы – в значении ‘свивать новорожденного свивальником вокруг по пеленкам крестообразно трижды’. По ДП орудийности соотносятся обозначения

a'd'em' на тот св'ет, *абр'ад'ит'* (*на'којнава*) 'одеть покойного в подготовленную на смерть одежду (преимущественно новую)' в ЧДС с. Троицкое и *a'd'em'* / *саб'рат'* на тот св'ет, *саб'рат'* (*на'којн'ика*) 'одеть умершего в специально подготовленную для него по старообрядческому чину одежду' в ЧДС староверов. Признак 'конфессиональности' усложняет структуру ЛСП „Покрыть кого-(что-) либо одеждой” в звене 'покрыть головным убором'. У староверов Большого Плоского лексема *пак'рыт'* 'надеть платок для посещения богослужения, закрепив два его конца высоко на груди булавкой' внутрисистемно и межсистемно противопоставлена глаголам с семантикой 'надевать (надеть) платок, обвязав его концы вокруг шеи'.

Отличиями в реалемном плане вызвано семантическое варьирование в пространстве универбов *м'и'шацца* и *пам'и'шацца* – элементов ЛСП партитивов „Вступать в брак”. Для диалектоносителей с. Вознесенка актуальной оказалась семема 'вступать / вступить в брак с представителем другой национальности', а для жителей Старой Некрасовки – семема 'вступать в брак с иноверцем'. Перед нами пример соотносительной локальной вербализации одной и той же ситуации с использованием единой словообразовательной модели, но с разной оценочной актуализацией включенного актанта объекта действия. Он дифференцируется по признаку 'конфессиональность' / 'национальность'.

Как результат вербального выделения степени важности социальной ситуации, как знак ее ценностной характеристики в говорах староверов были произведены номены *'кыркнуцца*, *ака'пырд'ицца*, *ака'ч'ур'ицца*, *кур'быкнцца* с семантикой 'прекратить существование (о плохом, грешном человеке (преимущественно о пьянице))'. Одновременно только староверы Старой Некрасовки означили противоположную ситуацию, где субъектом выступал хороший, безгрешный человек: *па'шел на'правду*, *па'шел к'Богу*.

Причиной формирования индивидуальных структурных звеньев может служить варьирования элементов обозначаемой ситуации. Такой структурный фрагмент свадебного обряда как сбор обещанных подарков локально осуществляется в разные дни после свадьбы: в Вознесенке сразу после свадьбы идут *старцы'ват'*. В Старой Некрасовке и Троицком на третий день свадьбы *'једут' за да'рам'и* или *кур'еј'нос'ат'*.

Анализ дистрибуции лексем обнаружил незначительные следы влияния украинских и молдавских говоров на уровне глагольной лексики. Это преимущественно бытовая сфера: свадебная, строительная лексика; лексика, связанная с приготовлением брынзы и вина. Она отражает специфику социально-бытовой и природно-географической адаптации русских переселенцев в новых условиях.

Представленное соотношение вербальных глагольных знаков, зафиксированных в опорных ЧДС, позволило утверждать, что

лексические системы исследуемых говоров характеризуются лексической общностью, принадлежат одной материнской основе.

Предложенный опыт анализа глагольной лексики дает основание для продолжения начатой работы в плане исследования генезиса, а также для осуществления дальнейших разысканий и интерпретации эксплицированного лексического материала в более широком пространственном контексте (с говорами окружения, с материнскими говорами).

Литература

Сентерберг 1984 – Сентерберг И. В. Лексическая семантика английского глагола : учеб. пособие к спецкурсу / И. В. Сентерберг. – М. : Изд-во МГПИ им. В. И. Ленина, 1984. – 96 с.; **Толстой 1963** – Толстой Н. И. Из опытов типологического исследования славянского словарного состава / Н. И. Толстой // *Вопр. языкознания.* – 1963. – № 1. – С. 29 – 45.

Швец А. І. До методики дослідження дієслівної лексики, що функціонує в різних окремих діалектних системах (на матеріалі російських переселенських говірок півдня Одеської області)

У статті представлено результати першої спроби зіставного дослідження складу й семантичної структури дієслівної лексики російських переселенських говірок півдня Одещини. запропоновано модель аналізу, що виявилась актуальною в з'ясуванні закономірностей сегментації дієслівного лексичного складу, сутності дієслівної вербалізації понять / реалій у діалектній мові, у вивченні динамічної природи дієслівної семантики, варіантів дієслівних значень, лексичної сполучуваності.

Ключові слова: ізольовані ідіоми, діалектна дієслівна лексика, ідеографічна класифікація, вербалізація понятійного простору, структурна організація, лексико-семантична парадигма, системні зв'язки, варіативність.

Швец А. И. К методике исследования глагольной лексики, функционирующей в разных частных диалектных системах (на материале русских переселенческих говоров юга Одесской области)

В статье анализируются результаты первого опыта системного описания глагольной лексики, принадлежащей четырем русским переселенческим говорам Одесской области, как отдельной лингвальной субстанции. Предложена модель анализа, актуальная в исследовании закономерностей сегментации диалектного глагольного корпуса, в определении способов и средств глагольной вербаллизации понятий / реалий в говорах, в изучении динамичной природы глагольной семантики, вариантов глагольных значений, лексической сочетаемости.

Ключевые слова: изолированные идиомы, диалектная глагольная лексика, идеографическая классификация, вербализация понятийного пространства, структурная организация, лексико-семантическая парадигма, системные связи, вариативность.

Shvets A. I. To a technique of research of the verbal lexicon functioning in different particular dialect systems (on a material of Russian resettlement dialects of the south of the Odessa area)

The results of the first experience of system description of verbal vocabulary, belonging to four Russian migrant dialects of the Odessa area, as separate lingval'noy substance are analysed in the article. The model of analysis, actual in research of conformities to law of segmentation of dialectal verbal corps, is offered, in determination of methods and facilities of verbal verbalization of concepts / realities in dialects, in the study of dynamic nature of verbal semantics, variants of verbal values, lexical compatibility.

Keywords: isolated idioms, dialectal verbal vocabulary, ideographical classification, verbalization of concept space, structural organization, leksiko-semantic paradigm, system connections, variantness.

О. В. Юсікова (Київ)

УДК 811.161.2:[81'282+81'371]

**ОСОБЛИВОСТІ ДІЕСЛІВ ІЗ СЕМАНТИКОЮ РУХУ В ПРОСТОРІ
(на матеріалі говірок Закарпаття)**

У вітчизняній діалектній лексикології утвердився системний підхід до вивчення семантики лексичних одиниць, їх творення та функціонування в часі й просторі (праці Й. Дзендзелівського [Дзендзелівський 1958, 1960, 1993], П. Гриценка [Гриценко 1990], М. Никончука [Никончук 1994], І. Сабадоша [Сабадош 1999], Г. Аркушина [Аркушин 2004] та ін.). У російській лінгвістиці питанням лексичної семантики багато уваги приділили Ю. Караулов [Караулов 1987], А. Уфімцева [Уфімцева 1986], В. Звєгінцев [Звєгінцев 1957], Н. Апресян [Апресян 1967], Ю. Арутюнова [Арутюнова 1988] та ін.

У сучасних дослідженнях актуальною є проблематика впливу узагальненого суб'єкта мовлення – представника культурного середовища на внутрішньомовні процеси. Так, зокрема, С. Єрмоленко зазначає, що „певні взаємопов'язані варіанти організації внутрішньомовної системи і співвіднесені з ними типи мовленнєвого мислення є релевантними в культурологічному стосунку” [Єрмоленко 2006: 10]. Роль конотації як чинника впливу суб'єкта мовлення на формування номінативних процесів, питання градації абстрагованої конотативної семантики порушено в монографії П. Гриценка „Ареальне варіювання лексики”. Дослідник, поділяє конотативні назви на назви з

оцінним значенням і такі, що в конкретнообразній формі нейтрально передають те чи інше значення. Посилення чи згасання конотації денотатів, їх актуалізація чи деактуалізація спричиняє розширення чи звуження варіативності відповідних назв [Гриценко 1990: 143].

Предметом розгляду в статті є конотативні значення дієслів з семантикою руху в просторі в говірках Закарпаття. Ядром семантичного поля є назви із значеннями 'іти', 'бігти' та похідні. Наші спостереження показали, що конотативні значення поряд з денотативними та граматичними набувають особливої ваги в семантичній структурі досліджуваних лексем, виступають домінуючими елементами лексичної семантики. Необхідною умовою розвитку конотативних значень, за В. Телією, є присутність у семантичній структурі дієслів сем оцінності [Телія 1986: 22]. Завдяки конотації рух стає ситуативно визначеним, набуває якісної характеристики, як, наприклад, у дієсловах: *'тандати* 'іти врозвалочку': *а'ди йак 'тандайе, йак 'танда по'пандал* [КМСГ]; *пи'линдати* 'іти босоніж', напр.: *йа бы го ни вбу'вала, н'ай бы 'босый пи'линдав* [КМСГ: Влс]; *потан'ішко'вати* 'тс' [КМСГ: Клн]; *плен'т'індатис'а* 'плутатися під ногами', напр.: *плен'т'індала ми с'а 'к'ітка по'мижи 'ноги* [КМСГ] (лексема – похідна від дієслова *п'лентатис'а* з семантикою 'блукати, пересуватися через силу, неохоче, повільно, далеко' [ЕСУМ IV: 438]); *прит'аг'нутис'а* 'з трудом прийти, приволочитися', *прикле'пати* 'прийти помалу', напр.: *ци по'мали с прикле'пав* [КМСГ: Лк]; *потала'пузити* 'про тварину, яка щось стоптала великими лапами'; *пробы'рыкати* 'протоптати дорогу' [КМСГ]. Актуалізація семи 'уважно стежити при русі за дорогою' зумовлює вживання лексеми *'насти* у переносному значенні (семантичний паралелізм з необхідністю уважного стеження за тваринами при їх випасанні), напр.: *нас со'б'і до'рогу; нос'тавитис'а* 'з'явитися, опинитися перед кимсь обов'язково' [КМСГ]. Повільна й часто неестетична хода старих та немічних людей знайшла різнопланове вираження в семантичній структурі дієслів руху: *пота'лапшати* 'піти по-старечому', *причи'кирдати* (*причо'кирдати*) 'про ходу старої людини з кривими ногами'. У межах семантичного поля досліджуваних дієслів руху розглянемо також назви: *підд'рыгувати* 'пересуватись, підстрибуючи'; *при'лопкати* 'прискакати' – назва, похідна від *лопо'тати* 'стукати, тупати, біжучи' [ЕСУМ III: 288], напр.: *'ж'аба при'лопкала д^м ко'ровам* [КМСГ].

Ознаки розвитку енантіосемії спостерігаємо у функціонуванні дієслова *п'рудити* – 'іти з трудом' [КМСГ]. Щодо лексеми *п'рудити*, то М. Грицак звернув увагу на те, що це старе слово, яке зникає, що всім відоме лише слово *пруд'кий* – 'той, хто прудить, прудко йде' [КМСГ]. Дослідник зазначав також, що серед багатьох значень дієслова *п'рудити* в Словнику В. Даля [СУМД 1990: 529] значення 'іти' не виділене.

Енантіосемію й актуалізацію семи звукової характеристики руху як процесу спостерігаємо в дієслові *при'танкати* 'тихо підійти' [КМСГ].

Ряд дієслів з семантикою швидкого руху може охоплювати значне коло лексем у переносному значенні, напр.: *прите'чи*, напр.: *кид' го припе'че, ид вам прите'че; порост'і'катис'а*, напр.: 'мы с'а порос'т'і'кали 'бос'і [КМСГ: Вн, Грш, Прч]; *поплыс'ти* [КМСГ], *пол'у'вати* – у значенні 'тікати', *па'лати* (простежуємо семантичний паралелізм з горінням); *'пырхати (пир'хати)* 'дуже швидко бігти, перестрибуючи', напр.: 'кури 'пир'хат', *див'л'ус'а, а то 'йастр'аб* [КМСГ: Врч, Дмш, Трн]; *приле'т'іти* 'швидко прибігти', напр.: 'в'іт:ак на'зад ид н'і приле'т'ів [КМСГ], *пе'канити* 'швидко йти' (дієслово має переносне значення від значення 'горіти') [КМСГ]. Семантику раптовості руху мають дієслова: *прилеме'н'іти (прилеме'нити)* 'неочікувано прибігти', напр.: *у'же прилеме'нила К'рас'а дом'і* [КМСГ: Зн]; *'падатис'а* 'раптово прийти', напр.: *ти 'тутка с'а ми 'наде*. У досліджуваних говірках група дієслів з семантикою 'швидко йти, бігти' представлена значним колом репрезентантів: *'пазитис'а, пело'вати (пилу'вати), пере'линити, п'ісл'о'вати, поте'чис'а*, напр.: *ут'ік с'а, св'і'тами с'а по'т'ік* [КМСГ]; *при'дун':іти (при'дудн'іти)*, напр.: *шо на'раз при'дун':ів до нас* [КМСГ: ВБс, Врч]; *прилопо'т'іти, придубо'н'іти, придубо'т'іти*, напр.: *што дуботи'те ги 'кон'і* [КМСГ: Блк, Дв, Дмш, Стр, Ск], *при'линити*, напр.: *ой до 'сейі бли'зен'койі 'камен'а до'кину, а до 'тойі де'лекоїі 'соколом при'лину* [КМСГ].

У семантичному ряду дієслів з семантикою 'повільного руху' розглянемо лексеми: *при'лапкати, прита'лапкати, прита'лапчати, прилапц'у'вати, прича'лапкати, при'т'опати, при'топкати* 'приплентатись'. Ця група дієслів – похідні від *'лапа, сто'на* – 'нога тварини', 'нога птаха', що передають семантику 'важка, повільна хода', як і вигук 'лапу-лапу' – вигук, що означає 'важкі, повільні кроки' [ЕСУМ III: 193]. Так, дієслово *ча'л'анати* в досліджуваних говірках функціонує з чотирма значеннями, що є власне конотативними й актуалізовані в контексті: 'іти по болоту, по багнюці'; 'іти дуже повільно, шльопаючи чи недбало волочачи ногами', напр.: *хтос' ча'лапле го'рі се'лом* [КМСГ: Клч, Ркс, Трн]; 'іти по-маленьку – 'про ходу знесиленої, хворої людини, напр.: *х'ворый чулу'в'ік 'ледва ча'л'анат'* [КМСГ]; 'іти – 'про кроки малої дитини, що недавно почала ходити', напр.: *но, пози'рай, як ма'лойе ча'л'анат'* [КМСГ: ВРк, Пст, ЧПт]. Синонімами до дієслова *ча'л'анати* в значенні 'іти по болоту, по багнюці' в досліджуваних говірках є дієслова: *б'р'охати, ш'л'ампати, ш'л'опати, ш'л'омпати, х'л'анати*. У семантичному ряду 'повільно йти' спостерігаємо функціонування лексем: *приш'л'ампати* 'ледве-ледве йти', напр.: *'йакос' им 'лидвы 'дому приш'л'ампала* [КМСГ: ВРк]; *попи'рати* 'про людину, що слаба і ледве йде', напр.: *'в'іт'агнемос'а с ха'тов, тай 'я сла'ба, шо ни 'годнам попи'рати* [КМСГ]. Лексема утворилася від дієслова *'перти* з

протилежним значенням: 'швидко просуватися', 'гасати', 'гнати на коні' [ЕСУМ IV: 355].

Конотативні значення супровідної поведінки людини під час руху актуалізовані в семантичній структурі дієслів: *па'лайдати* 'іти, високо піднімаючи ноги' (експресивно забарвлене значення лексеми розвинулось на базі дієслова *'лайдати* 'тинятися без діла, вештатися'); *пере'кыцатис'а* 'іти, нахилиючись то в один, то у другий бік', напр.: *кой і'де та пере'кыцайес'а ги 'качка з 'боку на бук* [КМСГ, Пр] (лексема пов'язана з польським конотативно забарвленим дієсловом *kisac* 'підстрибувати з припаданням до землі' [ЕСУМ IV: 342]); *приш'тул'гати*, *пришко'пырдати*, *прил'о'говдати*, *пришкул'гыцати*, *приш'кунчати* 'іти, накульгуючи', напр.: *м'і приш'тул'гау на 'парту* [КМСГ]; *п'лендати* (*п'лентати*), *поп'лендати*, *п'лентатис'а*, *поплес'тис'а*, *поп'лентатис'а* 'піти, заплітаючи ногами', напр.: *нагу'л'ау ис'с'а, а йак дуйш'ли г'рош'і, та 'тихо 'дому с' по'чау п'лендати* [КМСГ: Ос], дієслова *п'лендати*, *поп'лендати* в контексті можуть виступати зі значенням, що передає душевний стан людини, 'іти наче несповна розуму' [КМСГ: Ос]; *пет'л'ати* 'бігти, заплітаючи сліди'; *по'тапшати* 'швидко піти, розставляючи ноги' [КМСГ]; *прива'керати* 'прийти, перевалюючись з ноги на ногу' [КМСГ: Лкц], *при'куцкувати* 'прибігати, захекавшись', напр.: *'бабина гай при'куцкуйе до нас* [КМСГ: ВЛч, Дбр, Мрч, Клч, Кшт, Чрн]; *притара'лайкати* 'прийти, співаючи', напр.: *хва'ла боу, штос у'же притара'лайкау* [КМСГ].

Актуалізацію емоційної характеристики внутрішніх якостей суб'єкта руху спостерігаємо в значеннях дієслів: *пе'канити* (*пе'конити*) 'нахально заходити', напр.: *о'ты с'а ни'кого нич ни з'відадут', ай пе'кан'ат' до 'хыж'і* [КМСГ]; *пота'фацкати* 'необережно потоптати', напр.: *'д'іти уд н'а у'с'і вал'кы пота'фацкали* [КМСГ: Пр, Дмш]; *по'н'ун'гати*, зневаж. *по'н'ун'гати* 'ліниво піти' (лексема походить від звуконаслідувального дієслова *'н'ун'гати*, що передає протяжні звуки, для порівняння – *'нунавка* 'сопілка з осоки' [ЕСУМ IV: 118]), *прити'лин'кати* 'прийти з пустими руками', напр.: *п'і'шоу на 'заробкы, а 'ледвы прити'лин'кау 'цуравый* [КМСГ]; *пр'іце'лындрат'і* 'іти, будучи сильно п'яним', напр.: *'ледва ты пр'іце'лындрав до нас* [КМСГ: Лкц]; *приш'кынтати* 'прийти, будучи змученим, хворим', напр.: *'док'і вин приш'кынтат', тай ви'ч'ір 'буде* [КМСГ].

В досліджуваних говірках нами простежено ряд лексем, у семантичній структурі яких домінує сема на позначення місця руху, напр.: *пла'йачити* 'іти плаєм' [КМСГ]; *переса'лашитис'а* 'переходити з отарою ночувати на інше місце', напр.: *там б'лис'ко не 'было во'ды, та 'мусыли с'ме с'а переса'лашити на дру'гойе 'м'істо* (дієслово *переса'лашити* утворене від іменника *'салаши* – 'тимчасова стоянка пастухів') [КМСГ: ТПл]; *перело'пындати* 'перейти через воду', що походить від звуконаслідувального дієслова *лопо'тати* – 'стукати

(тупати, хлюпати), ідучи по воді, по болоту' [ЕСУМ III: 288]; *пота'лапати* 'ходити по помазаній долівці', напр.: *помос'тила м'файно пун'хыжу, та до'мок ми пота'лапав нес, 'богдай бы здох; пота'ф'іцати* 'пройти по багнюці', напр.: *ни з'нала с'уды йти, ай 'мус'іла с пота'ф'іцати* [КМСГ].

У іншому семантичному ряду дієслів актуалізації зазнає сема на позначення часу руху: *пора'нити* 'прийти раніше', напр.: *уи'ли про'сити на с'вайбу і пора'нити п'іти, тай ... спочи'вати* [КМСГ]; *при'п'іти (при'пути)* 'піти на довгий час', напр.: *'йена при'путила д'д'іву і 'соб'і* [КМСГ: Дмш].

Постійні характеристики особи знаходять своє вираження в актуалізації конотативних експресивно-оцінних значень, коли ставлення до особи мовець переносить на характеристику її руху. Зокрема, негативне або зневажливе ставлення до людини, а значить і до її приходу передають дієслова: *прива'литис'а* (прийти, коли тебе не чекали), *при'дибати* 'ліниво ходити', *приди'либати* 'ледь прийти' [КМСГ] – дієслово, похідне від *при'дибати* – 'ходити повільно, незграбно, дріботіти, шкандибати' [ЕСУМ II: 64]; *потеле'панити* 'повільно йти', *при'дудритис'а* 'про прихід людини, яку не бажають бачити' [КМСГ] – дієслово походить від польського запозичення *'дудритис'а* 'марнувати час, щось недбало робити', що має виразну негативну оцінну семантику [ЕСУМ II: 141], *при'ландати* – дієслово походить від німецького дієслова *landen* 'ходити важко, поволі' [ЕСУМ III: 180]. Зневага в народному слові здебільшого адресована ледарям, які вештаються без діла, п'яницям, які викликають огиду, непрошеним гостям. Або, навпаки, семантика дієслів передає жартівливе ставлення мовця до приходу тої чи іншої особи: *прису'липати (прусу'липати)*, напр.: *ци вжес' прису'липау із Ир'шавы 'йакос'* [КМСГ: Бг]. Позитивну конотацію мають дієслова, що передають рух дитини: *при'тапати* (про маленьку дитину, що навчилася ходити), напр.: *прийш'ло то'то до 'мене, при'тапало; пр'і'цабат'і*, напр.: *д'ітва'ч'а са'мой за мнов пр'і'цабало аж на 'поле* [КМСГ: Он].

При передачі всіх нюансів емоційного забарвлення, настрою мовця в семантиці дієслів руху особливої ваги набуває фактор контексту, напр., у коломийці: *ой у'пало вере'тено, пой по'дай ми'гал'у, 'док'і Ва'сил' прителе'пат із 'нижн'ого к'райу* [КМСГ: Тн]. Негативне ставлення мовця може посилюватись за допомогою підрядних прислівникових компонентів у структурі словосполучень, напр.: *'ледви прити'лінкау 'з трудом прийшов'; 'йакос приты'лыпкав* 'про важку ходу старої людини' [КМСГ].

У досліджуваних говірках паралельно окремі дієслівні форми на вираження якісних емоційно-експресивних ознак руху вжиті у складі порівняльних зворотів, напр.: *по'т'іпати* – 'вештатися, блукати' у складі порівняльного звороту: *по'т'іпау бис' с'а по с'в'іт'і, йак 'в'ітер по га'луз'у, а во'да по кам'ін'у* (зворот функціонує як лайка, має виразне

негативне емоційне значення) [КМСГ]; дієслово *дубо'н'іти* 'швидко прийти' у складі порівняльного звороту, напр.: *што дуботи'те ги 'кон'і* [КМСГ: Блк, Дв, Дмш, Стр, Скр, Лкц]; *прит'аг'нутис'а* 'ледь іти' – у складі порівняння: *прит'аг'лис'а по д'войе, пот'ройе, з'і з'дохл'і псы* [КМСГ]; *пере'кицатис'а* 'іти, перевалюючись з боку на бік' у реченні: *кой і'де та пере'кицайес'а ги 'качка з 'боку на бук* [КМСГ: Пр]; писати 'поважно йти' у порівнянні: *ни йде, а 'тише* [КМСГ].

Отже, дослідження дієслів з семантикою руху в говірках Закарпаття показує, що в їх семантичній структурі присутня широка палітра конотативних значень. Вивчення конотативної семантики є актуальним завданням і етнолінгвістики, і діалектології. Матеріал уповноважує виділити як релевантні щодо конотативної диференціації такі семи: темп руху, супровідна поведінка людини під час руху, душевний стан суб'єкта руху, ставлення мовця до нього, місце, час та інші якісні характеристики руху.

Література

- Апресян** – Апресян Н. Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола / Н. Д. Апресян. – М. : Наука, 1967. – 251 с.; **Аркушин** – Аркушин Г. Л. Словотвор закарпатських говорів / Г. Л. Аркушин. – Луцьк: РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004 – 764 с.; **Арутюнова** – Арутюнова Ю. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт / Ю. Д. Арутюнова ; отв. ред. Г. В. Степанов. – М. : Наука, 1988. – 344 с.; **Гриценко 1990** – Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1990. – 272 с.; **Даль** – Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4-х т. / В. Даль. – М. : Изд-во „Русский язык”. – Т. 3. – 558 с.; **Дзензелівський** – Дзензелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області України (Лексика) : у 3-х т. / Й. О. Дзензелівський. – Ужгород : Ужгород. держ. ун-т. – Ч. 1. – Наук. зап. – Т. XXXIV. – Діалектологічний збірник. – Вип. 3. – 1958. – 31, 24 арк. Ч. 2. – Наук. зап. – Т. XLII. – Діалектологічний збірник. – Вип. 4. – 1960. – 37, 82 арк. Ч. 3. – Наук. т-во ім. Т. Шевченка у Львові, Ужгород. держ. ун-т. – Ін-т Карпатистики. – 1993. – 58, 6 арк.; **ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови : у 7-ти т. / за ред. О. С. Мельничука, І. К. Білодіда, В. Т. Коломійця та ін. – Т. 1. – К. : Наук. думка, 1982. – 632 с. Т. 2. – К. : Наук. думка, 1985. – 571 с. Т. 3. – К. : Наук. думка, 1989. – 551 с. Т. 4. – К. : Наук. думка, 2003. – 655 с. Т. 5. – К. : 2006. – 704 с.; **Єрмоленко 2006** – Єрмоленко С. С. Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць / С. С. Єрмоленко – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2006. – 386 с.; **Звегинцев** – Звегинцев В. А. Семасиология / В. А. Звегинцев. – М. : МДУ, 1957. – 322 с.; **Караулов** – Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов ; отв. ред. чл.-кор. Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1987. –

263 с.; **КМСГ** – Картотека матеріалів до Словника говірок Закарпатської області Грицака М. А. – фонди відділу діалектології Ін-ту укр. мови НАНУ; **Никончук 1994** – Никончук М. В. Лексичний атлас Правобережного Полісся / М. В. Никончук. – К. – Житомир, 1994. – 17 с.; **Сабадош** – Сабадош І. В. Атлас української ботанічної лексики / І. В. Сабадош. – Ужгород : Ужгород. держ. ун-т, 1999. – 104 с.; **Теляя 1986** – Теляя В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Теляя ; отв. ред. А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1986. – 138 с.; **Уфимцева** – Уфимцева А. А. Лексическое значение. Принцип семиологического описания лексики / А. А. Уфимцева ; отв. ред. Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1986. – 240 с.

Скорочення назв населених пунктів Закарпатської області

Ант – Антонівка Ужгородського р-ну; Блн – Білин Рахівського р-ну; Блк – Білки Іршавського р-ну; Бг – Богдан Рахівського р-ну; ВБс – Верховина Бистра Велико-Березнянського р-ну; ВРк – Великий Раковець Іршавського р-ну; Влс – Волосянка Велико-Березнянського р-ну; ВЛч – Великі Лучки Мукачівського р-ну; Вн – Вонігово Тячівського р-ну; Врч – Ворочово Перечинського р-ну; Грш – Грушево Тячівського р-ну; Дбр – Добрянське Іршавського р-ну; Дв – Довге Іршавського р-ну; Дмш – Домашин Велико-Березнянського р-ну; Зн – Зняцево Мукачівського р-ну; Клн – Калини Тячівського р-ну; Клч – Колочава Міжгірського р-ну; Кшт – Куштановиця Мукачівського р-ну; Лкц – Ликицари Перечинського р-ну; Лк – Луково Іршавського р-ну; Мрч – Мирча Велико-Березнянського р-ну; Он – Онік Виноградівського р-ну; Ос – Осій Іршавського р-ну; Пр – Приборжевське Іршавського р-ну; Пст – Пістрялово Мукачівського р-ну; Прч – Перечин; Ркс – Рокосів Хустського р-ну; Ск – Сокирниця Хустського р-ну; Стр – Страбичово Мукачівського р-ну; Тн – Торунь Міжгірського р-ну; Трн – Терново Тячівського р-ну; ТПл – Тур'я Поляна Перечинського р-ну; Чрн – Чорна Виноградівського р-ну; ЧПт – Чорний Потік Іршавського р-ну

Юсікова О. В. Особливості дієслів із семантикою руху в просторі (на матеріалі говірок Закарпаття)

Предметом розгляду в статті є поле конотативної семантики дієслів на позначення руху в просторі. Дослідження дієслів з семантикою руху в діалектній мові показує, що конотативні значення відображають у мові особливості світосприйняття носіїв говірок. Нами виділено ряд конотативних сем у структурі досліджуваних дієслів, наприклад, семи якісної характеристики суб'єкта руху, семи на позначення швидкості руху, супровідної поведінки людини під час руху.

Ключові слова: діалектна лексика, дієслова на позначення руху в просторі, конотативне значення.

Юсикова Е. В. Особенности глаголов с семантикой движения в пространстве (на материале говоров Закарпатья)

Предметом рассмотрения в статье является поле коннотативной семантики глаголов, обозначающих движение в пространстве. Исследование глаголов с семантикой движения в диалектном языке показывает, что коннотативные значения отображают особенности мировосприятия носителей говоров. Нами выделен ряд коннотативных сем в структуре исследуемых глаголов, например, семы качественной характеристики субъекта движения, семы, обозначающие скорость движения, сопутствующее поведение человека во время движения.

Ключевые слова: диалектная лексика, глаголы, обозначающие движение в пространстве, коннотативное значение.

Jusikova O. V. Special features of the verbs with the semantics of the movement in the space (on the Karpatical dialects)

The object of the examination in the article is the field of the connotative semantics of the verbs which indicate the movement in the space. The investigation of the verbs with the semantics of the movement in the space performs that the connotative semantics reflects the special features of the word outlook of the exponents of the dialects. We are distinguished the row of the connotative elements of the semantics in the structure of the investigates verbs, for example, the semantics elements of the qualitative description of the subject of the movement, the attendant behavior of the subject in time of the movement.

Key words: dialectal vocabulary, verbs which indicate the movement in the space, connotative meaning.

МІСЦЕВІ ВЛАСНІ НАЗВИ

М. В. Жарикова (Горловка)

УДК 81'373.21

**ТЕМАТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ
БОТАНИЧЕСКОЙ И ЗООЛОГИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ,
ОТРАЖЕННЫЕ В ОЙКОНИМИИ ДОНЕТЧИНЫ
XVIII – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX СТ.**

Ойконимы как языковые единицы несут важную информацию об особенностях возникновения населенных пунктов, об их жителях, о естественных и географических условиях местности, на территории которой эти поселения основаны, о специфике культурных и политических связей между соседними (чаще всего) и несоседними этносами и государствами, а значит, являются важными достопримечательностями для истории, географии, этнографии, археологии и других неязыковедческих наук.

Ономастическое наследство – неотъемлемый атрибут лексической системы каждого национального языка. Необходимость его многоаспектного изучения обоснована в трудах многих исследователей: Е. Отина, А. Белецкого, М. Сергиевского, А. Гаркавца, В. Григорович, В. Бушакова и др. В современной отечественной топонимике выразительно прослеживается внимание к региональной проблематике и малоизученным классам топонимов. Ономастика регионов исследуется в работах Е. Отина, Д. Бучко, В. Лободы, М. Худаша, О. Суперанской, З. Исаевой и др.

В связи с этим актуальность настоящего исследования определяется тем, что изучение топонимических единиц остаётся одной из важнейших задач отечественного языкознания, поскольку необходимо быстрее зафиксировать всё, что ещё сохранилось, и тем самым сберечь языковые ценности для науки. Цель нашей статьи – описать тематические группы ботанической и зоологической номенклатуры в ойконимии Донетчины XVIII – первой половины XX ст.

Ойконимия Донбасса, как самостоятельная региональная ойконимия, в основном сложилась к середине XVIII в. Процесс её формирования осуществлялся в соответствии с образцами, имевшими место на территориях более раннего восточнославянского заселения, откуда прибывали переселенцы. Такая номинационная преемственность обнаруживается: а) в используемых признаках номинации; б) в отборе производящих единиц; в) в структурных типах.

Ботаническая и зоологическая номенклатура отражается в ойконимии региона на всем протяжении её существования. Все лексемы данной группы, с одной стороны, соотносятся с растительным и

животным миром края, а с другой – являются типовыми восточнославянскими тополексемами.

Географы считают Донецкий кряж островом лесостепи среди степей. В прошлом растительность, в том числе и древесная, была здесь более богатой. Найдены вымершие виды каштана, граба, бука, болотного кипариса. В XVIII в. не менее 48% площади Донецкого кряжа занимали леса. Наиболее распространенными видами были дуб, ясень, клен, лесная груша, желтая акация, бересклет, калина, бузина, ива, осина [Слюсарев 1983: 84 – 85]. Характер растительности является важным признаком номинации в славянской топонимии, поэтому наличие в ойконимии исследуемого периода единиц, содержащих основы ботанических номенов и близких к ним слов, является закономерным. В ойконимах региона к концу XVIII в. оказались отраженными основы слов следующих лексических групп:

- 1) общее обозначение совокупности деревьев – *лес*;
- 2) обозначение совокупности хвойных деревьев – *бор*;
- 3) обозначения деревьев конкретных пород – *береза, берест, груша, дуб, калина, ольха, орех, ракита, терен, тополь, ясень*;
- 4) обозначение кустарников: *лоза, камыш, бузина*.

Отмеченные лексемы отражаются в следующих ойконимах: *слб. Камышеваха, Грушеваха, Ольховатская, Ольховатка, Ольховая, Терны, Боровская, Боровенька; дд. Ореховая₂, Калинова, Калиновая, Ясиноватая, Ясиноватая, Березнеговатая, Лозовая, Берестяная, Бузиноватая₂, Терноватая₂, Тополиное, Ореховое, Ореховатка, Камышеватое, Лозовенька, Лозоватая, Ракитное, Калиновское* и некоторые другие [Пірко 2003: 138, 142, 143, 148, 150, 152, 155, 158 – 160].

Все лексемы рассматриваемой группы, отраженные в ойконимии региона в исследуемый период, с одной стороны, соотносятся с ботанической реальностью края, а с другой, являются типовыми восточнославянскими топоосновами [Подольская 1970: 152]. Они широко отражены в топонимии не только определенных территорий, но и всей территории раннего восточнославянского заселения [Борек 1972: 100 – 101]. Большинство данных основ вошло в состав ойконимов через посредство топонимов, чаще всего названий рек и балок. Ср. гидронимы в бас. Северского Донца: *Ольховая, Камышная, Лозовая (Лозовенька), Камышеваха₂, Лозная, Лозовая, Боровая (Боровенька), Калиновка, Осиновка, Ольховатка*. В единичных случаях посредником является антропоним: *Ракитное* (<фамилия владелицы капитанши Ракитной), *Капустяновка* (<фамилия владельцев Капустянские).

К середине XIX в. рассматриваемая группа ойконимов пополняется названиями, соотносящимися с лексемами *роща, гай, сад, дуброва, липа, клен, верба, осина, дереза, бурьян* – *Георгиевская Роща, Гаевка, Садовая, Дубровка, Липовка, Кленовая, Вербовка, Вербовая, Осинова, Дерезовка, Бурьяновка* и др. Отмечаются также названия *Зеленая, Лысая,*

соотносящиеся с прилагательными *зеленый* „имеющий растительность в достаточном количестве” и *лысый* „не имеющий растительности”. Часть данных названий опирается на контактный топоним, ср. запись: х. *Кленовские* при б. Кленовой, д. *Вербовка* на б. Вербовой [Пірко 2003: 143]. Другая часть такой опоры (судя по записям в документе) не имеют, ср.: *Липовка* на р. Волчьей, *Дерезовка* при колодце, х. *Бурьяновка* при вершине р. Водяной, д. *Дубровка* при колодце [Там же: 147, 151]. Содержательный характер основ, пополнивших рассматриваемую группу, обнаруживает наметившуюся тенденцию вовлекать в ойконимопроизводство лексемы, семантически близкие с уже освоенными видовыми названиями растений, не нарушая при этом принципа референтной реалистичности. Наиболее частотными в середине XIX в. в данной группе являются основы *калин-*, *терн-*, *камыш-*, *лоз-*. Количество названий с рассматриваемыми основами таково: *калин* – 9, *терен* – 8, *камыш* – 6, *лоз* – 6, *орех* – 4, *берест* – 2, *дуб* – 2, *верб* – 2, *клен* – 2, *дерез* – 2, *берез* – 1, *бузин* – 1, *лип* – 1.

В начале XX в. в большинстве названий данной группы отражаются те же лексемы, что и в середине XIX в., вместе с тем появляются названия, соотносящиеся с лексемами *вяз*, *тал*, *вишня*, *виноград*, *малина*, *очерет*, *борщ*, *граб*, *лопух*, *гриб*. При сохранении названий, соотносящихся с прилагательными *зеленый* и *лысый*, появляются названия, содержащие основы лексем *ягода* – *Ягодный*, *лист* – *Листвянка*, *мед* – *Медовка*, семантически тяготеющих к вышеперечисленным.

Основываясь на данных СНПД можно отметить, что наибольшая повторяемость в составе ойконимов присуща основам *орех-*, *берест-*, *калин-*, после них следуют основы *терн-*, *очерет-*, *камыш-*, *ясен-*, *дуб-*, *берез-*, *лоз-*, *тал-*. Высокочастотными являются основы *гай-* и *лес-*. Расширение репертуара ботанических основ, отраженных в ойконимах, осуществляется в рамках общей номинационной тенденции учитывать реалии местности. Так, все три названия *Грабово* сосредоточены там, где эта древесная порода произрастала (территория совр. Шахтерского и Амвросиевского районов Донецкой области.); аналогично размещение ойконимов с основой *тал-* (бас. Лугани и Северского Донца); два названия *Виноградный* находятся на юге региона (б. Мариупольский округ).

С точки зрения реального словообразовательного процесса, ойконимы, как и раньше, распадаются на две группы – оттопонимные и отапеллятивные. Показательно, что это деление имеет место и во вновь образованных названиях. К оттопонимным относятся ойконимы *Красно-Таловка*, *Таловка*, *Таловый*, *Талово-Тузловка*, *Усть-Очеретино*, *Ново-Очеретоватый*, *Очеретино*, *Калиново-Борщеватый*, *Грибовахо-Лопуховатый*, *Вишневатое*, *Вишневецко-Греково*, *Греково-Вишневецкий*.

Оттапеллятивними, по нашому мнению, являются ойконимы *Малиновка, Вязовка, Виноградный, Грабово* (хотя не исключено и оттопонимное происхождение некоторых из них).

К концу XX в. большинство отмеченных основ в составе ойконимов сохраняется (73%). По сравнению с началом XX в. не представленными оказались основы *бор-, байрак-, борщ-, вяз-, гриб-, дерез-, ёлк-, капуст-, лопух-, осин-, бурьян-, листвен-, ягод, мед-*. Причины этого – снятие селения с административного учета, присоединение его к другому населенному пункту, переименование селения. Первые две причины приводят к перемещению ойконимных единиц в другие референтные области – микротопонимию или урбанонимию, а последняя – в неофициальную ойконимию. Указанный переход пережили следующие ойконимы: *Берестовое, Дружков. г/с; Берестянка, Наз.; Вербовый, Наз.; Верхнее Лозовое, Арт.; Виноградовка, Наз.; Вишневый, Кнст.; Вишиное, Тлмн.; Дубовое, Алдр.; Зеленая Роща, Наз.; Кабачки, Шахт.; Калиновка, Амвр.; Калиновка, Шахт.; Калиновский, Амвр.; Капустянка, Внс.; Кленовое, Снежнян. г/с; Камышевская, Прштр.; Новая Роща, Влдр.; Новые Терны, Мар.; Новые Садки, Тлмн.; Осинная Балка, Крарм.; Подлесное, Арт.; Садовое, Внвс.; Садовый, Ясин.; Садовый, Крарм.; Терновое, Влдр.; Ясеновка, Тлмн.; Байрак, Горловск. г/с; Берестовка, Кнст.; Берестовка, Макеев. г/с; Берестовый, Влнв.; Берестовый, Дбрпл.; Березовка, Енакиев, г/с; Бурьяновка, Ясин.; Грушевое, Внс.; Грушевое, Мар.; Диброва, Слав.; Ёлкино, Харцыз. г/с; Клиновка, Крарм.; Лески, Снежнян. г/с; Лесное, Слав.; Новые Садки, Горловск. г/с; Овсяное, Ольховчик, Шахт.; Ореховский, Снежнян. г/с; Ореховый 2-й, Снежнян. г/с; Ореховый Третий, Макеев. г/с; Садовое, Внс.; Яблунка, Наз.; Яблунковское, Харцыз. г/с.; Лесовка, Селидов. г/с.; Осно-Ольховка, Киров. г/с [ДО 1988: 132 – 165].*

Об актуальности ботанической лексики в ойконимной номинации свидетельствует её использование при переименовании селений, а также замене описательных наименований НП полноценными ойконимными формами. Ср.: *Березовое, б. пос. четвертого отделения совхоза „Еленовский“; Берестовое, б. Новохопрово, Стбш.; Виноградное, б. Щербина, Харцыз. г/с; Вишиное, б. пос. ж/д ст. Селидовка, Селидов. г/с; Ольховка, б. Осино-Ольховка, Киров. г/с; Грабское, б. пос. совхоза „Диктатура пролетариата“ Амвр.; Дубовка, б. Капинус, Шахт.; Дубовое, б. пос. шахты № 40, Шахт.; Залесное, б. пос. шахты „Ремовская-Восточная“ и „Закарпатская-Комсомольская“, Снежнян. г/с; Зарощенское, б. пос. третьего отделения совхоза имени Парижской коммуны, Шахт.; с. Зеленое, б. Катериновка, Амвр.; Зеленый Гай, б. пос. совхоза имени XVIII партсъезда, Внс.; Зеленовка, б. Заречное, Мар.; Камышевское, б. Ворошилово, Прштр.; Камышевка, б. пос. Гродовского кирпичного завода Селидов. г/с; Лесное, б. пос. Азовского лесничества, Влдр.; Малиновка, б. пос. совхоза „Диктатура“, Влдр.; Малиновое, б. пос.*

Гослесопитомника, Влнв.; *Осиково*, б. Кондратенко, Стбш.; *Садовое*, б. Колония № 8, Амвр.; *Садовое*, б. пос. совхоза имени Парижской коммуны, Шахт.; *Сосновое*, б. пос. ж/д ст. Святогорская, Крлм.; *Яблунька*, б. Сталинское, Кнст.; *Ясеновое*, б. Ворошиловка, Крарм. [ДО 1988: 123 – 131]

В отличие от ботанических номенов, лексика тематического поля „фауна” весьма скудно отражена в ойконимии региона на всем протяжении ее функционирования, хотя сам животный мир донецкой степи, особенно до интенсивной ее индустриализации, был богат и разнообразен [Слюсарев 1983: 78]. В XVIII в. основы данных лексем выделяются в названиях *Лебяжье*, *Бобровая*, *Граковая*, *Конская*, *Сокольники*, *Голубовка*; все они вошли в структуру ойконима через посредство топонимов *Бобровая*, *Лебяжье*, *Граковая*, *Конска* (ойконим *Конская* (Славенский уезд Екатеринославское наместничество) возможно также рассматривать как отапеллятивный, если квалифицировать его как такой, который имеет релятивную референтную основу, основанием чего является наличие на этом участке территории гидронимов *Жеребец*, *Бахмут*, *Конские Воды*) или антропонимов: *Голубовка* < владелец И. Голуб [Пірко 2003: 147], *Сокольники* < фам., имя Сокольников. Аналогичная картина наблюдается и в середине XIX в.: названия, содержащие основы *голуб-*, *сокол-*, *бирюк-*, являются отонимными. В их основе лежат фамилии Соколов, Голуб, Голубев, гидроним Бирючья – *Соколовка*, *Соколополье*, *Голубовка*, *Бирючья*.

В начале XX в. ойконимы данной группы соотносятся с лексемами *волк*, *бирюк*, *лиса*, *медведь*, *грак*, *журавль* – *Волчий*, *Волчья*, *Бирючий*, *Бирюкова*, *Лисичий*, *Медвежинский*, *Граков*, *Журавка* [СНПД 1924: 28, 47, 58 138, 186, 204, 208.] и имеют отонимное происхождение.

Такой же немногочисленной продолжает оставаться данная группа названий и в конце XX в. Значительную их часть составляют отантропонимные и оттопонимные производные – *Зайцево*, *Греков-Зайцево*, *Голубовка*, *Русско – Орловка*, *Орловка*, *Барановка*, *Волково*, *Волченка*, *Зверев*, *Зайченко*, *Куликово*, *Курицыно*, *Карповка*, *Селезневка*, *Лебединское*, *Волчий Яр*, *Коровий Яр*, *Малоорловка*, *Новоорловка*, возможно, *Орлинское (Орловка)*, *Волчье*, *Журавка*, *Лебяжье*. Ойконим *Медвежье* отэргонимного происхождения (б. пос. ферма Медвежья). Отапеллятивное происхождение можно предполагать в ойконимах *Птичье*, *Ласточкино*. Первый заменил описательное наименование Поселок совхоза имени Чкалова, второй – Поселок совхоза имени Мичурина.

К этому времени из официальной ойконимии ушли названия *Голубовка*, *Голубничее*, *Индюковка*, *Орловка*, *Соболевка*, *Бирючье*, *Гайворонское*, также имеющие отонимный характер.

Таким образом, в XIX – XX вв. круг ботанических номенов, отраженных в ойконимах Донетчины, расширяется за счет реализации

семантических связей уже освоенных лексем. Расширение репертуара ботанических основ, отраженных в ойконимах, осуществляется в рамках общей номинационной тенденции учитывать реалии местности. В начале XX в. наибольшее сгущение названий, содержащих рассматриваемые основы, наблюдается в северной части региона, из чего следует, что движение данной ойконимной модели шло от исходной территории заселения к юго-востоку. К концу XX в. ойконимы, содержащие основы ботанических номенов, составляют 7% от общего количества.

Лексика тематического поля „фауна” на всем протяжении существования ойконимии региона отражается в незначительном количестве названий; все они являются производными или от топонимов, или от антропонимов.

Список условных сокращений

Алдр. – Александровский р-н; Амвр. – Амвросиевский р-н; Арт. – Артемовский р-н; б. пос. – бывший поселок; Влдр. – Володарский р-н; Влнв. – Волновахский р-н; Внс. – Великоновоселовский р-н; Горловск. г/с – Горловский городской совет; Дбрпл. – Добропольский р-н; Енакиев. г/с – Енакиевский городской совет; Киров. г/с – Кировский городской совет; Кнст. – Константиновский р-н; Крам. – Красноармейский р-н; Мар. – Марьинский р-н; Наз. – Новоазовский р-н; НП – населенный пункт; Прштр. – Першотравневый р-н; Стбш. – Старобешевский р-н; Тлмн. – Тельмановский р-н; Шахт. – Шахтерский р-н; Ясин. – Ясиноватский р-н.

Литература

Борек 1972 – Борек Г. Восточнославянские топонимы с формантом – *ьн* / Г. Борек // Восточнославянская ономастика. – М. : Наука, 1972. – С. 90 – 143; **ДО 1988** – Донецька область : адм.-терит. поділ на 1 березня 1988 р. – Донецк : Донбасс, 1988. – 183 с.; **Пірко 2003** – Пірко В. О. Заселення Донеччини в XVII – XVIII ст. : короткий іст. нарис і урив. з джерел / В. О. Пірко. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2003. – 180 с.; **Подольская 1970** – Подольская Н. В. Народные географические термины в терминологической системе / Н. В. Подольская // Вопросы географии : местные географические термины. – М. : Мысль, 1970. – № 81. – С. 54 – 59; **Слюсарев 1983** – Слюсарев А. А. Природа Донбасса / А. А. Слюсарев. – Донецк : Донбасс, 1983. – 104 с.; **СНПД 1924** – Список населенных пунктов Донбасса. Итоги сплошной подворной переписи Донецкой губернии (январь – февраль 1923 года). – Харьков : Донбасс, 1924. – Т. 6. – 512 с.

Жарикова М. В. Тематичні групи ботанічної і зоологічної лексики, відображені в ойконімії Донеччини XVIII – першої половини XX ст.

У статті розглянуто ботанічну й зоологічну номенклатуру, відбиту в ойконімії Донеччини пізнього походження; досліджено структурні, словотворчі й лексико-семантичні різновиди аналізованих лексем.

Ключові слова: ойконім, топонім, антропонім, гідронім, апелятив.

Жарикова М. В. Тематические группы ботанической и зоологической лексики, отраженные в ойконимии Донетчины XVIII – первой половины XX ст.

В статье рассматривается ботаническая и зоологическая номенклатура, отраженная в ойконимии Донетчины позднего образования; исследуются структурные, словообразовательные и лексико-семантические разновидности данных лексем.

Ключевые слова: ойконим, топоним, антропоним, гидроним, апеллиатив.

Zharikova M. V. Thematic groups of botanical and zoological vocabulary, reflected in oykonimii Donetchiny XVIII – the first half of XX of century

A botanical and zoological nomenclature, reflected in oykonimii Donetchiny of late formation, is examined in the article; the structural, word-formation and lexical-semantic types of these lexemes are probed.

Key words: oikonym, toponim, anthroponym, hydronym, common noun.

В. В. Лєснова (Луганськ)

УДК 811.161.2'282'373.232(477.61)

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ ПРИЗВИЩ ЛУГАНЩИНИ

Українська антропоніміка як наука, зародившись у XIX ст. і збагатившись новими напрямками досліджень у XX ст., і сьогодні активно розвивається. Інтерес науковців до власних імен закономірний, адже ці лексичні одиниці є надзвичайно цікавим матеріалом для вивчення багатьох проблем мовознавства, історії, культурології, етнографії тощо. Як зауважував Ю. К. Редько, „прізвиська та прізвища є важливим джерелом вивчення мови й історії, на їх основі можна робити певні висновки про міграцію населення та зв'язки з іншими народами” [Редько 1966: 146].

В українському мовознавстві є низка ґрунтовних праць, присвячених походженню, національним рисам, семантиці, словотвірним особливостям прізвищ (Ю. Редько, П. Чучка, Р. Осташ, М. Худаш,

І. Сухомлин, Р. Керста, Г. Бачинська та ін.). Значну увагу дослідники приділяють регіональній характеристиці антропонімів, наголошуючи, що „лексеми, які нині в українців виконують роль офіційних прізвищ, формувалися на базі українських говорів упродовж багатьох століть, у зв'язку з чим сьогодні вони репрезентують сотні традиційних (нерідко дуже давніх) діалектизмів лексичного, словотвірного морфологічного й фонетичного рівнів” [Чучка 2008: 211]. Аналізу прізвищ різних регіонів України присвячено кілька дисертаційних робіт [Чучка 1970; Бачинська 2001; Булава 2005 та ін.].

Разом з тим, прізвища Луганщини ще не були предметом спеціального вивчення, чим і зумовлено актуальність нашої роботи.

Твірними основами сучасних українських прізвищ є лексеми різноманітних лексико-семантичних груп: „...рішали про прізвища то духові чи фізичні прикмети голови сім'ї, то схожість із деякими звірятами чи рослинами, то знову різноманітні порівняння з різними предметами, і врешті прозвища, так звані вуличні прозвиська, і не в малій мірі хресні імена” [Сімович : 223]. Відомий дослідник українських прізвищ П. Чучка, виділяючи хронологічні рамки юридичної стабілізації прізвищ (кінець XVII – початок XX ст.), зауважує, що в той період кожне прізвище відповідало на одне з таких запитань: чиїм сином був засновник роду; яким він був за зовнішністю або за внутрішніми ознаками; звідки він був родом; ким він був за родом діяльності або професією; чим володів або не володів, до якого соціального стану належав; ким він був у сім'ї; яку пригоду пережив [Чучка 2003].

Об'єктом нашого дослідження обрано сучасні прізвища, зафіксовані на Луганщині, у яких наявна оцінка зовнішності людини та рис її характеру (фактичний матеріал, що ліг в основу підготовленого до друку в співавторстві з К. Глуховцевою та І. Глуховцевою „Словника прізвищ жителів Луганщини”, який використано в цій статті, зібрано в 50 населених пунктах Луганської області).

Мета статті – проаналізувати лексико-семантичні особливості сучасних українських прізвищ Луганщини, в основі творення яких лежать оцінні назви зовнішності людини та рис її характеру. Сформульована мета передбачає розв'язання таких завдань: розкрити роль різних груп апелятивної лексики у формуванні прізвищ; з'ясувати специфіку вираження позитивних та негативних оцінок у лексемах-антропоосновах.

Значну групу серед аналізованих становлять прізвища у формі повних прикметників, які містять характеристику різноманітних внутрішніх ознак людини – позитивних (*Бистрий, Бодрий, Борзий, Гарний, Дбайливий, Добренький, Пильненький, Робочий, Розумний, Сердечний, Славний, Смирний, Хороший*) або негативних (*Безтурботний, Горлатий, Лютий, Сердитий, Скупий*), оцінку фізичних особливостей, зовнішності (*Безбородий, Бокатий, Гожий, Дебелий, Крепкий, Кривий,*

Круглий, Кудрявий, Куций, Кучерявий, Моцний, Рудий, Рябенький, Товстий), а також указують на деякі фізичні вади (*Глухенький, Картавий, Кривий, Сліпенький*).

Зауважимо, що прикметники *гарний, славний, хороший*, які лягли в основу сучасних прізвищ, містять загальну позитивну оцінку, у діалектному мовленні ними може бути вербалізовано різноманітні риси людини, фізичні та психічні. У своїх попередніх роботах ми зауважували, що діалектоносії, часом затруднюючись вербалізувати позитивну характеристику людини, використовують лексему *хороший*, яка в українських східнословобожанських говірках є репрезентантом сем 'статурний', 'вродливий, красивий', 'чемний', 'привітний, щирий', 'доброзичливий' [Лєснова 2004: 29].

Демінутивний суфікс *-еньк-* залежно від семантики прикметника, у якому він наявний, може виконувати різні функції – посилення позитивної оцінки (*добренький, сильненький*) або пом'якшення негативної (*рябенький, глухенький, сліпенький*). Припускаємо також, що в прикметниках типу *добренький, сильненький* цей суфікс може бути й засобом вираження іронії. Про таку особливість суфіксів суб'єктивної оцінки на мовленнєвому рівні неодноразово зауважували дослідники, зокрема В. Чабаненко зазначає, що „в певних контекстуально-ситуативних умовах (завдяки інтонації та лексичному оточенню) такі утворення породжують експресію іронії, зневаги, улесливості, фамільярності, сарказму й т. ін.” [Чабаненко 1984: 15].

Прізвищ у формі нечленних прикметників на Луганщині зафіксовано небагато: *Глух, Куц, Легкодух, Негруб, Рудь, Скуп*. Зауважимо, що для трьох із них в аналізованому регіоні паралельно існують прізвища у формі членних прикметників: *Куций, Рудий, Скупий*.

Розгалужену групу антропонімів становлять прізвища іменникового типу, які містять оцінку людини в найрізноманітніших її проявах; доволі широким є й репертуар суфіксів, якими первісно було утворено ці оніми:

-ай, цей суфікс може вказувати на наявність якоїсь характеристики людини, найчастіше зовнішності, додаючись до іменникової (*Бокай, Бородай, Лабай*) або прикметникової (*Кошлай, Кудлай, Смілай*) твірної основи; прізвища, утворені цим суфіксом від дієслова, первісно номінували людину, для якої була характерна певна дія: *Докучай, Захожай, Полежай, Прохожай, Слухай, Хекай*;

-ак, прізвища з цим суфіксом містять оцінку фізичних рис людини, її зовнішності (*Глушак, Головачак, Крепак, Кривульчак, Куцак, Лисак, Мордак, Сивак, Худак, Чолак*), рис характеру та вдачі першonosіїв цих прізвищ (*Буйнак, Ледак, Лютак, Мудрак*), указують на характерну для людини дію (*Бурчак, Верещак, Ступак, Тріпак, Ходак*); характер оцінки в утвореннях із цим суфіксом переважно негативний (зневажливий, глузливий, іронічний тощо);

-ак(а), -як(а): *Жувака, Задирака, Невмивака, Прошака, Гуляка, Забіяка, Сидяка*; у цих прізвищах, утворених від дієслівних основ, виразним є зневажливий відтінок значення; відтінок згрубілості наявний у відіменникових антропонімах *Звіряка, Коляка, Луняка*;

-аль: *Довгаль, Носаль*; прізвища з цим суфіксом, як і утворення із суфіксом **-ань** (*Головань, Горбань, Довгань, Зубань, Мордань, Пузань, Ухань, Черевань, Щербань*), мали атрибутивне значення, виражаючи оцінку зовнішності людини, відповідні апелятиви широко відомі літературній та діалектній мові як оцінні назви людини з певною фізичною ознакою, вираженою значною мірою – ‘людина з великою головою (вухами, носом тощо)’; у сучасній українській літературній мові суфікс **-ань** є доволі продуктивним для утворення оцінних апелятивів; суфікс **-аль** зберігає продуктивність у говірках, зокрема Гаврило Шило у словнику наддністрянських говірок подає такі лексеми з цим суфіксом, що містять оцінку зовнішності людини: *варгаль* ‘чоловік з великими губами’, *вокаль* ‘людина з великими очима’, *вусаль* ‘вусатий чоловік’, *вухаль* ‘людина з великими вухами’, *головаль* ‘людина з великою головою’, *горбаль* ‘горбатий чоловік’, *дронгаль* ‘довгонога людина’, *зубаль* ‘зубата людина’, *лабаль* ‘людина з великими стопами’, *лобаль* ‘людина з високим чолом’, *носаль* ‘людина з великим носом’ [Шило 2008: 66, 79, 87, 88, 94, 95, 112, 130, 158, 63, 187];

-ар: *Блідар, Бокар, Губар, Зубар, Мордар, Чубар*; ці прізвища містять оцінку зовнішності людини і є синонімічними до утворень із суфіксами **-аль, -ань**; прізвище *Клопотар*, утворене від дієслівної основи, містить позитивну оцінку поведінки людини;

-ас: *Більмас, Лобас, Любас*; на Луганщині таких прізвищ зафіксовано небагато; як припускає Ю. Редько, первісно вони, можливо, були прізвищами [Редько 1966: 112];

-ач: *Бородач, Головач, Губач, Зубач, Лобач, Носач, Ухач, Шейкач*; ці прізвища характеризують зовнішність людини й за оцінним значенням синонімічні з прізвищами на **-аль, -ань**; прізвище *Ковтач* агентивне, позначає дію, характерну для людини;

-ей: прізвища із цим суфіксом містять оцінку фізичних рис людини (*Головей, Кривошей, Кудрей*) або її вдачі чи моральних якостей (*Бабей, Розумей*); суфікс **-ей** є поширеним в українських говірках для утворення оцінних назв людини: *дурбей* ‘дурень’ [Чабаненко 1992: 1, 303], *лупей* ‘бешкетник’ [Негрич 2008: 107], *пузей* ‘черевань’ [Лисенко 1974: 179], *скупиндей* ‘скнара, скупердай’ [Піпаш 2005: 177] тощо;

-ець: *Беззубець, Білозорець, Гарькавець, Добринець, Зубець, Кривець, Кудрявець, Лобунець, Малець, Неженець, Підлепенець, Сліпець, Сонець, Чудновець, Шестопалець*; цей суфікс доволі продуктивний, прізвища з ним виражають атрибутивність і характеризують колишнього їх першоносія за різноманітними фізичними та психічними якостями, позитивними й негативними;

-ій: *Бабій, Бородій, Бухтій, Вертій, Дебелій, Журій, Задерій, Плаксій, Ребрій, Рудій, Стегній, Стогній, Чолій*; більшість прізвищ цієї групи, як зазначає Ю.Редько, „вказує несмішливо на якусь характеристичну ознаку носія” [Редько 1966: 138];

-к(о); прізвища цієї групи містять оцінку різноманітних фізичних рис людини, її зовнішності (*Банько, Безбородько, Білобородько, Валько, Глухенько, Голобородько, Головенько, Куцько, Пузько*) або її рис характеру, позитивних (*Запопадько, Роботько, Роздобудько*) та негативних (*Жадько, Забудько, Крутько*);

-л(о), -ал(о), -айл(о), -ил(о): ми об’єднали ці прізвища в одну групу на підставі яскраво вираженого в них зневажливого відтінку значення, первісно вони називали людину – виконавця певної дії (*Базікало, Забарило, Недбайло, Нечитайло, Перевертайло, Потягайло, Рухало, Рухло, Чхайло*) або носія якоїсь негативної ознаки (*Дурбайло*), зафіксовано також прізвища, які характеризували особливості мовлення людини, зокрема вказували на часте повторення нею якогось слова (*Нукало, Чмихало, Штокало*); лише одне прізвище цієї групи належить до слів з позитивною оцінкою – *Догадайло*;

-ук (-юк); цей суфікс є одним з найпродуктивніших для утворення українських прізвищ. Як зазначав Ю.Редько, основне його значення – це вираження походження, найбільшу кількість прізвищ на **-ук (-юк)** утворено від прізвищ основположників роду [Редько 1966: 153 – 154]. Тут ми наводимо лише ті прізвища, які містять оцінку людини. Утворення з аналізованими суфіксами могли характеризувати зовнішні риси, вказувати на певні фізичні вади (*Горбатюк, Гулюк, Довганюк, Жилюк, Зуб’юк, Патлатюк, Ситюк, Усатюк, Хилюк, Чубатюк, Щербатюк*), містити негативну (*Горделюк, Репетюк, Сердюк, Триндюк*) або позитивну (*Правдюк, Розумнюк*) оцінку рис характеру;

-ун: *Бридун, Верзун, Гладун, Глазун, Довгун, Коротун, Кректун, Крикун, Мазун, Моргун, Позикун, Репетун, Рикун, Свистун, Сідун, Слабун, Телепун, Хрипун*; ці прізвища віддієслівного та відприкметникового походження мають виразний зневажливо-насмішкуватий відтінок значення; позитивна оцінка наявна в прізвищах *Плясун, Хорошун*; нейтральна – у прізвищі *Левшун*; прізвище *Швидун*, на нашу думку, могло первісно мати позитивну або негативну семантику залежно від мовленнєвої ситуації, називаючи або спритну, вправну людину, або людину, яка занадто поспішає щось зробити, не дбаючи про якість виконаної роботи;

-ух(а): *Бідуха, Говоруха, Лепетуха, Репетуха, Рябуха, Святуха, Солодуха, Солонуха, Толстуха, Чорнуха*; суфікс **-ух(а)** в цих прізвищах має виразне негативне емоційне забарвлення згрубілості.

Зафіксовано також прізвища, які було утворено безафіксним способом від прикметників, що позначають певну фізичну рису людини: *Беззуб, Безнос, Безрук, Безус, Безух, Брюх*.

Оцінку людини (переважно її зовнішності) містять також складні прізвища, у яких поєднано прикметникову та іменникову основу, до складу цих прізвищ можуть також входити різноманітні суфікси: *Білобров, Білобровов, Білоглазов, Білоголовий, Білогуб, Білогубов, Білоус, Білуосенко, Білоусов, Білоусько, Кальноокий, Кацалап, Кацалапенко, Косоногов, Косоротов, Косоруков, Красноглазов, Красноносков, Кривоніс, Кривоус, Криворучко, Кривошей* та ін.

Серед аналізованих прізвищ виділяємо ті, що постали внаслідок уживання для номінації людини – колишнього першоносія цього прізвища, а пізніше прізвища – різноманітних загальних назв (тварин, рослин, предметів). Зараз важко встановити мотиви такого перенесення. Як свідчать польові записи сучасного діалектного мовлення, прізвища – вторинні номени – можуть бути дані людині не лише за зовнішньою подібністю до того чи того предмета, рослини, тварини, а й у зв'язку з тим, що людина часто використовує якийсь предмет, віддає перевагу якійсь рослині або вживає слово, що, їх означає, тощо. Припускаємо, що вживання назви тварини як власного імені людини в язичницькі часи могло мати й оберегове значення.

На Луганщині зафіксовано прізвища, які походять від назв:

- тварин (*Байбак, Баран, Вовк, Волик, Заєць, Кабан, Кіт, Козел, Косуля, Крот, Куниця, Лис, Лисиця, Лось, Лошак, Соболь, Тхор* та ін.);
- птахів (*Баклан, Ворон, Голуб, Горобець, Гусак, Дрозд, Дятел, Журавель, Зозуля, Індик, Куріпка, Курка, Лебідь, Лелека, Орел, Півень, Ремез, Синиця, Сич, Снігур, Сова, Соловей, Сорока, Шпак, Шуліка*);
- риби (*Карась, Короп, Коропець, Рибка, Сомик, Щука* та ін.);
- комах, плазунів (*Гадюка, Гадючка, Жук, Жучок, Комар, Комашка, Муха, Овод, Пчела, Сарана, Черв'як* та ін.);
- рослин та їхніх частин (*Береза, Берест, Бульба, Вербка, Вишня, Гарбуз, Горох, Гречка, Гриб, Груздь, Груша, Кабак, Кавун, Калина, Капуста, Квітка, Колос, Куш, Мак, Малина, Осика, Перець, Печериця, Редька, Слива, Сосна, Стівбур, Тиква, Тюльпан, Тютюн, Хмиз, Хрін, Часник, Шафран*);
- страв, їжі (*Бринза, Бублик, Вареник, Галушка, Кисіль, Книш, Куліш, Паляниця, Сало, Сироватка, Сметана* та ін.);
- предметів домашнього побуту (*Ківи, Короб, Кочерга, Лопата, Сундук, Торба* та ін.) тощо.

Вважаємо, що такі назви могли виконувати й оцінну функцію, бо й сьогодні вторинна номінація людини, зокрема зоометафора є поширеним явищем у діалектному мовленні [Див: Леснова 2004: 103 – 108].

Не вдаючись з огляду на обмежений обсяг статті до більш детальної характеристики наведених прізвищ, що постали на основі загальних назв, проаналізуємо лише ті з них, що утворено від апелятивів, не властивих літературній мові (у Великому тлумачному словнику сучасної української мови їх подано з позначкою *діал.* або *зах.*). До таких прізвищ

належать: *Батура* ‘великий батіг’ [ВТССУМ 2007: 64], *Бузько* ‘лелека’ [ВТССУМ 2007: 101], *Бушля* ‘чапля’ [ВТССУМ 2007: 105], *Варга* ‘губа’ [ВТССУМ 2007: 112], *Вегеря* ‘вид танцю’ [ВТССУМ 2007: 116], *Гиля* ‘грижа’, ‘гилка (гра в м’яч)’ [ВТССУМ 2007: 235], *Гладиш* ‘яйце’ [ВТССУМ 2007: 244], *Гура* ‘купа’ [ВТССУМ 2007: 267], *Дереча* ‘гатунок кислих вишень’ [ВТССУМ 2007: 286], *Заглада* ‘загибель’ [ВТССУМ 2007: 384], *Киях* ‘качан кукурудзи’ [ВТССУМ 2007: 538], *Кливак* ‘ікло’ [ВТССУМ 2007: 545], *Мерва* ‘м’ята, терта або зопріла солома’ [ВТССУМ 2007: 659], *Фанта* ‘одежина’ [ВТССУМ 2007: 1528], *Хлань* ‘безодня’; ‘величезна кількість’ [ВТССУМ 2007: 1563], *Цюпа* ‘хижа’, ‘в’язниця’ [ВТССУМ 2007: 1590], *Чепель* ‘ніж із відламаним кінчиком’ [ВТССУМ 2007: 1597]. Лексему *саган*, що стала твірною для сучасного прізвища *Саган*, зафіксовано в словнику наддністрянських говірок із значеннями: ‘велика каструля’, ‘великий глек для молока’, ‘великий старий чобіт’, ‘тарган’ [Шило 2008: 233].

У сучасній українській діалектній мові лексема *видюк* має значення ‘мак-самосійка’ [ВТССУМ 2007: 134]. Припускаємо, що в основі творення прізвища *Видюк*, зафіксованого на Луганщині, може бути (і це, на нашу думку, більш вірогідно) і дієприкметник *видючий* ‘той, що гарно бачить’, від якого утворено антропонім (порівняймо відприкметникові прізвища з таким само суфіксом, поширені не лише в Луганській області, а й в інших регіонах України: *Горбатюк*, *Патлатюк*, *Розумнюк*, *Ситюк*, *Усатюк*, *Хилюк*, *Чубатюк*, *Щербатюк* та ін.).

Так само подвійною може бути мотивація прізвища *Чолак*: у діалектному мовленні апелятив *чолак* має значення ‘шкіра з лоба тварини’ [ВТССУМ 2007: 1604], ми ж припускаємо, що це могло бути прізвисько людини з високим чолом (порівняймо інші прізвища такого самого способу творення: *Лисак*, *Мордак* та ін.). На думку Ю. К. Редька, одне із значень суфікса *-ак* – ‘виражати характерологічну знаку першого носія’ [Редько 1966: 108].

В окремих випадках лексикографічні джерела фіксують різні значення тих чи тих слів. Так, на Луганщині зафіксовано прізвище *Балабушка*; у Великому тлумачному словнику сучасної української мови таку лексему подано з позначкою *діал.* як зменш. до *балабуха* у двох значеннях: ‘гуля’ та ‘невеличка булочка’ [ВТССУМ 2007: 57]; водночас у південноволинських говірках для лексеми *балабуха* зафіксовано значення ‘незграбна й нерозторопна людина’ [Паламарчук 1958: 23]. Неможливо достеменно визначити, яка ознака була мотиваційною для колишнього прізвиська *Балабушка*, можемо лише зазначити, що суфікс *-к-* у його складі вказує на демінутивний характер апелятива, від якого утворено прізвисько, а пізніше прізвище.

На Луганщині зафіксовано прізвища *Бовкун*, *Бовкуненко*. Цікаво, що Великий тлумачний словник сучасної української мови подає для апелятива *бовкун* (з позначкою *діал.*) два значення: ‘віл, якого

використовують у роботі без пари' та 'зневажлива назва відлюдкуватої, мовчазної, похмурої людини' [ВТССУМ 2007: 90]. Водночас у нижньонаддніпрянських говірках зафіксовано лексему *бовкун* із значенням 'говорун, базіка' [Чабаненко 1992: 1, 92]. Як бачимо, для апелятива *бовкун*, що ліг в основу творення колишнього прізвиська, а пізніше прізвища, у діалектному мовленні розвинулися протилежні значення, що, імовірно, є прикладом поширеного в говірках явища енантіосемії – зміни в мовленні емоційно-оцінної конотації на протилежну.

Каплун – у літературній мові ця лексема має значення 'кастрований півень, якого відгодовують на м'ясо' [ВТССУМ 2007: 521], у західноволинських говірках її використовують як переносну зневажливу назву згорбленого, малорухливого чоловіка [Корзонюк 1987: 135]. У нижньонаддніпрянських говірках як лайливу назву тупої людини, телепня в переносному значенні вживають лексему *сундук* [Чабаненко 1992: 4, 115], що, можливо, могло стати основою творення прізвиська, а пізніше прізвища *Сундук*.

Отже, сучасні прізвища – це надзвичайно цікавий матеріал не лише для вивчення суто ономастичних питань, а й для дослідження діалектної мови в її динаміці та зв'язках з літературною мовою, а також для розв'язання багатьох проблем історії, етнографії, культурології, етнопсихології тощо.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у визначенні продуктивності різних способів творення сучасних прізвищ мешканців Луганщини та простеженні їхніх зв'язків з прізвищами інших регіонів України.

Література

Бачинська 2001 – Бачинська Г. В. Антропонімікон переселенців з Польщі на Тернопільщину : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Г. В. Бачинська. – Івано-Франківськ, 2001. – 19 с.; **Булава 2005** – Булава Н. Ю. Сучасні українські прізвища північної Донеччини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Н. Ю. Булава. – О., 2005. – 20 с.; **ВТССУМ** – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. і CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2007. – 1736 с.; **Корзонюк 1987** – Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М. М. Корзонюк // Українська діалектна лексика. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 62 – 267; **Лєснова 2004** – Лєснова В. В. Номінація рис людини в українських східнословобожанських говірках : монографія. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 193 с.; **Лисенко 1974** – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 260 с.; **Негрич 2008** – Негрич М. Скарби гуцульського говору : Березови /

Микола Негрич. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 с.; **Паламурчук 1958** – Паламарчук Л. С. Словник специфічної лексики говірки с. Мусіївки Вчорайшенського району Житомирської області / Л. С. Паламарчук // Лексикографічний бюлетень. – Вип. 6. – К., 1958. – С. 22 – 35; **Піпаш 2005** – Піпаш Ю. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської обл.) / Юрій Піпаш, Борис Галас. – Ужгород : Ужгород. нац. ун-т, 2005. – 266 с.; **Редько 1966** – Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К. : Наук. думка, 1966. – 216 с.; **Сімович 2005** – Сімович В. Українські прізвища з хрещених імен / Василь Сімович // Праці : у 2 т. – Т. 1. Мовознавство / упорядкув. і передм. Людмили Ткач. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2005. – С. 223 – 227; **Чабаненко 1984** – Чабаненко В. А. Основи мовної експресії. – К. : Вища шк., 1984. – 167 с.; **Чабаненко 1992** – Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини : у 4 т. / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992. – Т. 1 – 4; **Чучка 1970** – Чучка П. П. Антропонимія Закарпаття : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра філол. наук : спец. 10.02.02 „Український язык”. – К., 1970. – 42 с.; **Чучка 2003** – Чучка П. Глобальні, національні та регіональні ознаки прізвищ українців / Чучка Павло // Дивослово. – 2003. – № 10. – С. 23 – 25; **Чучка 2008** – Чучка П. Діалектна база прізвищевих назв і проблеми правопису прізвищ українців / Павло Чучка // Діалектна мова : сучасний стан і динаміка в часі. До 100-річчя професора Ф. Т. Жилка : тези доп. Міжнар. наук. конф. – К. : Вид. дім Дмитра Бурого, 2008. – С. 211 – 212; **Шило 2008** – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.

Леснова В. В. Лексико-семантичні особливості сучасних прізвищ Луганщини

У статті проаналізовано лексико-семантичні особливості сучасних українських прізвищ Луганщини, в основі творення яких лежать оцінні назви зовнішності людини та рис її характеру. Розкрито роль різних груп апелятивної лексики у формуванні прізвищ. З'ясовано специфіку вираження позитивних та негативних оцінок в лексемах-антропоосновах.

Ключові слова: антропонім, апелятив, прізвище, позитивна оцінка, негативна оцінка.

Леснова В. В. Лексико-семантические особенности современных фамилий Луганщины

В статье проанализированы лексико-семантические особенности современных фамилий Луганщины, в основе образования которых лежат оценочные названия внешности человека и черт его характера. Раскрыта роль различных групп апелятивной лексики в формировании фамилий.

Выяснена специфика выражения положительных и отрицательных оценок в лексемах-антропоосновах.

Ключевые слова: антропоним, апеллатив, фамилия, положительная оценка, отрицательная оценка.

Lesnova V. V. Lexical and Semantic Peculiarities of Modern Family Names of Luhansk Region

The author analyzes the lexical and semantic peculiarities of modern family names of the Luhansk region in the basis of the formation of which lie the evaluative names of a person's appearance and features of his character. The role of different groups of the appellative vocabulary in the formation of family names has been revealed. The specific character of expression of positive and negative evaluations in the lexemes-anthropostems has been found out.

Key words: anthroponym, appellation, family name, positive evaluation, negative evaluation.

Г. Д. Ліщинська (Івано-Франківськ)

УДК 811.161.2'373.232.1'282(477.86)

**ПРИЗВИСЬКА, ЩО ВКАЗУЮТЬ
НА МІСЦЕ ПРОЖИВАННЯ ЛЮДИНИ
(на матеріалі антропонімії Івано-Франківщини)**

Онiми – одне iз джерел вивчення рiзночасових мовних явищ, етнокультурних, мiграцiйних i суспiльно-iсторичних процесiв. Вони здавна привертали увагу дослідників. В останні роки в українському мовознавстві розгорнулася широка дослідницька робота учених в галузі ономастики, зокрема, антропонімії. Вагомий внесок у вивчення українських антропонімів зробили такі дослідники, як Ю. Редько, Л. Гумецька, П. Чучка, М. Худаш, В. Німчук, М. Демчук, Г. Аркушин, С. Панцьо та ін.

Предметом нашого дослідження є лексико-семантичний аналіз неофіційних антропонімів Івано-Франківської області. Об'єктом став матеріал, зібраний експедиційним методом у селах Івано-Франківщини.

Мета пропонованої статті – проаналізувати особливості лексико-семантичної групи прізвищ, що вказують на місце проживання чи перебування людини.

Актуальність дослідження полягає в тому, що неофіційні антропоніми Івано-Франківської області досі не були об'єктом усебічного комплексного вивчення ономастів. Правда, про прізвиська окремих сіл та районів Івано-Франківщини йшлося в роботах Р. Осташа, Г. Сенік, М. Лесюка.

Як колись, так і в наш час значна роль в ідентифікації особи належить вказівці на місцевість, з якої походить або де жила колись та чи та людина. Власне, роль такого ідентифікатора в основному відіграють так звані вуличні назви чи прізвиська людини.

Більшість таких прізвиськ називає місце проживання, указуючи на об'єкт, який знаходиться поблизу житла людини, її будинку. Це в основному природні об'єкти (біля води, поля, річки, гори тощо): *Бобрик* – живе біля лісу (МГ), *Болотяник* – живе поблизу болота (Ост), *Бзинова* – біля обійстя росли великі кущі бузини (Тш), *Бригада* – жінка проживала біля колгоспної контори (Слбдк), *Ваня Будка* – носій прізвиська у своєму подвір'ї поставив кіоск-магазин (СК), *Вербицький* – хата чоловіка стоїть при долині, де ростуть верби (Корш), *Вишньовський* – біля хати носія росте великий вишневий сад (Ост), *Вільховий* – живе біля берега річки, де ростуть вільхи (Красн), *Вовк* – живе під лісом, де водяться вовки (Рунг), *Граф Потоцький*, *Потоцький* – живе біля потоку (Рунг), *Дичок* – на ділянці землі, яку чоловік колись купив і на якій побудувався, росла дика груша – дичка (Ланч), *Дулька* (дулька – 'літній сорт груш з великими солодкими плодами') [СУМ, II: 434] – біля хати носія росте багато груш (Ланч), *Жібун* – живе біля ставу, де є багато жаб (Тш), *Залипка* – біля двору цієї господині колись росли липи (Тш), *Збереговський* – проживає в будинку, що знаходиться на березі річки (Розтч), *З корчів* – будинок побудований біля кущів, лісу (Піст), *З-над Ставу* – побудував хату біля ставу (Жук), *З-під будки* (Рунг), *Марія з Будки* (Каз) – біля будинку поставили торгову ятку (будку), *Кабан* – живе близько біля лісу, де водяться кабани (Рунг), *Калабанька* – біля подвір'я жінки після дощу довго не висихають калюжі (Тш), *Калинюк* – біля хати носія росте багато кущів калини (Чр), *Капличка* – жінка живе в дуже маленькому будинку, схожому на капличку (Корш), *Луговий* (Розтч, Тек) – навколо будинку великий луг, *Марія Польова* – хата знаходиться поодаль від села, у полі (Глнь), *Марусі Жєбка* – живе біля мочар, де водяться жаби (Пррв), *Млацький* – чоловік побудував будинок на млаці (млака 'заболочена низина; трясина') [СУМ, IV: 764] (Рунг), *Мокринка* (Тш), *Мокрій* (Косм) – носії прізвиськ живуть біля ставу, на мокрині (мокрина – 'мокре місце, болото') [ЕСУМ 3: 499], *Мочерна*, *Мочерний* (Рунг), *Мочіровка* (Іванівк) – живуть на мочарах (мочарі – 'драговина, трясовина') [СУМ, IV: 814], *Никола Гайовий* – живе біля гаю (Тек), *Олійничка* – живе біля олійниці (Тш), *Пані з Рипи* – прозвали гордовиту жінку, що живе над урвищем, куди люди викидають сміття (рипа – 'ущелина', 'урвище') [ГГ, 163] (Рунг), *Патик* – живе біля чагарнику (Бл), *Плаюк* – живе на плаю (плай – 'гірська стежка'; дорога для їзди верхи) [ЕСУМ, 4: 423] (Красн), *Погарнек* – живе на погарі, тобто горі, яку найбільше освітлює сонце протягом дня (погарь, погар 'нижча гора від сусідньої „вижної“, 'згарище в лісі') [Ониш. II: 91] (Барв), *Поленський* (Трост), *Полінський* (Слоб) – хата носіїв знаходиться на поляні, *Ромашко* – живе біля

пасовиська, де росте багато ромашок (Тш), *Рура* – біля її будинку закопано в землю руру (рура – ‘труба’) [ГГ, 166] (Люч), *Садова* (Тш), *Садовий* (Тисв) – будинок носія розташований біля великого саду, *Скаліник* – живе недалеко від скель (скал) (Красн), *3-за Хрестів* (Жук), *Тирсінник* – живе у місцевості, де росте багато трави тирси (Б-Б), *Чігорська* – хата жінки побудована далеко від села, під чігром (Рашк) (чігірь, чігір – ‘низький широкий кущ, хащі на горбах, толока, заросла ялівцем’) [Ониш. II, 371].

Антропоніми *Мауглі* (Спас), *Тарзан* (Рунг) утворено через асоціативний зв'язок людей, які живуть біля лісу, з казковими персонажами з джунглів.

У структурі деяких антропонімів наявні префікси *за-*, *під-*, які в апелятивних означеннях особи можуть характеризувати її за місцем проживання чи перебування, причому префікс *за-* означає, що хтось живе далі від названого кореневою морфемою предмета [Редько 1966: 86]: *Забережний* – живе за берегом (Розтч), *Василь Запоточний* (Корн), *Запотінський* (Липц), *Запотічка* (Б-Б), *Запотічка* (Тш), *Запотічний* (Ост) – живуть за потоком; *Зарічани* – про тих, хто живе за річкою (Ланч), *Заставний* – живе за ставом (Тш), *Зацерковний* – живе за церквою (Липц), *Заморяник* – дід довший час жив у Канаді. Мешканці села казали, що він поїхав за море (СБ). Префікси *під-*, *при-* в антропонімах указують на місце проживання поблизу названого об'єкта: *Підберіжна*, *Підберіжний* – живуть під берегом (Рунг), *Підвершиний* – чоловік проживав біля вершини гори (Рунг, Слоб), *Підгорний* – живе біля підніжжя гори (Рунг), *Підмогильний* – живе біля могили січовим стрільцям (Ост), *Прибережний* – живе біля берега річки (Бел). Такого типу антропоніми не є похідними від власних топонімів (як прізвиська на *-ський / -цький*), а походять від загальних географічних позначень.

Прізвиська на позначення місця проживання можуть бути мотивовані назвою особи, яка проживала в будинку носія чи на території, де знаходиться будинок носія, раніше: *Мазалючка* – будинок жінки побудовано на землі, що колись належала багатому панові Мазалю. Він мав поля під лісом, на окраїні селища. Зараз цю територію називають Мазалеві поля. Колись тут ніхто не жив, лише одна бідна сім'я. У наш час у цьому місці розбудувалися, але прізвисько залишилося за старенькою бабусею (Ланч), *Манчучка* – живе на місці, де жив колись чоловік на прізвище Манчук (Красн), *Оксана з Двора* – жінка побудувала хату на подвір'ї, де колись були панські мастки (Радч), *Теслик* – живе на місці, де колись жив тесляр (Росох).

Прізвиська за місцем проживання можуть указувати також на будинок у відношенні до мікрорайону, присілку чи вулиці: *Андрій з Жолоба* – будинок носія знаходиться в западині (Росох), *Горішнечка* – хата знаходиться на самій горі (Росох), *Горішній* – хата була на високому горбі (Мостц), *Горішньик* – живе на початку (тобто вгорі) села (Липц),

Доні Царинина (Струп), *Царинка* (Б-Б), *Царинючка* (Кн) – живуть далеко від села на царині (царина „околиця, край села”) [СУМ XI: 181], *Долішній* – живе в долині села (Липц), *Крайний* – живе на краю вулиці (Стриг), на краю села (Чр), *Пограницька* (Бч), *Пограницький* (Бл) – живуть на межі двох сіл, на розі вулиць, *Марусі з Верха* – прозиваються жінці, яка побудувалася на горбі, інших хат там немає (Ворх).

Значна кількість прізвиськ цієї групи мотивовані назвами вулиць села або назвами присілків, хуторів, полів, частини села, : *Балан* – живе на ділянці за селом, яку називають балани (Бел), *Береговий* – проживає на вулиці Береговій (Павл), *Боянський* – від назви одного з кутків села Боянка (Рунг), *Гвоздецький* – проживає по вулиці Гвізд (Каз), *Долинський* – від назви вулиці Долина (Парщ), *Лисий* – проживає по вулиці Лисенка (Корщ), *Обіцький* – проживає в урочищі Обіч (Ілл), *Озурка* – живе по вулиці Озура (Семак); *Заріцька* – живе на Заріччю – частині с. Струпкова, *Кіпчик* – побудував будинок на початку Окопу – частині с. Струпкова, *Клопецький* – дід живе на Клопеті – куток у с. Рунгурах, *Копанський* – живе в куті, який має назву Копань (Трост), *Криминицький* – проживає на території с. Прокурави, яка так називається, *Котовлян* – живе в хуторі Котовець (Липц), *Люба з Подурів* – живе в присілку Подури (Люч), *Мичищовлянин* – цим прізвиськом прозвали чоловіка, який проживає на хуторі Мечище (Липц), *Міюк* – живе на присілку Міївка (Красн), *Подирейський* – від назви присілку Подирей (Тек), *Поленський* – від назви кутка села Полянка (Рунг), *Рубанський* – від назви хутора Рубань (Іванівц), *Кабивський* – живе біля поля, що називається Кабивка (Стеб).

До цієї групи прізвиськ ми відносимо й ті, що вказують на попереднє місце проживання особи, звідки вона прибула в нову місцевість, де вона жила й працювала тривалий час або перебувала тимчасово. Ю. Редько зауважує, що особливо в тих випадках, коли людина не була місцева, усіх цікавило, крім її імені, звідки вона прибула. Визначення „полтавець” чи ”волиняк” переходило на дітей і дальших нащадків, хоч би вони народилися на новому місці проживання, воно ставало їхнім прізвиськом, а пізніше й родовим прізвищем [Редько 1966: 23].

Аналіз антропооснов Івано-Франківщини засвідчив, що сучасні відтопонімні прізвиська відображають у своїх основах різні типи топонімів (ойконіми, хороніми, гідроніми). Переважну більшість відтопонімних прізвиськ Івано-Франківщини утворено від ойконімів.

Серед відтопонімних прізвиськ мешканців найпоширенішими є прикметникові утворення з формантом *-ськ-ий, -цьк-ий*. Вони вмотивовані найчастіше ойконімами Івано-Франківщини: *Андрій Топорівський* – родом із с. Топірців (Крснц), *Бубнинський* – родом із с. Бубнища (Розтч), *Буркуцький* – родом із с. Буркут (Красн), *Василь Текуцький* – із с. Текуча (Люч), *Вербіський* – уродженець с. Нижній

Вербіж (Корн), *Мишинська* – родом із с. Мишин (Корн), *Зеленська* – родом із с. Зелене (Красн), *Іван Мишинський* – із с. Мишина (Люч), *Кіданецький* – з с. Кийданці (Рунг), *Кобилецька*, *Кобилецький* – родом із с. Кобилець (Бл, Семак), *Коломийський* – походить із м. Коломиї (Павл), *Космацька* – родом із с. Космача (Радч), *Краснецька* – бабуся була з с. Красної (Садж), *Ключівський* – чоловік родом із с. Великий Ключів (Марк, Рунг, Слоб), *Ланчинський* – родом із с-ща Ланчина (Садж), *Майданська* (Парщ, Садж), *Майданський* (Каз) – родом із с. Верхній та Середній Майдан, *Марія Джурківська* – жінка родом із с. Джурків (Росох), *Отинійський* – родом із с-ща. Отинії (Парщ), *Ославський* – із с. Білі Ослави (Рунг), *Пані Цуцильовська* – з Цуцилова (Радч), *Параска і Марія Станіславські* – походить від старої назви м. Івано-Франківська – Станіслав (Корн), *Слобідка* – родом із с. Слобідка (Росох), *Слобідський* – із Слободи (Б-Б), *Тисменицький* – родом з м. Тисмениці (Радч), *Шешорська* – із с. Шешори (Піст), *Тишковицецька* – із с. Тишківці (Чр).

Прізвисько *Човганський* мотивоване ойконімом Львівської області: чоловік родом із с. Човгани (Бел).

Як бачимо, ад'єктоніми, власне, відойконімі прикметники, зазнавши субстантивациї, легко переходять у клас прізвиськ і є надійним засобом ідентифікації особи.

Зафіксовано також прізвиська відтопонімного походження з іншими формантами: *Березун* – чоловік родом з с. Березова (Слоб), *Жібован* – родом з с-ща Верховина (колишня назва Жаб'є) (Барв), *Запорожець* (Бортн) – чоловік родом з м. Запоріжжя, *Кадоб'єн* – родом з с. Кадобна (Глнь), *Клюцан* – родом із с. Великий Ключів (Кн, Молод), *Лужьинка* – переїхала з с. Лугів (Липц), *Майданка* – походить із с. Майдан (Павл), *Перегиня* – жінка раніше проживала в с. Перегінськ (Липц), *Пільин* – народився в сусідньому с. Пійло (Глнь), *Ріпей* – родом з с. Ріпне (Липц), *Саджільинка* – родом із сусіднього с. Саджівка (Парщ), *Сливак* – родом із с. Сливки (Красн), *Спацик* – дід родом із с. Спас (Пррв), *Хіма* – родом із с. Хімчина (Трост), *Хомік* – родом із с. Хом'яківка (Слбдк), *Чортован* (Бч), *Чортованка* (Росох) – родом з с. Чортівець, *Чукалка* – жила раніше в с. Чукалівка (Радч).

У досліджуваному матеріалі виявлено два прізвиська, мотивовані гідронімами: *Причорнявський* – живе біля річки Чорняви (Ост), *Гатковий* – живе біля річки Гатки (Дубвц), та одне прізвисько, мотивоване оронімом: *Василь з Берізника* – живе біля гори Берізник (Люч).

Значна кількість прізвиськ мотивована хоронімами, тобто назвами країн, різних територій: *Авганець* – служив в Афганістані (Косм), *Басараб* (Бортн, Підгайч), *Басарабка* (Павл) – родом з Бессарабії, *Білорус* (Садж), *Білоруска* (Радч), *Білоруська* (Корш) – родом з Білорусі, *Бойко* – родом з Бойківщини (Кривор), *Буковинка* – родом з Буковини (Молод), *Венгер* – під час війни перебував у полоні в Угорщині (Стриг), *Гоцулка* (Радч), *Гуцул* (НВ, Парщ, Радч, Садж, Стриг, Чр), *Гуцулка* (Парщ, Росох)

– родом з Гуцульщини, *Грузинка* – родом з Грузії (Каз), *Лемко* (Слоб), *Лемок* (Підгайч), *Лемчиха* (Тш) – родом із Лемківщини, *Мадяр* – родом із Закарпаття, де живе багато угорців (Бел), *Молдаван* (Глнь, НВ), *Мальдованка* – дід переїхав з Молдавії й оселився в Україні (Парщ), *Німець* (Стеб) – служив у Німеччині, *Подолячка* – переїхала із Поділля (Парщ), *Баба Польська* (Радч), *Поля* (Остп), *Полячка* (Стриг, Чр), *Полік* (Липц) – родом з Польщі, *Полька* – жінка п'ять років жила у Польщі, а потім повернулася в село (Рунг), *Москаль* (Рунг), *Росіян* (Чр), *Росіянка* (Юн) – родом із Росії, *Румунчик* – був у Румунії на заробітках (Хом), *Сибірчак* – була вивезена до Сибіру (Бл), *Якутка* (Павл) – була вивезена на поселення до Якутії. Можна вважати, що деякі з цих прізвищ указують на етнічну приналежність. На місце походження носія може вказувати також ім'я відомої людини того краю: *Лукашенко* – родом з Білорусі (Каз).

На території Івано-Франківщини зафіксовано прізвища, співзвучні з однойменними топонімами, без відповідного додаткового суфіксального дооформлення: *Караганда* – чоловік довгий час проживав у Казахстані, у м. Караганді (Барв), *Куба* – працював на Кубі (НВ), *Сахалін* – служив в армії на Сахаліні (Кн), *Сибір* – служив в армії в Сибіру (Радч).

У мові існує чимала кількість слів на позначення народностей, народів та інших етносів, традиційно до яких застосовують термін „етнонім”. Назви осіб за етнічними ознаками завжди були активними в збагаченні національного антропонімікону. Основною причиною виникнення відетнонімних антропонімів є переселення людей з однієї етнічної території на іншу. Звичай іменувати людину за її етнічним походженням мешканці найчастіше застосовують до пришельця – представника іншого народу або етнічної групи [Чучка 1976: 127]. Хоча, як слушно зауважують Р. Керста та Л. Масенко, носіями таких особових іменувань не обов'язково були представники інших національностей [Керста 1984: 33; Масенко 1990: 33]. Ю. Редько пише, що йому відомий факт називання Прусом селянина, який ще до першої світової війни щороку виїжджав на сезонні роботи до Німеччини [Редько 1966: 26].

Частину індивідуальних прізвищ утворено від колективно-територіальних назв жителів якої-небудь місцевості: *Бульбаш* – людина, що проживала колись у Білорусії (Бурш), *Бурачынник* – походить родом з Тернопільщини (Липц), *Когутінка* – чоловік цієї сім'ї був родом із с. Назавизів, а людей з того села називають когутами (Красн), *Малай* – родом із с. Жукова, а людей з того села прозивають малаї (Обер), *Полюх* – чоловік родом зі Східної України, а там багато землі відведено під поля, тому й родину кличуть Полюхові (Прокур), *Хомнек* – вихідець з с. Березівки, на яких кажуть хомніки (від старої назви села) (Радч).

Основою вибору апелятива *Соняшник* слугував асоціативний зв'язок Городенківщини, звідки походить носій, з рослиною, яку

вирощують у тому районі, а прізвисько *Спирт* асоціює його носія в мешканців села Рунгури із селом Підгайчики, звідки походить цей чоловік і де знаходиться спиртзавод.

До цієї лексико-семантичної групи належать також прізвиська осадницько-поселенські, які, хоч конкретно і не вказують на місце походження, зате виразно засвідчують факти різних переселень і поселень, виявляючи при цьому ще й емоційно-експресивну оцінку з яскравим виявом народного ставлення до відповідних соціальних явищ [Худаш 1977: 12]: *Зайда* (Липц), *Переселенець* (Слоб), *Пристайка* – про бабусю, яка не має постійного місця проживання, у селі кажуть: „Де стане, там пристане”(Чх), *Циган* – постійно переїжджав жити з одного місця на інше (Липц).

Основи прізвиस्क Івано-Франківщини наочно ілюструють, що ідентифікацію людини за місцем походження чи проживання може бути здійснено за вказівкою не лише на конкретний населений пункт, а й на загальне місце проживання чи особливості прояви в населеному пункті, а прізвиська, в основах яких зафіксовано катойконіми, несуть певну інформацію про міграційні рухи населення у наш час.

Список скорочень назв населених пунктів
Івано-Франківської області

Бел – Белеїв Долинського району, Бл – Балинці Снятинського району, Б-Б – Баня-Березів Косівського району, Бортн – Бортники Тлумацького району, Барв – Барвінково Верховинського району, Бурш – Бурштин Галицького району, Бч – Бучачки Снятинського району, Ворх – Ворохта, Глнь - Голинь Калуського району, Дубвц – Дубівці Галицького району, Жук – Жуків Тлумацького району, Іванівк – Іванівка Рожнятівського району, Іванівц – Іванівці Коломийського району, Ілл – Іллінці Снятинського району, Каз – Казанів Коломийського району, Кн – Княздвір Коломийського району, Корн – Корнич Коломийського району, Корш – Коршів Коломийського району, Косм – Космач Косівського району, Красн – Красне Рожнятівського району, Кривор – Криворівня Верховинського району, Кренц – Красноставці Снятинського району, Ланч – Надвірнянського району, Липц – Липовиця Рожнятівського району, Люч – Люча Косівського району, Марк – Марківка Коломийського району, МГ – Малий Гвіздець Коломийського району, Марк – Марківка Коломийського району, Молод – Молодятин Коломийського району, Мостц – Мостище Тлумацького району, НВ – Нижній Вербіж Коломийського району, Обер – Обертин Тлумацького району, Ост – Остапківці Коломийського району, Павл – Павлівка Тисменицького району, Парщ – Парище Надвірнянського району, Підгайч – Підгайчики оломийського району, Прокур – Прокурава Косівського району, Пррв – Перерив Коломийського району, Піст – Пістинь Косівського району, Радч – Радча Тисменицького району, Рашк

– Рашків Городенківського району, Розтч – Розточки Долинського району, Росох – Росохач Городенківського району, Рунг – Рунгури Коломийського району, СБ – Середній Березів Косівського району, Садж – Саджавка Надвірнянського району, Семак – Семаківці Коломийського району, Слбдк – Слобідка Городенківського району, Слоб – Слобода Коломийського району, СК – Старі Кривотули Тисменицького району, Спас – Спас Рожнятівського району, Стеб – Стебні Верховинського району, Стриг – Стриганці Тисменицького району, Струп – Струпків Коломийського району, Тек – Текуче Косівського району, Тисв – Тисів Долинського району, Тш – Тишківці Городенківського району, Трост – Тростянець Снятинського району, Хом – Хом'яківка Снятинського району, Чх – Чехова Коломийського району, Чр – Чортовець Коломийського району, Юн – Юнашків Рогатинського району.

Список скорочень назв словників

ГГ – Гуцульські говірки : короткий словник / за ред. Я.Закревської. – Л., 1997. – 231 с.; **ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / відп. ред. О. С. Мельничук та ін.). – К. : Наук. думка, 1982 – 2006; **Ониш** – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. – К. : Наук. думка, 1984; **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. – К., 1970 – 1980.

Література

Керста 1984 – Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування / Р. Й. Керста – К. : Наук. думка, 1984. – 152 с.; **Масенко 1990** – Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища / Л. Т. Масенко – К. : Знання УРСР, 1990. – 46 с.; **Редько 1966** – Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько – К. : Наук. думка, 1966. – 214 с.; **Худаш 1977** – Худаш Л. М. З історії української антропонімії / Л. М. Худаш. – К. : Наук. думка. – 1977. – 236 с.; **Чучка 1976** – Чучка П. П. Закарпатські відетнонімі прізвища / Чучка П. П. // Питання сучасної ономастики. – К. : Наук. думка, 1976. – С. 127 – 132.

Ліщинська Г. Д. Прізвиська, що вказують на місце проживання людини (на матеріалі антропонімії Івано-Франківщини)

У статті проаналізовано неофіційні антропоніми, що вказують на місце проживання чи перебування людини. Виділено групи прізвиськ, які утворилися від топонімів, гідронімів, оронімів, хоронімів.

Ключові слова: прізвисько, місце проживання, топонім, гідронім, оронім, хоронім.

Лещинская Г. Д. Прозвища, указывающие на место проживания человека (на материале антропонимии Ивано-Франковщины)

В статье анализируются неофициальные антропонимы, указывающие на место жительства или пребывания человека. Выделяются группы прозвищ, которые образовались от топонимов, гидронимов, оронимов, хоронимов.

Ключевые слова: прозвище, место жительства, топоним, гидроним, ороним, хороним.

Leshchinskaya G. D. Nicknames indicating the place of residence of a person (based on the material of the anthroponymy of the Ivano-Frankivsk region)

In the article there have been analyzing non-official anthroponyms indicating a human's dwelling or residence. There have been distinguished some groups of nicknames constructed from toponyms, hydronyms, oronyms, choronyms.

Key words: nickname, dwelling, toponym, hydronym, oronym, choronym.

ДІАЛЕКТНА ФРАЗЕОЛОГІЯ

І. Я. Глуховцева (Луганськ)

УДК 811.161.2' 373.7

КОГНІТИВНО-СЕМІОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ДИНАМІКИ
КОМПОНЕНТНОГО СКЛАДУ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

Теоретична лінгвістика наразі знаходиться в стані накопичення найновіших теорій, методів, жорсткої боротьби конкуруючих шкіл. І все ж у кожний конкретний момент існує те, що А. Мартіне назвав „світовою єдністю лінгвістики”, тобто певна інтєртеорія, яка об'єднує найрізноманітніші наукові концепції. Такими теоріями є в наш час і когнітологія та функціональна лінгвістика. У них переосмислено передусім один з основних постулатів постсосюринської лінгвістики про системність мови. Зокрема, на думку М. Алефіренка, „кожна мова – це не тільки й не стільки статична система, що фіксує результати відображення зовнішнього світу як адекватна семантична модель, а система функціонально-комунікативна” [Алефіренко 2009: 8]. А отже, мова є не тільки структурно-системним, але й динамічним когнітивно-семіологічним утворенням, це діяльнісна система, у якій сприйняття, розуміння, інтерпретація, уява й мовлення працюють в органічній єдності. Такі динамічні процеси проходять при утворенні варіативно-синонімічних груп фразеологічних одиниць, що функціонують в усному мовленні.

Завдання нашої статті вбачаємо в тому, щоб проаналізувати процеси утворення фразеологізмів варіативно-синонімічної групи ‘дуже далека рідня’, виявленої в усному мовленні жителів Луганщини. Ця група нараховує 43 одиниці, побудовані за певними структурно-семантичними схемами, хоча не кожен фразеологічну одиницю легко вписати в такі схеми.

Першу групу, на наш погляд, складають фраземи, побудовані за схемою: „порядковий числівник (*десятий, сьомий, сімнадцятий*) + іменник у називному відмінку + іменник у непрямому відмінку = дуже далекий родич” – *десята (сьома) вода на киселі* ‘дуже далека рідня’ [ФС: 141]. Відповідником цього загальновідомого вислову є фразеологічні одиниці, уживані локально, зокрема: *сімнадцята вода на киселі* ‘дуже далека рідня’ (Кр, Луган, Новр, Стах, СтЛ) [Уж, Уж 2000: 45]; *десяте колесо від воза* ‘дуже далека рідня’ (Антрац, Бахм, Брян, Вал, ВерхП, Зим, Кір, Крем, КрЛ, Кррч, Луган, Осин, Прос, Руд, Сіверс, Сух, Тошк) [Уж, Уж 2000: 100]. Окремі складові цієї ФО можуть скорочуватися, тоді схема побудови вислову матиме такий вигляд: „порядковий числівник (*сьомий*) + іменник у називному відмінку = дуже далекий родич” (*сьомий приколоток* ‘дуже далека рідня’ (Білов) [Уж, Уж 2000: 147]).

Другу групу складають ФО, складовою частиною яких є лексема *коліно*. Вони побудовані за схемою „порядковий числівник (*п'яте, друге, десяте*) + *коліно* = дуже далекий родич” (по *десятому* *коліні* ‘дуже далека рідня’ (ВерхД, Крем, Рубіж) [Уж, Уж 2000: 100]; *п'яте* *коліно* ‘дуже далека рідня’ (Лисич, Перем) [Уж, Уж 2000: 100]; *десяте* *коліно* ‘дуже далека рідня’ (ВерхД, ДарЄ, Зим, Кррч, Нижб, Новл)) або „через порядковий числівник (*друге, п'яте, сьоме, десяте*) + *коліно* = дуже далекий родич” (*через друге* *коліно* ‘дуже далека рідня’ (Сіверс) [Уж, Уж 2000: 100]; *через п'яте* (*сьоме*) *коліно* ‘дуже далека рідня’ (ВерхД, ДарЄ, Зим, Кррч, Нижб, Новл, Стах) [Уж, Уж 2000: 100]; *родич* *через десяте* *коліно* ‘дуже далека рідня’ (Іл) [Уж, Уж 2000: 154]). До фразеологізмів, утворених за подібною схемою, належать також вислови: *через три* *коліна* ‘дуже далека рідня’ (ВерхД, Мілов, Стах) [Уж, Уж 2000: 100]; *сестра* *через десяте* *коліно* ‘дуже далека рідня’ (Ган, МирД) [Уж, Уж 2000: 162].

Модифікатами цього типу фразеологізмів можна вважати утворення, у яких ужито лише прийменник *через*, інші названі складові схеми відсутні: *через дорогу* *навприсядки* (Зим, Іван, Кр, КрЛ, Чорн); *через три двори* *навприсядки* ‘дуже далека рідня’ (ВерхД) [Уж, Уж 2000: 65]; *через млин* *навприсядки* ‘дуже далека рідня’ (КрЛ) [Уж, Уж 2000: 123].

Велику групу складають ФО, що мають таку схему: „іменник загальної або власної назви + іменник у давальному відмінку + (прикметник) + назва спорідненості чи свояцтва (іменник) = дуже далекий родич”: *батько матері сестра* ‘дуже далека рідня’ (Весел) [Уж, Уж 2000: 26]; *Василь бабі рідна сваха* ‘дуже далека рідня’ (Карт) [Уж, Уж 2000: 36]; *Василь бабі рідна тітка* ‘дуже далека рідня’ (Білов, Кір, Марк, Новл, Сват, Сіверс, Шульг) [Уж, Уж 2000: 36]; *Василь бабі (рідна сестра) сестра рідна* ‘дуже далека рідня’ (Біл, Прос) [Уж, Уж 2000: 37]; *Василь бабі хрещена мати* ‘дуже далека рідня’ (Алч, МирД, Піщ) [Уж, Уж 2000: 37]; *дід бабі чужа тьотка* ‘дуже далека рідня’ (Вовк, Крас, Новган, Оле) [Уж, Уж 2000: 67]; *дід бабі хрещена мати* ‘дуже далека рідня’ (Крем) [Уж, Уж 2000: 67]; *дід по бабі рідна мати* ‘дуже далека рідня’ (Зим) [Уж, Уж 2000: 67].

Нерідко в говірках назва спорідненості та свояцтва замінена власною чи загальною назвою: *дід бабі (по бабі) рідний Федір* ‘дуже далека рідня’ (Маріуп, Марк, Піс, Стах) [Уж, Уж 2000: 67]; *Василь бабі рідний Федір* ‘дуже далека рідня’ (Зим, Іван, Кр, КрЛ, Чорн) [Уж, Уж 2000: 36]; *дід бабі троюрідний Яшка* ‘дуже далека рідня’ (Білг, Білк) [Уж, Уж 2000: 67]; *Ваша Катерина нашій Орині двоюрідна Одарка* ‘дуже далека рідня’ (Кррч) [Уж, Уж 2000: 89]; *Сидір бабі рідний Федір* ‘дуже далека рідня’ (ВерхД) [Уж, Уж 2000: 162]. Зрідка ці фразеологізми можуть зазнавати скорочення компонентного складу або розширення його: *бабусі двоюрідний Сенька* ‘дуже далека рідня’ (Лисич) [Уж, Уж

2000: 22]; *Василь бабі сестра вперше* ‘дуже далека рідня’ (Смол) [Уж, Уж 2000: 36]; *Василь бабі сестра і рідний Федір* ‘дуже далека рідня’ (Ниж) [Уж, Уж 2000: 36].

У фразеологізмах зі значенням ‘дуже далекий родич’ нерідко вжито прикметники, які вказують на ступінь спорідненості та свояцтва, як-от: *куминої свахи молотник* ‘дуже далека рідня’ (Міл, Саб, Сосн) [Уж, Уж 2000: 158]; *нашим воротам двоюрідний сарай* ‘дуже далека рідня’ (Антрац, Новб) [Уж, Уж 2000: 47]. У говірках досліджуваного регіону виявлено кілька ФО, у яких образними визначниками та образними конкретизаторами вислову стають назви господарських споруд: *нашій стінці двоюрідний плетінь* ‘дуже далека рідня’ (Новган) [Уж, Уж 2000: 169]; *лозина з нашого тина* ‘дуже далека рідня’ (Микол) [Уж, Уж 2000: 115]; *двоюрідний тин моєму забору* ‘дуже далека рідня’ (Микол) [Уж, Уж 2000: 173].

Значна частина аналізованих ФО виникли внаслідок модифікації загальновідомих виразів, причому тип перетворення не завжди прозорий. Якщо в одному випадку варто говорити про варіативність ФО, лексичну заміну одного компонента іншим (напр.: *десята (сьома) вода на киселі – сімнадцята вода на киселі; через друге коліно – родич через десяте коліно*), то в іншому, імовірно, мова йде про трансформацію, коли всі компоненти загальновідомого фразеологізму замінені, але значення стійкого сполучення слів залишилося незмінним, напр.: *Василь бабі – рідна тітка* [ВЧ; МС 1992: 17]¹; *Василь бабі – рідний Хведір* [ВЧ; МС 1992: 17]; *Василь бабі сестра; ваша Катерина нашій Орині двоюрідна Одарка*. Виявлено й випадки трансформації, що змінює значення виразу: *опозиціонер опозиціонеру опозиціонер* [ОП; СВ 2007, № 22, 23 лют.: 6].

Такі зміни можливі завдяки інтеріоризації, тобто складного перетворювального процесу формування уявлень, знань про зовнішній світ, рефлексію на довкілля у свідомості індивіда або в етносвідомості [Селіванова 2006: 185]. Цей складний процес полягає в тому, що зовнішня діяльність людини переміщується у внутрішній „план свідомості” [Леонтьев 1983: 15]. Вербально це може виражатися у сполученні несполучуваних слів: *Іван бабі рідний Хведір* [ВЧ; МС 1992: 59]. Важливе значення в цьому випадку має гра образами, мовна гра, за допомогою якої мовець висловлює своє ставлення до предмета, посилює образність мовлення та експресію вислову: *королів Гараська стовбоватій Килині двоюрідний Кузьма* (Смол, Сват, Осин, Дем); *такий родич, як чорт козі дядько* [ВК; СВ 2005, № 5, 14 січ.: 4]. Уживаною є й метафора, коли ознаки людини перенесено на предмети: *двоюрідний тин моєму забору* (Микол).

¹ У дужках подаємо покликання на періодичні видання: „Літературна Україна”, „Перець”, „Сільські вісті” та ін.

Трансформація ФО може поєднуватися з їх переосмисленням, виникненням вторинних значень у загальноживаних фразем, як-от: *п'яте колесо до воза* 'непотрібний, зайвий' – *десяте колесо від воза* 'дуже далека рідня' (Антрац, Бахм, Брян, Вал, ВерхП, Зим, Кір, Крем, КрЛ, Кррч, Луган, Осин, Прос, Руд, Сіверс, Сух, Тошк). Такі ФО демонструють внутрішньомовні зв'язки з фразеологічними одиницями, що мають інше значення, відображають концептуальне бачення українців.

Отже, узуальні фразеологізми можуть сприяти виникненню оказіоналізмів завдяки внутрішнім процесам інтеріоризації, коли індивід сам формує специфічну систему внутрішньої рефлексії світу. Важливо, що концептуалізація світу представниками певного етносу відображає досвід, знання, відчуття людини, у них актуалізована глибинна культурно-національна семантика.

Література

Алефиренко 2009 – Алефиренко Н. Ф. „Живое” слово : Проблемы функциональной лексикологии : монография / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Наука, 2009. – 344 с.; **Селіванова 2006** – Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.; **Леонтьев 1983** – Леонтьев А. А. Формы существования значения / А. А. Леонтьев // Психолінгвістические проблемы семантики. – М. : Наука, 1983. – С. 5 – 20.

Джерела

Уж, Уж 2000 – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ, 2000. – 198 с. **ФС 1993** – Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – 984 с.

Умовні скорочення назв населених пунктів Луганщини

Алч (Алчевськ); Антрац (Антрацит Антрацитівського р-ну); Бахм (Бахмутівка Новоайдарського р-ну); Біл (Біле Лутугинського р-ну); Білг (Білогорівка Попаснянського р-ну); Білк (Білокуракине Білокуракинського р-ну); Білов (Біловодськ Біловодського р-ну); Брян (Брянка); Вал (Валуйське Станично-Луганського р-ну); ВерхД (Верхня Дуванка Сватівського р-ну); ВерхП (Верхня Покрова Старобільського р-ну); Весел (Веселе Марківського р-ну); Вовк (Вовкодаєве Новоайдарського р-ну); Ган (Ганнусівка Новопсковського р-ну); ДарЄ (Дар'їно-Єрмаківка Свердловського р-ну); Дем (Демино-Олександрівка троїцького р-ну); Зим (Зимогір'я Слово'яносербського р-ну); Іван (Іванівка Антрацитівського р-ну); Іл (Іллірія Лутугинського р-ну); Карт (Картушине Антрацитівського р-ну); Кір (Кіровськ); Кр (Краснодон

Краснодонського р-ну); Крас (Красне Краснодонського р-ну); Крем (Кремінна Кремінського р-ну); КрЛ (Красний Луч); Кррч (Красноріченське Кремінського р-ну); Лисич (Лисичанськ); Луган (Луганськ); Марк (Марківка Марківського р-ну); Микол (Миколаївка Станично-Луганського р-ну); МирД (Мирна Долина Попаснянського р-ну); Міл (Мілуватка Сватівського р-ну); Мілов (Мілове Міловського р-ну); Ниж (Нижнє Первомайської м/ради); Нижб (Нижньобараниківка Біловодського р-ну); Новб (Новобіла Новопокровського р-ну); Новган (Новоганнівка Краснодонського р-ну); Новл (Новолимарівка Біловодського р-ну); Новр (Новорозсош Новопокровського р-ну); Оле (Олександрополь Білокуракинського р-ну); Осин (Осинове Новопокровського р-ну); Перем (Переможне Лутугинського р-ну); Піс (Піски Новопокровського р-ну); Піщ (Піщане Старобільського р-ну); Прос (Прояне Марківського р-ну); Рубіж (Рубіжне); Руд (Рудівка Сватівського р-ну); Саб (Сабівка Слов'яносербського р-ну); Сват (Сватове Сватівського р-ну); Сіверс (Сіверськкодонецьк); Смол (Смолянинове Новоайдарського р-ну); Сосн (Сосновий Сватівського р-ну); СтЛ (Станично-Луганське Станично-Луганського р-ну); Сух (Суходільськ Краснодонської м/ради); Тошк (Тошківка Первомайської м/ради); Чорн (Чорнухине Перевальського р-ну); Шульг (Шульгинка Старобільського р-ну).

Глуховцева І. Я. Когнітивно-семіологічні чинники динаміки компонентного складу фразеологічних одиниць

У статті розглянуто узуальні та окказіональні фразеологічні одиниці варіативно-синонімічної групи із значенням „дуже далека рідня”, доведено, що утворення синонімічно-варіативних груп пов'язане з широким комплексом питань інтеріоризації.

Ключові слова: синонімічно-варіативна група, модифікація, модифікат, інтеріоризація, варіювання, трансформація.

Глуховцева І. Я. Когнітивно-семіологические показатели динамики компонентного состава фразеологических единиц

В статье рассмотрены узуальные и окказиональные фразеологические единицы вариативно-синонимической группы со значением „очень далёкая родня”, доказано, что образование синонимично-вариативных групп связано с широким комплексом вопросов интериоризации.

Ключевые слова: синонимично-вариативная группа, модификация, модификат, интериоризация, варьирование, трансформация.

Glukhovtseva I. Ja. Cognitive-semiological factors of dynamics of component structure of phraseological units

Customary and occasional phraseological units of variant-synonymic group with the meaning ‘very distant relatives’ were observed; it was proved that formation of synonymic-variant group was connected with wide complex of interiorization questions.

Key words: synonymic-variant group, modification, modifier, interiorization, variation, transformation.

Т. О. Д’якова (Луганськ)

УДК 811.161.2'282

**ПІСЛЯРОДОВИЙ ЦИКЛ ОБРЯДІВ У ФРАЗЕОЛОГІЧНІЙ
КАРТИНІ СВІТУ СХІДНОЇ ЛУГАНЩИНИ**

Складовою сімейної обрядовості є родильна, яка поєднує звичаї та обрядові дії, спрямовані на створення сприятливих психологічних умов для породіллі, прийому родів та вшанування породіллі та новонародженого. Починаючи з витоків свого формування, родильна обрядовість убирала в себе незліченні магічні запобіжні дії, які мали захистити матір, дитину від злих сил, забезпечити сім’ї добробут, щастя. Традиційно етнографи поділяють родильну обрядовість на три цикли обрядів: передродовий, власне родильний та післяродовий.

Народознавчий аспект родильної обрядовості в різний час вивчали В. Бабенко, Г. Булашев, Ф. Волков, Д. Зеленін, З. Кузеля, М. Маркевич, М. Сумцов, акцентуючи увагу на звичаєвих, ритуальних, аксіологічних аспектах обряду. Мовним особливостям родильного обряду присвятили праці М. Бігусяк, С. Гвоздевич, В. Дроботенко, Н. Коваленко, Г. Кожолянко, Т. Маркотенко, І. Мілева та інші науковці.

Мета дослідження – проаналізувати фразеологічні одиниці (ФО) післяродового циклу обрядів у фразеологічній картині світу Східної Луганщини, простежити закономірності їх творення. Мовною базою розвідки стали фразеологізми, зібрані нами в населених пунктах зазначеного ареалу, а також вислови, зафіксовані в історичній праці В. Іванова „Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии: очерки по этнографии края” [Жизнь 1898].

Дослідники-етнографи не висловлюють спільного бачення щодо початку післяродового циклу обрядів: післяродовими діями називають і власне фізіологічне завершення пологів (Д. Зеленін, С. Павлюк), і обряди хрещення (який здійснювався в різний час – від першого до сорокового дня життя), вибору кумів, святкування хрестин (Х. Вовк, І. Огієнко). Ураховуючи сьогоденні реалії, будемо вважати початком післяродового циклу святкування народження. Поширеними в Східній Луганщині є вислови *обмити дитину, обмити сина, обмити дочку* ‘відсвяткувати

народження дитини' (Білк, Білов, Луган, Марк, Мілов, СтЛ), цю дію найчастіше виконують, коли мати з дитиною ще перебуває в пологовому будинку, а святкує з родичами, друзями, колегами з роботи батько. Синонімічний ряд утворюють ФО із загальним значенням 'відзначити народження': *поставитися за сина, поставитися за дочку, виставитися за дитину (дітя)* (Луган, Мілов, СтЛ). Святкуючи, не лише розділяють радість, а й бажають здоров'я матері, дитині. Здавна в нашого народу заведено відвідувати й *дарувати породіллю* [Жизнь 1898: 507]. Найпростішими подарунками були продукти харчування (хліб, мед, борошно, крупи, варені або сушені фрукти), готові страви (вареники, каші, молочні страви), тканина для пелюшок. Звичай мав морально-психологічне й практичне значення – ушанувати породіллю й надати посильну допомогу [Гаврилюк 2000: 75].

Сьогодні обдаровування матері й новонародженого набуло нових рис: мати отримує в подарунок коштовні речі, побутову техніку, що й відбито у фразеологічній картині світу: *принести цепочку за дочку* (СтЛ), *получити (подарити) шубку за синочка* (Луган), *подарити сережки за сина* (Мілов): *Муж мені подарив сережки з брильянтиком за сина* (Мілов); *розщедритись на стіральну машинку* (СтЛ): *Свекруха за внучку розщедрилась Аньке на нову стіральну машинку* (СтЛ); *дитині дають на памперси* (Білк, Луган, СтЛ), *дають на розпашонки* (СтЛ), *дарують хрестика* (Марк), *дарують сережки (дівчинці)* (Луган), *дарують рубліка* (Луган) – при цьому *рубліком* називають золоту або срібну монету різного номіналу. Коли в дитини прорізаються перші зубки, *дарують на зубок* (Луган), висловлюючи побажання, щоб зубки були міцними; зафіксовані також вислови *продирати очі, мити очі* 'відвідувати новонародженого та породіллю' [Глуховцева 2009: 82].

Хрещення новонародженої дитини від часів запровадження християнства й до сьогодні залишається важливим елементом післяродових обрядів, сам „обряд Хрещення відбувається як обряд виривання нового члена Церкви від влади диявола, чи нечистого взагалі” [Ларіон 1994: 211], хрещення символізує й прилучення новонародженої дитини до роду. Для здійснення хрещення у слов'ян традиційно обирали пару кумів (у деяких районах Волині, Полісся кількість пар кумів сягала двадцяти). Джерела фіксують різні вимоги до цих людей: родичі чи ні, кума може чи не може бути вагітною, стосунки між самими кумами [СД П; Жайворонок 2006]. Сьогодні на Східній Луганщині кумів обирають з числа родичів або близьких друзів, *настоящими кумами* (Вест) називають тих, хто був свідками на весіллі батьків дитини. Вибір та запрошення кумів називають *приглашати кумів* (Білк, Білов, Луган, Марк, СтЛ), *звати кумом, звати кумою* (Білк, Білов, Луган, Марк, СтЛ). Вислів *напроситися кумою* (Луган) відбиває явище, коли жінка (переважно з близького оточення батьків дитини) пропонує себе як куму.

Інститут кумівства існує здавна, виник він унаслідок розкладу родової общини, коли дядько не виховував племінників у своїй сім'ї, а ставав духовним наставником тих самих племінників у сім'ях їх батьків. У процесі християнізації народний звичай кумівства використала церква, проголосивши кумів хрещеними батьками [Черепанова 2007: 245]. Хрещених батьків розглядали як „представників общини”, яка приймає до себе нового члена – дитину [Зеленин 1991: 323].

До наших днів збереглася традиція хрещеній матері на хрестини *приходити з крижмом, дарувати крижмо* (Білов, Білк, Луган, Мілов, Марк, СтЛ), традиційно це був шматок полотна або іншої білої тканини, сьогодні – великий мохнатий рушник (або простирадло), у який сповивають дитину після обряду хрещення, потім *крижмо*, яке символізує „чисте, праведне життя” [Жайворонок 2006: 315], його використовують при купанні дитини. Традиційні вербальні формули спілкування з хрещеними батьками фіксує історична праця „Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии: очерки по этнографии края” (тут і далі зберігаємо орфографію оригіналу): „*На́те вам не хры́щёне, не мо́лытвене, а нам прынесы́ть хры́щёне и мо́лытвене*”. – „*Мы у вас бра́лы не хры́щёне, не мо́лытвене, а вам прынеслы́ хры́щеного новорождённого и мо́лытвенного*” [Жизнь, 1898: 836]. Існував також звичай *стричних кумів*: „...як *возьме́ш стричных куми́в, и диты́ будутъ росты́*” [Жизнь 1898: 457], його виконували, коли діти в цій родині вмирили або коли хотіли запобігти смерті немовляти – таким чином прагнули обманути „злі сили”.

Після повернення з церкви хрещені мали покласти дитину на вивернутий *кожух* [Бабенко 1905: 96; Маркевич 1991: 120; Жизнь 1898: 533], який у родильній обрядовості відігравав особливу роль: за традицією, породіллю саджали на кожух [Зеленин 1991: 326], вона вперше годувала немовля, сидючи на вивернутому догори вовною кожусі: „*Як ро́де яка́ роды́льня ... заводя́ть и садовля́ть ийи́й за стил на той кожух, щоб була́ багата́*” [Жизнь 1898: 458]. *Кожух* постає символом достатку, заможності, сімейного щастя, здоров'я [ССКУ: 117].

Народження дитини завжди супроводжували домашнім святом, яке відбувалося й у заможних родинах, і в бідніших, селянських [Костомаров 1995: 129]. Історичні джерела зберігають відомості про такі святкування: кум з кумою сідали на покуті – на знак поваги, гості випивали, їли, *породіллі передавали* по шматочку від усієї їжі, що була на святковому столі [Жизнь 1898: 998], залишки горілки вихлюпували на стелю, щоб *новорождене підскакувало* [Бабенко 1905: 96]. На знак завершення трапези повитуха, яка порядкувала за столом, *просила на опеньки* ‘запрошувала на компот із фруктів’ [Жизнь 1898: 877]. Другого дня *збиралися в рай, сідали в рай*: заміжні жінки приходили до породіллі, стелили на лавці кожух, на який сідала мати новонародженої дитини, пили горілку, *закушували* [Там само: 211, 877, 998]. До сьогодні

збереглися на Луганщині звичаї *мити ноги дитині* ‘відзначати народження дитини’ – на такі свята прийнято приходити з рушником і милом та подарунком для дитини, *мити ноги дідові й бабі* ‘відзначати народження внука чи внучки’ – приходять з милом і горілкою, ноги миють бабусі чи дідусеві, щоб ще були внуки. Походження цих висловів, імовірно, пов’язане зі звичаєм освячувати чистою, а потім свяченою водою початок якоїсь справи. Крім того, вода завжди виконувала берегову функцію, тому, щоб не зурочити дитину, гості спочатку скроплюють її водою [Глуховцева 2008: 67].

Із обрядів післяродового циклу, які виконують досить часто й сьогодні, є *пострижини* – перше урочисте постриження дитини, яке поєднують із святкуванням річниці малюка. Цей обряд можна вважати соціалізуючим, оскільки волосся на голові дитини вистригали раніше – так роблять (хоча б символічно) і зараз – хрестиком. *Просять на пострижини* (Білк) кумів, найближчих родичів. Дитину ставлять на кожух або шубу, хрещена мати дає хрещеному батьку ножиці й він вистригає трохи волосся, намагаючись робити це хрестоподібно: *Були в брата на пострижинах, синочку їхньому год сповнився, так куми стригли* (Білк).

Таким чином, фразеологія післяродового циклу обрядів зберігає окремі елементи давніх дохристиянських та християнських обрядів, пов’язаних з народженням дитини, що трансформувалися під впливом багатьох чинників (зміна суспільних відносин, активне поширення медичних знань, зміна духовних та матеріальних орієнтирів), висвітлює закономірності формування мовної картини світу, яка ґрунтується на споконвічних національних цінностях.

Скорочення назв населених пунктів

Білк – Білокуракине, Білов – Біловодськ, ВесТ – Весела Тарасівка
Лутугинськ. р-ну, Луган – Луганськ, Марк – Марківка, Мілов – Мілове,
СтЛ – Станично-Луганське

Література

Бабенко 1905 – Бабенко В. А. Етнографический очерк народного быта Екатеринославского края / В. А. Бабенко. – Екатеринославль : Тип. губерн. земства, 1905. – 102 с.; **Гаврилюк 2000** – Гаврилюк Н. Народження дитини / Н. Гаврилюк // Українська родина : родинний і громадський побут / упоряд. Л. Орел. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2000. – С. 69 – 83; **Глуховцева 2009** – Глуховцева К. Лексема *квітчати* в узусі східних слобожан / К. Глуховцева // Образне слово Луганщини : матеріали VIII регіон. наук.-практ. конф. з укр. мови / за ред. проф. В. Д. Ужченка. – Луганськ, 2009. – Вип. 8. – С. 80 – 83; **Глуховцева 2008** – Глуховцева К. Фразеологізм *мити ноги* в українських східнослобожанських говірках / К. Глуховцева // Образне слово

Луганщини : матеріали VII регіон. наук.-практ. конф. з укр. мови / за ред. проф. В. Д. Ужченка. – Луганськ, 2008. – Вип. 7. – С. 66 – 68; **Жайворонок 2006** – Жайворонок В. Знаки української етнокультури : слов.-довід. / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.; **Жизнь 1898** – Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии : очерки по этнографии края / под ред. В. В. Иванова. – Х., 1898. – Т. I. – 1008 с.; **Зеленин 1991** – Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин. – М. : Наука, 1991. – 507 с.; **Іларіон 1994** – Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу : іст.-реліг. моногр. / Митрополит Іларіон. – Вид. 2-е. – К. : Обереги, 1994. – 424 с.; **Костомаров 1995** – Костомаров Н. И. Русские нравы / Н. И. Костомаров. – М. : Чарли, 1995. – 656 с.; **Маркевич 1991** – Маркевич Н. А. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян / Н. А. Маркевич // Українці : народні вірування, повір'я, демонологія / упоряд., прим. та біогр. нариси А. П. Пономарьова та ін. – 2-е вид. – К. : Либідь, 1991. – С. 52 – 169; **СД II** – Славянские древности : этнолингв. слов. : в 5 т. / под. ред. Н. И. Толстого. – Т. 2. – М. : Междунар. отношения, 1999. – 697 с.; **ССКУ** – Словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. – К. : Міленіум, 2002. – 260 с.; **Черепанова 2007** – Черепанова С. О. Філософія народознавства / передм. проф. В. Г. Скотного. – К. : Т-во „Знання”, КОО, 2007. – 460 с.

Д'якова Т. О. Післяродовий цикл обрядів у фразеологічній картині світу Східної Луганщини

У статті розглянуто походження, закономірності творення й функціонування фразеологічних одиниць післяродового циклу обрядів як складової фразеологічної картини світу. Мовною базою роботи стали ареальні фразеологічні одиниці українських говірок Східної Луганщини. Аналіз фразеологічного матеріалу здійснений на синхронічному й діахронічному рівнях з використанням сучасного ареального фразеологічного фонду та залученням історико-етнографічних джерел.

Ключові слова: фразеологічна картина світу, фразеологічна одиниця, обрядовість, звичай, обряд, традиція,

Дьякова Т. А. Послеродовой цикл обрядов во фразеологической картине мира Восточной Луганщины

В статье рассмотрено происхождение, закономерности возникновения и функционирования фразеологических единиц послеродового цикла обрядов как составляющей фразеологической картины мира. Языковой базой работы стали ареальные фразеологические единицы украинских говоров Восточной Луганщины. Анализ фразеологического материала выполнен на синхроническом и диахроническом уровнях с использованием современного ареального

фразеологического фонда и привлечением историко-этнографических источников.

Ключевые слова: фразеологическая картина мира, фразеологическая единица, обрядовость, обычай, обряд, традиция.

Dyakova T. O. Cycle after births of ceremonies in the phraseological picture of the world of East Luganschina

An origin is considered in the article, conformity to law of origin and functioning of phraseological units of cycle after births of ceremonies as making phraseological picture of the world. The areal idiom of East Lugansk dialects has become the language basis of the research. The analysis of phraseological material is executed on synchronical and diachronical levels with the use of modern areal phraseological fund and bringing in of historical and ethnographical sources.

Key words: language picture of the world, idiom, ceremonial, tradition.

І. В. Мілева (Луганськ)

УДК 811.161.2

МОВНЕ ТАБУ НА СЛОБОЖАНЩИНІ

Ще в найдавніші часи існували вірування, унаслідок яких не можна було прямо називати ті чи інші явища. Найчастіше говорять про мисливське табу й збережені у зв'язку з ним вирази (Б. Ларін, О. Реформатський, Л. Ройзензон). У культурі народів збереглися (уже як відгомін) різні види первісного табу, причому стійкість пережитків дозволяє стверджувати, що цивілізація люду, у якій виявлені подібні релікти, є продуктом якогось давнішого стану, де й слід шукати пояснення незвичайних поглядів і традицій. На матеріалі європейських мов А. Кацев виділяє такі лексико-семантичні розряди давнього табу: найменування тварин, рослин, мінералів, явищ природи, людей, частин тіла, хвороб і смерті, богів і духів [Кацев 1988: 11 – 13]. На ранніх стадіях розвитку італійського суспільства, указує Т. Черданцева, евфемізували імена близьких родичів, королів, назви обожнених тварин, священних предметів, тварин і риб (під час полювання), частин тіла, пов'язаних з обрядами й повір'ями [Черданцева 1877: 41 – 42]. Схожі тематичні групи А. Кравчик-Тирпа окреслює й у польських діалектах: назви Бога та інших святих, демонів, чаклунства, смерті, поховання, хвороб, деяких явищ природи тощо [Krawczyk-Turpa 2001]. Евфемізується, таким чином, не всяке мовлення, а те, що пов'язане з певними темами й сферами діяльності. Мета нашої статті – виокремити ті сфери табу, які найяскравіше представлені в українських слобожанських говірках.

Серед усіх виразів, що пов'язані з вірою в мовну магію (можливість впливу на довколишній світ через надприродне), виділяємо

низку жартівливих або іронічних евфемістичних сполук, що є відповідями на питання „Куди йдеш?“, коли не хочуть признаватися: *в ліс по дрова* (відповідають на „лихе“ питання в Тарасівці Троїцького р-ну) або *шукати щастя* (Біл), *на збори* (Луган). Табу на запитання „куди?“ Д. Зеленін пов'язував з давнім словом *куд*, що означає „злий дух“. О. Потебня припускав схожість „куди?“ з *кудити*, що колись, імовірно, означало „зурочити“ [Потебня 1905: 469]. Див. ще у В. Мокієнка: корінь *куд* (випадково співзвучний з *куди*) пов'язаний зі словами *кудесить, кудесник, чудо* [Мокиєнко 2004: 56].

Каламбурні вислови з коренем *куд* є досить продуктивними в усному розмовному мовленні. Можливо, це пов'язано з бажанням мовця не лише відвернути, нейтралізувати лихий вплив слова, а й „повернути біду“ своєю відповіддю на „кудикала“: *за кудикину гору* (ареалізм уживають практично повсюди). У східноукраїнських говірках представлені численні репрезентанти мовної формули: *на закудикину гору* (Біл), *на кудикину гору* (Кр), *на кудикини гори крейду косити* (Євсуг) тощо. Зміст цього виразу, на думку А. Кацева, етимологічно пов'язаний із заборонаю називати місце, куди відправлявся мисливець: назвеш місце полювання – не поталанить [Кацев 1988: 26].

Віра в магію слова спричинює продукування недобрих побажань, що переважно є реакцією на недоречне, зле висловлювання, яке необхідно нейтралізувати. Щоб не збулося сказане, співбесіднику „зичать“: *тіпун [тобі] на язик* (уживають практично на всій східноукраїнській території), пор.: – Він помер? – Тіпун тобі на язик, просто людина в лікарні (Новпск). Продуктивні й нарощені варіанти: *тіпун на язик [і вдобавок сорок прищиків]* (в ареалі вираз зафіксований майже в 30 населених пунктах), *тіпун [тобі] на язик [і півкіла дусту]* (приблизно стільки ж локалізацій), *тіпун [тобі] на язик [і прищик на верхню губу]* (Осин).

Табування реалій, дотичних до смерті, супроводжує людство практично в усі часи. Важко знайти період, коли згадування про смерть не було б хоч трохи табуваним [Dąbrowska 1994: 90]. Евфемістичні замітники прямого „померти“, „поховати“, „бути близьким до смерті“, „смерть“ і в слобожанських говірках утворюють „потужне фразеосемантичне поле“ (В. Ужченко). Найбільш завуальовано звучать евфемістичні образні замітники, у складі яких назви поховальних реалій також подані евфемістично: *чотири (читирі) дошки збирати* (Мак), *чотири (читирі) дошки шукати* (Сніж), де *чотири дошки* – евфемістична назва загалом непривабливої реалії *труна*; *однією (одною, одной) ногою (ногой) в ямі* (КрК), *яма по йому плаче* (Усп), *скоро одміряють два метри (метра) [землі]* (Греч), де *яма, два метри (метра) землі* – евфемістична назва *могили*. На противагу таким „максимально евфемістичним вербалізмам“ уживають і „напівзатемнені“ ареалізми зі „смертними“ компонентами: *лежати на посмертній постелі (постілі)*

(Біле), *лежати на смертній постелі (постілі)* (Кр). У подібних висловах евфемістична функція значно послаблена.

Внутрішня форма деяких субститутів цього семантичного поля відбиває й біологічні ознаки, характерні для дуже хворої людини. Немічність людини відображають евфемістичні фразеологізми *від себе дихати* (Зим), *дихати через раз*, пор.: – Вона вже на небо дивиться. Дихає через раз (Шап), *бути на останньому (на послідньому) вдосі (вдохі)* (Сніж).

Семантична структура слобожанських виразів часто мотивована різними побутово-обрядовими діями, наприклад, їсти пиріжки на поминках: *пиріжки (пирожки) будемо їсти* (Євсуг), *скоро будуть пиріжки (пирожки)* (Рубіж) „хтось скоро помре”. Для визволення душі покійника відкривали в хаті двері, ворота, що вмотивувало виникнення висловів *двері відкрити* (Старб), *ворота відчинити* (Зак), *відкрилися ворота* (Тан). Щоб не ускладнювати покійнику „перехід на той світ”, його кладуть ногами до виходу: *піти уперед ногами* (Старб), *вперед ногами винести* (Старб) (це ще й обереговий, застережний знак: щоб покійник не повернувся назад). Вислови *скоро білі тапки одягне* (Луган), *треба (прийдеться) подарить білі тапочки* (Дмитр) також засвідчують міцне „вростання”, глибоке занурення їх в українську етнокультуру.

Пошанно-делікатними заміниками прямого „померти” постають метафоричні евфемістичні сполуки, які здебільшого відбивають вірування про співіснування духу (душі) й тіла: *спустити дух* (Лим), *дух пустити* (Біл), *душа покинула тіло* (Тан). Примітні й численні евфемістичні метонімічні утворення, які відбивають мікролокалії – такі реалії, соціальна або територіальна основа яких вужча навіть за вузьколокальні *віднести на крейдяну гору* (Мус), *піти за переїзд* (Кррч), *відправити (віднести) за путя (за путі)* (Зим).

Утримуючи риси магічного ставлення до слова, табу в сучасному суспільстві виконує інші завдання – воно стає „своєрідною мовленнєвою цензурою” (К. Гюлумянц), а „таємність” переходить до простого пережитку [Тайлор 1989: 92]. Евфемізми нового часу, зазначає Б. Ларін, породжені або неправдивою мораллю, або елементами манірності [Ларін 1977: 109]. У досліджуваному ареалі представлені образні заміники найрізноманітніших сфер. Серед субститутів, метою яких є затемнення реалії, відзначимо передусім ті, що реалізують значення „бути в ув’язненні, сидіти в тюрмі”: *зону топтати* (Сіверс), *баланду їсти* (Сіверс); „бути хабарником”: *брати наречену* (Кір), *брати на лапу* (Новпск), експресивніше звучить вираз з архаїчним компонентом *брати мзду* (Луган); „посваритися (про подружжя)”: *кактус виростити (посадити)* (Старб), *горшки побити* (Полов); „жебракувати”: *ходити по під дворами* (Лут), *ходити з протягнутою рукою* (Луган) тощо. Найвиразніше (за регулярною відтворюваністю, кількістю репрезентантів) на Слобожанщині окреслені такі сфери табу: 1) сфера

інтимних стосунків і подружнього життя, 2) сфера фізіологічних процесів людини, 3) сфера пороків і вчинків людини та 4) сфера негативних рис людини, її інтелектуальних здібностей.

Значна частина евфемістичних виразів відбиває особливості родинно-побутових стосунків. Більшість із них безпосередньо пов'язана з духовною й матеріальною культурою мешканців регіону. Поняття „відмовити (одержати відмову) під час сватання” чи не найчастіше підлягає евфемістичній заміні. Для східноукраїнського говіркового ареалу, як і для літературної мови, багатьох інших ареалів символом відмови [УМ, 431] став *гарбуз*. Як предметний знак незгоди фразеосемантичний центр „парної” („відмовити” – „одержати відмову”) мікроструктури *гарбуз* тільки в Луганській області зафіксований у 36 населених пунктах [Магрицька 2003: 37]: *получити (одержати) гарбуза* (Новпск), *отримати гарбуза* (Старб), *дістати гарбуза* (Лисич). Синонімічний ряд фразеологізмів в аналізованому ареалі на позначення відмови поповнюють образні вирази *наїстися вареників* (Лисич), *наїстися солі* (Петр), *спіймати горобця* (КрЛ), *яшник покотити* (Заайд). У Рудівці Сватівського р-ну вживають заміник *поїхати з облизнем*. Його походження мовці пояснюють так: „Приїхав свататись, але поїхав ні з чим. Так само, як хотів їсти, а його не нагодували, він облизався й залишився голодний” [Ужченко 2002: 172].

Тема зради та нешлюбних зв'язків також часто евфемізують. Дівчину-повію практично повсюди на Луганщині називають *квартильською дівчиною*, *кішкою мартівською*. Можливо, загальноновживане *дівчина (жінка) легкої поведінки* вмотивувало виникнення „легкої” евфемістичної метафори *дівчина-метелик* (Єнак). Сюди ж належать фразеологізми *на всіх одна* (Світ) (в основі – сема „доступності”), *два долара тридцять копійок* (Старб) (її ціна). Образні номінації для характеристики похитливого чоловіка не так поширені: зазвичай його поведінку осуджують рідше. Зрадник часто уособлений в образі *цуцика*. Такі вирази позначені негативною конотацією: *як голодний цуцик*, пор.: – Та шо ти як голодний цуцик. У тебе ж така жінка гарна! (Старб), *як цуцик весною* (Шульг), *цуцик з ципка зірвався* (Новпск). До семантичного ряду „зраджувати в подружньому житті” входять евфемістичні субститути зі стрижневим компонентом *роги (рога)*: *рогами не підпирає* (Зак), *рога як у лося* (Зак), *роги в двері не проходять* (Єсаул), *зробити рогатим* (КрЛ). Активно функціонує евфемізм *наставляти (ставити) рога* (практично у всій Слобожанщині).

В аналізованих говірках зафіксовано просторий шар евфемістичних виразів, які використовують замість небажаних слів з метою приховати, прикрити погані звички, вади людини, неприємні сторони дійсності. Такі фразеологічні заміники здебільшого мотивовані почуттям страху й незадоволення (О. Куркієв), такту й ввічливості

(А. Домбровська), прагненням не створювати комунікативний конфлікт, „зберегти добру атмосферу між людьми” (А. Кравчик-Тирпа).

У будь-якому випадку сприймається як аморальний вчинок обман, який засуджують, а тому пряме найменування „обманювати” вимагає евфемістичної заміни. На Слобожанщині виділяємо численний семантичний ряд різноманітних за внутрішньою формою евфемістичних сполук на позначення обману, серед яких виділяємо ті, де компонентами постають соматизмами: *уступити в голову* (Тор), *голову морочити* (Старб), *знаходити пусті (вільні) вуха* (Брян), *вішати лану на уші (уха, вуха)* (Луган). Список дієслів, що поєднані з компонентом *вуха*, досить розлогий: *проїхати, кататися, пробігтися, топтатися, їздити, терти, чухати*. Рідше в досліджуваних говірках уживають вислови з соматизмом *очі*: *лудити очі* (Зор), *запудрити очі* (Луган), пор. грубий *запхати очі* (Антрац).

Неприємні відчуття викликає й пряме „пліткувати”, а тому замінюється на *полоскати зуби* (Байд), *збирати сміття* (Новол), *наклепи наводити* (Підг). Ступінь експресивності посиленій в евфемістичному замініку *копатися (лазити) в брудній білизні* (Старб), у якому негативна оцінка вербалізована компонентом *брудний*. У слобожанських говірках виділяємо синонімічні ареалізми, що пов’язані відношенням градації: кожен наступний замітник виражатиме більшу міру виявлення пейоративної характеристики, а значить, останні вислови будуть, безсумнівно, дисфемізмами: *затоптати в грязюку* (Білов), *грязю (грязюкою) обливати* (Старб), *обливати багнукою* (Чмир), *гімном обливати* (Старб).

„Евфемістично” замінюють і прямі найменування понять „бити, побити”, „ударити”. В усному мовленні їх часто не диференціюють: *почесати нижче спини* (Вес), *відміряти зі стелі до підлоги* (Брян), *зробити профілактику* (Новн), *в потилицю заглядати* (Полов), *боки нам’яти, дати дрозда* (Старб), *бебелів надавати* (Вугл).

Негативно сприймають, а тому й засуджують пияцтво. Мовці уникають прямих „одіозних” (О.Януш) найменувань „випити”, „пиячити”, „п’яний”, „горілка” й застосовують вторинні образні вислови, які б прикривали або пом’якшували таке „досить небезпечне суспільне явище” [Доброльожа 2000: 197]. Евфемістична вербалізація цих реалій зумовлена й почуттям сорому, що відчуває схильна до пияцтва людина. Назване семантичне поле представлене численними заміниками. Польський лінгвіст Дж. Тувім навіть підготував „Словник пияки”, що складається майже з двох тисяч позицій. У слобожанських говірках віднайдено приблизно 200 виразів, що називають ці реалії. Частина висловів є етнофразеологізмами, внутрішня форма яких відбиває особливості східноукраїнських звичаїв та обрядів, коли не обходилося без горілки. Завуальовано поняття „випивати” представлене у весільних фразеологізмах *змовинки пити* (Євсуг), *запити молоду* (Чмир), *оглядини*

пить (Слерб). Звичай шахтарів пригощати спиртним, відзначаючи якусь подію, умотивовує евфемістичні субститути *ставити банку* (Шахт), *роздавити банку* (ЧервПр), *іти на банку* (Новт), *ходити на балон* (Лисич), *сидіти на бутильку*. Соматизм *очі* стає стрижневим компонентом евфемістичних виразів, що характеризують погляд нетверезої людини: *очі ножницями* (Ков), *очі на півдесятого (на півдев'ятого)* (НижК), *очі косинусом* (Антрац), *очі морожені* (НижН).

Евфемістичні субститути, що вербалізують негативні риси зовнішності людини, здебільшого мотивовані тактом і делікатністю, „прагненням до мінімалізації прикрасів”. Семантичний ряд „некрасивий, непривабливий” складають насамперед евфемістичні сполуки, більшість яких сформована на основі заперечення: *ні з лиця ні з росту* (Новб), *ні лиця ні фігури* (Червп), *і в мир не підходить* (Гар), *нікуди не гожий* (Адріан). Подекуди для характеристики невродливої жінки вживають іронічний евфемістичний ареалізм *вісімнадцята вода вміє (зміє)* (Шахт). Семантичний ряд „старий” представлений низкою шанобливо-делікатних заміників загалом непривабливого, дражливого поняття: *у (в) літах* (Світ), *у віці* (Шульг), *(у) в годах* (Луган). Семантичний ряд „лисий” представлений евфемістичними, переважно жартівливо-іронічними метафорами *голий качан* (Алч), *іжак з Чорнобиля* (Нев), порівняльними стійкими зворотами *як коліно* (Кррч), *як лампочка* (Горл), *як вибитий соняшник* (Луган).

Негативно оцінюють і деякі внутрішні риси людини. Узагальнене поняття „поганий” вербалізоване нешироким діапазоном евфемістичних фразеологічних субститутів: *не з доброї муки зліплений* (КрЛ), *з завісою* (Фр), *і слова путнього не стоє* (Світ). Зашифровують і поняття „скупий, жадібний”: *і ніс відкусить* (Олександр), *за руб горобця [в полі] заганяє* (Лисич), *за руб [і] зайця в степу заганяє* (Зугрес), *за копійку [з церкви] плигне в колодязь* (Благод).

Отже, на Слобожанщині вживають численні стійкі вирази, що є евфемістичними сполуками на позначення певних негативних явищ. Їх поява зумовлена і вірою в магію слова, і делікатністю, прагненням прикрасити навколишній світ. Такі евфемістичні фразеологізми відбивають особливості світогляду мешканців досліджуваного регіону, їх культури й мислення.

Перспективи дослідження вбачаємо в детальнішому аналізі сучасних сучасних сфер евфемізації.

Література

Доброльожа 2000 – Доброльожа Г. Моральне виховання засобами поліської фразеології / Г. Доброльожа // Волинь-Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіон. проблем. – Житомир : Полісся, 2000. – № 6. – С. 197 – 201; **Кацев 1988** – Кацев А. М. Языковое табу и эвфемия : учеб. пособие к спецкурсу / А. М. Кацев. – Л., 1988. – 79 с.;

Ларин 1977 – Ларин Б. А. Об эвфемизмах // Ларин Б. А. История русского языка и общее языкознание / Б. А. Ларин. – М. : Просвещение, 1977. – С. 101 – 114; **Магрицька 2003** – Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнослобожанських говірок (Луганська область) / І. Магрицька. – Луганськ : Знання, 2003. – 172 с.; **Мокиєнко 2004** – Мокиєнко В. М. Давайте говорить правильно!: Трудности современной русской фразеологии : краткий словарь-справочник / В. М. Мокиєнко. – СПб.; М. : Академия, 2004. – 288 с.; **Потебня 1905** – Потебня А. А. Из записок по теории словесности / А. А. Потебня. – Х., 1905. – 652 с.; **Тайлор 1989** – Тайлор Э. Б. Первобытная культура : пер. с англ. / Э. Б. Тайлор. – М. : Политиздат, 1989. – 573 с.; **Ужченко 2002** – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – 4-е вид. – Луганськ : Альма-матер, 2002. – 263 с.; **Черданцева 1977** – Черданцева Т. З. Язык и его образы (Очерки по итальянской фразеологии) / Т. З. Черданцева. – М. : Междунар. отношения, 1977. – 168 с.; **Dąbrowska 1994** – Dąbrowska A. Eufemizmy współczesnego języka polskiego / A. Dąbrowska. – Wrocław : Wyd-wo Uniwersytety Wrocławskiego, 1994. – 419 s.; **Krawczyk-Turpa 2001** – Krawczyk-Turpa A. Tabu w dialektach polskich / A. Krawczyk-Turpa. – Bydgoszcz : Wyd-wo Akademii Bydgoskiej, 2001. – 345 s.

Умовні скорочення

Адріан – Адріанопіль Перевальського р-ну, Алч – Алчевськ, Антрац – Антрацит Антрацитівського р-ну, Байд – Байдівка Старобільського р-ну, Біл – Біле Лутугинського р-ну, Білов – Біловодськ Біловодського р-ну, Білс – Білоскелювате Краснодонського р-ну, Благод – Благодатне Амвросіївського р-ну, Брян – Брянка, Вес – Веселе Старобільського р-ну, Вуглег – Вуглегірськ м. Єнакієвого, Гар – Гармашівка Біловодського р-ну, Горл – Горлівка, Греч – Гречишкіне Новоайдарського р-ну, Дмитр – Дмитрівка Новоайдарського р-ну, Євсуг – Євсуг Біловодського р-ну, Єнак – Єнакієве, Єсаул – Єсаулівка Антрацитівського р-ну, Заайд – Заайдарівка Новопокровського р-ну, Зак – Закотне Новопокровського р-ну, Зим – Зимогір'я Слов'яносербського р-ну, Зор – Зоринськ Перевальського р-ну, Кір – Кіровськ, Ков – Ковалівка Сватівського р-ну, Кр – Краснодон Краснодонського р-ну, Крем – Кремінна Кремінського р-ну, КрК – Красний Кут Антрацитівського р-ну, КрЛ – Красний Луч, Кррч – Красноріченське Кремінського р-ну, Лим – Лиман Старобільського р-ну, Лисич – Лисичанськ, Луган – Луганськ, Лут – Лутугине Лутугинського р-ну, Мак – Макіївка, Мус – Мусіївка Міловського р-ну, Нев – Невське Кремінського р-ну, НижК – Нижня Кринка м. Макіївки, НижН – Нижній Нагольчик Антрацитівського р-ну, Новб – Новобіла Новопокровського р-ну, Новол – Новоолександрівка Троїцького р-ну, Новпск – Новопокров Новопокровського р-ну, Новт – Новотошківське м. Кіровська, Осин –

Осинове Новопсковського р-ну, Петр – Петрівка Станично-Луганського р-ну, Підг – Підгорівка Старобільського р-ну, Полов – Половинкине Старобільського р-ну, Рубіж – Рубіжне, Світ – Світле Старобільського р-ну, Сіверс – Сіверськодонецьк, Слсрб – Слов'яносербськ Слов'яносербського р-ну, Сніж – Сніжне, Старб – Старобільськ, СтЛ – Станично-Луганське Станично-Луганського р-ну, Тан – Танюшівка Новопсковського р-ну, Тор – Торез, Трьохізб – Трьохізбенка Слов'яносербського р-ну, Усп – Успенка Лутугинського р-ну, Фр – Фрунзе Слов'яносербського р-ну, Червп – Червонопартизанськ м. Свердловська, ЧервПр – Червоний Прапор Перевальського р-ну, Чмир – Чмирівка Старобільського р-ну, Шап – Шапарівка Білокуракинського р-ну, Шахт – Шахтарськ, Шульг – Шульгинка Старобільського р-ну.

Мілева І. В. Мовне табу на Слобожанщині

У статті розкрито особливості евфемістичних фразеологізмів, які відображають основні давні та сучасні табуйовані сфери. Аналіз проведений на матеріалі слобожанського говору.

Ключові слова: евфемізм, Слобожанщина, сфера табу, фразеологізм.

Милева И. В. Языковое табу на Слобожанщине

В статье раскрыты особенности эвфемистических фразеологизмов, которые отображают основные давние и современные табуированные сферы. Анализ проведен на материале слободского говора.

Ключевые слова: эвфемизм, Слобожанщина, сфера табу, фразеологизм.

Mileva I. V. A linguistic taboo on the Slobozhanschin

In the article is exposed the feature of euphemistic phraseological units which represent basic of old and modern taboo spheres. An analysis is conducted on material of suburb manner of speaking.

Key words: euphemism, Slobozhanschina, sphere of taboo, phraseological unit.

А. А. Сагаровський (Харків)

УДК 811.161.2'282.2

ІЗ ФРАЗЕОЛОГІЇ ЦЕНТРАЛЬНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРОК

Хто захоплюється, аматорськи чи професійно займається народною фразеологією, не може не зачудуватися її багатством, розмаїтістю, влучністю, дотепністю, художністю, універсальною змістовністю, адже у величезному репертуарі цих словосполук – дивовижних конкретій думок, почуттів, смаку, досвіду – сконденсовано все життя людини, природи, суспільства.

Українські діалектні фразеологізми (у широкому розумінні поняття) призбирували, упорядковували, вивчали здавна: окрім класиків М. Номиса й І. Франка, можна назвати сучасних подвижників у тій царині: І. Бабич, С. Бевзенко, М. Безкишкіна, О. Горбач, В. Грещук, М. Демський, М. Доленко, М. Зубицька, А. Івченко, Н. Коваленко, Л. Коломієць, В. Лавер, Л. Мельник, Н. Мукан, Ф. Непийвода, М. Олійник, Ю. Прадід, Н. Романюк, І. Шумер, М. Яким і немало інших.

Певною мірою щодо цього „поталанило” й південно-східному мовленню, бо місцевій фразеології віддавали (і віддають) немало уваги О. Батарчук, К. Глуховцева, Т. Грица, В. Леснова, І. Магрицька, Ф. Медведєв, І. Мілева, Р. Міняйло, І. Ніколаєнко, О. Плетнева, Л. Ройзензон, С. Ройзензон, З. Сікорська, Т. Терновська, В. Ужченко, Д. Ужченко, Н. Уманцева, О. Юрченко та ін.

На щастя, можна вже говорити й про сучасні спеціалізовані словники територіальних фразеологізмів і фразеоподібних утворень Г. Аркушина [Аркушин 2003], Г. Доброльожі [Доброльожа 1997], В. Ужченка й Д. Ужченка [Ужченко 2002], В. Чабаненка [Чабаненко 2001], О. Юрченка, А. Івченка [Юрченко 1993].

Завдяки старанням луганських лінгвістів із південно-східного мовленнєвого ареалу Східна Слобожанщина фразеологічно представлена чи не найповніше [Ужченко 2002, 2003], тоді як Центральну (умовно) Слобожанщину репрезентовано набагато слабше. Цим і зумовлено актуальність нашої публікації, мета якої – продемонструвати багатство й оригінальність фразеології Центральної Слобожанщини на прикладі уривку з можливого словника фразеологізмів, а також визначити перспективи створення такої лексикографічної праці із залученням ширшого фактичного матеріалу.

Науковці кафедри української мови філологічного факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна років із 15 особливо детально, планомірно, цілеспрямовано досліджують говірки області: на сьогодні здобуто фактаж із 367 населених пунктів, сформовано картотеку діалектизмів приблизно на 30000 одиниць [Картотека 2010], виготовлено комп'ютерно-принтерні версії чотирьох

(умовно) томів майбутньої роботи – Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини). Власне, про ідеологію цієї роботи, параметри, особливості добору й представлення матеріалу, структуру словникових статей тощо можна дізнатися з наших попередніх публікацій [Див.: Сагаровський 2005].

Планований словник в основному лексико-семантичного спрямування й наповнення, але природно, що й у попередніх його фрагментах, а надто в картотеці, уже є близько 1700 різноманітних фразеологізмів (насправді їх буде значно більше): через те укладачі вважають за доцільне виокремити певну частину фразеологічного матеріалу й скомпонувати відповідний словник „харківської” мовленнєвої території.

До речі, виготувавши зіставного рівня й обсягу фразеологічний словник „нашої” місцевості, ми дістанемо змогу порівнювати його наповнення зі збіркою В. і Д. Ужченків [Ужченко 2002], що уможливить лінгвогеографічне подання й сприйняття фактажу дотичних масивів (із фразеоглосами, ізофраземами й ін.).

Аксіоматично, що центральнослобожанське діалектне мовлення, як інших ареалів теж, надзвичайно багате на різноманітні фразеологізми та фразеоподібні утворення, які є різного ступеня давнини, частоти вживання, експресивності, образності (наприклад, від *санки ззаду* „передчуття близької смерті” до *памперси вичищать* „доглядати, опікуватися” чи *радари настраювать* „підслуховувати, слухати”) та ін.

У цій публікації ми використаємо відповідний фактаж лише з чотирьох сіл (говірок): Вербівки Балаклійського, Курилівки Куп’янського, Смирнівки Лозівського й Шевченкового Близнюківського районів Харківщини. Також зрозуміло, що матеріал є неоднакової регіональності й фразеологічності, але все ж наважимося подати цю збіраницю:

Аж на зад сідають „докладати надмірних зусиль”.

Алкан несусвітній „непросипенний п’яниця”.

Альоша з водокачки; Альоша з мильного заводу; Альоша з трудоднями; Альоша приморожений „дурень, телепень”.

Артель напрасний труд „безнадійна, безперспективна справа”.

Багатий Буратіно „багач, нувориш”.

Байдики пасти „ледарювати, неробствувати”.

Балакать одрубом „наказувати, говорити рішуче”.

Балда смирновська „дурень, телепень”.

Басні точить „пліткувати, теревенити”.

Батогом по воді писано „ненадійно, непевно”.

Без задніх ніг „швидко бігти”.

Бита голова „досвідчений, умілий”.

Битий вовк; битий заєць „досвідчена людина”.

Бідному Савці ні на печі, ні на лавці „про некомфортність, невлаштованість”.

Біса гнать „говорити неправду, брехати”.

Бокові люди „сторонні, випадкові люди”.

Больне місто „дітклива, болюча тема”.

Бондар не собере „сильно вдарити, побити”.

Брать на пушку „залякувати, провокувати”.

Бублики вішають на носа „обманювати, піддурювати, ошукувати”.

Були колись, так біздітного чоловіка діти ззли „незворотно, безнадійно втрачене”.

Буряки лізуть із ух „про надмірне ужиття самогону”.

Бути накануне „про кінцевий строк вагітності”.

Вавка у голові „дурень, телепень”.

Валить із больної голови на здорову „перекладати провину на когось”.

Валять Дуньку „неробствувати, ледарювати”.

Вареників маслом не спортиш „хорошому немає меж”.

Василь бабі тьотка „несправжня рідня”.

Велика палка груші збивають „висока людина”.

Великого хвоста іміть „хвастатися, чванитися”.

Вимахають як Сашко Боровий „про високу людину”.

Виносить за село „помирати, хоронити”.

Витягуватися у струнку „важко працювати”.

Вовча болізь „сильне хотіння їсти”.

Вовче горло „ненажера”.

Воду на язик лить „пліткувати, теревенити”.

Волостя дибом „бути украй зляканим”.

Вуха накрохмалювають „уважно слухати”.

Гадом буду „клятьба, присягання”.

Гадюча змія „зла, підступна людина”.

Ганяють балду (дурня) „неробствувати, ледарювати”.

Гидко паличками брата „фізично неприємна людина”.

Гіркі, дітки, заробітки „про важку, невдячну роботу”.

Глобус носить „про товсту людину”.

Голки у роті „зла, лайлива людина”.

Голодний ситому не брат „про неможливість порозумітися, нерівність”.

Горбатого могила справе „про неможливість виправитися, змінитися на краще”.

Горе лукове „безталанний”.

Горобцю пополуднувать „обмаль їжі”.

Господь тобі навстречу „побажання успіху”.

Гребтися і бутіть „важко працювати, надмірно старатися”.

Гризти підвіконня „бути голодним”.

Грузить дим на платформу „ледарювати, неробствувати”.
Давать на кислу капусту „1. бити; 2. плакати, вередувати”.
Давать поміж рiг „бити, лупцювати”.
Давать у нюшку „бити, ударити в носа”.
Два мало, три – багато „неповна розуму”.
Два метри краси „високий”.
Два метри, а все ноги „стрункий, високий”.
Два сапога – пара „однакові, тотожні”.
Де мишам вовну стрижуть „далеко, невідомо де”.
Дев’яносто дев’ять у голові „неповна розуму”.
Держать ухо гостро „бути напоготові”.
Держать хвіст пістолетом „батьоритися, хоробритися”.
Десяте колесо од воза „далека, сумнівна рідня”.
Десять не буде „розумово неповноцінний”.
Дивитися як на зьозди „не розуміти, дивуватися”.
Дихать у пуп „низькоросла людина”.
Ділов куча „дрібниця”.
Дірка в небі „високоросла людина”.
До баби-яги в гості собирають кості „у невідомому
(утаємниченому) напрямі”.
До чортів податься „померти”.
Добро пожалувать „формула запрошення”.
Драть хвоста крjучком „комизитися, гоноритися”.
Дурак набитий „цілковитий дурень”.
Дурдом на кольосах „безлад, шарварок”.
Дуру гнать „брехати”.
Дух у п’яти заходе „про відчуття страху”.
Жаба даве „жалкувати, шкодувати”.
Жаба молока дасть „зазнавати невдачі, краху”.
Жаби у животі квакають „про відчуття голоду”.
Жить як на розірваній улиці „жити бідно, у нестатках”.
Жить як собака з палкой „співіснувати недружно, вороже”.
Забойна зiма „багатосніжна зима”.
Завал на трасі „труднощі, аврал”.
Заливать глаза „1. пиячити; 2. казати неправду”.
Запасювать корову „після зимівлі випускати корову пастися”.
Зарізало козу навіки „незворотність”.
Застібати пувичку „замовкати”.
Зачіплятися ногами за уха „швидко бігти”.
Звонить у лапоть „1. неробствувати; 2. голодувати; 3. теревенити,
пліткувати”.
Зьозди щитать „1. чекати; 2. бути неуважним; 3. неробствувати”.
Згадала дівка дiверя „про недоречне, запізнiле згадування”.
Земля у солонцях „ледар, нероба”.

Зяблі справлять „мерзнути”.
Кавун з їсти „бути товстим”.
Качине горло „ненаїда”.
Кендюх кишку лає „про відчуття голоду”.
Кіно і німці „несподіванка, неймовірність”.
Кірсата п'ятниця „кирпатий”.
Кістку ковтнуть „мовчати”.
Кліпать ухами „бути неухажним, роззявкуватим”.
Коза драна „повія, хльондра”.
Козла водить „зраджувати чоловіка”.
Козяча голова „упертюх”.
Козячі витребеньки „витівки, забаганки”.
Колотун ловить „мерзнути”.
Комарів прив'язувать „неробствувати, ледарювати”.
Коні двинуть „померти”.
Копать ямки „ледарювати, неробствувати”.
Куди кінь з копитом, туди і жаба з клешнями „утручатися не у своє”.
Кум, сват, брат, а гроші нерівня „нерівноправні стосунки”.
Куркі пішкоком „недалеко”.
Лизнуть Сірка під хвост „випити горілки”.
Лозівська верста „високий”.
Лопухами обвішувати „брехати, піддурювати, ошукувати”.

Ми навели лише невеликий фрагмент можливого словника. Як бачимо, матеріал „харківської” мовленнєвої території багатющий. Слід, очевидно, перепросити „рафінованих” фразеологів і фразеографів за уведення/неуведення окремих одиниць і за „некласичне” розташування фактажу (але в невеликому обсязі це дозволено). Зрозуміло, що в можливому майбутньому словнику ми вдамося й до „паспортизації”, коректнішого витлумачення, контекстів, визначення варіантів, факультативів, синонімів тощо, у чому й вбачаємо перспективу подальшої роботи.

Усе ж ми хотіли привернути ще пильнішу увагу до говірної фраземіки, необхідності її фіксувати й вивчати.

Література

Аркушин 2003 – Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав / Г. Аркушин. – Люблін – Луцьк, 2003. – 177 с.; **Доброльожа 1997** – Доброльожа Г. М. Идеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об'єктами – назвами тварин / Г. М. Доброльожа. – К. : Волинь, 1997. – 53 с.; **Картотека 2010** – Картотека Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини) / авт.-уклад. Сагаровський А. – Х. : Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна (машинопис), 2010. – 30000 один.; **Сагаровський 2005** – Сагаровський А. Українська діалектологія : навч.-

метод. матеріали для студ. філол. ф-ту / А. Сагаровський. – Х. : ОВВНМЦ Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2005 – 58 с.; **Ужченко 2002** – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2002. – 263 с.; **Ужченко 2003** – Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія : монографія / В. Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 362 с.; **Чабаненко 2001** – Чабаненко В. А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : Стат і К, 2001. – 200 с.; **Юрченко 1993** – Юрченко О. С. Словник стійких народних порівнянь / О. С. Юрченко, А. О. Івченко. – Х. : Основа, 1993. – 175 с.

Сагаровський А. А. Из фразеології центральнослобожанських говірок

На фразеологічному матеріалі (у широкому розумінні поняття) чотирьох типових говірок Центральної Слобожанщини (Харківщини) продемонстровано багатство й оригінальність фраземіки мовленнєвої території, подано попередній уривок можливого словника, намічено перспективи його створення із залученням ширшого фактажу.

Ключові слова: діалектна територія, діалектна фраземіка, діалектний фразеологізм, діалектний фразеологічний словник, Центральна Слобожанщина (Харківщина).

Сагаровский А. А. Из фразеологии центральнослобожанских говоров

На фразеологическом материале (в расширительном значении понятия) диалектной речи четырёх типичных сёл Центральной Слобожанщины (Харьковщины) продемонстрировано богатство и оригинальность фраземіки языковой территории, представлен предварительный отрывок возможного словаря, намечены перспективы его создания с привлечением более широкого фактажа.

Ключевые слова: диалектная территория, диалектная фраземіка, диалектный фразеологізм, диалектный фразеологический словарь, Центральная Слобожанщина (Харьковщина).

Sagarovski A. A. From phraseology of dialects of Central Slobozhanschyna

There are showed riches and originality of complex of phraseological units of language territory on phraseological material (in the extended value of concept) of dialectal speech of four typical villages of Central Slobozhanschyna (Kharkiv Region), the preliminary fragment of possible dictionary is given, the prospects of his creation are set with bringing in of more wide collection.

Key words: dialectal territory, dialectal complex of phraseological units, dialectal phraseological unit, dialectal phraseological dictionary, Central Slobozhanschyna (Kharkiv Region).

Н. В. Хобзей (Львів)

УДК 811.161.2'282.2

**ДІЄСЛОВА ВИЛІТАТИ, ВИЛЕТІТИ
У СКЛАДІ ІДІОМ ТА ПАРЕМІЙ**

(на матеріалі говірок південно-західного наріччя української мови)

Предметом статті є значення видової пари *вилітати* / *вилетіти*, які вона виявляє у складі ідіом та паремій у говірках південно-західного наріччя української мови. Особливість запропонованого матеріалу – не випадкова добірка, а системно зібраний матеріал із записів живого мовлення, архівних матеріалів (зокрема до другого тому „Атласу української мови”), опублікованих діалектних текстів та лексикографічних праць. Однак, як і кожен діалектний тезаурус, ця добірка не претендує на вичерпність, а є відкритою для нових поповнень.

Упродовж останніх десятиліть у славістиці зросло зацікавлення префіксальними дієсловами. Привертає увагу учених і семантика дієслова загалом, і значення його префіксів зокрема. В українських діалектологічних студіях, на жаль, цих тенденцій не спостерігаємо. Однак вивчення дієслівної лексики крізь призму діалектології видається особливо актуальним і цікавим.

Семантичне співвідношення у парі *вилітати* / *вилетіти* здебільшого відповідає парі ‘процес’ (недок. вид) / ‘подія як результат процесу’ (док. вид).

Основне значення дієслова *вилітати* / *вилетіти* в говірках й у літературній мові формується на підставі руху об'єкта, який переступає межу, покидаючи попереднє місце перебування, і починає рух у повітрі: *Потом в добру ясну погоду матка вил'їтає з свого гн'їзда і с'адію на дєр вї де, або на трав'ї* [(Бродниця) АУМар № 35: 74]; *Йик уже стала велика потопа, вилетіла з ковча птаха; вона літала попід небеса* [(Жаб'є) Шухевич V: 16]; *Спит гудїну, спит другюю, приснів му сі сон, шу с правогу рукавчіка вилитів сокол* [(Коропуж) АУМар № 6: 25]; *Вілит'їу ропїан з Лен'їнграду у вос'м'ї гудїн'* [(Лелехівка) АУМар № 18: 43]; *Над Сусом Христом віросла рожі. Й а с тойї рожі вилетїу пташок, Та полетїу він попід небеса* [(Печеніжин) КЩ I: 102]

Це значення дієслова фіксуємо й у пареміях, наприклад: *Ластовкі вил'їтаїут'* – *годїнку обїц'аїут'* [(Горбаків) АУМар № 33: 41]; *Ласк'їук'и вилїтаїут, погїдну годїну об'їц'їїут* [(Манява) АУМар № 100: 44]; *Ластїїкі вил'їтаїут – годїну обїц'їїут* [(Залуква) АУМар № 108: 16b]; *Йак ластїїкі вил'їтаїут, то добру погоду показїут*

[(Полянка) АУМар № 21: 42]; *Ластівкі виліта́ють, погóду обіц'а́ють* [(Острів) АУМар № 34: 52]; *Лáст'і́жк'е вил'іта́ють, погóду спові́щча́ють* [(Угорники) АУМар № 99: 25]; *Ластівкі виліта́ють, теплó обіц'а́ють* [(Острів) АУМар № 34: 52]; *Ласк'і́жк'і́ виліта́ють, файн вéр мн'у обіц'е́ють* [(Княже) АУМар № 101: 51] та ін. У наведених прикладах семантичною валентністю „хто?” дієслова *вилітати* є ластівка, про інші валентності „куди?”, „звідки?”, „з якою метою?” на підставі усталеної фрази довідатися неможливо. У більшості зафіксованих паремій, що вказують на виліт ластівки, прогнозується настання доброї погоди: *годинка, погідна годинка, погода, добра погода, тепло, веремне* тощо; у деяких, однак, покидання місця перебування віщує негоду: *Лáст'і́жк'и виліта́ють – дошч причува́ють* [(Тязів) АУМар № 108: 17a]; *Ласт'і́жк'і́ вил'іта́ють, н дóбру погóду обіц'е́ють* [(Галичани) АУМар № 14: 48]; *Лáст'і́жк'і́ вил'іта́ють, слóту об'іц'а́ють* [(Завадів Ст) АУМар № 3: 23a]; *Лáст'і́жк'и вил'іта́ють, слóту об'іц'а́ють* [(Верхній Струтинь) АУМар № 100: 16]; *Лáстівк'и виліта́ють – непогóду обіц'е́ють* [(Старий Самбір) АУМар № 8: 5].

У говірках південно-західного наріччя зафіксовано й інші ідіоми та паремії, у яких семантична валентність „хто?” вказує на представника пернатого світу, напр.: *Вилетіла ворона, вилетіли дві* [(Нагуєвичі) ГРП I: 384]; значення цієї приказки – ‘швидко поширення брехні, пліток’. І. Франко в коментарі зазначив, що „основою приказки була анекдота, забута в тих сторонах, де я чув приказку, але захована в інших про те, як один чоловік, бажаючи випробувати свою слизькоязику жінку, повірив їй секрет, буцімто у нього з задниці вилетіла ворона, і як ся відомість, облетівши кружок кумась, виросла до великих розмірів” [ГРП I: 384]. І знову ж таки і початковий, і кінцевий пункти руху залишаються невідомими.

Натомість у паремії *Вилетить воробцем, не спіймаєш червінцем* ‘слово назад не повернеш, спочатку треба думати, а потім говорити’ [(Коломия) ГРП I: 248], яку також фіксує добірка „Приповідок” І. Франка, із названих семантичних валентностей жодна невідома. Лише за аналогією до інших відомих паремій знаємо, що йдеться про слово: *Слово не воробець: віле^ттит – не зловиш* [(Ковалівка) Лесюк 2008: 181]; *Слово не воробець: як вилетит, не зловиш* [(Тростянець) ГРП III: 676]. Проте є й такі ідіоми, що вказують на необачно, необдуману сказану фразу, у яких увагу зосереджено на валентності „звідки?” *Вилетіло з писка (Вилетіло ми з писка, а не трéба бíло тóго* [(Поляна) ФАр: Шелемех ~ Ternava IV: 16]). Дієслово *вилетіти*, яке в цьому випадкові є синонімом до *вимовити*, має й додаткові компоненти в семантичній структурі: швидкість поширення звуку, а звідси й самого слова чи тексту; раптовість, спонтанність промовленого. Ідіома *вилетіти з писка* із порівнянням *як сороці з-під хвоста* набуває вже іншого значення – ‘про швидко поширення брехні, пліток’: *Вилетіло з писка, як сороці з-під*

хвоста [(Нагуєвичі) ГРП II: 707]. Зазначмо, що згадане порівняння в с. Нагуєвичі зафіксовано й в іншій паремії: *Я також сороці з-під фоста не вилетів* [(Нагуєвичі) ГРП III: 201]; пор.: *І я сороці з-під хвоста не вилетів* [{Гнідковський} ГРП III: 200], яке тут вживають із семантикою ‘і я не будь-якого роду’.

Значення ‘людська обмова набирає щораз більших розмірів’ реалізовано в бойківських говірках також у паремії *Вилетит як шпак, люде зробјит як сак* [(Нагуєвичі) ГРП I: 248].

Компонент ‘рух об’єкта, який переступає межу’ наявний і в загадці про кулю, яка вилітає з рушниці: *Вилетіла сорока з чорного потока* [Шухевич V: 277].

Семантичний компонент „звідки?” виявляється важливим, коли йдеться про пам’ять – *вилетіти з голови, вилетіти з пам’яті: Пот’ім вже м заб’уў, то с’ї н тепер робіло із голові вілит’іло* [(Липовець) АУМар № 6: 51]; *О шось гвѡ́римо, гвѡ́римо, хѡ́чу си догада́ти, і вілетіло ми з голові, а за хвілю я си прига́дам, а в той момѡ́нт я го не памітаю* [(Поляна) ФАр: Шелемех ~ Ternava IV: 15 – 16]; *Вилетіло ми з памјити* [(Нагуєвичі) ГРП I: 248]; пор.: *Вийшло ми з памјати* [(Нагуєвичі) ГРП I: 244].

Ще одна група, у якій виявляються компоненти „рвучкість” та „швидкість”, порівняння: *вилетіти як гала з колопень* ‘сказати раптово, недоречно’ (*Вилетіла як гала з колопень* [(Войнилів) ГРП I: 448]). І. Франко зазначав, що „гала тут у значіню галки, чорної птахи. Що їй за діло було в коноплях – невідомо. Говорять, що коли якась жінка або дівчина в розмові вирветься з чимось недотепним, з якоюсь нісенітницею” [ГРП I: 448]. На несподівану, раптову появу особи вказують фрази: *Вілит’іў йак гѡ́лий с конопѡ́л’* [(Хоробрів) АУМар № 19: 18], *Вилетіти як пчѡли з вулія (Дівки вилетіли як пчѡли з вулія* [(Коритно) АУМар № 1: 25]).

Як бачимо, в ідіомах та пареміях із парою *вилітати / вилетіти*, що вказують на початок руху, здебільшого не важливими є координати простору та часу, натомість важливим є об’єкт дії. І ним, звісно ж, є птах. Наразі, із зібраного матеріалу, не вдалося зробити аргументованих висновків, наскільки у валентності „хто?” важливим є вид пернатого об’єкта. Для багатьох ідіом та паремій характерне те, що об’єкт, який, покидаючи місце перебування, переміщується в повітрі, є словом.

Література

АУМар – Архів „Атласу української мови” (т. II) / зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України (м. Львів); **Гнідковський** – Гнідковський. Пословицы и поговорки Галицкой и Угорской Руси [Цит. за виданням : Гальцько-руські народні приповідки / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. – Т. I – III. – Л. : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006

– 2007]; **ГРП** – Гальцько-руські народні приповідки / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. – Т. I – III. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006 – 2007; **КЩ I** – Колядки і щедрівки / зібрав Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник : видає етнографічна комісія Наукового товариства імени Шевченка. Т. XXXV. – Т. I. – Л. : НТШ, 1914; **Лесюк 2008** – Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2008. – 328 с.; **ФАр: Шелемех** – Фоноархів: Записи В. Шелемех / зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів); **Шухевич** – Шухевич В. Гуцульщина / Володимир Шухевич. – Т. V. – Л. : НТШ, 1908. – 300 с.

Хобзей Н. В. Дієслова *вилітати, вилетіти* у складі ідіом та паремій (на матеріалі говірок південно-західного наріччя української мови)

У статті розглянуто значення дієслів *вилітати, вилетіти* у складі ідіом та паремій. Аналіз здійснено на підставі записів, які репрезентують говірки південно-західного наріччя української мови. Більшість із наведеного у статті матеріалу до наукового обігу введено вперше.

Ключові слова: дієслово, говірка, південно-західне наріччя, семантика.

Хобзей Н. В. Глаголы *вылетать, вылететь* в составе идиом и паремий (на материале говоров юго-западного наречия украинского языка)

В статье рассмотрены значения глаголов *вылетать, вылететь* в составе идиом и паремий. Анализ осуществлен на основании записей, которые представляют говоры юго-западного наречия украинского языка. Большинство из приведенного в статье материала в научный оборот введены впервые.

Ключевые слова: глагол, говор, юго-западное наречие, семантика.

Khobzey N. V. Verbs *fly, fly* in stock and idioms proverbs (on materials dialects south-western Ukrainian language)

In the article the meaning of the verbs *fly, fly* as part of idioms and proverbs. The analysis is based on results, which represent dialects south-western dialect of Ukrainian. Most of the material described in the article was put into practice the first time.

Key words: verb, dialect, south-western dialect, semantics.

О. В. Шкуран (Лисичанськ)

УДК 811.161.2'282.2 (477.52/6)

**ДИСКУРСИВНА КОМПАРАТИВНА ФРАЗЕОЛОГІЯ
СЕРЕДНЬОГО ПОДІНЦІВ'Я ЯК ГЕНЕТИЧНИЙ КОД
НАРОДНОГО СВІТОВІДЧУТТЯ**

Ареальна компаративна фразеологія, демонструючи емоційно-інтелектуальне освоєння дійсності, створює відчутну інформативну панораму образного кодування довкілля вторинними мовними знаками, розширює наші знання про культуру, матеріальне життя, свідчить про своєрідність відтворення мовної картини світу. Вона фіксує й накопичує в семантичній структурі суспільний досвід, звичаї етносу, його побуту, історичних особливостей. Різні аспекти компаративної фразеології в останній третині ХХ ст. активно досліджували Л. Авксентьєв, М. Алефіренко, В. Архангельський, С. Берлізон, В. Вальчук, Г. Доброльожа, Р. Зорівчак, А. Івченко, А. Кунін, К. Мізін, С. Муниця, А. Назарян, М. Судоплатова, В. Чабаненко, О. Юрченко та ін. Під компаративним фразеологізмом (КФ) розуміємо надслівні, оцінні, семантично цілісні (з допуском варіантності) відтворювані й переважно експресивні порівняльні мовні одиниці, які виконують вторинно-номінативну функцію. Ареальна фразеологія безперервно живить фразеологію літературної мови багатством форм і влучністю змісту, варіантністю й синонімічністю, експресивно-емоційною наснаженістю [Ужченко 2003: 5]. Особливий інтерес викликає порівняльна фразеологія Середнього Подінців'я, де протягом багатьох десятиліть відбувалося змішування культур, їхніх парадигм.

Мета пропонованої розвідки – висвітлити внутрішньосистемні зв'язки контекстуальних компаративних фразеологізмів у просторі досліджуваних дискурсів інформантів Середнього Подінців'я. Об'єктом дослідження є контекстуальні компаративні фразеологізми східнословобожанських та східностепових говірок Середнього Подінців'я.

Основним джерелом дослідження є записані дискурси носіїв східнословобожанських та східностепових говірок за поданим питальником, що містить сто запитань, напр.: Як доїти корову? Як пекти паску? Як відзначали проводи в армію? і т. ін. Для цього визначено коло інформантів віком від 45 до 90 років, які проживають в ареалі середньої течії Сіверського Дінця від народження, не мають освіти або мають неповну середню освіту, живуть в україномовному оточенні.

Найбільш функціонально активними в дискурсах постають контекстуальні компаративні фразеологізми – порівняльні конструкції, які у зв'язних текстах набувають ознак відтворюваності, експресивності, нарізнооформленості, образності, стійкості фразеологічної одиниці, напр.: ко¹р¹ова спок¹'і¹н¹'іше і лас¹кав¹ іше / не¹ та¹ка йак би¹ч¹'ок // би¹ч¹'ка ме¹'н¹'і жалко // йа од:а¹йу на м¹асо // (Записано від Г. П. Махник,

1934 р. н., освіта 4 класи, домогосподарка, с. Верхньокам'янське Артемівського р-ну Донецької обл.). Компаративна конструкція *не" та"ка йак би"ч'ок* надає складовій компаративемі суб'єкта корова позитивного емоційного забарвлення й вторинної номінації 'мати спокійну вдачу'. За межами тексту це – порівняльна конструкція. Можливо, КФ утворено від народного порівняння *упертий як бичок* 'непідступний'.

Носії говірки, які займаються тваринництвом, у дискурсах уживають КФ, що набувають конкретного змісту, насиченого емоційно-оцінними ознаками, номінуючи представників фауни – качок, корів, свиней та ін.: *т'реба лас'каво до ко'риви / во'на йак ч'е"ло'в'ек // а от жорст'окос'т'і во'на то'д'і не" може пус'тити // ко'рова д'уже пон'і'має лас'каво //* (Записано зі слів Г. П. Махник). КФ *во'на йак ч'е"ло'в'ек* 'істота поводитьсь свідомо' набуває такої семантики тільки в контексті, бо поза межами дискурсу КФ *бути йак ч'е"ло'в'ек* інформанти подають з іншою емоційною конотацією 'проявляти позитивні моральні якості'. Або: *хаї ко'роўка од:и'хайе // йа то'д'і і'ду дал'ше // у мене по'мит'і банки / висуше"н'і // проц'ідила молоч'ко / ко'н'ешно / коти"кам нали"ла / во'ни си'д'ат' н'ід са'райе"м / ждуть' / йак д'іти мал'і // молоч'ко проц'ідила / по'мила ци'д'ілок / по'мила ве"дере"ч'ко / вине"сла на за'бор ве"дере"ч'ко // по'в'ісила і'ус'о //* (Записано від Л. Г. Олексієнко, 1948 р. н., освіта середня, працювала дояркою, с. Житлівка Кременського р-ну Луганської обл.). Контекстуальна КФ *йак д'іти мал'і* набуває позитивної конотації зі значенням 'просити їсти'. Вони належать до категорії контекстуальних компаративем, що 1) номінують суб'єкти-зоономени. Це значний шар порівняльних фразеологізмів, записаний від інформантів, які проживають у сільській місцевості; 2) ілюструють тематичне поле „Людина” (ця категорія найбільша); 3) номінують суб'єкти-предмети побуту.

Компаративема *б'ігти йак гон'ч'а* має загальноприйняте значення 'швидко йти, бігти', у контексті ілюструє інше – 'перебувати в збудженому нервовому стані': *а в'ін босиї / бе"з бо'т'інок // йел'і ст'агла йо'го на до'рогу // в'ін трохи роз'бурка'є'а і б'ігом б'іжит' / ну ви пре"дста'л'айе"те" // мо'роз і бос'а'ком // йа за ним // а йа ж ма'ла / ш'видко не" поб'іжу / йа за ним / йак гон'ч'а // при"б'іг до б'рата на ро'боту у коч'е"гарку//* (Записано від К. А. Осмоловської, 1959 р. н., неповна середня освіта, реалізатор, с. Курячівка Білокуракинського р-ну Луганської обл.) .

В українських середньополіських, степових, центральнослобожанських говірках КФ *йак бат'ко* уживається зі значенням 'бути схожим на батька', а в контексті носії репрезентують компаративему з диференційованою семою 'бути бешкетником, як батько в дитинстві': *буд'ласоч'ка / ба'бус'у / пус'т'ит' // ви ж т'іл'ки" г'л'ан'те" // йа'киї хи"т'р'уга ўро'ди'є'а / точ'н'іс'ін'ко йак тв'ї"бат'ко х'лопце"м / с шантра'пойу гаса'ї //* (Записано від Л. Ю. Плотницької,

1942 р. н., освіта 7 класів, колишня колгоспниця, с. Паньківка Білокуракинського р-ну Луганської обл.).

Проаналізовані дискурси свідчать, що інформанти-подінцівці негативно ставляться до прояву християнської байдужості й ілюструють це КФ *поч'є'рст'в'ілі се'рц'а / йак 'кам'ін' з семою 'безвір'я в Бога': // поч'є'рст'в'ілі се'рц'а / йак 'кам'ін' // н'ї'йак 'л'уди не' ожи'є'вут' // 'їзд'ат' с Пан'к'ї'юки / Це'лу'їково / Б'ілоку'рак'іно / с б'лиж'н'їх сел //* (Записано від Г. Г. Кіященко, 1942 р. н., освіта 7 класів, працювала телятницею, с. Шапарівка Білокуракинського р-ну Луганської обл.).

Відомо, що оцінці підлягають переважно негативні якості характеру людини, але інформанти іронічно ставляться до позитивних рис працелюбності, хазяйновитості та ін.: *ї'а'кут п'їт'ходи'є' // 'є'с'єгда п'ї'доїде' / 'є'с'єгда / 'баба 'Кат'а / га / ти го'рот поса'д'їла / ну йак же ш / ка'жу / а ти з'найєш / шо мо'роз 'буде' / та во'на 'є' зе'м'л'ї / во'на при'є'рита з'ем'л'ої // та ти / йак ко'н'ака / кру'гом усп'ї'вайєш // ка'жу / та ти ж не' бачи'єш / хто по го'роду 'ходе' і не' тої //* (Записано від К. Ф. Бібик, 1928 р. н., освіта 7 класів, колишня колгоспниця, м. Кременне Луганської обл.). КФ *йак ко'н'ака* містить згрубілу форму іменника, завдяки чому передано пейоративно-іронічне ставлення інформанта до працелюбності й порядку на городі жінки похилого віку.

Пізнаючи навколишній світ, інформанти одночасно висловлюють своє ставлення до обрядодій, зокрема весілля, сватання, а також до дій під час свят, наприклад, Великодня. Дискурси з КФ *п'разнували' не' так йак те'пер; спра'ї'али' // йак по'ложе'но; не так / йак то'д'ї* набувають еталонного значення нових народодій 'порушення гендерних традицій, ігнорування деякими звичаями', що негативно оцінюють носії говірки, передаючи це й через інтонаційне оформлення висловлювання: *хлоп'ц'ї ж були // нам на сто'ли пода'вали // ну шо ж / то'д'ї п'разни'є'ки' п'разнували' не' так йак те'пер // те'пер мо'ло'д'ож со'ї'с'їм не' те // а ми 'каже'н п'разни'є'к / і 'нови'ї год це ми спра'ї'али' / і Паску // і 'є'с'є спра'ї'али' // йак по'ложе'но / хо'д'у 'є'с'їх 'є'стр'ї'ч'айу / при'ї'майу // а те'пер шо / та х'ї'ба то с'вад'ба // х'ї'ба те'пер та'ка с'вад'ба / йак то'д'ї // ус'ї'є'да ми п'разни'є'ки' п'разнували //* (Записано від О. П. Велічко, 1939 р. н., освіта 4 класи, колишня доярка, с. Микільське Кременського р-ну Луганської обл.).

Характеристика людини через чорта акцентує увагу на семантичному локусі демоніма 'мати неестетичний вигляд через алкогольне сп'яніння': *у нас бу'є' од'їн Гр'їша // і вот раз при'є'ходе / три д'н'а на ра'бот'є не' було // при'є'ходе на ра'боту не'б'рити'ї / за'пхши'ї / йак ч'орт / ну / 'їасно / де в'їн / і шо в'їн ро'би'є // на'ч'ал'н'їк же ш спра'шуй'є' / Гр'їша / де ти бу'є'* (Записано від В. І. Карамішева, 1960 р. н., освіта середня, шахтар, с. Лисичанське Попаснянського р-ну Луганської обл.). КФ *не'б'рити'ї / за'пхши'ї / йак ч'орт* має яскраве пейоративне емоційно-експресивне забарвлення.

КФ *йіхаў* / *йак л'ўдина* набуває в контексті конкретного змісту 'зручно почуватися в дорозі', насиченого емоційними ознаками: *наших // погрузили і йіхали вос'емнац'ат' суток у товарн'аку // досками не'ре'бито // кормили нас / па'юк да'вали / ц'ілії м'ішок // на'в'ернойе // ото ўже нака'таўс'а / на ўс'у жизн' // а на'зад у'же йіхаў паса'жирним // у'же йак л'ўдина / у'форм'і / с ч'е'мо'дан'ч'і'еком // йіхали у'же мен'ше* // (Записано від М. К. Стародубцева, освіта 7 класів, 1939 р. н., колишній водій, с. Рогове Новопокровського р-ну Луганської обл.).

90-річна мешканка села Рогове Новопокровського р-ну Луганської обл. на питання: „Скільки Вам років?” відповіла висловом, у якому компаративність репрезентовано описово: *ме'н'і с'т'іки год / та ўже ба'гато / шо пора уми'рати / та не'ма с'мерт'і* (Записано від В. А. Ріпки, 1920 р. н., колишня вчителька).

Останню категорію представлено контекстуальними КФ, що ілюструють суб'єкти-назви предметів побуту. Компаративними конотують різноманітні характеристики предметів побуту, продуктів харчування та ін. з метою емоційного увиразнення назв, що набули харчової, побутової значущості, напр. рецепт виготовлення паски ілюструє компаративему з вторинною номінацією 'тісто підходить тривалий час': *бе'реш то'д'і форми / гр'іе'ш йіх / бе'реш ол'йкойу ма'же'ш ц'і формоч'ки / му'кич'койу сипе'ш у се'реди'нку / ма'же'ш // і на т'рет'у час'т' запо'н'айе'ш т'істо // д'іле'ш на кусоч'ки і до'ўго / до'ўго во'ни п'ідход'ат' / во'ни нач'е думайут' / до'ўше / ч'ім хл'ебуше'к і / пр'іятного ап'е'т'іта* (Записано від Т. В. Молчанової, 1965 р. н., освіта 8 класів, продавець, с. Червонопопівка Кременського р-ну Луганської обл.).

Не менш важливим продуктом харчування для людей є картопля, назва якої у складі КФ *картошка йак море сто'йт'* набуває позитивної конотації 'пишно росте': *у Тройіц'ку / до'ш'ч'і // картошка йак море сто'йт' // до'ш'ч' ч'отири дн'і то'му / а'зараз йак ота'ке жаре / то'висуше ўсе за ден'* (записано від О. У. Уставицької, 1929 р. н., освіта 6 класів, домогосподарка, с. Рогове Новопокровського р-ну Луганської обл.).

Отже, дослідження компаративних фразеологічних одиниць у дискурсах відкриває широку картину світу компаративації й дає можливість знайти нові меліоративні й пейоративні відтінки в значенні, визначати в контексті фразеологічність окремих порівняльних конструкцій, проаналізувати найтонші емоційно-оцінні семантичні нюанси. Внутрішньосистемні семантичні зв'язки у складі компаративного фразеологізму розкриваються через уподібнення лівої частини компаративами – суб'єкта – до правої, що репрезентована реципієнтною зоною – порівняльним сполучником і донором образу. Фіксація ареальних компаративних фразеологізмів у дискурсивному просторі має документальну історичну цінність. М. Толстой не

випадково назвав ареальну характеристику слів і словосполучень „діахронією, покладеною на географічну сітку” [Толстой 1965: 133 – 147]. Дискурси фіксують мовлення всього колективу, який користується говіркою, представляють зручну модель для спостереження й вивчення ареальної компаративної фразеології, інформанти безперервно й безпосередньо ілюструють відрізки мовного потоку в його вільному протіканні.

Література

Толстой 1965 – Толстой Н. И. Из географии славянских слов: 3. правый – левый; 4. хорохориться; 5. класть / Н. И. Толстой // Общеславянский лингвистический атлас: материалы и исслед. – М.: Наука, 1965. – С. 133 – 147; **Ужченко 2003** – Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія: монографія / В. Д. Ужченко. – Луганськ: Альма-матер, 2003 – 360 с.

Шкуран О. В. Дискурсивна компаративна фразеологія Середнього Подінців'я як генетичний код народного світовідчуття

У статті представлено дискурси інформантів Середнього Подінців'я, у яких ужито ареальні компаративні фразеологізми. Вони репрезентують різні аспекти народного життя, відбивають духовні, побутові особливості життя подінцівців протягом останніх п'ятдесяти років.

Ключові слова: компаративна фразеологія, фразеологізм, Середнє Подінців'я.

Шкуран О. В. Дискурсивная компаративная фразеология как генетический код народного мировосприятия

В статье представлены дискурсы информаторов Среднего Подонцовья, в которых употребляются компаративные фразеологизмы. Они репрезентируют различные аспекты народной жизни, отображают духовные, бытовые особенности жизни подонцовцев на протяжении последних пятидесяти лет.

Ключевые слова: компаративная фразеология, фразеологизм, Среднее Подонцовье.

Shkuran O. V. Discursive comparative phraseology as genetic code of folk perception of the world

The article presented diskursy informants of Middle Donets, comparative phraseological units are used in which. They present the different aspects of folk life, represent the spiritual, domestic features of life of habitants of Middle Donets on the extent of the last 50 years.

Key words: comparative phraseology, phraseological unit, Middle Donets.

ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Б. О. Коваленко (Кам'янець-Подільський)

УДК 811.161.2'282(477.43):821.161.2(0.032)

**ВІДБИТТЯ РИС ПОДІЛЬСЬКОГО ГОВОРУ В РУКОПИСНІЙ
СПАДЩИНІ С. РУДАНСЬКОГО, А. СВИДНИЦЬКОГО,
М. КОЦЮБИНСЬКОГО**

Період ХІХ – початку ХХ ст. позначено тим, що українська літературна мова не була єдиною та уніфікованою. Першопричиною цього було державне роз'єднання історичної української території. „Єдності літературної мови, – зазначав В. Русанівський, – у той час ще не було: Наддніпрянщина користувалася літературною мовою Шевченка – Куліша – Грінченка, Галичина й Буковина – галицьким варіантом, що всмоктав у себе багато полонізмів і регіоналізмів, Закарпаття – „русинською” мовою, що базувалася як на місцевих говірках, так і на москвофільському варіанті російської мови” [Русанівський 2001: 291 – 292].

У кінці ХІХ ст. західноукраїнський варіант літературної мови впливав на східноукраїнську літературну мову. Крім того, як зазначає І. Матвіяс, східноукраїнський варіант літературної мови вбирав певні західноукраїнські діалектні елементи безпосередньо через творчість письменників, зокрема письменників-подолян: А. Свидницького, С. Руданського, М. Коцюбинського [Матвіяс 1998: 127].

Останнім часом з'явилося чимало робіт, присвячених вивченню ідіостилю окремих письменників. Не є винятком і згадані автори [Грещук 2007; Мацько 1982; Муромцева 2008; Пещак 1990; Сиваченко 1962; Сиваченко 2005], але досліджень мови творів письменників-подолян у контексті історії становлення й розвитку української літературної мови поки що немає. Очевидним є те, що письменники того періоду орієнтувалися на матрицю літературної мови, яка не була повністю сформована, але не могли й відкинути народної мови, з якою народилися й жили.

Мета нашої статті – з'ясувати, як відбилися говіркові явища у творчості А. Свидницького, С. Руданського, М. Коцюбинського. Матеріалом обрано неавторизований список роману „Люборацькі” А. Свидницького, рукопис збірки „Копа пісень”, автографи поезії „Не знаєш ти горя...” та співомовок С. Руданського, рукописи художніх творів М. Коцюбинського.

У творах згаданих письменників відбито такі визначальні фонетичні та граматичні особливості подільських говірок:

1. Вживання [у] на місці [о] (укання): *рубуча* – роботяща, *убіч* – обіч, *гудованцивъ* – годованців, *понагудовувано* – понагодовано, наприклад: „Паниматка, було, тилько пидъ вечеръ одну наймичку

прышле, а сама ыноди ажъ зъ робитныкомъ прыйде: одно що такы *рубуча* була й сама, а друге, що якъ зйдетця зъ молодычкамы, то любила й побазикаць” (Люборацькі); „И вже всюды вправылась, тилько ще оставалось бурьяну насикты для *гудованцивъ*” (Люборацькі).

2. Звукосполука [ст] переходить у [с'ц']: Занедужав Микола – і Іван *замісць* нього пильнуе ватри (Тіні ...).

3. Характерною ознакою подільського говору є стверділий кінцевий [т'] у дієсловах 3-ої особи однини і множини теперішнього часу і 2-ої особи множини наказового способу: *закривают, почнут, нароблят, ненавидят, будут, любят, поважают, не знают, могут, засміют, заглядают, радіют, мають, будут, бігают, приймут, капают, бачит, почнут, покінчат, скажут, чекают, родит, сушит*, наприклад: „... то буде жыття сыроты, котрого *ненавидят*” (Андрій Соловійко...); „Хоцяж тебе не спіймалы, але *могут* спійняты” (Андрій Соловійко...); „Не инакше, як мольфарева справа, – гірко думав Іван, – наважив ся на житте, хоче з світу мя звести та й *сушит*...” (Тіні...).

4. Форми числівників називного-знахідного відмінків однини чоловічого роду з кореневим *е*, а не *и* органічно витворилися з давніх форм з кореневим *ь* (*оден, еден, іден < одьнь, едьнь*). Форми цього числівника з початковим *є* і його рефлексом *ї* (*єдь->їд-*) поширені в багатьох південно-західних говорах. Цю форму зберігають у своїх творах М. Коцюбинський та С. Руданський: „...воны вже дуже мицно почнут дерты *иден* другого за чубы...”; „То Ан-дрій-ко-о вкрав пе-риж-ки-и! не своїм голосом заверещала *идна* дытына...” (Андрій Соловійко...); „– Опришку *еден!*...; – Ігій! Безвстиднику *еден*...” (Тіні...); „Разъ топився грубий ляхъ Ставъ репетувати Мужик *иден* и побигъ Пана ратуваты” (Надгорода).

5. Вставні приголосні [л], [н] після губних, наприклад: *Камнянець* – „Посередъ города стоять въ *Камнянци* дома – одынь до другого попрыльпалы, улыця мизь нымы й де навхрест”; *тимня* – „...такъ и лясне на *тимня*, тилькы брызкы пидуть”; *здоровля* – „И я кажу, каже панотець. Луче нехай вже дытына такъ перемучытця; а додому прыіде, то виджыветця, анижь мають низащо *здоровля* видняты”; *голубляче* – „Це-бъ-то мавъ буты за хурмана, та тилько батигъ державъ у руци – колысь цей батигъ бувъ и посмоляный, а теперъ вже давно облизъ, ажъ рудый, та товстый такый! и на кинци гудзь, якъ *голубляче* яйце” (Люборацькі). Якщо у слові *Кам'янець* А. Свидницький послідовно вживає вставний [н], то в словах *здоровля* та *голубляче* вставний [л] вжито непослідовно, наприклад: *здоровья* – „Выпьемъ же теперъ, за *здоровья* Антонія”; *голубяче* – „А ыноди и зъ выщого плёндра, наче *голубяче* яйце, такъ и лясне на *тимня*, тилькы брызкы пидуть” (Люборацькі). У ранніх творах М. Коцюбинського теж наявні слова з епентетичними приголосними: *соломляный* – „В туж хвылыну, як вин оце подумав, у его ниг опынывся *соломляный* брыль, зирванный витром у якогось чоловіка...”; *мягко* –

„Тыхо и *мнягко* казав Жук”; *здоровля* – „Скільки воно уйняло в вас *здоровля*, счастья, скільки заgrabало в тяжкій праці добутих, кровавих грошей?” (Андрій Соловійко...).

6. Виразною фонетичною рисою подільського говору є наявність протетичного [г]. Наприклад: *Гумань* – „Коло *Гумани*, чы луче – в *Гуманицыни*, и було и е сельце – хочь бы й Солодькамы ёго назваты” (Люборацькі). В оповіданні М. Коцюбинського „Андрій Соловійко...” натрапляємо на слово *воспитувати*, але з протетичним [г] замість [в]: *госпитувати*, наприклад: „И з роду не буду няньчыты та *госпитувати* чужих дитей” (Андрій Соловійко...).

7. Типовою для подільського говору є твердість приголосного [р], наприклад: *ратуваты* – „Тоди молодыци вь ростечь, и на ихь місце прыйшлы чоловикы паниматокь *ратуваты*”; *курам* – „Осуда ты моя, нещастя ты мое, не дочка, сказала маты й вийшла вь пекарню дать пораду тымь *курамь*, що поризалы (Люборацькі); *вечеру, вечери* – „Що ти робиш, доню? – поспитала мати. – *Вечеру* варитиму, мамо” (Харитя); „В печі тріщав вогонь та сичав борщ. Олена, мати Василькова, крутила голубці на *вечеру*” (Ялинка); *шкрабаты* – „В тій чоловик *шкрабається* в голову, наче хоче *вышкрабаты* з ній ту подать, що так мицно засила ёму в голову”; *канцелярыя* – „Тыхенько, так що его ниhto не прымитыв, вин пишов у канцелярыю и показав старшини бомагу” (Андрій Соловійко...); „Незнаешь ты *гора* Невидаешь жалю Счастлівый ты дядьку Прохоре ковалю!” (Не знаеш ти *горя*...); „Ой місяцю перекрою Зайди за комору Нехай же я зь своїмь милимь Стану й *поговору*” (Повій вітре буйнесенький). Хоча у творах трапляється й м'який [р'] на місці нормативного [р]: *теперь, бахуря, Сибирь, тюрьма, коляндарь, цвынтарь, ынспектарь, професарь* тощо: „Перше я тилько вмив ненавидиты людей – *теперь* навчывся их любыты, навчывся выбачаты их выну темнотою их” (Андрій Соловійко...); „– Оце мы випровадылы товаришку, якь на *цвынтарь*, – говорылы дивчата, вертаючысь вь село” (Люборацькі).

8. У досліджуваних текстах приголосні в іменниках середнього роду II відміни в позиції після голосних перед давнім закінченням **-ьје** не подовжуються: *дивуваня, вбраня, убрані, каміня, волося, наріканя, смітя, коріня, склепінєм, гилячка, вареня, з корінєм, галузя, благословене, коханєм, павутинєм, манатєм, життя*, наприклад: „А вь жинокь не збуває до розмовы: то *дивуваня* згадають, то се, то те...”; „Та старый нагадавь биле лычко та *вбраня*, то піддавь дивчыні матеріялу і на скілька сутокь думаты”; „Ажь оть побигла черезь подвірря вь зеленимь *убрани*”; „Доливка *каминямь* выложена, плытамы...” (Люборацькі); „Ще доси волося до горы встає, та мороз по шкури подырає” (Андрій Соловійко...); „Василько похолов з остраху. *Волося* полізло до гори, серце перестало стукати в грудях” (Ялинка); „...а з обох боків, як стіни, стояло жито й шелестіло вусатим *колосям*” (виправлено з *колоссям* –

Б.К.); „Довге стебло путається, великий серп не слухається в маленькій руці, *колося* лоскоче впріле личенько...” (Харитя); „Сонце ховалось за гори і чорний морок вставав із мертвих борів. Та то байдуже, бо вони знали, що таю, у долині, куди простують, сьвітить іще сонце та беть ся хвиля живого *житя*...” (У грішний світ); – „Я краще з’їм, я собі рибу купую, я все *вареня* з чаєм попила...” (У грішний світ); „Желиза пудама, И начыня маешь Сядешь у свитлыци Думоньку гадаешь” (Не знаеш ти горя...); „Коло млина коло броду Пило два голуби воду Напилися й полинули За *коханя* спомъянули” (Коло млина коло броду); „Лысый я, *волося* спало, Решта билая якъ снигъ” (Полюби мене...). Подекуди трапляються й форми *волоссям, ломачче, обличчям*.

9. Форма давального відмінка однини іменників II відміни м’якої групи на **-ові** (щоправда, за тодішнім правописом А. Свидницький використовував літеру *ѣ* замість буквосполучення *ьо*), наприклад: *Антосьові* – „А *Антосѣви* байдуже: бігавъ соби по надвори та батогомъ вихлестувавъ – ще й радъ бувъ, бо не прыганялы до кныжкы” (Люборацькі).

10. Форма орудного відмінка однини іменників II відміни м’якої групи на **-ом**, наприклад: *Антосьом* – „Якъ Люборацька прыїхала зъ *Антосѣмъ*, то, якъ вси, взяла пару калачивъ хлиба – а въ тий сторони калачі печуть, що в решето не змистытця – здорові, – пляшку вына взяла и тры карбованци гришмы, тай повела сына «являтысь»” (Люборацькі); з *чайом* – „Я краще з’їм, я собі рибу купую, я все *вареня* з *чайом* попила...” (У грішний світ).

11. Уживання флексії **-и** замість **-і** у формі родового відмінка однини іменників III відміни, наприклад: *соли* – А попы народъ учтывий – куды! нікому не жалують хлиба-солы; *смерти* – А серце такъ дрибненько та любенько типочытця, що бодай и до смерты, то не жалкувавъ бы (Люборацькі); „В печі палав вогонь і червоним язиком лизав *челюсти*”; „А Харитя й справді заходилася коло вечері. Змила в мисчині жменьку пшона, вкинула щіпку *соли* та дві-три бараболі, налляла горщик водою і приставила його до вогню”; „Великі сиві *очи* з під довгих чорних вій дивились пильно й розумно”; „Незабаром мати Хариті одужала. Молодиці вижали удовине жито, хрещений батько Харитин звів хліб в стодолу, і сироти вже не боялись голодної *смерти*” (Харитя); „На блакитні *очи* білявого Василька набігли сльози; „Але всюди було рівно, біло; сніг сіяв, аж *очи* боліли глянути на його”; „Петро взяв ялинку на свої сани, а поламані сани примостили на Якимових. Яким ньокав на свої на *кони*, поспішаючи до дому” (Ялинка).

12. Форма родового відмінка множини іменників жіночого роду I відміни на **-ів**, наприклад: *сестрів* – „Гей! дивчата! сказала паниматка панянкамъ, якъ ото пійшла въ валькирь, регочучысь, – вона ажъ до *сестрив* прыйшла, – гей! дивчата! каже, прыслав вамъ владыка богослова”; *бабів* – „Всякыхъ *бабивъ* паниматка звоzyła, в комори муку

не ставало, що кожній то мышчину, то дві; а панотцеві все гирше тай гирше. Выдымо смерть зближалась” (Люборацькі). У М. Коцюбинського натрапляємо на вживання закінчення **-ів** замість нульової флексії у формах родового відмінка множини іменників чоловічого роду II відміни: *мищанив, цыганив*, наприклад: „...гурмы усякого люду: панив, *мищанив*, москалив, *цыганив*, мужыкив, жыдив...” (Андрій Соловійко...).

13. Уживання прикметниково-прислівникового суфікса **-ійш-** та **-іш-** для вираження вищого й найвищого ступенів порівняння замість суфікса **-іш-**: *добрищаю, сильніше, частіще, міцнійшою, понятливіщий, розумнійший, скоріще, раніще, густіщий, чорніщий, прикріцою, міцніше, найчастіще*, наприклад: „– Говоры! дурна! озвалась паниматка. Вже ты не *розумнійший* за мого покійного татуня; а вони, було, все розказують, що такъ и такъ діятметця, якъ зблыжытця страшный судъ” (Люборацькі); „...та ще така в мене собача натура, що як п'яний, то зараз *добрищаю...*”; „...щоб *міцнійшою* здавалась” (Андрій Соловійко...); „Йій хтілося *скоріще* діждатися ранку”; „Ляжу зараз спати, щоб завтра *раніще* прокинутися, – подумала Харитя й, поставивши коло мами воду на ніч, лягла на лаву” (Харитя); „Боже зъ неба високого Скороти віку мого А хто в світі *щасливіщий* Причини до того” (Кажуть люди що щаслива...).

14. Дієприкметниковий суфікс **-ан-** у віддієслівних прикметниках замість суфікса **-ен-**, наприклад: *стрижаний, голяний, посмоляний, заваляне, выкладянных, одягняный, замучаным, нахилияна* тощо, наприклад: „...давнійшымы часамы прычетъ бувъ *стрижаний* та *голяный*, і зодягалысь, хто якъ мигъ...”; „...и передъ дворомъ великый пляць, штакетамы *обгороджаний*”; „Це-бъ-то мавъ буты за хурмана, та тилько батигъ державъ у руци – колысь цей батигъ бувъ и *посмоляный*, а теперъ вже давно облизъ, ажъ рудый, та товстый такый!” (Люборацькі); „Гуркитня брычок по *выкладянных* каминямы вульцямы, высоки будынки, велики крамныци...”; „...все те я видам бидным, *замучаным* сельским дитямы и их темным батькам та мамам” (Андрій Соловійко...); „З-за дверей виткнулось спершу відро, до половини виповнене водою, далі русява голова дівчинки, *нахилияна* вбік до відра, а далі права рука, піднята трохи догори”; „Срібний промінь місячний тихо сяє на білій головці дівчинки, всміхається до нових червоних кісників, гуляє по смуглявому видочку та білих дрібненьких зубках, що виглядають з-за *розтуляних* повних уст, Харитя спить солодким сном”; „Вмить якось дуже жаль стало єї слабої матері, дужче заболів той пальчик, що втяла серпом, заболіли ноги, *наколяні* стерньою, згадався переляк недавний – сльози, мов град, посипалися на землю, і Харитя, голосно хлипаючи, почала ридати” (Харитя).

15. Приголосні **д, т, з, с, ст**, як відомо, вже в найдавніші часи переходили у відповідні шиплячі: **д → дж; т → ч; з → ж; с → ш; ст → щ**. Ці рефлексії зберігаються в сучасній українській мові, як у літературній,

так і в багатьох говорах: *ходжу, прошу, ненавиджу* тощо. У романі А. Свидницького „Люборацькі” та ранніх творах М. Коцюбинського дієслівні форми 1-ої особи однини теперішнього часу дієслів II дієвідміни подано без чергування [д], [т], [з], [с] з відповідними шиплячими, як у більшості південно-східних говорів, а також деяких південно-західних, наприклад: *ходю* – „А що паниматиночко, каже, и вамъ лыхо, и въ мене не тыхо; прытопчимъ же биду кляту черевыкамы. Бо й я въ черевыкахъ же *ходю*”; *попросю* – „Зъ попа була людына добра, то чы сказавъ що, чы ни, а зодягся въ рясу – знакъ, що панотець до двора йде за диломъ – и каже: пйду, *попросю*, а білшь не могу”; *вчистю* – „Е! почавъ Антосё зъ гнивомъ и пидсчочывъ з кулакамы: давай, бо такъ и *вчистю*” (Люборацькі); *скривдю* – „– Ну, земляче, ставай у мене, колы хочеш. Платою не *скривдю*” (Андрій Соловійко...).

16. У дієсловах II дієвідміни у 3-й особі однини теперішнього часу вжито **-е** замість **-ить**. Спостерігаємо такі форми й в аналізованих творах, наприклад: *висе* – „... а що не змыстылось, на тыну по килкахъ проти сонця *висе*”; *робе* – „Якъ бы за годинку передъ цымъ Мася побачыла, що хто *робе* таки штуку, сама просміяла бь, а теперь ось-якъ!”; *молоте* – „Хай же старшый *молоте*, а мы подывимось на двирь, чы не иде друга пидвода”; *говоре* – „– А! лыха моя година! ото ізда! *говоре* зъ досадою та жінка”; *доносе, любе* – „Та ще й *доносе*, додавъ ёго сынъ. Иноди ще й пидбреше. То смотрытель и *любе* іі”; *душе* – „– Не курить тутъ, шепче ёму Антосё, и на пивъ-голосу: вы ж знаете, що мене *душе*”; *дзвоне* – „Отъ дзвинокъ и перестаете калататы, а вже *дзвоне* – бо залатанный”; *входе* – „Якъ *входе* чоловікъ и дае письмо старшому”; *зломе, вкороте* – „Повие витерь, замете снигомъ, колы ще яка товарына не *зломе*, не *вкороте* вику” (Люборацькі).

17. Злиті форми минулого часу складеного типу, що є поєднанням основної складової частини колишнього перфекта (дієприкметника) з допоміжним дієсловом у скороченому, здеформованому вигляді, наприклад: *чула-м* – „Каже мій пипь, що вміе, а я неписьменна. В церкви читавъ, сама *чула-мъ*”; *забула-м* – „– Чы вы вже готови? – пыта Люборацької. – Пождить, чы не *забула мъ* чого, – видказала вона”; *хотів-єсь* – „– Пять пнивъ пасики, озвалась паниматка. Тепер крипысь; самъ того *хтів-єсь*. Що бь то було мене послухаты! А теперь пятнадцать карбованчыкывъ такъ: тьху!”; *позирав-єсь* – „А чого жь такъ звысока на насъ *позиравъ-єсь*?”; *бачили-сьмо* – „И паниматка була коло шаровильныка, а панотець збыравсь сино косыты и пишовъ коляндарь почытаты, якъ *бачыли-сьмо*” (Люборацькі); „Ой якъ би ти такъ зо мною Якъ я за тобою Жили *би-сьмо* сердце мое Якъ рыбка зъ водою” (Ой ти сидиш на горбочку...).

Отже, у романі А. Свидницького „Люборацькі” відображено рівень нормування літературної мови відповідного періоду та живомовна стихія Поділля, що виражено в активному використанні фонетичних і

граматичних рис. Живою мовою спілкуються й усі персонажі С. Руданського, який увів у свої твори багато діалектних висловів, передав фонетичні й граматичні особливості подільської говірки. Твори М. Коцюбинського виявляють високий рівень унормованості української літературної мови, але й вони не позбавлені подільських говіркових особливостей.

Література

Грещук 2007 – Грещук В. Гуцульські діалектні риси в мові повісті М. Коцюбинського „Тіні забутих предків” / Валентина Грещук // Вісн. Прикарп. нац. ун-ту імені Василя Стефаника. Філологія. – Вип. XV – XVIII. – Івано-Франківськ : Вид.-дизайн. від. ЦІТ, 2007. – С. 520 – 524; **Матвіяс 2001** – Матвіяс І. Г. Варіанти української літературної мови / Іван Матвіяс. – К. : Б. в., 1998. – 162 с.; **Мацько 1982** – Мацько Л. І. Мовні засоби образності в новелі М. Коцюбинського „Intermezzo” / Л. І. Мацько // Укр. мова і л-ра в шк. – 1982. – № 10. – С. 43 – 49; **Муромцева 2008** – Муромцева О. Мова роману „Люборацькі” Анатолія Свидницького // З історії української літературної мови : вибр. пр. / Ольга Муромцева. – Х. : Б. в., 2008. – С. 47 – 86; **Пещак 1990** – Пещак М. М. Мовно-художнє вираження людяності в оповіданні М. Коцюбинського „Харитя” / М. М. Пещак // Культура слова. – Вип. 38. – К., 1990. – С. 33 – 36; **Русанівський 2001** – Русанівський В. М. Історія української літературної мови : підручник / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.; **Сиваченко 1962** – Сиваченко М. Є. Мова і стиль / М. Є. Сиваченко // Анатолій Свидницький і зародження соціального роману в українській літературі. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 270 – 300; **Сиваченко 2005** – Сиваченко М. Є. Студії над гуморесками Степана Руданського / М. Є. Сиваченко. – К. : Наук. думка, 1979. – 401 с.

Список використаних джерел

Кажуть люди що щаслива... – Від. рукоп. фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (далі – ІЛ). – Фонд 63. – № 4. – Руданський С. Копа пісень : зб. пісень з нотами. 60 пісень. – 1862. – Автограф; **Коло млина коло броду** – ІЛ. – Фонд 63. – № 4. – Руданський С. Копа пісень. Зб. пісень з нотами. 60 пісень. – 1862. – Автограф; **Надгорода** – ІЛ. – Фонд 63. – № 3. – Руданський С. Співомовки Винка Руданського. Зб. – Петропіль, 1859 – 1860. – Автограф; **Не знаєш ти горя ...** – ІЛ. – Фонд 63. – № 24. – Попович Степан (Руданський С.). Не знаєш ти гора... – Поезія. – Автограф; **Ой ти сидиш на горбочку...** – ІЛ. – Фонд 63. – № 4. – Руданський С. Копа пісень : зб. пісень з нотами. 60 пісень. – 1862. – Автограф; **Повій вітре буйнесенький** – ІЛ. – Фонд 63. – № 4. – Руданський С. Копа пісень : зб. пісень з нотами. 60 пісень. – 1862. – Автограф; **Полюби мене...** ІЛ. – Фонд 63. – № 3. – Руданський С. Співомовки Винка Руданського : зб. – Петропіль, 1859 – 1860. – Автограф; **Люборацькі** – ІЛ. – Фонд 3. –

№ 3663. Свидницький Анатоль. Люборацькі. Список невідомою рукою; **Андрій Соловійко**... – Від. рукоп.. Черніг. літературно-меморіального музею-заповідника Михайла Коцюбинського (далі ЧМК). – р-1. – Коцюбинський М. Андрій Соловійко або вченіє свит, а невченіє тьма. – Автограф; **Тіні**... – ЧМК. – р 161. – Коцюбинський М. Тіні забутих предків. – Чернігів, 1911. – Автограф; **У грішний світ** – ІЛ. – Фонд VII. – № 431. – Коцюбинський М. У грішний світ. Новела, 1904. – Автограф; **Харитя** – ЧМК. – р 18. – Коцюбинський М. Харитя. – Лопатинці, 1891. – Автограф; **Ялинка** – ЧМК. – р 17. – Ялинка. Різдвяне оповідання М. Коцюбинського. – Лопатинці, 1891. – Автограф.

Коваленко Б. О. Відбиття рис подільського говору в рукописній спадщині С. Руданського, А. Свидницького, М. Коцюбинського

Важливим джерелом історичного вивчення подільських говірок є фольклорні та етнографічні записи з Поділля, а також художні твори. У статті охарактеризовано найголовніші фонетичні та граматичні особливості подільських говірок, виявлені в рукописах творів письменників-подолян: С. Руданського, А. Свидницького, М. Коцюбинського

Ключові слова: подільський говір, фонетичні особливості, граматичні особливості.

Коваленко Б. А. Отображение черт подольского говора в рукописном наследии С. Руданского, А. Свидницкого, М. Коцюбинского

Важным источником исторического изучения подольских говоров являются фольклорные и этнографические записи из Подолья, а также художественные произведения. В статье охарактеризованы основные фонетические и грамматические особенности подольских говоров, проявляющиеся в рукописях произведений писателей-подолян: С. Руданского, А. Свидницкого, М. Коцюбинского

Ключевые слова: подольский говор, фонетические особенности, грамматические особенности.

Kovalenko B. O. Reflection of Podill'a dialect in the manuscript heritage by S. Rudanskiy, A. Svydnytskiy, M. Kots'ubynskiy

One of the informant sources of historical investigation of Podilya dialects is folklore and ethnographic records from Podilya as well as literary works. The article describes the main phonetic and grammatical peculiarities of Podilya dialects that can be found in the autographs by Podill'an writers: S. Rudansky, A. Svydnytsky, M. Kotsyubynsky.

Key words: podilya dialect, phonetic peculiarities, grammatical peculiarities

І. О. Ніколаєнко (Луганськ)

УДК 811. 161.2'282

ДО ПИТАННЯ ПРО „ОЛІТЕРАТУРЕННЯ” ДІАЛЕКТІВ

Взаємодія народних говорів з новою українською літературною мовою неодноразово була предметом розгляду багатьох учених. Вона порушувалася в працях Ф. Жилка, С. Бевзенка, Б. Кобилянського [Кобилянський 1960], І. Г. Матвіяса [Матвіяс 1985; Матвіяс 2008; Матвіяс 2009], В. Кононенка та ін. Після тривалого панування думки про те, що діалектизми засмічують літературну мову, їх треба викоринювати з мовлення, у кінці ХХ – на початку ХХІ століття науковці почали розглядати діалектну мову як невичерпне джерело розвитку літературної мови, як випробуваний багатьма століттями засіб спілкування людей [Грещук 2009 та ін.].

У наш час діалектизм тлумачать як позанормативний елемент літературної мови, що має виражену діалектну віднесеність. Діалектизми віддзеркалюють процес адаптації літературною мовою територіально здиференційованих елементів діалектної мови чи регіональних варіантів літературної мови [Українська мова 2000: 135]. Використання діалектизмів становить відступ від чинних на певному етапі норм літературної мови, що характерне для художнього стилю з певною стилістичною настановою – для мовної характеристики персонажів, з метою відтворення колориту описуваних подій тощо.

Мета статті – порушити питання про репрезентацію діалектного мовлення у творах художньої літератури митцями слова – вихідцями з різних ареалів України.

Б. Кобилянський, вивчаючи питання про використання діалектної лексики в художніх творах, виходив з того, що письменник може вдаватися до вживання окремих діалектизмів у мові творів і відтворювати події діалектним різновидом загальнонародної мови. Тому вчений розрізняв діалектизми й „стилізовані діалектизми”, власне говірку й „стилізовану” говірку. Досліджуючи мову творів В. Стефаніка, він зауважував, що говірка, а не „стилізація” говірки виражає ество Стефанікового героя, якого виліплено його власним словом [Кобилянський 1960]. Це, у свою чергу, дає підстави стверджувати про невичерпність експресивно-зображувальних можливостей діалектного мовлення, його художньо-естетичну рівноправність з літературним [Загнітко 2006: 107].

І. Матвіяс підкреслює, що тісний зв'язок з говорами виявляє нова українська літературна мова. У ХІХ – на початку ХХ ст. це спостережено у функціонуванні східноукраїнського й західноукраїнського варіантів літературної мови. Східноукраїнський варіант базувався на південно-східних, північних і волинському та подільському південно-західних

говорах, діалектну основу західноукраїнського варіанта становила решта говорів південно-західного наріччя [Матвіяс 2008: 3 – 4].

Оскільки основними творцями нової української літературної мови були письменники, вихідці з різних регіонів України, зокрема й зі Слобожанщини, то можна говорити про помітну роль у розвитку нової української літературної мови слобожанського говору південно-східного наріччя. Так, переважна більшість рис слобожанського говору, ужитих Г. Квіткою-Основ'яненком, стала органічною складовою частиною літературної мови. Над цим питанням працювали й інші письменники, наприклад, Іван Манжура в листі до О. Потебні писав про свідоме залучення ним лексики з говорів з метою зробити її надбанням літературної мови [Там само: 6].

Діалектне мовлення сприймається нині вже як не відступ від літературної норми, а як рівноправний вияв національного мовлення, мовотворчий і комунікативний потенціал якого значний. У зв'язку з цим у нових мовно-культурних умовах кінця ХХ – початку ХХІ століття відроджується традиція „олітературення” діалектів, коли діалектне мовлення піддається літературній обробці. Зокрема, частина письменників з метою популяризації діалектного мовлення та введення його в літературний ужиток пишуть твори художньої літератури мовою діалекту, що рідний для дійових осіб чи ліричного героя поетичних творів. Такими, наприклад, є деякі вірші Петра Біливоди, який використовував у своїх творах діалектизми для зображення життя людей та опису навколишньої дійсності Східної Слобожанщини. Функціонально активними в поезіях П. Біливоди є фонетичні діалектні варіанти слів (*возьму – візьму, чотирнадцять – чотирнадцять* тощо). Деякі його поезії написані виключно народною мовою, що дає змогу говорити про значний духовний і поетичний потенціал живого мовлення й розглядати діалектне мовлення як повноцінний засіб спілкування, випробуваний століттями.

Інша група письменників, продовжуючи традиції класичної літератури, у художні твори вводить лише окремі слова. До таких письменників належить Василь Старун. Свою поезію він сам характеризує як симбіоз сюрреалізму й герметизму [Старун 2009: 190]. Якщо зважити, що сюрреалісти наголошують на важливості у творчій діяльності підсвідомого та несвідомого, а свої начала реалізують через прийоми автоматичного письма, що стало визначальним їх творчої практики [Літературознавча енциклопедія 2007: II, 452], то, імовірно, не випадково у творах В. Старуна так багато гри мислення, гри слів, звуків. Скажімо, у вірші „Вежа пожежна” гра словами, у яких частотним є звук [ж], чергується з грою словами, звучання яких позначене звуками [к], [л], а в останній строфі також [д], [н]:

*вежа пожежна
жижка в журливому*

*желатині
латиняне
жаль жоржин
в жирному жолобі
жебральних жахів*

*колобе
коли збіг
і змертвілий ланець
перетнув захід
та довго
на обшмульгованій
колоді лузали насіння
постаті матері-баби
і клямка не зупинила їх*

*жертovníк жу́жмом
жилавий жовток
жебонів жаб'ячим
зухлим кваком*

*то квакер стояв
на обкладинці хати
гасова лампа
грїла сім'ю за
дошками книги –
ні диму ні дині
в дитині*

[Старун 2009: 82 – 83].

Поєднанню просторовості та форм реального світу, яке передбачає герметизм поезій, сприяють метафори *жаль жоржини*, *жебральні жахи*, *жаб'ячий зухвалий квак*, *обкладинка хати*, *грїти сім'ю*, *дошки книги* та художніх образів, деталей реального життя: *пожежна вежа*, *латиняне*, *жирний жолоб*, *постать матері-баби*, *гасова лампа* [Там само].

Зв'язок аналізованої поезії з міфологічною свідомістю українського народу, його історією, у цілому з історією сучасного суспільства відчутний у згадках про *змертвілого ланця* 'одягнена в лахміття людина, старець' [ВТССУМ 2005: 605], *жижки* 'підколінна сухожилка' (це слово найчастіше вживається в літературній мові у складі фразеологізму *аж жижки трусятьс* 'хто-небудь має сильне бажання до чогось', 'кого-небудь охоплює почуття страху перед кимось, чимось' [Там само: 367]; у тексті вірша подано в незвичному поєднанні: *жижка в журливому желатині*), *квакера* 'член однієї з християнських протестантських сект, поширеної в Англії та США' [Там само: 532], *латинян* та ін. У цей

контекст уписано слова, подані в словнику з позначкою *розм. (ланець)*, і власне діалектизми: *колоб* (у нині відомих діалектних словниках не зафіксоване; імовірно, споріднене з *колобатина* ‘яма, баюра’ [Грінченко 1996: II, 270]; діалектним *колобаня* ‘яма з водою, баюра’ [Сабадош 2008: 147]), *обшмульгований* (за звучанням подібне до *обшмульганий* ‘стертий, обтертий’ [ВТССУМ 2005: 824]), *квак* (звуконаслідувальне, пов’язане з дієсловом *квакати*).

Уживання розмовної лексики та діалектних найменувань органічне, націлене на глибокі народні корені, добре відчуття мови, асоціації, зрозумілі носіям української ментальності, знавцям народного мовлення й культури.

Отже, у поезіях В. Старуна діалектизми органічно вплетені в тканину твору. Хоч розуміння такої поезії ускладнене, однак про самі поетичні твори можна сказати, що вони позначені глибоким психологізмом.

Література

ВТССУМ 2005 – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2005. – С. 1728; **Грінченко 1996** – Словарь української мови : в чотирьох томах / уряд. з дод. власного матеріалу Борис Грінченко. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 1 – 4; **Грещук 2009** – Грещук В. В. Територіальні діалекти і мова художньої літератури: типологія зв’язків // Грещук В. В. Студії з українського мовознавства : вибрані праці / уряд. Р. Бачкур. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 520 с.; **Загнітко 2006** – Загнітко А. П. Історія українського мовознавства в особах : наук.-навч. посіб. / А. П. Загнітко. – Донецьк, 2006. – 184 с.; **Кобилянський 1960** – Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова / Б. В. Кобилянський. – К., 1960; **Літературна енциклопедія 2007** – Літературознавча енциклопедія : у двох томах / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : Академія, 2007. – Т. 2. – 624 с.; **Матвіяс 1985** – Матвіяс І. Г. Взаємодія діалектної лексики з лексикою української літературної мови / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 1985. – № 2. – С. 37 – 43; **Матвіяс 2008** – Матвіяс І. Г. Відображення особливостей говорів у мові української художньої літератури / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2008. – № 6. – С. 3 – 12; **Матвіяс 2009** – Матвіяс І. Г. Відбиття говорів у мові творів Юрія Федьковича / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2009. – № 5. – С. 37 – 47; **Сабадош 2008** – Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / І. Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.; **Старун 2009** – Старун В. В. Душа Змії / В. В. Старун. – Івано-Франківськ : Вид-во „Ті повіт”, 2009. – 192 с.; **Українська мова 2000** – Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. Русанівський, О. Тараненко, М. Зяблюк та ін. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.

Николаєнко І. О. До питання про „олітературення” діалектів

У статті розглянуто питання „олітературення” діалектів у художній літературі; наголошено, що діалектизми у творах різних авторів мають свої особливості.

Ключові слова: українська літературна мова, діалектизм, олітературення діалектів.

Николаенко И. А. К вопросу об „олитературировании” диалектов

В статье рассмотрен вопрос „олитературирования” диалектов в художественных произведениях; акцентировано внимание на том, что диалектизмы в творчестве разных авторов имеют свои особенности.

Ключевые слова: украинский литературный язык, диалектизм, олитературирование диалектов.

Nikolaenko I. O. On the issue of literary normalization of dialects

The problem of literary normalization of dialects in art works was considered in the article; it was specified that the dialects in different authors' works have own peculiarities.

Key words: Ukrainian literary language, dialecticism, literary normalization of dialects.

Л. І. Пена (Івано-Франківськ)

УДК 81'282: 821.161.2

**ЛЕКСИЧНІ ДІАЛЕКТИЗМИ В РОМАНІ Р. АНДРІЯШКА
„ДОДОМУ НЕМА ВОРОТТЯ”**

Діалект, а ми його напишем
Міццю духа і огнем любови.
І нестерпний слід його запишем
Самостійно між культурні мови.

Іван Франко

Мова художньої літератури, як зазначає В. Грещук, не конгруентна літературній мові, оскільки в ній можуть використовуватися й позалітературні мовні засоби художнього зображення навколишньої дійсності. Тому „вивчення мови белетристики у її зв'язках із місцевими говорами має не тільки самодостатню цінність, воно важливе також для з'ясування співвідношення і взаємодії літературно-нормативного і територіально-діалектного” [Грещук 2009: 347]. Уведення майстрами пера діалектних слів у канву художнього твору з певною метою відбувається часто; воно сприяє ознайомленню широкого кола читачів з вузькодіалектними лексемами, нерідко спричинюючи їх входження до загальнонародної мови. Тому „аналіз художнього тексту як провідника

діалектних впливів на літературну мову” [Грещук 2010: 5] є актуальним в українському мовознавстві.

Предметом аналізу в пропонованій статті є лексичні діалектизми в романі видатного українського прозаїка ХХ ст. Романа Андріяшика „Додому нема вороття”, у якому автор змальовує „розділену сусідами Україну, невибагливе гуцульське життя й рабську долю нації – опору й годувальницю окупантів” [Квіт 2004: 8]. Устами одного з персонажів твору письменник звертає увагу на розмаїття та своєрідність гуцулів, зокрема і їхнього мовлення: „Ви не раз гомоните, а мене вбий – не встежу, що до чого. Подумайте: трохи на схід чи на захід – і вже не та бесіда, не ті звичаї, інакше співають” [Андріяшик 2004: 444]. На сторінках роману трапляються й інші принагідні авторські зауваження стосовно різних особливостей гуцульської говірки, наприклад: ...То були панські батраки. Перемовлялися по-румунському і на овець покрикували теж по-румунському... На початку осені ті ж самі пастухи верталися з полонини, і мене здивувало, що вони розмовляли між собою *уривчастою, на гуцульський лад, рідною мовою* [Андріяшик 2004: 543].

Зазначимо, що фонетичні, словотвірні, морфологічні та синтаксичні риси гуцульської говірки в названому творі не відображені, яскраво засвідчені в ньому тільки лексичні діалектні особливості. Причому гуцулізми використовуються й у мовленні персонажів, і в авторській розповіді, напр.:

*Дружана стискала мою долоню: мабуть, їй було **маркітно**. Мені й самому ставало моторошно, наче наближався не до рідної оселі, а до стоянки печеніга.*

*– Хата ще добра, – сказав я, щоб зайняти дружину. – Після війни покрию її свіжими **гонтами**. Може, прийдеться **обшальювати** дошками східну стіну: коли вітер, в кухні **студеніше**, ніж у світлиці.*

– Ще світиться, – зраділа Дружана, побачивши вогник під горою.

*– А в нас порожньо. Бачиш – дерева темніють? Вище – **груники розсохою**.*

*Я пропустив жінку **опередь** себе на горбок. Ми ступали сторожко, майже не дихаючи, ловлячи кожний шелест... Трава сягала майже до колін, над **заворітницею** бовваніли галузки бузини [Андріяшик 2004: 499 – 500]. Або:*

*З **узвору** з кожним поривом вітру вдаряла колюча сирість. Долинув клет **буркача**. Я розсідлав коней і взяв жінку за холодну, мокру руку.*

*– Вмоцуйтеся на сідлі, а **сардаком** поділимось. Ви часом не з Вигоди?*

– Ні... Таке й не присниться, – прошепотіла жінка. Вона ледве стримувала дроз між зубами.

*Широкий, на збірці, гуцульський **сардак** захистив нас од вітру і дощу. Жінка викручувала воду з кіс...*

– *Перед Спасом грім влучив у гурт овець... Звалилась у прірву підвода з бринзою... Сьогодні нові збитки.*

– *Ви звідки?*

– *З Красного Долю. Мій батько – ватаг* [Андріяшик 2004: 482].

Наведені уривки дають змогу пересвідчитися, що діалектні слова, органічно вплітаючись у текстову канву, є засобами створення й передачі неповторного колориту того краю, у якому відбуваються зображувані події. Поряд з ними митець використовує синонімічні літературно-мовні відповідники, напр., *бачити* і *видіти*, *батько* і *отець*, *вогник* і *ватра*, *підвода* і *фіра* тощо.

У мові роману зафіксовано діалектизми різних лексико-граматичних розрядів, однак найчисленніше представлено іменники. Зрозуміло, що при тлумаченні значень полісемантичних слів наводимо тільки ті з них, які використані автором. Так, діалектизм *голосниця* характеризується двома значеннями: „1) гортань; 2) резонатор у музичному інструменті” [Закревська 1997: 47], однак в аналізованому художньому творі автор уживає його в другому: *Та лиш опівночі Юр Кошута приклав до уст пищик трембіти і з голосниці вихопилося й полинуло горами протяжне гудіння* [Андріяшик 2004: 464]. Семантику лексеми *ланц* словник тлумачить як: „1) ланцюг; 2) заст. земельна міра” [Закревська 1997: 109], у романі ж вона використана тільки з першим значенням.

Багатством і різноманітністю відзначена група лексем для найменування жіночого й чоловічого одягу, головних уборів та прикрас жителів Гуцульщини. Замість літературного *одяг* ужито іменник *ноша* „вбрання, народний костюм, стрій”. Цій гіперонімічній назві підпорядкована низка гіпонімів: *гачі* „штани (переважно з домотканого полотна або сукна)”, *лейбик* „суконний або в’язаний з вовни верхній одяг без рукавів; короткий одяг з рукавами”, *горбатка* „вид жіночого одягу типу плахти, витканої з вовняної пряжі”, *кафтаник* „шита або в’язана камізьелька”, *кресаня*, *крисаня* „чоловічий фетровий капелюх з прикрасами”, *кептар* „хутряна безрукавка (переважно з орнаментом)”, *опинка* „вид поясного жіночого одягу з одного незшитого полотнища”, *сардак* „верхній короткий рукавний чоловічий або жіночий одяг з домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками”, *черес* „широкий шкіряний пояс з кишеньками і пряжками, переважно оздоблений”.

Численною є група особових номінацій, серед яких репрезентовано назви за спорідненістю та свояцтвом: *братаник* „племінник, син брата”, *вуйко* „1) брат матері або батька; 2) незнайомий старший чоловік”, *стариня* „1) батько з матір’ю; 2) люди похилого віку”; назви людей за родом діяльності: *ватаг* „1) той, хто переробляє молочні продукти на полонині; 2) старший вівчар”, *бокораиш* „сплавник, плотар”; найменування за віковими та іншими ознаками: *тазда* „1) господар; добрий господар; 2) порядна чесна людина, господар дому, голова

родини; 3) чоловік”, *дівка* „дівчина”, *легінь* „парубок, дорослий хлопець”, *любаска* „коханка”. Трапляються серед номінацій осіб і стилістично марковані лексеми, напр.: *бомкар* „людина, яка багато без потреби говорить”, *здохляк* „перен. зневажл. кволла, слабосильна людина”, *хрунь* „лайл. 1) перен. підла людина; 2) запроданець”.

Характерними рисами гуцульського світобачення та світовідчуття є тісний зв'язок горян з навколишньою могутньою й розкішною природою, серед якої плине їхнє повсякденне життя. Тому цілком закономірним при змалюванні подій цього буття є використання автором багатьох діалектних слів для найменування різних природних об'єктів: *бескид* „недоступна стрімка вершина”, *буркут*, *буркач* „1) природна мінеральна вода; 2) природне джерело”, *вагаш* „лісова ділянка, яка призначена на зруб”, *гук* „водоспад”, *грунь* „1) вершина гори; гірське пасмо; 2) невеликий пагорб, не покритий лісом; 3) пасовище”, *діл* „1) долина; 2) низ чого-небудь”, *звір*, *узвір* „1) міжгір'я, ущелина, вузька долина між горами (переважно з джерелом); 2) гірське джерело, потік; 3) непрохідне місце, провалля”, *крутіж* „вир (у річці)”, *облаз* „1) стрімка скеля, круча; 2) дорога, стежка, що йде по самому краю прірви, попід стрімку скелю”, *плай* „гірська стежка; дорога в горах”, *полонина* „високогірне пасовище”, *поточина* „потічок, струмок”, *скрут* „поворот”, *стромина* „урвище, стрімкий берег”, *царина* „1) сіножать; пасовище; 2) город; більший кусок поля”, *царинка* „1) те саме, що царина; 2) обгороджений шматок поля або сіножаті; 3) невелика галявина в лісі”.

Гуцулам, як і всім українцям, притаманні шанобливе ставлення до своєї й чужої власності та поцінування господарності як важливої позитивної людської риси. На рівні мови це виявляється в існуванні великої кількості територіально маркованих номінацій для позначення об'єктів цієї власності, насамперед житла та його частин і всього, що їх оточує: *осідок* „посілість, нерухоме майно одного господаря, обведене плотом”, *обора* „частина садиби; місце перед хлівом; загін для худоби”, *діл* „помазана глиною утрамбована долівка”, *гонта* „покрівельний матеріал у вигляді дощочок довжиною 60 см, гонт”, *стрих* „горище (над хатою)”, *студниця* „криниця”, *заворітниця* „жердина, якою закривають ворота, прохід у плоті”.

З особливостями життя й господарювання жителів гір пов'язана група лексем для найменування назв будівель різноманітного призначення: *зимарка* „1) будівля, де взимку зупиняються пастухи; 2) стайня, де взимку утримують худобу”, *колиба* „житло лісорубів, пастухів”, *стая* „постійне або тимчасове житло на полонині, де живуть пастухи влітку і переробляють молочні продукти”. Цікавою є неодноразово використана на сторінках роману діалектна лексема *хід* „вигін худоби на полонину, який супроводжується обрядами”.

Для змалювання сільської виробничої діяльності горян Р. Андріяшик використовує у своєму творі такі лексичні діалектизми:

бовт, *бовтиця* „дерев'яна палка із зарубками, якою на полонині міряли молоко при першому доїнні”, *дараба* „пліт, збитий з кругляків, який сплавляють по ріці”, *ковбан* „відрізаний кусок дерева; колода; пеньок, на якому рубають дрова”, *кросна* „підставка для різання дров; козли”, *ланц* „ланцюг”, *линва* „міцна мотузка або ланцюг, яким прив'язують рубель на возі; налігач”, *лупак* „груба тріска”, *протес* „поздовж розпиляний стовбур дерева, колоди”, *скіпка* „тріска; лучина”, *ватра* „вогнище, багаття; вогонь”.

Широко представлені в романі й назви предметів домашнього вжитку: *капиук* „кисет для тютюну; гаманець з висушеного сечового мішура тварини”, *обрус*, *убрус* „скатертина”, *поставець* „посудина для пиття”, *ринка* „1) невелика чавунна посудина на трьох ніжках; 2) металева каструлька”, *бесаги* „дві торби, з'єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече або через спину коня”, *тайстра* „полотняна або вовняна торба, яку носять через плече (переважно для харчів)”, *пушка* „щіпка, дрібка”, *забавка* „іграшка”.

Лексеми на позначення своєрідних гуцульських музичних інструментів та їх частин також уведено до твору: *флюяра* „довга сопілка без денця”, *трембіта* „духовий музичний інструмент – дерев'яна труба (до 3-х м довжини), зроблена зі смерекового дерева, обвита березовою корою”, *пищок* „частина чубука при трембіті або флюярі, яку беруть до вуст”, *голосниця* „резонатор у музичному інструменті”, *гук* „трубка в музичному інструменті”.

Гуцульські діалектні назви тварин представлено такими номінаціями: *товар* „1) велика рогата худоба; 2) худоба”, *здохляк* „1) падаль, здохла худоба; перен. зневажл. кволла, слабосильна тварина”, *дик* „дикий кабан, вепр”.

Засвідчено в мові аналізованого твору й своєрідні назви страв: *бринза* „спеціально приготовлений для зберігання посолений сир”, *вар* „узвар”, *гусянка* „спеціально заквашене кип'ячене молоко”.

Діалектні назви рослин у романі репрезентовано такими гуцулізмами: *бриндушки* „шафран”, *бульба* „картопля”, *жереп* „1) бот. гірська карликова сосна; 2) ялівець”, *розсоха* „дерево з двома верхками”, *шувар* „осока”.

У романі вживано й гуцулізми інших лексико-семантичних груп, зокрема: *леп* „бруд”, *закислі очі* „мед. кон'юктивіт”, *катуші* „в'язниця”, *гандж* „вада, недолік, дефект”, *ясенець* „дуже прозорий лід”.

У житті гуцулів тісно переплетені два простори – реальний та ірреальний, що на мовному рівні виявляється у функціонуванні багатьох лексем на позначення надприродних сил та людей, які можуть, за народними віруваннями, керувати цими силами. В аналізованому творі часто натрапляємо на такі слова, що позначають „нечисту силу”: *відьми-чередівниці*, *щезник*, *див*.

Широко представлені в романі Р. Андріяшика говірково марковані топоніми. Найчисленнішу групу серед них утворюють ойконіми: *Вижниця, Путила, Розтоки, Усть-Путила* та ін., трапляються також ороніми *Палениця, Горби, Говерла, Чорногора, Томнатик* тощо, гідронім *Черемош*. Оскільки часоплин у гуцулів тісно пов'язаний зі святами християнського календаря, то цілком закономірним є функціонування у творі Р. Андріяшика слів на їх позначення: *Спас, Святвечір, Багат-вечір*.

Меншою кількістю лексем репрезентовано діалектні прикметники та займенники: *маркітний* „сумний, незадоволений”, *леповий* „брудний”, *линвовий* „стос. линви”, *розсохатий* „із двома вершками”, *стрисшній* „від стрийко – батьків брат”, *шпаровитий* „ощадливий”, *кількоро* „кілька, декілька”.

Органічною складовою аналізованого твору є діалектизми-дієслова, маніфестовані такими лексемами: *бомкати* „говорити без потреби”, *видіти* „бачити”, *дрочити* „дратувати”, *заскочити* „застати”, *здибати* „зустріти”, *зимніти* „холодніти”, *трембітати* „грати на трембіті”, *пантрувати* „1) пильнувати, стежити; 2) доглядати”, *уздріти* „побачити”, *чічкати* „прикрашати”, *шалювати* „оббивати стіни тонкими дошками”.

Діалектні прислівники представлено такими лексемами: *внезагаї* „скоро, незабаром”, *лепсько* „погано”, *маркітно* „сумно”, *нагло* „раптово”, *необавки* „незабаром, скоро”, *попасом* „попаски, пасучись на ходу”, *посполом* „спільно, разом”, *студено* „холодно”, *файно* „гарно; добре”. Серед службових слів засвідчено вживання прийменника *опередь* „перед”. Досить часто на сторінках роману автор використовує своєрідні вигук *ади* „вжив. для висловлення здивування; диви, бач”, *мой* „вжив. при звертанні до когось”.

Р. Андріяшик уводить у текстовий простір цілі „сім'ї” гуцулізмів: *трембіта, трембітати, затрембітати; леп, леповий; ватаг, ватагування; зимний, зимніти* та ін.

Отже, у романі Р. Андріяшика „Додому нема вороття” гуцульські лексичні діалектизми властиві як мовленню персонажів, й авторській мові та репрезентовані словами різної частиномовної належності з найрізноманітнішою семантикою. Однак навіть мову дійових осіб не можна повністю ототожнювати з говірковим мовленням, оскільки гуцулізми є лише доречними вкрапленнями в канву літературної мови художнього твору, але не відображають діалектних особливостей повно й послідовно. Вплетення територіально маркованої лексики в текстовий простір сприяє створенню унікального колориту краю, де відбуваються події, а також виконує пізнавальну функцію, знайомлячи читача з мальовничою природою Гуцульщини, особливостями рельєфу Карпат, рослинним і тваринним світом, предметами побуту горян, їх господарюванням, своєрідним одягом і прикрасами жителів Гуцульщини.

Література

Андріяшик 2004 – Андріяшик Р. Додому нема вороття / Андріяшик Роман Васильович // Андріяшик Р. Вибране. – К. : Укр. письменник, 2004. – С. 387 – 556; **Грещук 2009** – Грещук В. В. Територіальні діалекти і мова художньої літератури: типологія зв'язків // Грещук В. В. Студії з українського мовознавства : Вибрані праці / упоряд. Р. Бачкур. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 520 с.; **Грещук 2010** – Грещук Вас. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис / Василь Грещук, Валентина Грещук. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту імені Василя Стефаника, 2010. – 309 с.; **Закревська 1997** – Гуцульські говірки. Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська ; уклад.: Г. Гузар, Я. Закревська, У. Єдлінська, В. Зеленчук, Н. Хобзей. – Л., 1997. – 232 с.; **Квіт 2004** – Квіт С. Думна дорога / Сергій Квіт // Андріяшик Р. Вибране. – К. : Укр. письменник, 2004. – С. 5 – 10.

Пена Л. І. Лексичні діалектизми в романі Р. Андріяшика „Додому нема вороття”

У статті здійснено аналіз лексичних діалектизмів гуцульського говору за частиномовною належністю, визначено їхні семантичні групи, з'ясовано роль у тексті роману Р. Андріяшика „Додому нема вороття”; встановлено найбільш частовживані гуцулізми в названому творі.

Ключові слова: діалектизм, гуцулізм, Р. Андріяшик.

Пена Л. И. Лексические диалектизмы в романе Р. Андрияшика „Домой возвращения нет”

В статье осуществлен анализ лексических диалектизмов гуцульского наречия по частеречному признаку, установлены их семантические типы, освещена их роль в тексте романа Р. Андрияшика „Домой возвращения нет”; определены наиболее употребляемые гуцулизмы в названном произведении.

Ключевые слова: диалектизм, гуцулизм, Р. Андрияшик.

Pena L. I. Lexical dialectisms in the novel by R. Andriyashyk „There is no return home”

In this article made the analise of lexical dialectisms of Hutzul sound of talking according to appliance to a part of speech determined by their semantic groups, clarified their role in the in the text of the novel by R. Andriyashyk „There is no return home”, established the most used hutzulism in the named work.

Key words: dialectism, hutsulism, R. Andriyashyk.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Абрамян Юлія Василівна – аспірантка кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Авдєєва Марія Тихонівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології Воронежського державного університету.

Барилова Галина Кіндратівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Бичко Зіновій Михайлович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри юридичної лінгвістики Львівського державного університету внутрішніх справ.

Верховод Ольга Вікторівна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Вихватенко Микола Тимофійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри педагогіки, директор-декан Старобільського факультету ЛНУ імені Тараса Шевченка.

Волошинова Марина Олексіївна – аспірантка кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Глуховцева Ірина Ярославівна – аспірантка кафедри української мови Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Глуховцева Катерина Дмитрівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Гримашевич Галина Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Демчик Ірина Леонідівна – аспірантка кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Д'якова Тетяна Олексіївна – спеціаліст вищої категорії, викладач-методист Відокремленого підрозділу „Політехнічний коледж Луганського національного аграрного університету”.

Жарикова Марина Володимирівна – старший викладач кафедри мовознавства і російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Карасова Тетяна Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології Воронежського державного університету.

Коваленко Борис Олексійович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного

університету імені Івана Огієнка, докторант відділу діалектології Інституту української мови НАН України.

Лесюк Микола Петрович – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри слов'янських мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Леснова Валентина Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторантка кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Литвинова Наталія Борисівна – викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Луганського державного інституту культури і мистецтв.

Ліщинська Галина Дмитрівна – аспірантка кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Мілева Ірина Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Міняйло Роман Вікторович – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови та літератури Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Нередкова Світлана Сергіївна – асистент кафедри української мови та літератури Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Ніколаєнко Ірина Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторантка кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Пена Любов Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Сагаровський Анатолій Ананійович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Санченко Євгенія Миколаївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Сердега Руслан Леонідович – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Сєдих Анастасія Ігорівна – студентка філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Сікорська Зінаїда Степанівна – кандидат філологічних наук, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Луганського державного інституту культури і мистецтв.

Скорофатова Анна Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри юридичної лінгвістики та документознавства Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка.

Солодка Сніжана Сергіївна – аспірантка кафедри українського філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Тищенко Лариса Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Слов'янського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка.

Тищенко Тетяна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Уманського державного педагогічного університету.

Хобзей Наталія Василівна – кандидат філологічних наук, завідувач відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).

Швець Альона Іванівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри культурології і мистецтвознавства гуманітарного факультету Одеського національного політехнічного університету.

Шкуран Оксана Володимирівна – здобувач кафедри української мови Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Юсікова Олена Віталіївна – кандидат філологічних наук, науковий співробітник Інституту української мови НАН України.

Наукове видання

ЛІНГВІСТИКА

Збірник наукових праць

№ 3 (21)

Частина I

За редакцією К. Д. Глуховцевої
Комп'ютерний макет – Мілева І. В.
Коректор – Ніколаєнко І. О.

Здано до склад. 29.09.2010 р. Підп. до друку 29.10.2010 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 27,55. Наклад 500 прим. Зам. № 150.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Державного закладу
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. т/ф: (0642) 58-03-20.
e-mail: alma-mater@list.ru
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.